

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ONUR MESUT KIRMIZI

DANTE ALIGHIERI'NİN *İLAHİ KOMEDYA* ESERİNİN *CENNET* BÖLÜMÜ
ÜZERİNE HİRİSTİYAN TEOLOJİSİ AÇISINDAN BİR İNCELEME

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Onur Mesut KIRMIZI

DANTE ALIGHIERI'NİN *İLAHİ KOMEDYA* ESERİNİN *CENNET* BÖLÜMÜ
ÜZERİNE HİRİSTİYAN TEOLOJİSİ AÇISINDAN BİR İNCELEME

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe AKINCI AMBAROĞLU

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Onur Mesut KIRMIZI'nın bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Rıfat ATAY (İmza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Ayşe AKINCI AMBAROĞLU (İmza)

Üye : Prof. Dr. Bekir Zakir ÇOBAN (İmza)

Tez Başlığı: Dante Alighieri'nin *İlahi Komedya* Eserinin *Cennet* Bölümü Üzerine Hristiyan Teolojisi Açısından Bir İnceleme

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 26/12/2022

Mezuniyet Tarihi : 12/01/2023

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Dante Alighieri’nin *İlahi Komedya* Eserinin *Cennet* Bölümü Üzerine Hristiyan Teolojisi Açısından Bir İnceleme” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

..../..../2022

Onur Mesut KIRMIZI

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

.... / / 2023

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Onur Mesut KIRMIZI
Öğrenci Numarası	202052063011
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe AKINCI AMBAROĞLU
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Dante Alighieri'nin <i>İlahi Komedya</i> Eserinin <i>Cennet</i> Bölümü Üzerine Hristiyan Teolojisi Açısından Bir İnceleme
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	1989722627
Rapor Tarihi	08/01/2023
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: % 1 Alıntılar dahil: % 13
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 212 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim. Gerekçe: Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Ayşe AKINCI AMBAROĞLU İmza	

İÇİNDEKİLER

ŞEMALAR LİSTESİ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DANTE VE İLAHİ KOMEDYA'YA DAİR GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Dante'nin Hayatı ve <i>İlahi Komedy</i> 'yi Doğuran Etkenler	8
1.1.1. Dante'nin Hayatı.....	9
1.1.2. Dante ve İtalya.....	10
1.1.3. Beatrice	11
1.1.4. İlahi Komedy ve Cennet Bölümü	11
1.1.5. Dante ve Thomas Aquinas ilişkisi	15
1.1.6. Dinlerde Göksel Yükseliş ve Dante'nin <i>İlahi Komedy</i> 'sı	16
1.2. <i>Cennet</i> Bölümü'nde Mistisizm, Mitoloji ve Felsefe	18
1.2.1 Dante'nin <i>Cennet</i> 'inde Hıristiyan Mistisizmi.....	18
1.2.2 Göksel Yükselişte Mitolojik Atıflar	21
1.2.3 <i>Cennet</i> 'te Felsefi Görüşler.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

CENNET BÖLÜMÜ'NDE TEOLOJİK UNSURLAR

2.1. Tanrı	24
2.1.1. Teslis.....	25
2.1.2. Dünyevi ve Uhrevi Açından Kutsal Ruh.....	38
2.1.3. İsa'nın Tabiatı.....	41
2.1.4. İnkarnasyon	43
2.1.4.1. Adem-İsa İlişkisi Bağlamında Kefaret Doktrini.....	44
2.1.4.2. Çarmının Gerekliği.....	47

2.1.5. İsa'nın Dirilişine Dair Cennetliklerin Terennümü.....	50
2.1.6. İsa'nın Cennette Görülmesi	53
2.1.7. Theotokos Meryem.....	55
2.1.7.1. Meryem'in Metaforik Tasvirleri.....	64
2.1.8. Hristiyan Eskatolojisinde Beden ve Ruh Anlayışı	66
2.1.9. Kâinattaki Düzenin Kaynağı Olarak Tanrı	69
2.2. Kutsal Kitap.....	73
2.2.1. İsa ve Yeni Ahit Mesajı	74
2.2.2. Ahdi Atik ve Ahdi Cedid'in Kurtuluş İçin Önemi	75
2.2.3. Mezmurlar ve Davud	76
2.2.4. İnanç ve Ümit'in Kaynağı Olarak Kutsal Kitap	78
2.2.4.1. Dante'de İncanın Kaynağı	78
2.2.4.2. Dante'de Ümit'in Kaynağı	79
2.3. Melekler.....	81
2.3.1. Meleklerin Yaratılışları ve Mahiyetlerine Dair	85
2.3.2. Yaratılış Sonrası Cennetten Düşen Melekler ve Tanrı Katında Kalanlar.....	88
2.3.3. Meleklerde İrade ve Hafıza	91
2.3.4. Meleklerin Sayısı.....	92
2.3.5. Meleklerin Tasvir Ediliş Şekilleri.....	93
2.3.6. Kâinatın Yönetimi Hususunda Melekler	95
2.3.7. Cebrail	97
2.3.8. Meleklerin Hiyerarşik Sınıflandırılması ve Dokuz Melek Grubunun Tasnif Çeşitleri.....	100
2.3.8.1. Tanrı'ya En Yakın Üst Kademe Melekler: Seraf, Kerubi, Tahtlar.....	105
2.3.8.2. Orta Kademe Melekler: Domination, Vertu ve Puissance	108
2.3.8.3. Alt Kademe Melekler: Principaute, Archange ve Ange	108
2.3.8.4. Dante'nin Melek Hiyerarşisinin Kaynağına Dair Bir Değerlendirme.....	109
2.3.9. Cennet İçinde Akan Su Metaforu Bağlamında Kevser ve Vaftiz Değerlendirmesi	111
2.4. İlk İnsan, Peygamberler ve Krallar	113
2.4.1. İlk İnsan Adem	116
2.4.1.1. Adem'in Yaratılması ve Günaha Bulaşması	116
2.4.1.2. Dante ile Adem'in Diyalogu.....	118
2.4.2. Yakub ve Esav	122
2.4.3. Musa	124
2.4.4. Yuşa	127

2.4.5. Davud	128
2.4.6. Süleyman	130
2.4.7. Hezekiel.....	133
2.4.8. Daniel	134
2.4.9. Yahya.....	135

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CENNET BÖLÜMÜNDE HAVARİLER, KİLİSE BABALARI VE AZİZLER

3.1. Teolojik Şahsiyetler, Hristiyanlık ve Dante	137
3.2. Havariler	139
3.2.1. Aziz Petrus, Kilise Eleştirisi ve Metaforik Tasvirler.....	141
3.2.2. Aziz Yakup	147
3.2.3. Aziz Yuhanna	149
3.3. Pavlus	152
3.4. Kilise Babaları ve Hristiyan Teologlar.....	156
3.4.1. Arius	157
3.4.2. Aziz Benedikt ve Kilise Eleştirisi.....	158
3.4.3. Aziz Peter Damian ve Kilise Eleştirisi	162
3.4.4. Aziz Bernard.....	165
3.4.5. Aziz Francis ve Aziz Dominic.....	169
3.4.5.1. Aziz Francis	171
3.4.5.2. Aziz Dominic.....	176
3.4.6. Dante'nin Azizlerine Dair Değerlendirme	181
SONUÇ	183
KAYNAKÇA.....	188
ÖZGEÇMİŞ	198

ŞEMALAR LİSTESİ

Şekil 1.1. <i>Cennet</i> Bölümü'nün Hiyerarşik Dizilimi (Gök Katmanları)	14
Şekil 2.1. Dante'nin Dokuz Melek Grubuna Dair Tasnifi	104

KISALTMALAR LİSTESİ

Akt.	: Aktaran
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
D.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
s.	: Sayfa
K.	: Kanto
I. Ko.	: Korintliler'e Birinci Mektup
II. Ko.	: Korintliler'e İkinci Mektup
I. Se.	: Selanikliler'e Birinci Mektup
I. Yu.	: Yuhanna'nın Birinci Mektubu
M.	: Miladi
m.ö.	: Milattan önce
m.s.	: Milattan sonra
ö.	: Ölüm tarihi
T. İ.	: Tez içinde
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Yy.	: Yüzyıl

ÖZET

Orta Çağ'dan itibaren günümüze ulaşan *İlahi Komedya* eserinin *Cennet* bölümü, bireyin Tanrı ile buluşmasının portresidir. *Cehennem* ve *Araf* bölümlerinden sonra Beatrice'nin rehberliğinde cennet katmanlarında yükselen Dante, İsa'dan XIV. yüzyıla kadar olan Hristiyan geleneğini, gelişim süreciyle birlikte göstermektedir. Dante'nin zihin dünyasını ifade eden havariler, azizler ve Hristiyan teologlar, eser boyunca Dante'ye Hristiyanlığın esaslarını göstererek İsa'nın kurtuluş misyonunu ön plana çıkarmaktadır. Dante'nin Mi'rac benzeri bir hadiseyle Tanrı katına yükselmesi ve bunu yaparken teolojik bir yapı inşa etmesi oldukça önemlidir. *Cennet* bölümünde geçen dini sembol ve şahsiyetlerin Hristiyan literatürü açısından ele alınması amaçlanmıştır. *Cennet* bölümünün sistematik şekilde analiz ve tasnif edilmesiyle beraber Dante'nin zihin dünyasının Hristiyanlık kabulleriyle ne derece bağdaştığını göstermek çalışmanın bir diğer gayesidir. Salt bir edebi ürün olmaktan ziyade içinde, mitoloji, mistisizm, felsefe ve teoloji barındıran bu eserin, içerdiği teolojik şahsiyet ve dini argümanlar objektif bir zeminde incelenmiştir. Bu çalışmada Dante'nin hayatına ve *İlahi Komedya* eserinin *Cennet* bölümüne dair genel bilgiler verilerek, eserin Hristiyanlık etkileri ile ilişkisi gösterilmiştir. Eserin içinde geçen İsa, asli günah, Meryem, melekler gibi teolojik unsurlar, fenomenolojik yöntemle irdelenmiştir. Hristiyanlık için akide kabul edilen bu unsurların Dante'nin *Cennet*'inde bireyin kurtuluşu için ne derece önemli olduğu gösterilmiştir. Dante'nin teolojik kurgusunun dayanakları tarihsel yöntem kullanılarak Orta Çağ'ın derinliklerinde, Eski ve Yeni Ahit'in içinde ve yine Hristiyanlığın teşekkül süreci boyunca ortaya çıkan teolojik şahsiyetlerin fikirleri doğrultusunda çözümlenmiş ve değerlendirilmiştir. Bu çalışma, Dante'nin Katolik bir Hristiyan olarak teslis anlayışına olan bağlılığını açıkça göstermiştir. *Cennet* bölümünün sembolik ve girift ilerleyen yapısı Hristiyan külliyyatı aracılığıyla çözümlenmiş ve kurtuluş misyonunda İsa'nın öğretisinin önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Dante ile azizler arasında geçen diyaloglar aracılığıyla, sonsuz mutluluk ve kurtuluş olan Tanrı'ya erişmenin, asketik ve münzevi bir yaşamla mümkün olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dante, İlahi Komedya, Cennet, Hristiyan Teolojisi, Tanrı, Kurtuluş.

SUMMARY

AN EXAMINATION ON THE PARADISE SECTION OF DANTE ALIGHIERI'S DIVINE COMEDY ACCORDING TO CHRISTIAN THEOLOGY

The *Paradise* section of the *Divine Comedy*, which has survived since the Middle Ages, portrays the person's meeting with God. After the Hell and Purgatory episodes, Dante, who rose in the layers of Heaven under the guidance of Beatrice, shows the Christian tradition goes back to the 14th century along with its development process. Apostles, saints and Christian theologians, who express Dante's mental world, show the salvation mission of Jesus by showing Dante the principles of Christianity throughout the work. It is very important that Dante rise to God with a mi'raj like event and build a theological structure while doing this. It is one of the aims of the study to deal with the religious symbols and personalities in the section of heaven in terms of Christian literature. Another aim of the study is to show how Dante's mental world is compatible with Christian acceptances, the systematic analysis and classification of the heavenly part. The theological personality and religious arguments of this work, which includes mythology, mysticism, philosophy and theology, rather than being a mere literary product, have been examined on an objective basis. In this study, general information about Dante's life and the *Paradise* part of the *Divine Comedy* is given and its relationship with the Christian influences is shown. Theological elements such as Jesus, original sin, Mary, angels in the work were examined with the phenomenological method. It is shown how important these elements, which are accepted as creeds for Christianity, are for the salvation of the individual in Dante's *Paradise*. The foundations of Dante's theological fiction were analyzed and evaluated in the depths of the Middle Ages, in the Old and New Testaments, and in line with the ideas of theological figures who emerged during the formation process of Christianity, using the historical method. This study clearly demonstrated Dante's commitment to the tripersonalism as a Catholic Christian. The symbolic and intricate structure of the heavenly part is analyzed through the Christian corpus and it is concluded that the teaching of Jesus is important in the salvation mission. Through the dialogues between Dante and the saints, it has been determined that reaching God, who is eternal happiness and salvation, is possible with an ascetic and ascetic life.

Keywords: Dante, Divine Comedy, Paradise, Christian Theology, God, Salvation.

ÖNSÖZ

“Dante Alighieri’nin *İlahi Komedya* Eserinin *Cennet* Bölümü Üzerine Teolojik Bir İnceleme” adlı çalışmamız Giriş bölümü hariç üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu ve problemleri, amacı ve önemi, kapsamı üzerinde durulmuş, çalışmanın yöntem ve kaynaklarına değinilmiştir.

Birinci bölümde Dante Alighieri’nin eserinde vermek istediği mesajları anlamlandırmak adına, önce Dante’nin hayatına ve Orta Çağ İtalya’sına değinilmiştir. *Cennet* yolculuğu boyunca ona eşlik eden Beatrice’nin, Dante’nin hayatındaki önemi kısaca anlatılmıştır. Bu bölümde *İlahi Komedya* ve *Cennet* hakkında bilgi verilerek *Cennet*’in ne tür bir sistemle inşa edildiği tartışılmıştır. Ayrıca teolojik unsurlarla birlikte *Cennet* bölümünün geneline yayılan mistik, mitolojik ve felsefi unsurların varlığına ana hatlarıyla dikkat çekilerek eserin içindeki varlığı gösterilmiştir.

Cennet bölümünün teolojik unsurlarını bazen tarihsel bazen de fenomen olarak ele aldığımız ve Yahudilikle Hristiyanlık arasında mukayeseye gittiğimiz ikinci bölümde, Tanrı merkezli hareket ettik. Dante’nin nihai hedefi olan kurtuluş ve Tanrı’ya ulaşma arzusunun, göksel yükseliş boyunca, karşılaştığı teolojik şahsiyetler ve sembolik olaylarla ne şekilde yansıtıldığını göstermeye çalıştık. Yahudi geleneğine bağlı bir Katolik Hristiyan profili çizen Dante’nin, katmanlarda yükselirken Yahudi ve Hristiyan literatürüne dair Kutsal Kitap, melekler, peygamberler ve krallar hakkında sarfettiği teolojik ifadeleri tasnif ettik. Böylece *Cennet* bölümünün sistemli bir şekilde anlaşılması için bir adım atmaya çalıştık.

İsa’nın inkarne olarak asli günaha karşı gösterdiği mücadele ve sonsuz mutluluğa erişmek için anlattığı öğretisinin Dante’nin *Cennet*’inde, Orta Çağ’ın Hristiyan keşişleri tarafından fazlasıyla dillendirildiğini söyleyebiliriz. Manastır yaşamına adanan bu azizlerin, uhrevi kurtuluşa erişmek için gösterdikleri mücadeleleri, Dante’nin pasajları paralelinde tarihsel şekilde değerlendirdik. İsa ve havarilerinden miras kalan Hristiyanlık dininin, süreç içerisinde nasıl teşekkül ettiğini, kilisenin İsa’nın öğretisini göz ardı ederek egemen güç olma yolundaki sapkın faaliyetlerini, Hristiyan bireyin kurtuluş için ne tür bir yol izlemesi gerektiği şeklinde, azizler tarafından öne çıkan argümanları, derleyip değerlendirdik. Dante’nin kendi çağının öncesine, kendi çağındaki düzene ve sonraki çağlara *Cennet*’in pasajlarında nasıl seslendiğini böylece göstermiş olduk.

Yüksek Lisans eğitimim süresince desteğini esirgemeyen, tez yazım döneminde bana rehberlik eden kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ayşe AKINCI AMBAROĞLU'na teşekkürü borç bilirim. Ayrıca bugünlere adım atmamı sağlayan ve akademik sürecimi etkileyen Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin değerleri hocalarına teşekkür etmek isterim. Tezimi okuyan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Rıfat ATAY ve Prof. Dr. Bekir Zakir ÇOBAN'a görüş ve değerlendirmeleri için şükranlarımı sunarım. Tez yazım sürecinde bana sabır gösterip manevi desteğini esirgemeyen annem Müzeyyen KIRMIZI'ya ve tezin okunup eksiklerin giderilmesinde bana yardımlarını sunan yeğenim Muhammed Sezer KIRMIZI'ya teşekkür ederim.

Onur Mesut KIRMIZI

Antalya, 2022

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eski olan dinler ve inançlar, geçmişten bugüne insan zihnini meşgul eden, insanlığın yaşam tarzını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu etki bireyin kalbinden ve zihninden günlük yaşamına ve oradan da dini ritüellerine kadar yayılmakta, dünyevi yaşamı boyunca ortaya koyduğu kararlara veya ürünlere yansımaktadır. Hristiyanlık dini özelinde yapmış olduğumuz bu çalışmanın merkezi noktasını Dante Alighieri'nin *İlahi Komedya* eserinin *Cennet* bölümü oluşturmaktadır. Temelde inancın bir yansıması olarak ortaya çıkan bu eser, *Cennet* bölümü ile ilahi kurtuluşun yolunu çizen bir kılavuz görevi üstlenmektedir. Bu kılavuz, döneminin dini ve sosyo-politik durumuna dair bilgiler içermekte, Hristiyanlığın İsa'dan Orta Çağ'a değin geldiği süreci gözler önüne sermektedir.

Cennet bölümünün Rönesans öncesi Hristiyanlığa tarih, din, kültür, mitoloji ve mistisizm gibi bileşenlerle ışık tutması, Hristiyanlığın teşekkül sürecine farklı açılardan bakmak adına önemlidir. *İlahi Komedya*'nın *Cehennem* ve *Araf*'tan sonra gelen *Cennet* bölümünün, kurtuluş ve mutluluk arayışı açısından evrensel olgularla paralellik çizdiği söylenebilir. *İlahi Komedya* ve onun *Cennet* bölümü her ne kadar dönemin siyasi ve dini konjonktüründen etkilenilerek yazılsa da nihai hedef olarak bireyin kurtuluşu açısından önemli bir yol çizmektedir. *Cennet* bölümü, Hristiyan bireyin dünyevi yaşam sonrası karşılaşacağı aşamalara ışık tutmakla beraber o bireyin Tanrı'ya erişmesi için oldukça önemli bakış açıları sunmaktadır.

a- Araştırmanın Konusu ve Problemleri

İlahi Komedya toplam üç ana bölümden oluşmaktadır. *Cennet* bölümü bu uhrevi yolculuğun son aşaması yani üçüncü bölümdür. Toplam 33 kantodan oluşan *Cennet* bölümü, Tanrı'ya duyulan özlem ve ilahi aşk ile insanın nihai gaye olarak cennete nasıl ulaşacağını gözler önüne serer. Dante, cenneti tasvir ederken insanların hedefledikleri fakat ulaşamadıkları bir noktadan anlatım yaparak üstün bir görev yerine getirmektedir. Bu anlatım şiirsel, sembolik, kutsal öğeler içeren fakat hayali bir kurgunun yansımasıdır. Dante bu kurguyu bireysel olarak şekillendirir. Fakat başta Hristiyanlık olmak üzere Yahudilik ve İslam'ın ortak veya birbirine çok yakın anlatımlarıyla bizi karşı karşıya bırakır. *Cennet*, Yahudilikten farklı olarak İslam ve Hristiyanlığın ortak vaadidir. Diğer dinlerde de kurtuluş, sonsuzluk, ebedi mutluluk dinin müjdesidir. Dante'nin anlatımında teolojik unsurlar kutsal metin alıntıları, mitolojik ifadeler ve hayal gücü iç içedir. Hristiyan teolojisini Yahudi, İslam ve Yunan mitolojisi ile beraber

harmanlayarak, Hristiyanlığın temel esasları üzerinde yoğunlaşan Dante'nin *İlahi Komedya'sı*, dini sembolizm ve teolojik diyaloglardan oluşur. Tanrı, teslis, Kutsal Ruh, Bakire Meryem, Aziz Petrus, melekler gibi kavram ve şahıslar *Cennet* bölümünde geçen dini unsurların bazılarıdır. Bu çalışma *Cennet* bölümünün Hristiyanlık teolojisinden ne şekilde etkilendiğini analiz etmeyi hedeflemekte ve bu teolojik unsurların diğer inançlardaki karşılığını görmek için mukayese yapmayı temel almaktadır.

Cehennem yolculuğuna Romalı şair Vergilius rehberliğinde başlayan Dante, *Araf*'ın bir bölümünde Latin şair Statius'la karşılaşır. Vergilius ve Dante'ye araf yolculukları esnasında bir süreliğine eşlik eden Statius, daha sonra kaybolur. Sonraki aşama olan araf yolculuğunun çoğunu Vergilius'la bitiren Dante, arafın son kısımları ve *Cennet* bölümünün son anına kadar olan bölümü Beatrice'nin rehberliğinde gezer. Dante, *Cennet*'te Tanrı katına ulaştıktan sonra Aziz Bernard'ın aracılığı ve rehberliği ile Meryem'le temas kuracak ve Tanrı'yı görecektir. Anlatmış olduğumuz bu aşamalılığı şu şekilde gösterebiliriz: Vergilius (*Cehennem*)> Vergilius, Statius (*Araf*)> Beatrice (*Araf*'ın sonu)> Beatrice (*Cennet*)> Aziz Bernard (*Cennet*'in sonu)> Meryem (*Cennet*)> Tanrı.

Araştırmanın içeriği, *İlahi Komedya*'nın *Cennet* bölümünü daha iyi anlamak adına Dante ve *İlahi Komedya* ile ilgili kısa ve genel bilgilerle başlamaktadır. *Cennet* bölümünün teolojik unsurlar yanında mitoloji, mistisizm ve felsefeye dair içeriği anlatılarak eserin derinliğinin gösterilmesi hedeflenmiştir. İkinci aşamada *Cennet* bölümünde geçen Tanrı, Kutsal Kitap, melekler, peygamberler ve krallar gibi konular, detaylı bir analize tabi tutulmakta ve Hristiyanlık kutsal metinleri dahil, kilise babaları ve konsil kararları bağlamında incelenmektedir. Araştırmanın üçüncü aşamasında ise İsa'dan XIV. yüzyıla değin uzanan havariler, Pavlus, kilise babaları ve asketik yaşamı benimseyen azizlerin, Hristiyanlığa dair dönemsel yorumları Dante ekseninde ele alınmakta ve değerlendirilmektedir.

İlahi Komedya'nın *Cennet* bölümünde bulunan teolojik unsurların Hristiyanlık açısından önemi nedir? *İlahi Komedya*'nın *Cennet* bölümünde geçen mitolojik ve mistik unsurlar, Hristiyanlık ve diğer dinlerle ilişkili anlatımlarda ne şekilde yer almaktadır? *İlahi Komedya*'nın *Cennet* bölümünde geçen Hristiyan kabulleri Dinler Tarihi açısından nasıl bir önem taşır? Dante'nin *Cennet*'i, Orta Çağ ve öncesine ait Hristiyanlığa ne şekilde bakmaktadır? *Cennet* bölümünde ortaya atılan kurtuluş fikri, dönemin teolojik algısını ne şekilde yansıtmaktadır? Bu gibi sorular araştırmanın temel problemlerini oluşturmaktadır. *Cennet* bölümü hem mitolojik hem de dini açıdan geniş bir kapsama sahiptir. Özellikle Kitabı Mukaddes metni ve Yunan mitolojisinin bir arada harmanlandığı bir eserdir. Bu nedenle

çalışma süresince *Cennet* bölümünün muhtevasında bulunan sembolik kavramların, Eski ve Yeni Ahit bağlamında teolojik irtibatları kurulmaktadır. Yahudilik ve Hristiyanlık içinde bulunan ve yine *İlahi Komedya* bünyesinde işlenmiş olan dini betimlemeler incelenerek kilise babaları, havariler, melekler, Meryem, İsa, Kutsal Ruh, Teslis gibi kavramların nasıl tasvir edilip bu kavramlara ne tür anlamlar yüklendiği çözümlenmektedir. Bu çözümleme başta Eski ve Yeni Ahit olmak üzere Hristiyanlığın temel kaynakları esas alınarak karşılaştırmalı bir yorumlama ile değerlendirilmektedir.

b- Araştırmanın Amacı ve Önemi

Dante Alighieri'nin *İlahi Komedya* adlı eseri belirttiğimiz gibi *Cehennem- Araf- Cennet* olmak üzere üç bölümden oluşur. *İlahi Komedya* dini, siyasi ve tarihi birçok unsur içerir. Dante'nin bu üç kademede yapmış olduğu yolculuk, edebi bir metin olmasının ötesinde mitolojik ve teolojik açıdan dikkate değer bir eserdir. *İlahi Komedya*'nın *Cennet* bölümü ilk iki bölümde olduğu gibi, Dante tarafından zengin bir birikimle tasvir edilmiştir. *Cennet* bölümü, diğer iki bölümün aksine daha yoğun şekilde teolojik unsurlar içermekte ve Hristiyanlığın geniş bir profilini çıkarmaktadır. Bu bağlamda tezimizin amacı *Cennet* bölümünde geçen teolojik unsurları, Tanrı, peygamber, melek, Kutsal Kitap başta olmak üzere açıklamaktır. Hristiyanlığın temel akidelerini oluşturan Baba, Oğul, Kutsal Ruh gibi unsurların, teolojik açıdan yorumlanması çalışmanın amaçlarından biridir. Hristiyanlığın temel akidelerini oluşturan Teslis, inkarnasyon, asli günah, Oğul'un tabiatı gibi unsurların Dante'nin kabulleriyle aktarıldığı görülmektedir. Katolik olan Dante'nin bu fikir inşasında hangi görüşlerden ve kaynaklardan etkilendiğini göstermeye çalışmak hedeflerimiz arasındadır.

Kutsal Kitap'tan ve o güne ait siyasi ortamdan esinlenen Dante'nin bu eserinde kullanmış olduğu dini sembollerin yorumlanması ve diğer dinler ile mukayese edilmesi literatüre kazandırılacak önemli unsurlardan biridir. Bu çalışmayla beraber *İlahi Komedya*'nın *Cennet* bölümünde aslında ilahi aşk ve Beatrice'ye olan aşkını işleyen Dante'nin çıktığı hayali yolculuğun içinde birçok din ve inancın ortaya konulduğu gösterilecektir. Thomas Aquinas'tan Aziz Benedikt'e ve oradan Havarî Petrus, Yakup ve Yuhanna'ya kadar hem felsefi hem de mistik şahsiyetlere eğilen bu eserin Hristiyanlık dini geleneği açısından önemi çok büyüktür. Dini şahsiyetlerin hem sembolleştirilmesi hem de bu şahısların birçok dini yargı ile Hristiyanlık ve İsa'nın öğretisi hakkında konuşması, bu çalışmanın yapılmasını gerekli kılan unsurlardan biridir. XIII. ve XIV. yüzyıllarda Avrupa'da yaşanan siyasi çalkalanmalar ve Kilise'nin otoritesini koruma pahasına Kutsal olanı istediği şekilde yönlendirmesi, bu tezin Hristiyan teolojisini Dante'nin *Cennet* örneğinde ele almak açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışmada *Cennet* bölümünde geçen dini sembol ve şahsiyetlerin, Hristiyan literatürü açısından değerlendirilebilmesi için öncelikle Dante'nin bunu ne şekilde anlattığı analiz edilecek ve hemen akabinde bu anlatımın Hristiyanlık ile ne derece bağdaştığı karşılaştırılacaktır. Bu mukayese sırasıyla Kutsal Kitap, mitolojik ve sembolik unsurlar bağlamında yapılacaktır. Bahsetmiş olduğumuz aşamalar *Cennet* bölümünün teolojik açıdan sistematik bir şekilde analiz edileceğini göstermektedir. Dante'nin eserinde geçen ifadelerin dayanak ve temellerinin bulunarak analiz edilmesi *İlahi Komedya*'nın teolojik açıdan daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Hristiyanlıkta ön plana çıkan dini şahsiyet ve objelerin, Dante tarafından ne şekilde sembolleştirildiği ve Hristiyanlık açısından nasıl bir öneme sahip olduklarının çözümlenmesi önem taşımaktadır.

c- Araştırmanın Kapsamı

Hristiyanlık içinde İsa Mesih'in önemini ve kurtuluş vaadini ön plana çıkaran *Cennet* bölümü Eski ve Yeni Ahit'e bağlı kalarak ilerleyen bir yapıya sahiptir. Bu nedenle çalışmada Eski ve Yeni Ahit esas alınacaktır. *Cennet* bölümü Tanrı'nın önemiyle beraber Hristiyanlık tarihini, teşekkül sürecini, bu süreçte ön plana çıkan teologları, kilise babalarını ve dinin temel akidelerini adeta Hristiyanlığın kapsamlı bir özetini sunarcasına vermektedir. Bu geniş kapsam oldukça karmaşık bir yapıda işlenmektedir. Bu geniş yelpazenin doğru ve sistemli bir şekilde çalışılması için Hristiyan teolojisine ait literatür çalışma alanımız olacaktır.

Cennet bölümü, İsa'dan itibaren XIV. yüzyıla kadar gelmiş havariler, kilise babaları ve Hristiyan teologların görüşlerini içermektedir. Eserin Hristiyanlıkla ilgili olan bölümlerinin zamansal kapsamı İsa'dan itibaren XIV. yüzyıla kadar yayılmakta ve bu nedenle Dante'nin anlatımında geçen kişi ve olaylar birer fenomen olarak ele alınmaktadır.

Araştırmamız her ne kadar *İlahi Komedya*'nın *Cennet* bölümü üzerine yoğunlaşsa da Dante'nin bu eserinin girift ve sarmal bir yapıda ilerlediğini belirtmemiz gerekir. Dolayısıyla *Cennet* bölümü incelenirken konuların irtibatı gereği *İlahi Komedya*'nın *Cehennem* ve *Araf* bölümlerine zaman zaman atıflar yapılmaktadır.

d- Araştırmanın Yöntemi

Nitel bir araştırma olan bu çalışmada *İlahi Komedya* üzerine yapılmış edebi çalışmalardan faydalanılacaktır. Fakat özellikle Kutsal Kitap unsurları ve Hristiyan teolojisine ait temel kavramlar tezin öncelikli kapsamını oluşturmaktadır. Hristiyan dünyasının ön plana çıkmış olan kilise babalarını ve azizleri ele alan Dante'nin, *Cennet* bölümünü incelerken tarihsel metottan sık sık yararlanılacaktır. Konuların önemi gereği Yahudilik ve İslam ile ilgili

karşılaştırmalı anlatıma yer verilecektir. Yine bu karşılaştırma, Yahudilik ve Hristiyanlık etkileşimini göstermek adına Eski Ahit ve Yeni Ahit çerçevesinde çok daha detaylı yapılacaktır. Dini sembol, şahsiyet ve kavramların anlatısında gerekli durumlarda mitolojik unsurlar ve yorumlamalar gerekçelendirilerek açıklanacaktır. *İlahi Komedya* içerisinde bulunan dini unsurlar fenomenolojik açıdan incelenecektir.

Tez yazım sürecinde incelemekte olduğumuz *İlahi Komedya*'nın *Cennet* bölümü, Altın Kitaplar yayınevinin Feridun Timur çevirisi kullanılarak yapılmıştır. Feridun Timur, eseri, şiir değil düz yazı olarak tercüme etmiştir. İtalyan edebiyatının en önemli şiir örneğini oluşturan *İlahi Komedya*'nın düz yazı olarak tercüme edilmiş halini kullanmamızın sebebi, pasajları incelemek için alıntılarken okuyucuya olayları şiirsellikten uzak ve daha sade bir şekilde aktarmaktır. Ana hedefimiz Dante'nin eserinin edebi yanı üzerinde durmak değil eserin içeriğini analize tabi tutmak olduğu için düz yazı şekliyle çalışmayı daha uygun bulduk. Tezin genelinde Feridun Timur çevirisi kullanılmış olsa da araştırma boyunca Oğlak Yayınlarının Rekin Teksoy çevirisiyle paralel okumalar yapılmış ve mukayeseli ilerlenmiştir. Hatta gerekli görülen bazı noktalarda Rekin Teksoy'un ifadelerine ve dipnotlarına değinilmiştir. Bu durum, ilgili yerlerde belirtilmiştir.

İlahi Komedya'nın Feridun Timur tercümesinde bölüm başlıkları “manzume” olarak, Rekin Teksoy tercümesinde ise “kanto” olarak ele alınmaktadır. Biz her ne kadar pasajların çoğunu Feridun Timur'a ait çeviriden alıntılarsak da pasajları bulundukları bölüme göre adlandırırken Rekin Teksoy'un destan bölümü olarak nitelediği “kanto” ifadesini kullandık.

Araştırmamızda Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tez yazım kılavuzunun metin içi atıf yöntemi kullanıldı. Çalışmamızın girift yapısı gereği dipnot vermek yerine gerekli noktalarda açıklamalar yapılarak konunun daha anlaşılır olması hedeflenmiştir.

e- Konu ile İlgili Araştırmalar ve Kaynaklar

1265- 1321 seneleri içinde yaşamış olan Floransalı yazar ve şair Dante hakkında yapılan ön okumalar sonucunda hayatı ve eserleri arasındaki paralelliğin ön plana çıktığını görmekteyiz. Hristiyan teolojisine, astronomiye, coğrafyaya, edebiyata, siyasete, Yunan mitolojisine ve daha nice alana hâkim olduğunu bizlere yansıtan *İlahi Komedya* eseri, görüldüğü üzere çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Dante Alighieri'nin sürgün hayatı yaşamasının eserlerine yansımış olması, onun ortaya çıkarmış olduğu eserlerin ne denli zorlu yollardan geçerek oluşturulmuş olduğunu bizlere göstermektedir.

Yapılan taramalar sonucunda *İlahi Komedya* eserinin bir bütün ve yüzeysel olarak ele alınıp bir başka ahiret gezisi olarak bilinen, Zerdüş metni Ardâvirâfnâme (Erdâvirâfnâme) ile mukayese edildiği bir çalışmanın mevcut olduğu görülmüştür. “*İlahi Komedya ve Erdâvirâfnâme’nin Karşılaştırılması*” olarak hazırlanan bu çalışmada daha çok iki eser arasındaki ahiret yolculuğunun benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bir başka semavi yolculuğu anlatan Ebu’l- ‘Alâ el-Ma‘arrî’nin (ö.1057) *Risalet’ül Gufran* adlı eserinin, *İlahi Komedya* ile mukayesesi yapıldığı görülmektedir. Doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışma yukarıda bahsettiğimiz çalışma gibi, sadece iki benzer eserin mukayesesini oluşturmaktadır.

Dante’nin *Cehennem*’i üzerine Sanat Tarihi alanında, görsel sanatlar açısından yapılmış bir çalışma mevcuttur. *Dante’nin İlahi Komedya’sının (Cehennem Bölümü) Görsel Sanatlara Yansıması* olarak yazılmış olan bu tez konuya Dante’nin *Cehennem*’i ekseninde bakmaktadır. Ülkemizde Dante’nin *Cennet*’i ile ilgili herhangi bir tez çalışmasına rastlanmamıştır. *Cennet* bölümüne dair Türkiye’de yapılmış olan çalışmalar spesifik makalelerden oluşmaktadır, bu makalelerin birkaçını zikredecek olursak bunları: “*Dante’nin Cennet’inde Floransa Sürgününün İzdişümü: XVII. Kanto*”, “*İlahi Komedya ve Mi’raçnamelerde Cennet Tasavvurunun Karşılaştırılması*”, “*Dante Alighieri’den Esinlenmeler*” olarak sıralayabiliriz. Bahsi geçen çalışmalar, görüleceği üzere Dante bağlamında belli bir konuyu temel alarak inceleme yoluna gitmektedir.

Göksel yükseliş ve sonsuz huzura doğru yapılan yolculukları içeren eserlerden biri de Muhammed İkbal’in “*Cavidname*” adlı eseridir. Göksel bir yükselişi konu alan bu eser, yükseliş boyunca farklı diyaloglar ile okuyucuya didaktik bilgiler aktarmaktadır. İslam dininin evrenselliği hakkında aktarım yapan bu eser, modern dönemde bu geleneğin en önemli temsilcisi olarak yer edinmiştir.

Tezimizi yazarken kullandığımız kaynaklar, çalışmanın içeriğiyle orantılı olarak çok çeşitli bir zeminde ilerlemiştir. Dante’nin eserinde Teslis, Kutsal Ruh, Meryem Ana, İsa, Havariler, Melekler gibi teolojik unsurlar çok fazla ön plana çıkmaktadır bu da bizi Hristiyan literatürüne yönelmeye sevk etmektedir. Doktora tezi olarak çalışılmış birçok kaynakta bu konular Hristiyan mezheplerinin farklı görüşlerini kapsayacak şekilde ele alınmıştır. Yine eserde Eski Ahit ve Yeni Ahit hakkında geçen cümleler bizi Kutsal Kitabı incelemeye ve Dante’nin *Cennet*’inde bulunan dini unsurlar ile Kutsal Kitap içindeki atıfları irtibatlandırmaya sevk etmektedir.

Renê Guênnon'un Dante üzerine yapılmış olan, "*Dante ve Orta Çağ'da Dini Sembolizm*" adlı çalışması mevcuttur. Hristiyan teolojisini ve diğer inançlarda da bulunan dini kavram ve sembolleştirmelerin mahiyetini kavramak adına, alanda önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Türkçeye tercüme edilmiş İngilizce ve İtalyanca kaynaklar olan Kurt Leonhard'a ait "*Dante Alighieri*", Alessandro Barbero'ya ait "*Dante*", Erich Auerbach'ın "*Seküler Dünyanın Şairi Dante*" eserleri, şair hakkında hem biyografik hem de *İlahi Komedya* temelli oldukça önemli ve güncel kaynaklar olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca belirtmeliyiz ki tez içinde, Dante ve Hristiyan teolojisi paralelinde işlenen, spesifik konulara (Örneğin: Bakire Meryem veya Aziz Benedikt) dair kaynaklardan, tezi güçlendirmek ve konunun kapsamlı şekilde anlaşılmasını sağlamak adına ilgili yerlerde faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DANTE VE İLAHİ KOMEDYA'YA DAİR GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Dante'nin Hayatı ve *İlahi Komedya*'yı Doğuran Etkenler

Orta Çağ'da devletlerin, kentlerin, kilisenin ve yönetimlerin kendi çıkarları uğruna savaştıkları çalkantılı dönemlerde, insanlık ve inancın üzeri gölgelenmektedir. Bu karanlığa rağmen Orta Çağ'ın sonlarına doğru İtalya'dan bir ses yükselir. İmparatorluktan Papalığa ve oradan tüm insanlığa yönelik olan bu ses Dante Alighieri'nin *İlahi Komedya* eseridir. Dönemin siyasi, sosyal ve dini çalkantıları arasında çıkmaza giren Alighieri'nin, tüm çabalarının sonunda mutlak huzuru Tanrı'da bulduğunu gösteren bu eser, insanlığı maddi ve manevi sefaletten kurtarmayı amaçlayarak kılavuz görevi üstlenir.

Cehennem, *Araf* ve *Cennet* olarak üç bölümden oluşan bu eser, Hristiyanlık inancının özünde bulunan kurtuluş misyonunu ele alarak Dante'nin yol göstericiliği ile özdeşleşir. *İlahi Komedya*, bir yandan gerçekçi ve ahlakçı ifadeleriyle hakikati bağırırken diğer yandan mistik ve metaforik yapısıyla insanlık için kurtuluşun yolunu fısıldar. *Cehennem* ve *Araf* bölümlerinde, dini bir temelle aktarılmasına rağmen daha çok siyasi ve politik mesajlarla ilerleyen *İlahi Komedya*, *Cennet* bölümünde Hristiyan teolojisine yönelik tasvirlerin artışı ve İsa Mesih'in kurtuluş misyonuna yönelik içeriğiyle oldukça dikkat çeker. *Cennet* bölümü Dante'nin bakış açısıyla, Hristiyanlığın donanımlı bir özetini sunmaktadır.

Eserin geneline yayılan mitolojik, mistik ve felsefesi ifadeler, *Cennet* bölümünde Katolik olan Dante'nin Hristiyanlık süzgecinden geçer. Dante'nin, Eski ve Yeni Ahit'e bağlılığı ile inşa edilen ve 33 kantodan oluşan *Cennet* bölümü, kutsal öğeler ve mesajlar barındıran sembolik bir metin olarak karşımıza çıkar. *Cennet* bölümünde Hristiyan teolojisine ve gelişim sürecine dair ifadeler içeren pasajların, iyi bir şekilde anlamlandırılabilmesi için eserin yazarı olan Dante Alighieri'ye ve onun zihin dünyasına kısaca değinmek yerinde olacaktır. *Cennet* bölümünün on yedinci kantosunda *İlahi Komedya*'nın *Cehennem*, *Araf* ve *Cennet* bölümlerini kapsayan bir pasaj, bugünlere seslenmekte ve Dante'nin meramını anlatmakta oldukça dikkat çekicidir:

“Bitip tükenmek bilmez acılarla dolup taşan aşağıdaki dünyada, hanımımın beni gözleriyle güzel tepesinden alıp yukarılara çıkardığı dağda, sonra da gökte nurdan nura geçerek birçok şey öğrendim. Bunları tekrar edecek olsam, pek çok kimseler üzerinde hoş olmayan etkiler yapacağı muhakkak. Gerçeğin ürkek, çekinden dostu olmaya kalkışsam, devrimize eskimiş gözüyle bakacak olanlar arasında, korkarım yaşayamam.” (Alighieri, 2019: 115, K:17).

Yapmış olduğu göksel yolculuğun kapsamının geniş olduğunu bizlere aktaran Dante, eser içerisinde oldukça gerçekçi eleştirilerde bulunmaktadır. Bu pasajda sözlerinin hoş karşılanmayacağını ve hatta sonraki nesiller boyunca anlaşılmayacağını dile getirmektedir.

1.1.1. Dante'nin Hayatı

Dante Alighieri, İtalya'nın Floransa kentinde Mayıs 1265'te dünyaya gözlerini açar. Geleneksel kabule göre *İlahi Komedya*'ya 1300 senesinde başlayan Dante, *Cehennem* bölümünün ilk mısrasında "hayat yolumuzun ortasında" ifadesini kullanır. Şair Cahit Sıtkı Tarancı'nın "*Otuz Beş Yaş*" şiirinde bahsetmiş olduğu "Yaş otuz beş, yolun yarısı eder; Dante gibi ortasındayız ömrün" dizeleri, *İlahi Komedya*'nın *Cehennem* kitabına atıfla yazılmıştır. Kutsal Kitap'ta insanın yetmiş sene yaşayacağı anlatısına (Mezmurlar, 90:10) atıfla kurmuş olduğu bu cümle, onun 1300 senesinde 35 yaşında olduğuna işaret eder ve Dante'nin doğum senesinin 1265 olduğunu gösterir. Asıl isminin Durante olduğu ve daha sonra Floransa'da gelenek olduğu üzere isminin kısaltılarak Dante şeklinde değiştirildiği bilinmektedir. Dante'nin anne ve babasına dair bilgiler oldukça sınırlıdır. 1332 yılında ortaya çıkan mahkeme kararları sayesinde babasının Alighiero di Alighieri ve annesinin de Mona Bella olduğu söylenir. Soylu bir aileye sahip olduğu iddia edilen Dante'nin soyluluğu, dedesinin dedesi olarak ifade edilen Cacciaguida filius Adami (Adamo oğlu Cacciaguida)'ye dayandırılmaktadır. Ayrıca Floransa'nın Badia arşivinde Dante'nin, Alaghieri adında büyük dedesine değinilmektedir. Alaghieri ismi, birkaç kuşak sonra evrilerek Dante'nin soyadı olacak ve Dante tarafından soyluluk belirtisi olarak kabul edilecektir (Barbero, 2021: 31–60). Soyluluk Dante için çok önemlidir ve *Cennet*'te karşılaştığı Cacciaguida ile geçen konuşmasında, asaletini Romalıları ve Truvalılara dayandırmaktan hiç çekinmeyecektir (Leonhard, 2012: 23).

Çocukluğunda okuma yazma ve matematik dersleri alan Dante, başlangıç seviyesinde Latince eğitimi görmüştür. Zaman içinde *Kitab-ı Mukaddes*'i ve klasik şiirleri okumak için Latincesini geliştirmiştir ki zaten eserlerinin neredeyse tamamında Eski ve Yeni Ahit'e olan hakimiyeti açıkça görülmektedir. Latince bilgisinin ona kazandırdığı gramer yapısı sayesinde Ovidius, Statius, Lucanus ve Vergilius'a dair birçok metni okuduğu bilinir. İlk ve tek aşkı olan Beatrice'nin ölümünden sonra felsefeye merak salan Dante, Boethius ve Cicero okumaları yapmıştır. Floransa'nın manastır okullarında bir yandan onu Aristoteles'e kadar götürecek eğitimi alırken diğer yandan Fransiskan ve Dominiken hocaların derslerine katılarak Hristiyan mistisizmi hakkında kendini geliştirir. Gördüğü felsefe eğitimi Dante'de hakikatin önemine dair ciddi bir farkındalık oluşturmuştur. Hakikat her şeyden ve herkesten önemlidir düşüncesiyle

hayata bakarken günah ve yapaylığın olduğu bütün şeylerden nefret etmeye başlamıştır. (Barbero, 2021: 78–87; Leonhard, 2012: 28).

Dante, Manetto Donati'nin kızı Gemma ile evlenmiştir. Boccaccio'nun ifadelerine göre Gemma, sürgünde Dante ile beraber değildir. Dante'nin Giovanni, Piero, ve Iacopo adında üç erkek ve Beatrice adında bir kız çocuğuna sahip olduğu bilinmektedir. Ömrünün son senelerini sürgünde tüketen Dante, 14 Eylül 1321 senesinde Ravenna'da hayata gözlerini kapatmıştır (Barbero, 2021: 143).

Dante'nin Latince ve halk dilinde yazmış olduğu eserleri *De Vulgari Eloquentia* (Halk Dilinde Belagat), *Monarchia* (Monarşi), *Epistuale* (Mektuplar), *Eclogae* (Ekloglar), *Quaestio de Aqua et Terra* (Su ve Toprak Sorunu), *Vita Nuova* (Yeni Hayat), *Convivio* (Şölen/Ziyafet), *Rime* (Şiirler) ve *La Divina Commedia* (*İlahi Komedya*) şeklinde sıralanabilir (Alighieri 2019, 31).

1.1.2. Dante ve İtalya

Dante'nin doğduğu şehir olan Floransa, döneminin en yüksek nüfusa sahip olan şehirlerinden biridir. Dante'nin 35 yaşına kadar yaşamış olduğu Floransa'da tacirler, Hristiyanlığın yayılmış olduğu topraklarda aktif olarak faaliyet göstermekteydi. Şehrin bankerleri ise papalıkla oldukça içli dışlıydı (Barbero, 2021: 22). İtalya'da ön plana çıkan Ghibellin ve Guelf partileri toplumun ayrışmasında önemli rol oynamaktaydı. Guelf'ler Papa yanlısı bir yol izlerken, Ghibellin'ler ise aristokrasiyi temsil ederek İmparatorluğu desteklemişlerdir. Dante'nin doğduğu senelerde Ghibellin partisinin iktidarda olduğu ancak aykırı hareketler neticesinde kilise tarafından defalarca aforoz edildiği bilinmektedir. Sonraki süreçte şehirde bulunan Guelf'lerin, imparatorluğu destekleyen “beyazlar” ve papalığı destekleyen “siyahlar” olarak gruplaşması ön plana çıkar (Uçar, 2019: 55; Barbero, 2021: 121).

1293 senesinde siyaset hayatına atılmak üzere ön koşul olan zanaat loncası üyeliğini başlatan Dante, Guelfler'in “beyazlar” kolunu desteklemekteydi. Papa VIII. Bonifazio'nun attığı adımlar sonucunda Floransa şehrinin Guelf'lerin “siyahlar” grubunun eline geçmesi sağlandı. Floransa dışında olan Dante, hakkında çıkarılan idam kararını duyunca Verona şehrine sığındı (Tolay, 2015b :27). Guelf'lerin “siyahlar” grubu, yapılan devrim sonucunda papalığa bağlı kalarak halkın iradesini zayıflattılar ve halkın bir kısmını şehirden sürüp diğer bir kısmını da öldürdüler. Belgelerden edinilen bulgulara göre, Verona'da bulunan Dante'nin zaman zaman Bologna ve Paris kentlerine gittiği görülür. Yaşamının son 20 senesini sürgünde

geçiren Dante, sürekli bir arayış içinde olmuştur ve ömrünün son yıllarını Ravenna’da geçirmiştir (Barbero, 2021: 140-162).

Orta Çağ’da sürgün, bireyin sadece vatanından uzak kalması demek değil, aynı zamanda sürgün edilen kişinin ailesinden, evinden, sosyal yaşamından tecrit edilmesi anlamlarına gelmektedir. Ömür boyu kimliksiz bir yaşama mahkum edilen kişi haklarından mahrum kalmaktadır (Ayyıldız, 2016: 46). İtalya’nın siyasi durumuna ve Dante ile ilgili kısımlarına dair kısaca verdiğimiz bu bilgiler ışığında Orta Çağ’da İtalya’nın sosyopolitik durumunu anlamak önemlidir. Dante’nin ömrünün geriye kalan yıllarını Ravenna’da geçirmesi, insani açıdan her ne kadar olumsuz görünse de onun, dini ve edebi bakışına farklı pencereler açmıştır.

1.1.3. Beatrice

Dante’nin hayatında müthiş bir öneme sahip olan Beatrice, Portinariler ailesine mensuptu. Floransa’nın Santa Margherita semtinde yaşayan bu aile ticari faaliyetlerle meşgul olan sıradan bir aileydi. Dante’nin Beatrice ile karşılaşması 1 Mayıs şenliklerine denk gelmektedir. 1 Mayıs, o dönemlerde işçi bayramı olarak değil, yazın gelişi bahar şenlikleri olarak kutlanan bir gündü. Dante dokuz ve Beatrice sekiz yaşındayken mahalleli arasında topluca verilen bir ziyafette karşılaşırlar. Dante’nin o andan itibaren Beatrice’ye tutulduğu kendi eserlerinde dolaylı olarak gün yüzüne çıkmaktadır. Beatrice ile o günden sonra defalarca karşılaşsa da asla konuşma cesaretini göstermedi. Kaynaklar, Beatrice’nin 17 yaşında şövalye Simone de’ Bardi ile evliliğini gösterir ve Dante seneler sonra onunla ilk defa selamlaştığında artık Beatrice evli bir kadındır. (Barbero, 2021: 67–71). Dante’nin yaşamı boyunca aşkla dolu olduğu ve asla kavuşamadığı biricik sevgilisi Beatrice, *Yeni Hayat*’ta geçen bilgiye göre 1290 senesinde ölmüştür (Leonhard, 2012: 63).

Dünyevi aşkın tanrısal yükselişte ışık saçan ruhani görüntüsü Beatrice, Dante’nin *İlahi Komedyası*’nın *Cennet* bölümünde ona refakat edecek ve Dante’yi Tanrı katına çıkaracaktır. Beatrice’ye olan aşkını, göksel yükselişle taçlandıran Dante, Beatrice’yi meleksi bir şekilde tasvir eder. Dante’nin *Yeni Hayat* eserinde dokuz sayısı ile kişileştirilmiş olan Beatrice, *Cennet* boyunca dokuz katmanda ona eşlik eder (Leonhard, 2012: 172). Bu öyle sıradan bir refakat değildir. Beatrice’nin yüceltilerek neredeyse tanrısal bir imgelem haline geldiği söylenebilir.

1.1.4. İlahi Komedyası ve Cennet Bölümü

Eserin bütünsel algılanabilmesi için “*İlahi Komedyası*” isminin kavramsal olarak ne olduğunu bilmek önemlidir. Komedyası köy, kasaba ile manzume anlamlarına gelen “comos” ve

“oda” kelimelerinin birleşiminden meydana gelen “halk türkülerini” ifade etmek için kullanılır. Şiddetli sahnelerle başlayıp sakin ve mutlu bir sonla biten komedy, tragedyanın aksine daha ılımlı bir yapıya sahiptir (Alighieri, 2019 :35). Dante’nin eserinin cehennemden başlayarak oradan sırasıyla araf ve cennete ilerlemesi onun komedy türünde bir eser olduğunu açıkça göstermektedir. *Cehennem*’in karanlık ve ürkütücü tasvirlerinden cennetin ışıklık ve mistik boyutuna olan akış, eserin kendisine verilen ismi hakkıyla taşıdığını yansıtmaktadır.

İtalyan dilinin en önemli örneklerinden biri olan *İlahi Komedy*, Dante tarafından Toskana lehçesiyle yazılmıştır (Tolay, 2015a: 2). Halkın konuştuğu sıradan dili ifade eden Toskana lehçesi, Dante tarafından eserde özenle kullanılmıştır. İtalyan dilinin en uzun şiiri olma özelliği taşıyan *İlahi Komedy*, İtalyan dilinin zenginliğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle Dante, modern İtalyancanın kurucusu olarak kabul edilmektedir (Uçar, 2019: 91–92).

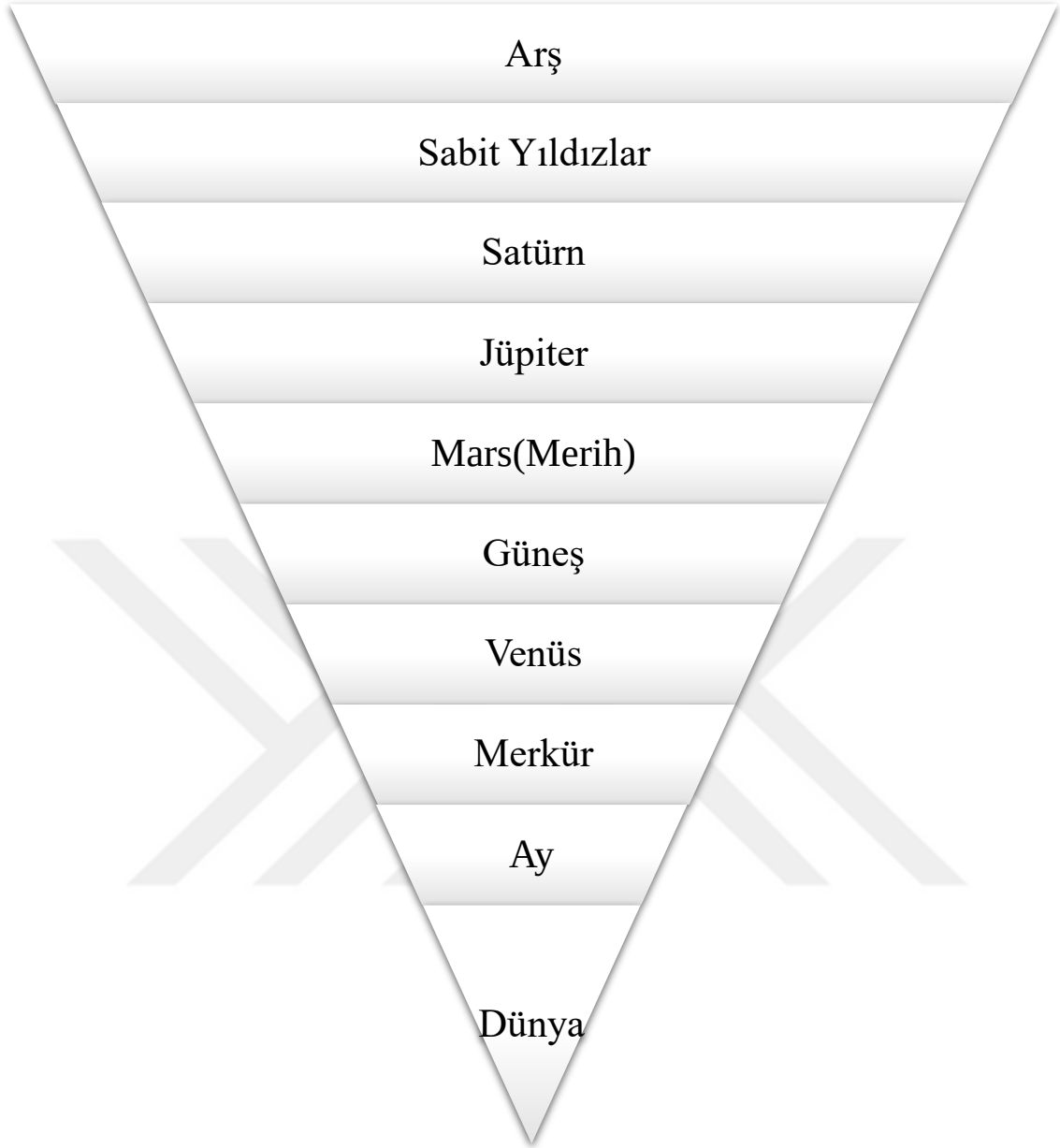
Dante Alighieri’nin çoğunluğun kabulüne göre 1300 senesinde yazmaya başladığı bu eser *Cehennem*, *Araf* ve *Cennet* olarak üç bölümden oluşmaktadır. *Cehennem* bölümü 34, *Araf* ve *Cennet* bölümüyse 33 kantodan (manzume) oluşmaktadır. *İlahi Komedy* eseri, 7 Nisan Perşembe gecesinden 8 Nisan Cuma sabahına kadar Kudüs yakınlarında bir ormanda kalan Dante’nin ifadeleriyle hayali olarak başlar. Dante o ormanda yolunu kaybetmişken aklın ve bilgeliğin sembolü olan Orta Çağ şairi Vergilius’la karşılaşır. Bu somut bir karşılaşma değildir. Sezgisel, duyuşsal ve hatta fizik ötesi olan karşılaşmadır. Dante’nin biricik aşkı Beatrice tarafından gönderilen Vergilius, Dante ile cehennem ve arafı gezer. *Cennet* bölümünde ise Dante’ye, güzelliğin ve saflığın sembolü olan Beatrice eşlik edecek ve onunla beraber Tanrı katına yükselirler. Vergilius’la başlayan ve Beatrice ile devam eden *Cehennem*, *Araf* ve *Cennet* yolculuğu, sıradan bir mistik tecrübe değildir. Bu aşamalar boyunca Dante’nin gördüğü olaylar ve konuştuğu kişiler bazen Hristiyan kabullerini bazen de Dante’nin kendi fikir dünyasını gözler önüne sermektedir.

Cennet bölümünün sistemsal dizilimi, Batlamyus’un gezegenler teorisiyle neredeyse aynıdır. Bu teoriye göre alemin merkezinde olan dünya sabit bir cisimdir ve dünyanın etrafında bulunan Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Merih (Mars), Jüpiter, Satürn gezegenleri, düzgün ve dairesel olarak dönmektedirler (Aydın, 1992: 196). Dante’nin *Cennet*’inde bu yedi gezegene ek olarak Sabit Yıldızlar Gök’ü ve Arş-ı Ala vardır. Sabit Yıldızlar Gök’ünde melekler bulunurken son katman olan Arş içinde ise Tanrı ve cennetlikler vardır.

Şekil 1.1. *Cennet* bölümünün hiyerarşik dizilimi olarak hemen aşağıda vermiş olduğumuz şema, *Cennet* bölümünün anlamsal bütünlüğü göz önünde bulundurularak ters piramit şeklinde oluşturulmuştur. Şemayı ters piramit olarak tasarlamaktaki amacımız,

dünyadan Tanrı katına doğru yükselen Dante'nin karşılaştığı ruhani şahsiyet ve teolojik kavramların artması ile doğru orantılıdır. Dünyevi algıdan yavaş yavaş çıkarak mistik bir boyuta karışan Dante, sırasıyla Ay, Merkür, Venüs ve diğer gezegenlerde yükselirken Tanrı'ya yaklaşmakta ve her kademedede biraz daha manevi mistik bir yapıya bürünmektedir. Dante, bu değişimle beraber Tanrı katına yaklaşmakta ve her katman teolojik açıdan daha geniş ve kapsamlı bir şekilde Hristiyanlık teolojisini yansıtır duruma gelmektedir.

Şekil 1.1. Cennet Bölümü'nün Hiyerarşik Dizilimi (Gök Katmanları)

1.1.5. Dante ve Thomas Aquinas ilişkisi

Thomas Aquinas (ö.1274), Papalığın devlet hakimiyetinin zirvede olduğu yıllarda (1224-1226) İtalya’da dünyaya geldi. Papa III. Honorius’un Papalık makamında bulunduğu bu dönemde Aziz Dominic öleli beş yıl olmuştu ve bir sene sonra Fransisken tarikatının lideri Aziz Francis hayata veda etmiştir (Akyol, 2021: 16). Doğduğu ortam siyasi ve teolojik açıdan oldukça çeşitlilik içermekteydi ve doğal olarak bu farklılıklar onun zihin dünyasının gelişiminde ona birer kazanım olarak dönecekti.

Aquinas, Orta Çağ’ın ön plana çıkan teolojik şahsiyetlerinden biridir. Hristiyan teolojisine olan katkıları sebebiyle önemli din bilgini olarak kabul görmüştür. Aquinas’ın diğer yandan filozof kimliği de vardır ve bunu aklın verilerini kullanmaya borçludur. O, öne sürdüğü tezlerde hem akli çıkarımlarda bulunmakta hem de Eski ve Yeni Ahit’e atıflarda bulunmaktadır. Aquinas’ın melekler, ruh, insan eylemleri, teslis, Tanrı’nın varlığı, Tanrı’nın sıfatları, gibi konularda öne sürdüğü tezlerde kendinden sonra gelen kişileri etkilediği görülmektedir (Gündoğar, 2016: 8). Öyle ki bu kimselerden biri Dante Alighieri olarak karşımıza çıkar.

Dante’nin eserinin *Cennet* bölümü üzerine yaptığımız teolojik inceleme boyunca Thomas Aquinas’ın etkisine rastladığımızı söyleyebiliriz. *İlahi Komedya*’nın onuncu kantosunda Dante ile karşılıklı konuşan Aquinas, ona kendini şu şekilde tanıtmaktadır: “Ben, doğru yoldan ayrılmadıkça, Dominic’in iyice semirilen yolda güttüğü kutsal sürüden bir kuzu idim... Bana Aquinalı Thomasso derlerdi.” (Alighieri, 2019: 70, K:10). Dante’nin Aquinas’a verdiği önem o kadar fazladır ki cennet katmanlarında zaman zaman ortaya çıkacak ve Dante ile konuşacaktır. Kimi zaman Dante’ye teolojik konular hakkında bilgiler verecek kimi zaman da Aziz Dominic ve Aziz Francis hakkında onu aydınlatacaktır. Aquinas bazı kantolarda hiç karşımıza çıkmasa da onun teolojik fikirlerinin etkileri Dante tarafından satırlara işlenmeye devam edecektir.

Aquinas, çalışmada görüleceği üzere Dante’yle bizzat konuşarak Meryem’le ilgili bir konuda Kutsal Kitaba atıf yapacak, Aziz Francis ve Aziz Dominik hakkında Dante’yle bizzat konuşacaktır. Şahsen değil sadece fikirsel olarak ortaya çıktığı yerlerde Dante üzerindeki etkilerine değindiğimiz konular, ölüm sonrası hayatta ruh ve bedenin keyfiyeti, kâinattaki düzen, meleklerin yaratılışları ve mahiyeti gibi başlıklarda detaylıca yer edinecektir.

Dante’nin *İlahi Komedya* eserini yazarken döneminin fikir babalarından etkilenmesi gayet olağan bir durum olarak görülebilir. Beatrice ile göksel yükseliş boyunca karşılaştığı kişiler ve olaylar karşısında gerek kendi düşünceleri gerekse başkalarının ağzından ifade ettiği kendi düşüncelerinde Thomas Aquinas’ın etkisinin oldukça fazla olduğu söylenebilir. Bu

sebeple Dante'nin cennet seyahati boyunca Aquinas'ın şahsi varlığıyla karşılaşmak bir yana onun zihin dünyası ve öne sürdüğü görüşlerinin esere hakimiyetini görmek önemlidir.

1.1.6. Dinlerde Göksel Yükseliş ve Dante'nin *İlahi Komedya'sı*

İlk insan Adem ve eşi Havva'dan itibaren cennetten kovulan insanoğlu, yeryüzünde sürgün hayatı yaşamaktadır. Bu kovulma Eski Ahit'te şu şekilde ifade edilmektedir: “Böylece Rab Tanrı, yaratılmış olduğu toprağı işlemek üzere Adem'i Aden bahçesinden çıkardı. Onu kovdu...” (Tekvin, 3:23-24). Kur'an-ı Kerim'de ise şöyle geçmektedir: “Şeytan oradan onların ayağını kaydırda da bulundukları yerden onları çıkardı. Biz de ‘Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır.’ dedik” (Bakara 2/36). Kovulma merhalesiyle birlikte bir iniş söz konusu olduğundan dolayı cennet, her daim yüksek ve kutsal olarak ifade edilmektedir. Cennet'in dünyadan yüksek ve Tanrı'ya yakınlığı ifade ediyor olması oldukça önemlidir. Tarih boyunca krallar, peygamberler, liderler gibi şahsiyetler hakkında, kendi önem ve gönderiliş gayelerini kanıtlamak amacıyla cennete veya Tanrı'ya yükseldiklerine dair anlatılar mevcuttur (Çelebioğlu, 2019: 69).

Gökyüzüne yükselme eski çağlardan kalma inanış ve mitolojilerde karşımıza çıkan önemli konulardan biridir. Eski Hint ve İran mitlerinde rastladığımız bu yükseliş olayı, İbrahimi dinlerde daha belirgin şekildedir. Yahudi geleneğine göre İdris, İbrahim, Musa, ve İshaya'nın diğer peygamberlerin aksine daha fantastik şekillerde Tanrı ile iletişime geçtiği, göğe yükseldikleri veya Tanrı'nın huzuruna kabul edildikleri bilinmektedir (Yavuz, 2020: 132). Göğe yükselme olayının kökeni Mezopotamya mitlerine değin uzanmaktadır. Ayrıca Mircea Eliade'ye göre Rabbani Yahudiliğin Musa, Daniel ve Hanok ile yabancı olmadığı bu durum, Gnostik inançlar için de sıra dışı bir olay değildir (Eliade, 2019a: 97).

Hristiyanlık içinde kutsal hafta başlangıcı olarak kutlanan Dallar Yortusu (Dominica in Palmis), Katolik ayinleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu yortu, İsa Mesih'in ölümüyle birlikte cehenneme inişi ve oradan çıkarak dirilişini ifade eder. Hemen ardından İsa'nın göğe yükselişi yani kutsal miracı gelir (Guênon, 2022a: 63–64). Mesih'in göğe yükselişi Yeni Ahit içinde anlatılmaktadır (Matta, 28: 1-7).

Dante göksel yolcuğu sonunda Bakire Meryem'in onayı ve aracılığıyla Tanrı'yı görür. Dante, yolculuk boyunca tıpkı diğer dini şahsiyetlerde görüldüğü gibi dünyaya dair birçok şey öğrenir. *Cehennem*, *Araf* ve *Cennet* içindeki tasvirler ve bilgiler diğer inançlarla ve özellikle İslam peygamberi Hz. Muhammed'in Mi'rac olayına o kadar benzemektedir ki bu durumun, *İlahi Komedya* eserinin özgünlüğünü tartışmalı konuma getirdiği söylenebilir. Hz.

Muhammed'in Mi'rac olayı, Buhari ve Müslim'in kitaplarında geçen ortak noktalar bağlamında, genel hatlarıyla şu şekildedir: Hz. Muhammed, uykuda bulunduğu sırada Cebrail ona yaklaşır ve onun kalbini zezem suyuyla yıkayıp içini iman ve hikmetle doldurur. Hemen sonrasında Burak adlı bineğe bindirilen Muhammed Peygamber, o gece Kudüs'e gider ki bu durum "isra" olarak adlandırılır. Peygamber, Mescid-i Aksa'da iki rekât namaz ibadeti eda ettikten sonra Cebrail, tarafından semaya yükselmeye başlarlar. Muhammed Peygamber bu göksel yükseliş sırasında Adem, İdris, Yusuf, Musa, Harun ve İsa peygamberlerle karşılaşır ve onlarla konuşur. Yedinci kat gökte ise İbrahim peygamberle karşılaşır. Sidretü'l-münteha denilen yerde ise Allah'ın huzuruna çıkar (Yavuz, 2020: 132–134).

İlahi Komedya eserini yazarken İslami birçok anlatıyla beslendiği düşünülen Dante'nin İslam peygamberi Hz. Muhammed'i ve dördüncü halife olan Hz. Ali'yi Cehennem içinde anması oldukça trajiktir. Hz. Muhammed'in ve Hz. Ali'nin *Cehennem*'in 8. katında arabozucu ve bölücü olarak nitelenenlerin bulunduğu katmanda bahsi geçmektedir. Eserin 28. kantosuna tekabül eden bu anlatı, Hz. Muhammed'in Hristiyan ve kardinal olduğu ancak papalık makamına layık görülmemesiyle birlikte yeni bir din kurduğu ve Hristiyanlık içinde bölücülük yaptığı şeklinde kabul edilmiştir. Orta Çağ'da yaygın olan bu ve benzeri nice düşüncenin Dante'nin Hz. Muhammed'i Cehennem içinde anmasına sebep olarak gösterilmektedir (Alighieri, 2019: 250).

İslam peygamberi Hz. Muhammed'in Mi'rac hadisesi dışında Dante'ye ilham olduğu söylenen diğer birçok eserin mevcudiyeti görülmektedir. Don Miguel Asin Palacios'un iddialarına göre Dante, İbnü'l-Arabi (ö.1240)'nin *Kitab el-İsra* ve *Fütuhât-ı Mekkiyye* adlı eserinden esinlenmiştir. Palacios, bu iddialarda bulunurken konuya dair literatürü tamamen araştırdığını ve *İlahi Komedya* ile en çok benzerliğin İbnü'l-Arabi'nin eserinde olduğunu söyler (Guênon, 2022a: 65).

Yine göksel yükselişle ilgili ön plana çıkan bir diğer anlatı Arda Viraf Name (Erdâvirâfnâme) olarak karşımıza çıkmaktadır. İran'ın Mazdek inananları tarafından kabul edilen bu olay Mi'rac olayıyla eşdeğer bir yapıya sahiptir. İskender'in İran'ı yakıp yıkması ardından Tanrı'nın varlığına dair şüpheleri olan halkı din yolunda sabit tutmak amacıyla ortaya çıktığı düşünülen bu anlatının Erdâvirâf adında bir kişi tarafından oluşturulduğu söylenir. Erdâvirâf, Cehennem, Araf ve Cenneti yedi gün boyunca gezdikten sonra geri gelir ve orada gördüklerini inancı zayıflayan halka aktarır (Şensoy, 2011: 13; Guênon, 2022a: 69).

Ebu'l-Ala el Ma'arri'nin (ö.1033) İbnü'l-Karih lakaplı biriyle olan yazışmalarından dolayı ortaya çıkan ahiret yolculuğu eseri *Risaletü'l-Gufran*, göksel yükseliş alanında dikkat

eken eserlerden bir diğ eridir. İki blmnden oluşan bu eser ilk bölümünde ahiret dünyasına yapılan hayali bir seyahati anlatmaktadır (Uçar, 2019: 44).

Ortaya atılan iddialar dahilinde Dante'nin *İlahi Komedya'sının* tamamen zgn olmayışını kabul etmek yersiz olacaktır. Bahsi geçen edebi eserler, dini metinler ve kayıtlara rağmen *İlahi Komedya'nın* hepsinden ayrışan noktaları oldukça fazladır. Guenon'a göre Dante'nin eserinin diğ er anlatılarla olan benzerliği, birçok yerde aynı hakikatlerin doktrin kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Ona göre benzerliklerin mevcudiyeti eserlerin özgünlüğünü sarsmamalıdır (Guğnon, 2022a: 70).

1.2. *Cennet Bölümü'nde* Mistisizm, Mitoloji ve Felsefe

Dinlerin içinde bulunan, görünenin ardındaki hakikat yani batını, ezoterik anlamlar inancın ruhani temelleri açısından önemli bir yapıya sahiptir. Yine bununla beraber dinlerin gelişim sürecinde ortaya atılan fikirler ve rasyonel tartışmalar felsefi birçok argümanın oluşmasına sebebiyet vermektedir. *Cennet* bölümü, İsa ve öğretisi bağlamında kurtuluş ve Tanrı'ya ulaşma gayesi güden soyut bir yapıya sahiptir. Dante'nin eserini yazarken temel dayanak noktası Hristiyanlık ve onun içinde bulunan teolojik kabuller olarak görünmektedir. Dinlerin, teşekkül süreci sırasında bağımsız kalamadığı bazı disiplinler veya alanlar olduğu açıktır. Bunların başında mistisizm ve felsefe gelmektedir. Dante'nin *İlahi Komedya'sı* ve en çok da *Cennet* bölümü bu etkiye maruz kalmıştır.

Dante'nin *Cennet'i* her ne kadar Hristiyan teolojisinin özetini yansıtsa da pasajlar içerisinde geçen ifadeler, mitolojik birçok anlatıya yer vermektedir. Dante, özellikle kantoların giriş kısımlarında şaşkınlığını ya da mutluluğ unu ifade eden cümleleri Yunan mitolojisine atıflarda bulunarak ortaya koymaktadır. Eser içinde geçen mistik ve felsefi ifadeler ise *Cennet* bölümünün geneline yayılmıştır. Eser boyunca bahsi geçen teolojik şahsiyetler ve kavramların, mistik bir yapı içerdiği sezdirilmektedir ve hatta görünenin ardındaki anlam Dante için daha kıymetlidir. Bahsi geçen mistisizm, mitoloji ve felsefe gibi alanların Dante'nin *Cennet'*inde teolojik unsurları beslediği ve teolojik zeminle paralel ilerleyen anlatımlarla karşımıza çıktığı söylenebilir.

1.2.1 Dante'nin *Cennet'*inde Hristiyan Mistisizmi

Geçmişten bugüne insanın anlam arayışında etkili bir yol olan dinler ve inançlar, toplumların yaşam tarzlarını belirlemede önemli bir etkiye sahip olur. Bireyin mensup olduğu herhangi bir din, dünyevi hayatı etkileyen kurallar içerir. İnsan, yaşamını inancının gerektirdiği kurallar ekseninde düzenlerken, yaşadığı dünyanın ötesine, ölüm sonrası hayata uzanan

birtakım kabullere dayandırabilir. Dünyevi yaşam içinde kötülükten, hastalıklardan, şeytanlardan, ruhlardan veya hayaletlerden korunmak için uygulanan ritüeller, aynı zamanda kişiyi öteki yaşama hazırlayan adımlar olarak görülebilir.

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi dinlerin ölüm sonrası hayata dair kabulleri, kişinin dünyevi yaşamının ardından gelen ödül ve ceza prensibiyle bağdaşarak şekillenmiştir. Sonsuz yaşamda elde edilecek ödül, kişinin dünya hayatında dini uygulamalara ve inancın samimiyetine bağlı olarak değişmektedir. Kimi kabullere göre bireyin günlük rutin ibadetlerini yerine getirmesi, onun uhrevi mutluluğa erişmesi için yeterli olmaktadır. Bir diğer anlayış ise dinin emrettiği bu ritüellerin arka planında yatan derin manalardır ve birey, bu derin anlamlara ulaşarak kurtuluşa erecektir (Solgun, 2020: 8). Bireyler, kendi dinleri bünyesinde bulunan, dini hükümlerin veya kabullerin arkasında yatan bu anlamları keşfetme sürecindeyken mistik adımlar atarlar. Dolayısıyla görünenin ardında yatan gerçeklikleri keşfetmek olarak ifade edilen mistisizm, dini tecrübenin temel sütunlarından biri olarak kabul edilebilir (Kutluer, 2020: 188).

Hristiyanlık özelinde mistik yapılanmaya değinilecek olursa, mistisizme dair ilk hareketlerin Helenistik etkiler taşıyan İskenderiye olduğu söylenebilir. Özellikle Gnostik öğretiyile Hristiyan inancını başarılı bir şekilde sentezleyen ilk çağlarda yaşamış teolojik şahsiyetlerden Romalı Clement (ö.215) ve Origen (ö.254), dünyayı ve içinde bulunan kötülükleri eleştirmişlerdir. Onların görüşlerine göre ruh saf ve temiz olarak kalmalıydı. Münzevi bir yaşam tarzıyla Tanrı'ya ulaşılabilir ve insan kendi kurtuluşunu ancak böyle sağlayabilecekti (King 2004:13).

Katolik mezhebine mensup olan Dante'nin İlk Çağ'dan Orta Çağ'a kadar ortaya çıkmış ve süreç içinde şekillenmiş olan mistik yapılanmalardan bağımsız kalması mümkün değildir. Hristiyanlığın bünyesinde gelişen asketik öğretiler ve münzevi yaşamın gerekliliği gibi konular Orta Çağ'da neşet eden Fransiskan ve Dominiken gibi tarikatlar aracılığıyla zirveye ulaşmıştır. Dante, tez içinde daha sonra görüleceği üzere *Cennet* bölümünün pasajlarında, Papalık hakkında görüş beyan ederken onları, İsa'nın yolundan çıkmış ve dünyevi lüks içinde yüzmekten Tanrı'yı unutmuş kimseler olarak niteleyecektir. Ona göre kötülüğün ve sahteliğin hakim olduğu bu dünyada sadece Hristiyan olmak da kurtuluş için yeterli değildir. Eski ve Yeni Ahit'e olan bağlılık ile İsa'nın öğretilerinin izinden gitmek gerekmektedir. Yozlaşmış bu dünyanın içinde birey ancak münzevi bir yaşam sürerek bunu gerçekleştirebilir. *İlahi Komedy*'nin *Cennet* bölümü baştan sona mistik öğeler barındırmaktadır. Bu öğeler, sadece bireyin kurtuluşuna yönelik değildir. Pasajlarda bahsi geçen birçok kişi ve olayın metaforik

anlatımlarla betimlendiği görülür. Yapılan bu metaforların detayına inildiğinde Hristiyan mistisizmine uzanan derinliklere sahip oldukları görülür.

Cehennem'in dokuzuncu kantosunda eserinin mistik ve metaforik öğeler içerdiğine dair okuyucuyu uyaran Dante şu ifadeleri kullanır: “Siz ki akıl ve mantığı iyi işleyen kişilersiniz. Bu garip dizelerin örtüsü altında gizlenen doktrini kavramaya çalışın.” (Alighieri 2019: 127, K:9). *İlahi Komedya*'nın baştan sonra ezoterik bir yapıya sahip olduğunu belirten Guenon, Dante'nin eserini yazarken hem Hristiyanlıktan hem de Yunan-Roma antikitesinden faydalanarak salt metafizik bir çizgide kaldığını söyler. Guenon'a göre Dante'nin göksel dizilimi, ruhani bir aşamalılığı yani inisiyasyon kademelerini temsil eder (Guênon, 2022a: 26).

Cennet yolculuğu boyunca mistik öğelerle karşılaşan Dante'nin betimsel çıkarımları oldukça ilginçtir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere Dante'nin, göksel yükseliş boyunca haç, kartal, merdiven, ışık, gibi kavramlara değinerek onlara batını anlamlar yüklediği görülür. Yine bu yükselişte karşılaştığı Aziz Petrus, Aziz Yakup ve Aziz Yuhanna ile yaptığı konuşmalarda Dante'yi inanç, ümit ve merhamet konularında sınamaları da mistik anlamlar içermektedir. Guenon, Dante'nin bu üç havari tarafından sınandığı konuları, İskoç Masonluğu'nda bulunan öğretiye bağlamaktadır (Guênon, 2022a: 35). Kökünde üçlemeye yani teslise bağlanan bu teşkilat, temel prensip olarak inanç, ümit ve merhamet ekseninde hareket etmektedir. Dante'nin üç önemli havari ile bu konularda konuşması, onun mason teşkilatlarına yönelik ilgisini belki de o teşkilatlarla olan ilişkisini yansıtmaktadır.

Dante'nin eserinde bulunan mistik unsurların, bütüncül bir yaklaşımla ele alınması, *İlahi Komedya*'nın ve özellikle *Cennet* bölümünün tekabül ettiği anlamı göstermek adına önemlidir. Dante'nin Vergilius ve Beatrice ile olan cehennem, araf ve cennet gezisi, İsa'nın çarmıh hadisesinden sonra cehenneme inişi, dirilişi ve şanlı bir şekilde Mirac'a yükselişini göstermektedir.

Dante'nin *İlahi Komedya*'sında bulunan üç alem doktrini diğer birçok din ve inanç içerisinde bulunan öteki dünya anlayışıyla uyumaktadır. Ön plana çıkan üç alem anlayışlarından biri cehennemin yer altında, arafın yeryüzünde ve cennetin gök yüzünde olduğudur. Bir diğer kabul ise cehennemin yeryüzünde bulunması, arafın yer ile gök arasındaki ara boşlukta olması ve cennetin gökyüzünde bulunması olarak karşımıza çıkar (Guênon, 2022a: 71). Bütüncül bir yaklaşımla görüleceği üzere, en alt basamaktan en üste doğru ilerleyen Dante'nin, insanın olgunlaşması ve arınmasını sembolize eden bu katmanları sırasıyla gezmesi oldukça önemlidir. Sırasal açıdan mistik manalar barındıran bu oluşum, insanın kâmil bir birey olarak Tanrı'ya ulaşmasını yansıtmaktadır. Çalışmamız boyunca neredeyse her bölümde

mistisizm içeren ifadelerle değindiğimiz için tekrara düşmemek adına, burada örnek vermemeyi daha doğru bulmaktayız.

1.2.2 Göksel Yükselişte Mitolojik Atıflar

Dante, *İlahi Komedya*'da geçen olayları zaman zaman Yunan mitolojisiyle ilişkilendirir. Özellikle *Cennet* bölümünde, öyle tasvirler vardır ki Dante'nin Katolik bir Hristiyan olduğuna dair kabulü sarsıcı niteliktedir. Bundan dolayı Dante'nin, gerçekten Katolik olup olmadığı ve hatta pagan kabul edilip edilmemesi gerektiğine dair görüşler mevcuttur. Bu görüşlere çok fazla itimat edilmemesi gerektiğini vurgulayan Guênon, asıl olanın Dante'nin eserine yansıttığı bu ifadelerin arka planında yatan doktriner bağlantı olduğunu vurgular (Guênon, 2022a: 18). Yunanlardan günümüze ulaşan en eski kayıt Homeros'un *İlyada* eseridir. Yunan mitolojisinin İsa'dan bin sene önce başladığını söylemek mümkündür. O dönemin insanların zihin yapısını anlamak için mitolojiye bakmak oldukça önem taşımaktadır (Hamilton, 2021: 8).

Yunan mitolojisinin Hristiyanlıkla olan bağlantıları mevcuttur. Hristiyanlığın farklı dinler ve toplumlarla karşı karşıya geldiğini aktaran Eliade, Hristiyanlığın imparatorluk zamanında yaşayan dinler ve mitolojilerle gerçek bir direnişe girdiğini söyler. Süreç içinde toplum tarafından kabul gören Hristiyanlık, pagan biçimler içinde gelişmiştir. Özellikle Hristiyanlığın Orta ve Batı Avrupa'da yaşayan pagan inançlarla olan etkileşimi önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu etkileşim her ne kadar karşılıklı görünse de Hristiyanlık bünyesine sembolik birçok kabul yerleşmiştir. Örneğin Fırtına Tanrı'sı Aziz Eli'ye dönüşürken bereket kültleri Meryem'le özdeşleşmiştir. Gnostik ve sır dinlerine ait önemli kutlamalar örtük bir biçimde Hristiyanlık içinde yer edinmiştir (Eliade, 2020c: 212–227). Dini ve kültürel açıdan etkileşimin hâkim olduğu bu durum, Hristiyanlık için mitolojik öğeleri önemli bir seviyeye yükseltmektedir.

Dante'nin *İlahi Komedya* eserinde bulundurduğu mitolojik tasvirler, eserin daha güçlü bir şekilde ifade edilmesine katkı sağlamaktadır. Özellikle Dante, anlattığı bir olayı betimlerken Yunan mitolojisine değinerek metaforik bağlamlar kurar ve üzerinde durduğu konuyu önemsedini gösterir. *Cennet* bölümünde geçen mitsel imgelerin neredeyse hepsi kantoların giriş kısmında yer almaktadır.

Dante'nin *Cennet* bölümünde mitsel kullanımına örnek verecek olursak şu satırları gösterebiliriz: “Ey şefkatli Apollon! Bu son işte, sevdiğin defne dalını vermen için bana dehandan gereken kadarını bahşet.” (Alighieri, 2019: 10, K:1). *Cennet* bölümünün birinci kantosunun ilk satırlarında karşımıza çıkan bu ifadeler, Dante'nin Beatrice ile cennet

katmanlarında yükselişine başlayacağı sırada dile dökülmektedir. Dante, bu kutsal yolculuk öncesi Apollon'a seslenmektedir. Apollon, güneş Tanrı'sı olmanın yanında şiir, dans, müzik ile ilgili her türlü sanatı temsil eden Tanrı olarak bilinmektedir. Pasajda geçen "defne dalı" figürü, defne ağacına dönüşen Daphne'ye yapılan bir göndermedir. Anlatıya göre Apollon'un aşık olduğu Daphne, Apollon'dan uzak durmak ister çünkü kendisini Tanrıçaya adamıştır. Apollon tam onu yakalayacağı sırada babası olan Thesallia ırmağı Peneus'a kendisine yardım etmesi için yalvarır ve hemen ardından Daphne defne ağacına dönüşür. Apollon için Defne, artık kutsal olarak kabul edilir (Erhat 2022: 44-50, 81-82). Dante, *Cennet* bölümüne başlarken, yükseleceği katmanları daha iyi kavrayabilmek adına Apollon'dan yardım istemektedir. Bu talepte bulunurken Apollon için kutsal olan "defne" figürüne değinmektedir. Bir başka mitolojik tasvir verecek olursak doğrudan *Cennet*'in üst katmanlarında geçen bir kısmı ele alabiliriz:

"Bulutsuz havada, ayın on dördü oldu mu Trivia göğün dört bir bucağını süsleyen ezeli periler arasında nasıl parıldarsa, ben de binlerce meşalenin üstünde bir güneş gördüm ki bizimkinin üstümüzdekileri aydınlatması gibi, o da onların hepsini birden nura boğuyordu." (Alighieri 2019, 149, K:23).

Pasajda geçen ifade de Dante ve Beatrice, Gökler'in sekizincisi olan Yıldızlar Gök'ündedirler. Burada Arş-ı Ala'ya çıkmakta olan İsa ve onun izinden giden cennetlikler görülür. Yine Meryem ve etrafında duran havariler ön plana çıkar. Bunların hepsi art arda Tanrı katına yükselmektedirler. O esnada Dante'nin ay tanrıçasına Selene'ye yaptığı atıf göze çarpar. Aslında Artemis(Diana) olarak bilinen Tanrıça'nın Selene ismini alması söz konusudur (Hamilton, 2021: 20). Burada Dante'nin Tanrıça'nın hangi ismine atıf yaptığı açık değildir. Üzerinde durulan konu mitolojik bir karakterle İsa'yı bağdaştırmasıdır. Pasajda geçen ifadeye göre ay nasıl ki binlerce yıldız arasında parlıyorsa, İsa da etrafında bulunan cennetliklerin içinde parıldamaktadır.

1.2.3 *Cennet*'te Felsefi Görüşler

Baştan sona Hristiyan teolojisiyle harmanlanmış olan *Cennet* bölümünün, içinde mistisizm ve mitoloji gibi önemli alanların bulunduğu değinmiştik. *Cennet* bölümünde Dante'nin felsefi görüşlere de yer verdiği görülmektedir. Özellikle Antik Yunan felsefesine dair fikirlerin Hristiyan felsefi görüşlerle mukayesesi *Cennet* bölümünün dikkat çeken noktalarından biridir. Dante'nin Platon'un *Timaios* eserine ve Thomas Aquinas'ın görüşlerine atıfla ruh konusuna değinmesi, *Cennet* bölümünün felsefi açıdan en açık pasajları olarak karşımıza çıkar.

Ay Gök'ünde bulunan Dante ve Beatrice, ruhlar hakkında konuşurlar. Dante'nin, İsa'nın öğretisini benimsemiş ve yaşamı boyunca Tanrı'nın emirlerini uygulamış olan cennetliklerin

göksel dizilimi hakkında şüpheleri vardır. Dante, diğer tüm pasajlarda olduğu gibi kendi şüphelerini, Beatrice'nin ağzından cevaplayarak sonlandıracaktır. Beatrice Dante'ye, Platon'un ruhlar hakkındaki görüşüyle Hristiyanlık geleneğinin ruh anlayışı arasındaki farkı ortaya koymak için şu şekilde sorar: “Ruhların Platon'un doktrinine uyarak yıldızlara dönüşleri, senin içinde bir şüphenin belirmesine yol açıyor.” (Alighieri, 2019: 27, K:4). Bu soru bizleri Platon'un “Timaios” eserine götürmektedir. Platon'un Timaios yapıtına göre ruhlar, vücutlardan çok önce yaratılmışlar ve yıldızlarda bulunmaktadırlar. Ölümünden sonra yine yıldızlara döneceklerdir (Platon 2015:40–43). Hristiyanlık ruh anlayışına uymayan bu konu Beatrice tarafından şu şekilde yanıtlanacaktır: “Timaios'un ruhlar üstüne dedikleri buradan görülene uymaz çünkü o zikri neyse fikri de oymuş gibi bir eda takınmıştır. Ruh kendi yıldızına döner diyor ve sanıyor ki tabiat, bir şekle bürünsün diye ona kalıp verdiği zaman, ruh ondan ayrılmıştır.” (Alighieri, 2019: 28, K:4). Elbette Katolik olan Dante'nin bu konuya dair fikirleri Platonu destekler nitelikte olmayacaktır. Yeni Ahit ve Pavlus ekseninde gelişen “ruh” ve “öteki alem” anlayışına sadık olan Dante, Hristiyanlık kabulünde ölüm sonrası ruhun durumuna değinmek için bu mukayeseye ihtiyaç duymuştur denilebilir. Konuya dair asıl dayanak noktası İsa'nın kendisi ve yaşamının son günleri gösterilebilir. Çarmıh hadisesinden sonra İsa'nın tekrar dirilip kendi taraflarına görünmesi, Hristiyanlık için sadece asli günahın ortadan kalkarak Tanrı ile aralarındaki barışın sağlanması anlamına gelmez. Bu dirilme aynı zamanda ölüm sonrası hayatın keyfiyetini göstermektedir.

Hristiyanlık kabulleri bağlamında bu ve benzeri nice pasajı çalışmanın ilerleyen kısımlarında incelediğimizden dolayı burada daha fazla detay vermekten kaçınıyoruz (T. İ. 2.1.8.). Dante'nin eserinin *Cennet* bölümünün felsefi birçok altyapıyla dolu olduğunu, teolojik unsurların bile dönemin teologları tarafından felsefi argümanlarla tartışıldıktan çok sonra belli bir zemine oturduğunu belirtmek gerekir.

İKİNCİ BÖLÜM

CENNET BÖLÜMÜ'NDE TEOLOJİK UNSURLAR

2.1. Tanrı

İnsanlık tarihi kadar eski olan inanç meselesi, gelmiş geçmiş bütün insan topluluklarında farklı yansımalarla ortaya çıkmaktadır. Dante'nin *Cennet*'inde ele alacağımız inanca dair her öge, teolojik inceleme açısından tezin ana bölümünü oluşturmaktadır. Hristiyan teolojisinin oldukça derin anlatılarla işlendiği *Cennet* bölümünde Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'a dair nice tasvirler yer almaktadır. Bu nedenle ilgili bölümde, Tanrı fikri merkeze alınacak ve onunla ilgili diğer konular bu eksen etrafında incelenecektir. *Cennet* bölümünde pasajlar içinde geçen teolojik unsurlar, konularına göre Kutsal Kitap, melekler, peygamberler ve krallar olarak tasnif edilmiştir. Dante'nin pasajları Eski Ahit, Yeni Ahit, kilise babaları, Hristiyan teologlar ve Hristiyanlık konsil kararları çerçevesinde ele alınmaktadır.

Hristiyanlığın İsa'dan bugüne kadar olan teşekkül süreci her daim Tanrı fikri etrafında oluşmuştur. Hristiyanlık içinde ortaya çıkan ayrılıkların temelinde de bu konu yatmaktadır. İsa döneminde ortaya atılan Tanrı fikriyle günümüzde bulunan Katolik, Ortodoks ve Protestan mezheplerinin kabul ettiği Tanrı fikri arasındaki değişimler oldukça barizdir. Konsiller, Tanrı algısının Hristiyan toplulukları için ne tür merhalelerden geçerek günümüzdeki teslis anlayışına ulaştığının en açık kanıtını oluşturmaktadır. Katolik olan Dante'nin eserinde bu konuya değinmiş olması hatta *İlahi Komedya*'nın özünde Tanrı fikrinin olması oldukça önemli bir husustur. Bu bölümde Hristiyanlık inancının temel akidesi olan “teslis” inancının Dante'nin satırlarında ne şekilde yer aldığına değinilmektedir. İsa'nın, Meryem'in rahmine inkarne olması, Hristiyanlar için kurtuluş vaat etmesi, çarmıh hadisesi vb. bu bölümde incelenerek, Meryem'in Tanrı doğuran (Theotokos) kabulüne değinilmektedir. Ayrıca bu bölümde, kâinattaki düzen ve Tanrı arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Dante'nin *Cennet* bölümü boyunca yapılan taramalar sonucunda özenle sınıflandırılan pasajlar Eski ve Yeni Ahit paralelinde irdelenmiştir.

Cennet'in on sekizinci kantosunda Tanrı'ya dair tasvirinde Dante şöyle demektedir: “Orada resim yapanın rehber ihtiyacı yoktur, o kendinin rehberidir. Yuvalara şeklini veren ve yaratma gücünün kaynağı yine kendisidir.” (Alighieri, 2019: 121, K:18).

2.1.1. Teslis

Hristiyanlık inancında Tanrı'yı ifade eden ve Hristiyanlığın temel inanç esaslarından birini oluşturan Teslis, ilahi üçlemeyi bildirmektedir. Bu kelime sözlükte üçleme anlamına gelmekle beraber Hristiyanlıkta bulunan üçlü ilah anlayışını belirtir (Waardenburg, 2011: 548). Teslis, Tanrı'yı üçleme, Tanrı'yı üç kabul etme yahut üç olarak çağırma gibi farklı deyimlerle ilişkilendirilmiştir (Bayrakdar, 2015: 42). Tanrı'nın bölünmüş üçlü bir güç olarak görünmesini engellemek yahut bu inancın politeist bir anlayışa sebebiyet vermesini ortadan kaldırmak adına bu akidenin "üç Tanrı yine bir Tanrı'dır" şeklinde ifade edildiğini belirtmemiz gerekir. Genel anlamıyla teslisi tanımlayacak olursak Baba, Oğul ve Kutsal Ruh yani Tanrı olan Baba, Tanrı olan Oğul ve Tanrı olan Kutsal Ruh üçlemesi aynı öze sahiptirler. Ezeli olan bu üç kısım geçmişte olduğu gibi daima birbirine eşittir (Bruce, 1996: 711). Babadan Oğul ve her ikisinden de Kutsal Ruh oluşmuştur. Öz olarak aynı olan ve doğaları gereği bir kabul edilen bu unsurlar, görünüm veya şahsiyet açısından üç farklı Tanrı'dır. Hristiyan din adamları ve hatta Kilise Babaları tarafından zaman zaman bu anlayışın akli olarak algılanamayacağı ve bunun bir iman meselesi olduğu ileri sürülmektedir.

Kitab-ı Mukaddes açısından teslis konusunu ele alacak olursak, Luka kitabında şöyle denildiği görülür: "Melek ona şöyle yanıt verdi: Kutsal Ruh senin üzerine gelecek, yüceler yücesinin gücü sana gölge olacak. Bunun için doğacak olana kutsal, Tanrı Oğlu denecek." (Luka, 1:35). Matta kitabında ise şu şekildedir: "İsa vaftiz olur olmaz sudan çıktı. O anda gökler açıldı ve İsa, Tanrı'nın Ruhu'nun güvercin gibi inip üzerine konduğunu gördü." (Matta, 3:16). Yeni Ahit'te teslise dair karşımıza çıkan en net bulgu Matta kitabındadır: "Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin; size buyurduğum her şeye uymayı onlara öğretin. İşte ben, dünyanın sonuna dek her an sizinle birlikteyim." (Matta, 28: 19-20). Kanonik İncil metinleri dışında Pavlus'un Korintlilere olan ikinci mektubunda bu satırlara yakın ifadelerle rastlamaktayız: "Rab İsa Mesih'in lütfu, Tanrı sevgisi ve Kutsal Ruh'un paydaşlığı hepinizle birlikte olsun." (II. Ko., 13:14).

Teslis anlayışının sadece Yeni Ahit açısından değerlendirilmesi bu teolojik gelişimi anlamak için yetersiz kalacaktır. Hristiyan teolojisinin tarihi süreçte belli başlı bir profile oturması sadece *Kitab-ı Mukaddes* kaynaklı değildir. Pavlusçu geleneğin benimsenmesiyle beraber Kilise Babalarının ve konsillerin bu akidenin şekillenmesine katkısı oldukça fazladır. "Tanrı, üç şahısta tek bir tabiata sahiptir" görüşü 3. asrın başlarında yaşamış olan ünlü Hristiyan bilgini Tertullian (ö. 225)'a kadar götürülmektedir (Aydın, 2021: 322).

Özellikle 325 yılında İznik'te yapılan konsil, Baba ve Oğul'un aynı cevherden meydana geldiğini, heretik addedilen akımlara, başta Aryanizm'e karşı savunmak amacıyla toplanmıştır. Akabinde teslis inancının tam bir üçleme halini alması 381 İstanbul Konsili ile mümkün olmuştur. İstanbul Konsili'nde Kutsal Ruh'un ilahlığının kabulü teslis akidesinin mihenk taşlarının yerine oturduğunun göstergesidir. Kısaca ifade edilecek olursa 325 İznik ve 381 İstanbul Konsilleri'nde bu akide Kilise Babalarının çoğunun bir araya gelip oy birliğiyle bu inancı kabul etmesi, Hristiyan teolojisinde resmi inanç öğretisi olarak dogmalaşmıştır (Gündüz, 2016: 96).

Teslis inancına kutsal metinler, din bilginleri ve konsiller açısından bakmak Dante'nin görüşlerinin nasıl şekillendiğini görebilmek adına önem taşımaktadır. Ana hatlarıyla tanımladığımız, teslis akidesi, *İlahi Komedya*'nın *Cennet* bölümünde karşımıza çıkan teolojik unsurların ne şekilde işlendiğini mukayese etmemiz açısından önemlidir. *Cehennem* ve *Araf* bölümlerini Vergilius'la aşan Dante, *Cennet* bölümünü sevdiği kadın Beatrice ile kademe kademe gezmektedir. Arş-ı Ala'ya yaklaştıkça Hristiyan inancının temel inanç esasları Dante tarafından aktarılmaktadır. Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan ve Hristiyanlığın temel inanç esası olarak kabul edilen Teslis, *İlahi Komedya*'nın *Cennet* bölümünde detaylı betimlemelerle karşımıza çıkmaktadır.

Cennet bölümünün farklı kantolarında Tanrı'ya dair hayranlığını ve aşkını ifade eden Dante, Hristiyanlık inancının temel akidesi olan teslis inancını daima ön plana çıkararak Tanrı'ya methiyeler dizer. Adeta Tanrı'yı tek bir ilah olarak değil de onu “üçlü birlik ya da birde üçlük” bağlamında ele aldığını bizlere yansıtır. “Tarife sığmayan ilk kudret, oğluna, her ikisinin ebediyen esindirdikleri aşkla bakarak, fikirlerde ve uzayda dolaşan ne varsa her şeyi öyle bir düzen içinde yaratmıştır ki, bunları gören bir kimsenin onun büyüklüğü karşısında haz duymamasına imkân yoktur.” (Alighieri, 2019: 66, K:10). Dante, Beatrice ile birlikte Arş-ı Ala'ya yükselirken gezegenlerin durumunu ve yıldızların düzenini gözlemlemektedir. Bu gözlem esnasında harikuladeliği yüceltmesi ve teslisi savunması, Tanrı'nın diğer şahsiyetleri arasındaki uyumu ortaya koyması açısından dikkat çekicidir.

Karşımıza çıkan bu teslis methiyesi, Dante açısından hem ilahi bir kabul hem de katmanlarda yükselirken şiirinde bahsettiği olay ve durumlara karşı niteleyici bir üslubu ifade etmektedir. Dante burada “ilk kudret” olarak Baba Tanrı'yı kastetmektedir. Hristiyan Teslis anlayışına göre esas olan Baba'dır ve O tüm varlığın yaratıcısıdır. Kutsal Ruh, bilindiği üzere aktif bir tanrısal güç olarak kabul edilir. Dante'nin sevgi ile bağdaştırdığı Kutsal Ruh, Baba Tanrı ile Oğul Tanrı arasında her daim mevcuttur. O halde farklı bir şahsiyet olsa da Tanrı'nın,

Kutsal Ruh yani sevgi ile Oğul'a yönelmesi, teslisin sınırlarını belli eden bir betimleme ortaya çıkarmaktadır. Üçlemeyi kendi içerisinde ilişkilendirdikten sonra Tanrı'nın yaratmış olduğu "fiziki ve ruhsal alemin" mükemmelliğini dile getirerek bu nizami düzenin teslis aracılığıyla devindiğini göstermektedir. Pasajda geçen "fikir" ve "uzay" ifadeleri, tinsel ve maddi olana işaret etmektedir.

"Yüce Peder'in nasıl vücut verdiğini ve nasıl ruh aşıladığını göstererek ebediyen doyurduğu dördüncü ailesi işte böyle bir aileydi." (Alighieri 2019:68, K:10). Dikkat edecek olursak Dante bu satırlarda doğrudan Tanrı'yı anlatmıyor. Metnin akışına göre gerekli gördüğü yerde üçleme, övgü gibi bölümleri metnine aktarıyor. Burada bahsedilen dördüncü aileden kasıt Dördüncü Gök'tür. Yahut diğer adıyla Güneş Gök'ü olarak ifade edilir. Beatrice ile katmanlarda yükselen Dante, dördüncü kademedeki din bilginleriyle karşılaşmaktadır. Şairimiz bu karşılaşmayı övmek isterken, Baba Tanrı'nın Oğul'u yaratma eylemini Güneş Gök'ündeki din bilginleriyle paylaşarak onları tinsel anlamda tatmin ettiğini ifade etmektedir.

Yukarıda Dante'den alıntıladığımız satırların anlaşılması için kısaca açıklama yaptıktan sonra teolojik kısma bakacak olursak, alıntıda karşımıza çıkan bir diğer üçleme örneğinde görülmektedir ki Dante, Baba Tanrı'nın Oğul'u yarattığını ve Baba ile Oğul aracılığıyla Kutsal Ruh'un onlardan zuhur ettiğini aktarmaktadır. Konuya başlarken üçlemeye bulunan unsurların her birinin ezeli olduğunu vurgulamıştık. O halde ezeli olarak Baba Tanrı'dan Oğul Tanrı'nın doğması ve yine bu ikisinden ezeli olarak Kutsal Ruh'un neşet etmesini bu satırlarda görmekteyiz. İsa'nın Bakire Meryem'den doğması, Baba tarafından ancak Kutsal Ruh aracılığıyla gerçekleşmiştir. Oğul'un tenleşmesi yani inkarne olmasını Dante, "vücut vermek" şeklinde ifade etmektedir (T. İ. 2.1.7.). Dante'nin pasajında verdiği "Yüce Peder'in nasıl vücut verdiğini ve nasıl ruh aşıladığını..." ifadesi, yine Oğul'un oluşumu veya Tanrı'nın hululü açısından önemlidir. Bu konu Yeni Ahit'te şöyle anlatılır: "Söz, insan olup aramızda yaşadı. O'nun yüceliğini -Baba'dan gelen lütuf ve gerçekle dolu biricik Oğul'un yüceliğini- gördük." (Yuhanna, 1:14).

Güneş Gök'ünde bulunan din bilginleri dünyevi yaşamı Hristiyanlığa bağlı olarak geçirmişler ve doğal olarak cennette olmanın sevincini yaşamaktadırlar. Bu bölümde Dante için asıl gaye din bilginlerinin o kata ulaşmasını sağlayan kutsal yardımı ifade etmektir. Kutsal Ruh, Tanrı'nın yeryüzünde olan varlığını ifade eder. Aynı zamanda inananları Tanrı'nın nihai amacına ulaştıran, Baba ve Oğul tarafından verilen yol göstericidir (İslam, 2020: 92-93). Dante Hristiyan inancını teslis temelli bir başlangıçla ifade ederek din bilginlerinin kurtuluşunun kökenini göstermektedir.

“Orada Bakkhos için övgüler veya Paian okunmuyor, tanrısal cevher içinde üç kişi, bir kişi içinde de hem tanrısal hem beşeri cevher övülüyordu.” (Alighieri, 2019: 87, K:13). Bu pasajla teslise dair ifadelerden önce mukayeseli bir anlatıya giden Dante, üçlemeyi yüceltmeden önce Yunan mitolojisine dair örnekler vermektedir. Dante, pasajda geçen “Bakkhos” yani diğer ismiyle “Dionysos” olan şarap tanrısını ve “Paian” ile ifade edilen Apollon’a yönelik ilahiyi (Homeros, 2021: 565), Tanrı’nın övgüsü karşısında bir hiç konumuna getirerek sıradanlaştırmaktadır.

Güneş Gök’ünde bulunan Dante ve Beatrice, Tanrı’yı zikreden ışıklar görürler. Bu ışıkların her biri Dante’nin o katmana layık gördüğü din bilginleridir ve bu ışıklar raks ederek Tanrı’yı anmaktadır. Dante’nin Tanrı’nın zikredilmesi olayını teolojik açıdan ele alması ve yine teslis üzerinden Hristiyan düşüncelerinden birini aktarması, diğer betimlemelerden farklı olması sebebiyle dikkat çekicidir. Hristiyanlığın tarihi süreç içerisinde şekillenmesi ve tabi bununla beraber temel inanç esaslarının da oluşması, birçok farklı anlayışın gelişmesine sebebiyet vermiştir. Teslis açısından Yeni Ahit’te tatmin edici bilgilere rastlamamaktayız ancak kilise babalarının teslisin oluşumu ve ne şekilde anlaşılıp kabul edilmesi gerektiği konusunda farklı görüşler savunduğu bilinmektedir. Diğer pasajlarda ön plana çıkan Üçte Birlik görüşünün aksine burada teslisi Bir’de Üçlük anlayışla şiirine işlediğini görmekteyiz. Bu inanç her açıdan Baba Tanrı’yı ön plana çıkarmakta ve O’nun, birliği ve Tanrılığı elinde bulundurduğunu ifade etmektedir (Bayrakdar, 2015: 56). Bu görüşe göre Baba, Oğul ve Kutsal Ruh’tan şahsiyet açısından daha ön plandadır ve bunlar arasında hiyerarşik bir sıralama mevcuttur. Dante’nin bu pasajdaki “tanrısal cevher içinde üç kişi” ifadesi, Yunanlı Kilise Babalarının Bir’de Üçlük inancıyla bağdaşmaktadır. Bir olandan Üç olana gidişi ifade eden bu anlayış İskenderiye bölgesinde oluşturulmuş görüşlerden biridir (Bayrakdar, 2015: 56). Bir’de Üçlük olarak ifade edilen bu teslis anlayışında Baba Tanrı, Oğul ve Kutsal Ruh Tanrı’dan önde gelir. Anlaşılacağı üzere bu Üçlü arasında aşamalılık içeren bir öncelik sonralık ilişkisi mevcuttur. Her şeyin ana kaynağı, yaratıcısı olarak kabul gören Baba, doğal olarak Oğul ve Kutsal Ruh’tan önce var olmak zorundadır. Dante sadece bu satırlarında Birde Üçlük anlayışını göstermekle kalmayıp diğer satırlarda da Baba Tanrı’nın önceliği vurgulanmaktadır. Burada hemen Dante’nin Yunanlı Kilise Babalarının görüşünü kesin bir şekilde benimsediğini söyleyemeyiz. İlerleyen safhalarda görüleceği üzere Dante, Teslis konusuna kapsayıcı bir şekilde yaklaşmış ve nerdeyse birçok görüşü ortak paydada şiirine sentezlemeye çalışmıştır.

Pasajın geriye kalan “bir kişi içinde de hem tanrısal hem beşeri cevher övülüyordu” kısmı hem Oğul Tanrı’ya bir atıf içermekte hem de Teslis unsurlarının tabiatı konusuna değinmektedir. Bilindiği üzere Meryem, Kutsal Ruh aracılığıyla İsa’yı doğurur ancak bu

bedenleşme din bilginleri tarafından farklı görüşleri kapsayacak şekilde yorumlanmıştır. Pavlusçu geleneğin sistemleşmesinden itibaren İsa'nın insan üstü bir varlık yani ilah olarak kabul edilmesi gerektiği görüşünü savunduğu aşikardır. Bunun aksine ilk çağlarda Ebionitler Yahudi-Hıristiyan bir grup olarak İsa'nın insani yönünü savunmuşlardır (Akdemir, 2017: 122). Daha sonra Monarşianizm adı altında Adopsiyonistler ve Modelistler olarak çeşitli görüşler ileri sürseler de İsa'nın beşeri oluşu bu kesimlerce savunulmaya devam etmiştir. Kilise, dördüncü asırda dahi Aryanizm diye bilinen Arius'un ortaya çıkardığı tevhit hareketiyle uğraşmak zorunda kalmıştır (Akdemir, 2017: 127). Doğal olarak İsa'nın bedenleşmesi olayı, Meryem'in onun sadece beşeri yönünü mü doğurduğu yoksa hem tanrısal hem beşeri olarak mı doğurduğu konusunu gündeme getirmiştir. Teolojik çalkantılar sonucunda ana gövde kiliselerin Meryem'e atfedilen antropotokos "İnsan anası" unvanıyla beraber theotokos yani "Tanrı annesi" unvanını da vererek Meryem'in hem beşeri hem de tanrısal bir güç doğurduğunu ifade ettiklerini görmekteyiz (Gündüz, 2021: 83). Meryem'in Tanrı "theotokos" olarak adlandırılması ilk olarak Tertullien (ö.225) ve Saint Ambroise (ö.397) gibi din adamları tarafından gerçekleşmiştir. Bu kabul IV. yüzyılda Nestorius tarafından onaylanmamış, bunun akabinde 431 senesinde bir araya gelen Efes Konsili, Meryem'in "Tanrı doğuran" ya da "Tanrı annesi" olmasını onaylamış ve bunu ilan etmiştir (Harman, 2004: 239). Dante, bu satırlarda teslisin Oğul-Tanrı kısmının hem beşeri hem de ilahi bir tabiata sahip olduğunu açık ve net olarak ifade etmiştir.

"Hiç ölmeyenle ölebilen şey, Tanrı'nın severek yarattığı bu fikrin parıltısından ibarettir, çünkü bu kuvvetli ışık, kaynağından o şekilde çıkar ki ne ondan ve ne de ikisiyle birleşerek üçlemeyi yapan aşktan ayrılmaz." (Alighieri 2019:88, K:13). Verilen pasajda geçen "Hiç ölmeyenle ölebilen şey" ifadesi, insan, bitki hayvan ve melekleri kastetmektedir. Meleklerin daha farklı bir enerjiye sahip olduğunu ve Tanrı'ya olan yakınlıklarını hesaba katan Dante'nin onları "ölmeyen" olarak nitelemiş olduğunu söyleyebiliriz.

Din bilginleri katında olan Dante ve Beatrice orada bulunan bilginlerin Tanrı'yı üçleme içinde övdüklerini görürler. Ancak ışık saçan bu kişilerin göz alıcılığı Dante'yi etkiler. Dante'nin bu durum karşısında şaşkınlığını gidermek için Beatrice, yukarda verdiğimiz açıklamayı yapar. Görülen ışığın kaynağı Tanrı'nın fikirlerinin ya da sözlerinin yansımalarından ibaret olduğunu söyler. Bununla beraber Tanrı kelamının yahut Tanrı'nın bir şeyi dilemesinin sadece Baba Tanrı ile ilişkili olmadığını aksine Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un birbiriyle olan uyumu ve arzusuyla gerçekleştiğini ifade eder. Yuhanna İncilindeki bir kısım pasajlar Dante'nin bu görüşünün dayanak noktası olarak görülebilir: "Kelâm başlangıçta vardı ve kelâm Allah nezdinde idi. Ve kelâm Allah'tı. Her şey onunla oldu. Ve olmuş olanlardan

hiçbir şey onsuz olmadı.” (Yuhanna 1: 1-3). Dante bu satırlarda sonlu ve sonsuz varlıkların yaratılışının temel kaynağının teslis olduğunu gözler önüne sermektedir. Tanrı’nın kelâmı “logos”, pasajda görüldüğü üzere “yaratılan fikir” olarak nitelenerek İsa’nın Oğul ile özdeşleştirildiğini göstermektedir.

Hristiyan teolojisinde en çok tartışılan kavramlardan biri olan Logos, tarihi süreç içerisinde iki farklı anlamla karşımıza çıkmaktadır: Sami ve Musevi gelenekte kullanılan Logos ve Yunanlılar tarafından kullanılan Logos (Bayrakdar, 2015: 65). Yunanlılarda Heraclitus (ö. MÖ. 5.yy) Logos kavramını, kâinatı idare eden ilk prensip yahut alemi kapsayan akıl olarak görmüştür (Bayrakdar, 2015: 65). Heraclitus’un akabinde Logos kavramı Stoacı düşünürler tarafınca tekrar ele alınmıştır. Stoacılar Logos’u akıl, ahlak ve yaratıcı güç gibi anlamlara gelecek şekilde değerlendirmişlerdir (Bayrakdar, 2015: 66). Yine Logos, Romalılarda da insanlığı yöneten, devleti idare eden kapsamlı bir siyaset olarak yorumlanmıştır. Süreç içerisinde Logos kavramı birçok şekilde kullanılmış ve ona nice anlamlar yüklenmiştir. Hatta sadece Hristiyan teolojisine değil Yahudi teolojisine de İskenderiyeli Philon aracılığıyla yansımaları olmuştur. Hristiyanlık açısından Tanrı, Oğul, Kutsal Ruh için kullanılan Logos kavramının, Yuhanna İncili delil gösterilerek, 3. asırdan itibaren teslisçi teologlar ve Kilise Babalarınca sadece Oğul Tanrı’yı ifade ettiği fikri öne sürülmüştür.

İlk dönem Hristiyan teologlar Logos kelimesini, Sami ve Musevi gelenekte kullanıldığı şekliyle, kelime-söz-kelâm anlamıyla değil, Yunanlıların “kâinatı idare eden prensip” anlamı çerçevesinde değerlendirmişlerdir (Bayrakdar, 2016: 261). Logosun “evreni ikame eden ilk güç” olarak ele alınması, Oğul’un Tanrı olarak kabul edilmesi fikrine sebebiyet vermiştir. İster Dante gibi “Yaratılan fikir” denilsin isterse de “kelâm” olarak nitelensin, Yuhanna incilinin başında geçen ifadeler Oğul’a tanrılık atfetmek ve onu yaratılışın asli prensibi olarak kabul etmek için gerekli zemini sağlamaktadır (Buzzard ve Hunting 1998: 151). Yuhanna İncilinde bu konuya dikkat çekilmesi teslis gibi önemli bir akidenin ön plana çıkarılması açısından önemlidir. Hristiyan inancında Oğul her şeyden önce yaratılışın asli unsurunu oluşturmaktadır yani “Oğul, yaratılıшта asli unsur olmak açısından kelâmdır” şekliyle yorumlanmıştır (Gündüz, 2021: 77). Yaratılışın asli unsuru “logos” yani Tanrı’nın sözü kabul edilse de diğer iki unsur bu eylemin tamamlayıcı kısımlarıdır ve asla birbirlerinden ayrılmazlar.

“Kendisi sınırlanmayan ama her şeyi sınırlayan, ebediyen yaşayan ve Üç, İki ve Bir olarak ebediyen hüküm süren o Bir, İki ve Üç’ü bu ruhlardan her biri üç defa öyle bir ahenkle terennüm ediyordu ki, takdire değer herhangi bir işe tam ve yerinde bir ödül olabilirdi.” (Alighieri, 2019: 93, K:14). Verilen pasaj, Beatrice ve Dante’nin Merih Gök’ünde din uğruna

savaşıp şehit olanlarla karşılaşması ile gelişen bir diyalog olarak karşımıza çıkar. Şehit olan bu kimselerin isimlerine ya da Dante ile olan diyaloglarına, teslis başlığı içinde konu dışına çıkmamak için değinmeyi doğru bulmadık. Pasajda dikkati ilk çeken kısım, sınırlanmayıp ancak her şeyi sınırlayabilen Tanrı'dır. Yüce olanın her şeyi kuşatmış ve iradesi ile yönetmekte olduğunu göstermektedir. Hristiyanlığın asli kaynaklarına bakarak teslis inancının ortaya çıkış sebebinin net olarak Oğul İsa'nın ve *Kitab-ı Mukaddes*'in öğretisi olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Yeni Ahit'te teslis fikrine en yakın şekilde Matta ve Korintoslulara İkinci Mektup bölümünde rastlamaktayız: “Şimdi gidip bütün milletleri öğrencim edinin, onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh ismiyle vaftiz edin...” (Matta, 28:19), “Rab İsa Mesih'in lütfu, Tanrı sevgisi ve Kutsal Ruh'un paydaşlığı hepinizle birlikte olsun.” (II. Ko., 13:14). Ele aldığımız bu pasajlar teslis fikrinin tanrısal bir kökene bağlanması konusunda yeterli değildir. O halde Hristiyan teolojisinde yer edinen bu akidenin nasıl şekillendiğini ve temel inanç esası olduğunu anlamak için telisle ilgili oluşumların başlangıç noktasına değinmemiz gerekir. Dante'nin bu satırlarında hem Birde Üçlük hem de Üçte Birlik anlayışının ifade edildiğini görmekteyiz.

Latin Kilise Babalarına ait bir görüş olan Üçte Birlik inancı, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh unsurlarını ezeli ve öz kabul etmektedir (Bayrakdar, 2015: 57). Tarihsel kökeni Yunanlı Kilise Babalarıyla olan etkileşimle başlar ancak tarihi süreçte fikrîsel değişimin başlangıcını Hippolu Aziz Augustine (ö.430) yapmıştır (Bayrakdar, 2015: 57). Dante'nin “Üç, İki ve Bir olarak ebediyen hüküm süren” diyerek Üç, İki ve Bir'i Tanrı'nın ebediliğiyle bağdaştırması, onu öz ve zaman olarak eş kabul ettiğini göstermektedir. Yine Bayrakdar'ın ifadesine göre Latin Kilise Babaları, eş olarak kabul ettikleri bu unsurlar arasında aşamalılık olmadığını vurgularlar.

Latin Kilise Babalarının aksine Yunanlı Kilise Babaları tarafından savunulan Birin Üçlüğü inancının her yönden Tanrı'ya öncelik verdiğine daha önce değinmiştik. Bu inanca göre Baba Tanrı'nın, zamansal olarak da Oğul ve Kutsal Ruh'tan önce var olması zaruridir (Bayrakdar, 2015: 56-57). Öncelik ve sonralık ilişkisi teslisin bugün kabul gören eşitlik ilkesini eleştirel duruma getirmektedir. Dante'nin *Cennet* bölümünün geneline baktığımızda, teslis anlayışını daha çok birbirini tamamlayan bir üçleme olarak betimlediğini görmekteyiz. O halde Dante Bir, İki ve Üç diye sıralarken diğer satırlarda olduğu gibi hem yaratılışın asli unsuru ve yargılayıcısı olan Oğul'a hem de her şeyi kuşatan sevgi bağı Kutsal Ruh'a doğru olan ilerleyişi tarif etmektedir. Yani Dante bu satırlarında Baba Tanrı'nın Oğul Tanrı'yı Bakire Meryem ile Kutsal Ruh aracılığıyla doğurmasını sırasal olarak ifade eder ancak ezeli olarak teslisin her unsurunun var olduğunu da kabul eder. Dante'nin teslis anlayışının, tarihi oluşumlar içinde bir taraf olmaktan çok, Katolikler içinde ortaya çıkmış çoğu yorumu benimseyen ve bütüncül bir bakışa sahip olduğu söylenebilir.

“Sen ki Üç ve Bir’sin benim soyuma çok merhametli davrandığın için sana şükürler olsun.” (Alighieri, 2019: 98, K:15). “Bütün Cennet bir baştan bir başa öyle tatlı bir şekilde: Baba’ya, Oğul’a, Kutsal Ruh’a şükürler olsun! diye terennüme başladı ki kendimden geçtim.” (Alighieri, 2019: 171, K: 27).

15. ve 27. kantolarda Arş-ı Ala’ya yaklaşan Dante, *Cennet* katmanlarını Beatrice ile gezerken gördüğü mucizevi olayları anmaktadır ve Tanrı’nın Bir ve Üç oluşuna dikkat çekmektedir. Zaman zaman bu üç kavramını açarak Baba, Oğul ve Kutsal Ruh’tan bahsetmekte ve teslisin birbiriyle olan bağını tamamlayıcı bir açıdan ele almaktadır. Diğer pasajları daha spesifik incelerken bu iki pasajı tarihsel süreç bağlamında ele alıp Hristiyan teolojisinde bulunan teslis olgusunun gelişimini göstermeyi hedefledik. Bu pasajlar doğrudan bir mezhepsel görüş veya Kilise Babasına has ifadeler olmaktan çok, genel kabul gören yargılar içermektedir.

Teslisin tanımına ve kapsamına dair tarihi süreç içerisinde özellikle erken dönemde birçok fikir inşası karşımıza çıkmaktadır. Teslis kavramı, ilk olarak miladi 180 yıllarında Antakya Patriği Teofilos tarafından kullanılmıştır. Ancak Teofilos bu üçlemeyi Tanrı, Tanrı’nın kelâmı ve Tanrı’nın hikmeti şekliyle tanımlamıştır. 2. asırda Irenaeus (ö. 202), Oğul ve Kutsal Ruh’u tek olan Baba’nın farklı yansımaları şeklinde yorumlamıştır. Bugünkü teslis anlayışının temel yapıtaşını koyan Tertullian (ö.225) ise unsurları birer ilah olarak yorumlayıp özlerin bir olduğunu söylemiş ancak şahsiyetlerini farklı tanımlamıştır (Waardenburg, 2011: 548). Yorum ve tanımlamadan öte bugüne risale olarak kalan hatta kredo oluşumuna temel teşkil eden, erken dönemde ortaya atılmış birçok ifade mevcuttur. Havariler kredosu, Gregory Thaumaturgus (ö.270)’un tanımı ve Athanasius (ö.373)’a ait tanım gibi birçok teslis yorumlaması bunlardan birkaçıdır (Bayrakdar, 2015: 44-53).

Havariler Kredosu’nun (*The Apostles Creed*), havariler tarafından kaleme alınıp alınmadığı tam olarak bilinmemektedir. Kredonun havarilere ithaf edildiğine dair görüşler de mevcuttur (Bayrakdar, 2015: 47). Yine bir başka görüşe göre bu kredonun Eski Roma da kullanılan vaftiz dualarından biri olduğu ve bunun zamanla detaylandırılarak bugünkü halini aldığı söylenmektedir (Işık, 2003: 373). Burada önemli olan teslisin resmi bir inanç esası haline gelmeden önce yani erken dönem Hristiyan teologlarının bu akideyi ne şekilde yorumladığını görmeye çalışmaktır. Bu yüzden doğrudan kredonun maddelerine değinmemiz daha uygun olacaktır:

Yerin göğün yaratıcısı, Yüce Baba Tanrı’ya inanırım. Rabbimiz, Tanrı’nın biricik oğlu İsa Mesih’e inanırım. O Kutsal Ruh’un gücüyle ilka edildi ve Bakire Meryem’den doğdu. Pontius Pilate zamanında acı çekti ve çarmıha gerildi, öldü ve defnedildi. Cehenneme (hades) indi. Üçüncü gün tekrar dirildi. Göğe yükseldi ve Baba’nın sağ tarafına oturdu. Diriye ve ölüye hükmetmek için tekrar dönecektir. Kutsal

Ruh'a, Kutsal Katolik Kilisesine, azizlerin rabitasına, günahların bağışlanmasına, cesedin yeniden dirilişine ve sonsuz hayata inanırım, amin (Kelly, 1986: 369).

Belirtmemiz gerekir ki bu kredo bugün halen geçerliliğini korumaktadır. Özellikle Katolikler ve Protestanlar açısından bu kredoya temel öğreti, koruyucu rehber, inanç özeti, ibadette onay gibi farklı anlamlar yüklenmiştir (Işık, 2003: 374). Teslis açısından kredoyu analiz edecek olursak İsa Mesih'in Tanrı'nın oğlu olarak ifade edilmesi dışında net bir bulgu görünmemektedir. Teslisin inşa sürecinde başlangıç kabul edebileceğimiz bu kredonun diğer teslis tanımlarına göre çok daha sade olması gayet normal bir durum olarak değerlendirilebilir.

Gregory Thaumaturgus (ö.270) teslisçi akidenin savunucusu ve Kilise Babası olarak bilinmektedir. Onun bu tanımı 260-270 yılları arasında yazıldığı sanılmaktadır (Bayrakdar, 2015: 48).

Tesliste böylece yaratılmış hiçbir şey yoktur, hiçbir şey diğerinin tebası değildir; ne de önce yokken düşünülmüş olan hiçbir şey ilave edilmiş değildir; fakat sadece daha sonra dahil olunmuştur. Bunun için Baba hiçbir zaman Oğul'suz değildi ne de Oğul, asla Ruh'suz değildi. Bu aynı teslis her zaman sabit ve değişmez olarak kalacaktır (Migne, 1866: 986).

Bu tanıma göre teslis unsurları arasında öz ve eş olma açısından öncelik ve sonralık ilişkisinin reddedildiği gayet açıktır. Baba'dan sonra zaten var olan Oğul ve Kutsal Ruh'un aşamalı bir şekilde meydana çıktığı savunulmaktadır. Bir diğer deyişle ortaya aşamalılık ile çıktığı görülen Oğul Tanrı ile Kutsal Ruh Tanrı'nın aslında ezelden Baba ile var olduğu kabul edilmektedir. Teslise dair ilk risalelerden biri olan bu akide Havariler kredisuna nazaran üçleme anlayışını daha net ortaya koymaktadır.

Yine erken dönem teslis yorumları arasında ön plana çıkan bir diğer tanım Athanasius'a (ö.373) aittir. İskenderiye piskoposu Athanasius katılmış olduğu İznik Konsili'nde Arius ve taraftarlarına karşı çıkmış ve akabinde konsil Athanasius'un teolojik fikirlerini benimsemiştir (Bayrakdar, 2015: 49). Arius, teslisi tamamen inkâr etmiyor ancak üç tanrısal şahsiyetin ortak kökten gelmesine karşı çıkıyordu. Arius'a göre Tanrı tek olmalıydı ve tabii olarak bu tek Tanrı yaratılmış olamazdı. Oğul ve Kutsal Ruh ise Tanrı'ya göre daha alçak bir noktada olmak zorundaydılar çünkü onlar yaratılmıştı. Arius'a ait bu fikirler keyfî bir akide oluşturma çabasıydı. Arius'un kaynaklanmıyor aksine zamanın önde gelen görüşlerine anti tez oluşturma çabasıydı. Eliade'nin aktardığına göre Arius, Origene (ö.254)'in Oğul'u ikinci bir ilah olarak kabul etmesi olayına yahut 2. Yüzyıl başında Roma'da yayılan bir öğreti olan Melek İsa anlayışına cevap vermek istemektedir (Eliade, 2021: 527). Sonuç olarak Arius

ve fikirlerinin yok sayıldığı 325 İznik Konsili'nden yıllar sonra teslise dair 361 yılında yazıldığı kabul edilen ve “Athanasian Creed” olarak isimlendirilen ifadeler genel kabul gördü.

Ve Katolik inancı budur ki, biz Üçlü bir Tanrı'ya ve Birli Üç Tanrıya inanırız. Ne şahısları karıştırmak ne de cevheri bölmek gerekir. Çünkü Baba'nın bir şahsı, Oğul'un başka bir şahsı ve Kutsal Ruh'un başka bir şahsı vardır. Fakat Baba'nın, Oğul'un ve Kutsal Ruh'un Tanrılığı, hepsi Bir'dir. Baba yaratılmamıştır, Oğul yaratılmamıştır ve Kutsal Ruh yaratılmamıştır. Baba ezeli, Oğul ezeli ve Kutsal Ruh ezelidir ancak bunlar Üç ezeli değil, fakat Bir ezelidir. O halde Baba, Tanrı'dır; Oğul, Tanrı'dır; Kutsal Ruh, Tanrı'dır. Ancak onlar Üç Tanrı değildir, Bir Tanrı'dır. O halde aynı şekilde Baba, Rabb'dır; Oğul, Rabb'dır; Kutsal Ruh, Rabb'dır; ancak Üç Rabb yok Bir Rabb vardır. Baba, bir kimseden değildir, ne yaratılmıştır ne de doğurulmuştur. Oğul sadece Baba'dandır, ne yapılmış ne yaratılmıştır; fakat doğurulmuştur. Kutsal Ruh, Baba'dandır ve Oğul'dandır, ne yapılmıştır, ne yaratılmıştır, ne de doğurulmuştur; fakat zuhur etmiştir. O halde Bir Baba vardır, Üç Baba değil; Bir Oğul vardır, Üç Oğul değil; Bir Kutsal Ruh vardır, Üç Kutsal Ruh değil. Ve bu üçlemede hiçbirisi ötekinden önce veya sonra değildir; hiçbirisi diğerinden daha büyük veya daha küçük değildir; fakat Üç şahsın hepsi, beraberce ezeli ve eşittir. Ezeli kurtuluş için insanın, Rabbimiz İsa Mesih'in enkarnasyonuna doğru olarak inanması da zorunludur. Çünkü hakiki inanç, bizim Tanrı'nın Oğlu Rabbimiz İsa Mesih'in Tanrı ve İnsan olduğuna inanmamız ve ikrar etmemizdir. Tanrı, Baba'nın cevherinden dünyalardan önce doğurulmuştur; İnsan, Annesinin cevherinde dünyaya gelmiştir. Katolik inanç işte budur, samimiyetle ve içtenlikle buna inanmayan bir insan kurtuluşa eremez. (Sullivan (J.J.), “The Athanasian Creed” maddesi, C.E., c.II, s. 1-2'den akt. Bayrakdar, 2015: 49-50).

Teslise dair yapılmış bu detaylı açıklamalardan anlaşılabileceği üzere Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un farklı şahsiyetleri olsa da cevherinin asla bölünmeyeceği kabul edilmiştir. Yine Üç unsur için ezelilik vurgusu görülmektedir. Erken dönem Hristiyan teolojisi açısından bakacak olursak teslise dair en detaylı ve kapsamlı tanımın bu olduğunu söyleyebiliriz. Havariler kredosu olarak yukarıda zikrettiğimiz satırlarda teslis anlayışından çok Hristiyan inancının temel esaslarının izah edildiği bellidir. Thaumaturgus'un teslis tanımı ile Athanasius'un teslis tanımı bu dogmanın şekillenmeye başladığını ve teologlar arasında tartışıldığının en açık göstergesidir.

Teslis akidesinin resmi tanımları olarak kabul edilen konsil tanımları, Kilise Babalarına ait spesifik düşüncelerden çok, Hristiyan teolojisinde üçlemenin, ana gövde kiliselerce kabul gören ve temel inanç esası haline gelen bir yapıya dönüştüğünü gözler önüne sermektedir. 325 yılında İznik Konsili'nde geçen ifadeler üçlemenin genel hatlarıyla oluştuğunu ve bunun resmi bir tanım olarak onaylandığını göstermektedir:

“Yerin ve göğün, görünür ve görünmez bütün şeylerin yaratıcısı, kudretli Baba olan bir Tanrı'ya inanırız. Kutsal Ruh ile Bakire Meryem'e inkarne olan ve insan olan, biz insanlar ve kurtuluşumuz için göklerden inen, her şeyin kendisiyle olduğu, yaratılmayan ve Baba ile aynı cevherden doğmuş, gerçek Tanrı'dan çıkmış gerçek Tanrı...” (Bosc, 1965: 12-13).

Alıntıladığımız ifadeler ilk resmi tanım olarak kabul edilse de süreç içinde bazı kiliseler ve din teologları bu tanımlamayı onaylamamışlardır. 381 İstanbul Konsili ve 431 Efes Konsili gibi toplantılarda bu konu tekrar tartışılmış ancak konsillerin başlamasıyla beraber teslis tanımı her zaman aynı kalmamıştır. Üçlü Birlik ya da Bir’de Üçlük ifadeleri, tanımların sık sık değişmesine sebebiyet vermiştir. Bu karmaşaya bir son vermek adına 451 yılında Kadıköy Konsili toplanmış ve burada yeni bir tanım yapılmıştır.

Dante, eski dönem din bilginlerinin ya da Kilise Babalarının spesifik tanımlamalarına aykırı kalmamış ancak Dante’nin bu tanımlara kesin bir kabul ile yaklaştığı da söylenemez. Şuana kadar incelediğimiz pasajlarda hem Yunanlı hem de Latin Kilise Babalarına ait görüşleri işlemiş olan Dante aynı zamanda konsillerin ortak kabul ettiği çizgide kalarak betimlemeler yapmıştır.

“Gözlerim biraz daha bakınca, sende yansımış bir ışık gibi görünen bir dairenin içinde kendi rengiyle tasvirimizin yer almış olduğunu fark ettim...” (Alighieri, 2019: 212, K:33). Baba, Oğul ve Kutsal Ruh’un tabiatlarına ilişkin farklı bir bakış ise 33. kantoda karşımıza çıkmaktadır. *Cennet* bölümünün son satırları olan bu pasajda Dante artık Tanrı katındadır ve Tanrı’yı görmektedir. Pasajda geçen “kendi rengiyle tasvirimizin yer almış olduğu” ifadesi her ne kadar Tanrı’nın beşeri bir yapıya sahip olduğu fikrini akla getirirse de aslında Dante’nin bütüncül ve ayrılmaz teslis anlayışıyla olaya bakıldığında buradaki beşeri özellikler taşıyan tasvirin Oğul Tanrı’dan geldiği anlaşılmaktadır. Baba ve Oğul’un aynı cevhere sahip olduğu ancak Oğul’un kurtarıcılık misyonu ile inkarne olmasını yukarıda İznik Konsili’ne ait satırlarda ifade etmiştik. Bu durumun Yeni Ahit açısından en net ifadesi şu şekildedir:

“Filip, ‘Rab, bize Baba’yı göster; bu bizim için yeterli olacaktır’ dedi. İsa ona şöyle dedi: ‘Filip, bunca zamandır sizinle birlikteyim, daha beni tanımadın mı? Beni görmüş olan babayı görmüştür. Sen nasıl, ‘Babayı bize göster’ diyorsun? Benim babada, babanın da bende olduğuna inanmıyor musun? Size söylediğim sözleri kendiliğimden söylemiyorum ama bende duran baba, kendi işlerini yapıyor. Bana iman edin; ben babadayım, baba da bendedir” (Yuhanna, 14:8-11).

Konsiller açısından konuyu değerlendirecek olursak 451 yılında Kadıköy Konsili’nin teslis inancını yorumlayışı Dante’nin bu satırlarının bağlı olduğu kaynağı bizlere gösterecektir:

“Aynı ve bir Oğul Rabbimiz İsa Mesih’e inanırız, tanrılıkta ve insan olmada aynıyla kâmindir, aynıyla Tanrı’dır, aynıyla insandır; bir akli ruh ve bir bedenden yapılmıştır, tanrılığında Baba ile ortak cevherliği, insanlığında bizimle ortak cevherliği vardır; günah dışında her şeyde bize benzer, ilah olarak asırlar öncesi Baba’dan doğmuştur; fakat insan olarak son günlerde bizim ve bizim kurtuluşumuz için Bakire Meryem’den doğmuştur; bu iki tabiatında ne karışma ne değişme, ne bölünme ne ayrılma vardır; tabiatların farklılığı birleşme ile asla ortadan kalkmaz fakat aksine her tabiatın nitelikleri korunmuştur ve

bir tek şahıs veya cevherde buluşurlar; iki şahısta bölünmüş ve parçalanmış bir Oğul değil, fakat tek bir Oğul...” (Camelot "P. P. -Th." Ephèse et Chalcédoine, Paris, 1962'den akt. Bayrakdar, 2015: 51-52).

Bu satırlar Oğul Tanrı'nın hem ilahi hem de beşeri olan iki doğasını savunmaktadır. Pasajda geçen "...sende yansımış bir ışık gibi görünen bir dairenin içinde, kendi rengiyle tasvirimizin yer almış olduğunu..." satırlarında Dante'nin beşeri yapıya değinmesi bu görüşü kabul ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Burada konuyu sadece Oğul'un beşeri vasıflar taşıması açısından ele almak Dante'yi eksik anlamak olacaktır. Bu pasajda Dante'nin Oğul'u, beşeri yapıdan arındırıp salt bir ilah olarak nitelemiyor olması dikkat çeken önemli noktalardan biridir. Öne çıkan bir diğer kısım, Oğul'un Baba'nın yanında olmasına rağmen yani Birde Üçlük ya da Üçte Birlik uhrevi temada bir bütünü yansıtırken dahi Oğul'un hem tanrısal hem beşeri özelliğini yitirmemesidir.

Dante, Beatrice ile Arş-ı Ala'ya erişmiş ve orada, en üst kademede Tanrı'nın sağında ve solunda bulunan yüce insanları görmüştür. Tanrı'yı görmesi ise Meryem aracılığıyla gerçekleşmektedir. Çünkü Dante'ye göre Meryem'in "theotokos" olması onu diğer tüm yaratılmışlardan üstün kılmaktadır. Tanrı'yı gören Dante, onu şu şekilde tarif etmektedir: "Yüce nurun derin ve saydam cevheri içinde, üç ayrı renkte ve aynı genişlikte üç dairenin belirliğini gördüm. Eleğimsağmanın eleğimsağmaya yansması gibi, bunlarda biri ötekine yansıyormuş sanısı veriyor, üçüncüsü ise her ikisinden eşit olarak çıkmış bir ateşi andırıyordu." (Alighieri, 2019: 211, K: 33).

Dante *İlahi Komedya*'nın son satırlarında Teslis inancını daha somut bir şekilde ifade ediyor. Öyle ki Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'u tasvir ederken şiiresel anlatısını Latin Kilise Babalarının teslis doktrinine dayandırıyor. Kısaca hatırlayacak olursak Latin Kilise Babaları, Üçte Birlik anlayışını geliştirmiş ve Baba, Oğul, Kutsal Ruh'u özlük açısından eş kabul etmişlerdi. Bu üçlü her ne kadar ezelde bir olarak tanımlansa da şahsiyet açısından birbirinden ayrı olarak ele alınıyordu. Yine bu unsurlar arasında öncelik sonralık ya da büyüklük küçüklük gibi bir hiyerarşi kabul edilmiyordu. Bugünkü Katolik mezhebinin temellerini oluşturan bu anlayış Dante'nin de vurgulamak istediği konulardan biri olmuştur.

Dante'nin "üç ayrı renkte ve aynı genişlikte üç daire" ile ifade ettiği "aynı genişlikte üç daire", teslisin her bir unsurunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere aynı genişliğe sahip olarak nitelenen daireler cevher bakımından, büyüklük ve küçüklük bakımından eş bir yapıya sahiptir. Eşdeğer olarak tasvir edilen bu daireler teslisin unsurlarına dair yapılan bu yorumun kaynağının Latin Kilise Babalarına dayandığını göstermektedir. Yine pasajda

geçen bu daireler “üç ayrı renkte” diye tanımlanmıştır. Burada Baba, Oğul ve Kutsal Ruh’un üç ayrı şahsiyete sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Satırlarda görüldüğü üzere Baba ve Oğul sürekli birbirine yansıyan aynı öz olarak betimlenmiştir. Kutsal Ruh ise “üçüncüsü ise her ikisinden eşit olarak çıkmış bir ateşi andırıyordu” şeklinde ifade edilmektedir. Bilinmektedir ki ekümenik konsillerde Kutsal Ruh açısından net bir noktaya varılmış ve Tanrı kabul edilen Kutsal Ruh’un da Baba ile Oğul gibi aynı öze sahip olduğu onaylanmıştır (Gündüz, 2021: 88). Ancak bu kabul öncesinde Kutsal Ruh’un teslis içerisinde bulunduğu pozisyona gelmesi uzun bir süreci kapsamaktadır. Yapılan ilk konsillerde Yuhanna’da yer alan cümleler delil gösterilerek Kutsal Ruh’un doğrudan Baba’dan tezahür eden bir şey olduğu kabul edilmiştir: “Baba’dan size göndereceğim Yardımcı, yani Baba’dan çıkan Gerçeğin Ruhu size geldiği zaman bana tanıklık edecek.” (Yuhanna, 15:26). Daha sonraki dönemde Katolik kilisesi tarafından iman ikrarına Kutsal Ruh’un sadece Baba’dan değil Oğul’dan da neşet ettiğine dair bir ifade eklenmiştir (Gündüz, 2021: 88). Anlaşılabacağı üzere Dante, Kutsal Ruh’un Baba ve Oğul’dan eşit bir şekilde tezahür ettiği görüşünü ifade ederek Katolik Kilisesinin iradesine uygun bir betimleme yapmış bulunmaktadır.

“Eleğimsağmanın eleğimsağmaya yansıması gibi, bunlarda biri ötekine yansıyormuş sanısı veriyor” (Alighieri, 2019: 211, K: 33) ifadesi doğrudan Baba ve Oğul’un birbiriyle olan ilişkisini ortaya koyuyor. Augustine (ö.430)’den gelen bir ifadeye göre Baba ile Oğul hem ezeli hem de ebedi olarak sevgi vasfını barındırmaktadır o halde ikisinden tezahür eden bu sevgi aynı zamanda Baba Tanrı’dan başlayarak Oğul Tanrı’ya ve sonra yine Oğul Tanrı’dan Baba Tanrı’ya akan bir döngü olarak görülmelidir (Gündüz, 2021: 89). Dante’nin satırlarına baktığımızda Augustine’e ait olan bir fikrin varlığını kabul etmemiz gerekiyor. Bu pasaj için son olarak söylenebilir ki Dante için Kutsal Ruh tüm açılardan Baba Tanrı ve Oğul Tanrı ile eşittir ve geçmişte daima onlarla mevcudiyetini barındırmaktadır. “Aynı genişlikte üç daire” ifadesi ezeli ve ebedi olarak aynı cevhere sahip olduklarını kabul ettiğini göstermektedir.

“Ey ebedi nur, ki yalnız kendinde varsın, yalnız kendi kendini anlıyorsun, birbirinizi, sen onu, o da seni anladığınız için de kendini seviyor ve kendi kendine gülümsüyorsun.” (Alighieri, 2019: 211, K: 33). *Cennet*’in son kantosunda Dante, Tanrı’yı betimlerken Hristiyanlığın temel ilkelerinden olan “sevgi” ile ifade ediyor. Şairimiz, cevher açısından öz olarak bir kabul edilen Katolik teslis anlayışı ile “üç farklı şahsiyet barındırır” kısmını ilişkilendirerek teslis doktrininin bütüncül bir tasvirini yapıyor. İfadeleri ayrı ayrı

değerlendirecek olursak Dante'nin, ilk dönem Kilise Babaları arasında ortaya çıkan çeşitli görüşlere yönelmiş olduğunu görebiliriz.

Dante'nin “kendinde varsın” ifadesi Yunan Kilise Babalarının görüşünü ön plana çıkarmaktadır. Çünkü Baba, her şeyin kaynağı ve kendi kendine yetebilendir (Bayrakdar, 2015: 60). Şiirin devamında “kendi kendini anlıyorsun, birbirinizi, sen onu, o da seni” diyerek Baba'nın Oğul ile olan ilişkisini aynı tabiat kapsamında ele alır. Bu görüş ise Dante'nin Latin Kilise Babalarının görüşlerine uyduğunu gösterir. Birbirlerini anlayan Baba da Oğul da aynı tabiatı paylaştıklarından özde birdirler, birbirlerini anlamaları bunu göstermektedir. “Kendini seviyor ve kendi kendine gülümsüyorsun” ifadesinde Kutsal Ruh'tan bahsedilmektedir. Sevgi, kuşatma, tamamlayıcılık olarak nitelendirilen Kutsal Ruh, Baba ve Oğul arasında onlara eş bir Tanrı olarak ifade edilmektedir. Latin Kilise Babaları açısından Kutsal Ruh her açıdan Baba ve Oğul ile ezeli ve eşittir (Bayrakdar, 2015: 61). Şiirden anlaşılabacağı üzere Dante Kutsal Ruh'u ikinci bir plana atmamış, aksine onu teslisin üçüncü ana parçası olarak ifade etmiştir. Genel itibarıyla pasajda Latin Kilise Babalarının görüşlerini kapsayan bir tanımlama mevcuttur.

Bir başka açıdan bakacak olursak Batı Hristiyan din anlayışında teslis inancıyla ilişkili şekilde yeni bir doktrin geliştirmiş olan Augustine (ö.430) üçlemeyi oluşturan üç şahıs arasındaki bağı “ilahi hayattaki süreç” olarak ifade etmiştir. Yani ilahi hayattaki bu aşamaları “kendini tanıma” veya “kendine değer verme, sevme” şeklinde, beşerde bulunan aşamalarla karşılaştırmıştır. Bu görüşe göre Kutsal Ruh, Baba ve Oğul arasında olan karşılıklı sevgiyi ortaya koymaktadır (Waardenburg, 2011: 549). Augustine'in yorumuna göre Baba doğmamış ancak Oğul doğmuştur. Oğul ezelde vardır sadece meydana gelmesi doğum ile olmuştur. Baba Tanrı'nın kendini tanıma arzusu canlı bir imaj olarak Oğul'u ortaya çıkarmıştır. Kutsal Ruh ise hem Baba'dan hem de Oğul'dan meydana gelmiştir. Yukarıda vermiş olduğumuz “kendini seviyor ve kendi kendine gülümsüyorsun” ifadesi Dante'nin, Augustine ile uyum içinde olduğunu göstermektedir.

2.1.2. Dünyevi ve Uhrevi Açıdan Kutsal Ruh

Teslis başlığı altında Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un birbirleriyle olan ilişkilerini Dante ekseninde ele aldık. Bu başlığı açmamızın sebebi Kutsal Ruh'u tarihsel ve etimolojik açıdan ele almak değildir. Buradaki amaç *İlahi Komedyâ*'nın *Cennet* bölümünde Dante tarafından Kutsal Ruh'un tekil olarak ön plana çıkan bazı pasajlarını ele almak olacaktır. Dolayısıyla teslisin unsurlarından biri olan Kutsal Ruh'u ayrı bir başlık altında değerlendirmeyi gerekli gördük.

Katolik inancına göre Kutsal Ruh, Baba ve Oğul ile aynı cevhere sahip olmasından dolayı onlar gibi tapılmaya layıktır ve Kutsal Ruh'a saygı duyulması gerekir. Peki Kutsal Ruh'un sadece tanrısal bir kudret olarak algılanması, onun gerçekte nasıl bir fonksiyona sahip olduğunu anlamak için yeterli midir? Bu sebeple bir önceki bölümde ifade ettiğimiz, Baba ve Oğul ile ilişkili olan, mukaddes olarak kabul edilen Kutsal Ruh anlayışının cennete giren bireyler için fonksiyonel olarak dizelere ne şekilde yansıdığını göstermek yerinde olacaktır:

“Meryem dahil, Tanrı'ya en yakın olan İsrafilun'dan Musa, Samuel, iki Yuhanna'dan hangisini istersen, demin sana görünen ruhların göğünden başka bir gökte bulunmadıkları gibi bunların varlıkları da ne daha çok sürecektir ne daha az. Fakat hepsi Birinci Daireyi süslüyorlar ve Kutsal Ruh'u çok veya az duydukları için de ömürleri değişik derecede geçiyor.” (Alighieri, 2019: 27-28, K:4).

Dante cennete yükselirken Ay Gök'ünde Hristiyan teolojisi için önem arz eden şahsiyetlerle karşılaşır. Bu şahsiyetler: Meryem, Musa, Samuel, Yahya Peygamber ve Aziz Yuhanna'dır. Bu önemli kişilerin en üst mertebede olmaları gerektiğini düşünür ve onların neden Ay Gök'ünde bulunduklarını sorgular. Çünkü onlar Hristiyanlık için büyük şahsiyetlerdir ve cennetin alt katmanlarında bulunmaları, onların cefakâr yaşamları karşısında garip bir durum olacaktır. Ancak Beatrice ona bu katmanda karşılaştığı kişilerin sadece geçici olduğunu çünkü onların bu dairede bulunmadıklarını ifade eder. Ay Gök'ünde görülmelerinin sebebiyse Tanrı açısından farklı kademelere sahip bu şahsiyetlerin aynı gökte bulunsalar dahi farklı şekillerde uhrevi mutluluğa erişeceklerini göstermektir. Dante'nin görüşlerini kısaca ifade edecek olursak cennette bulunanların hepsi Tanrı katındadırlar ancak orada hissedecekleri mutluluk her biri için aynı değildir. Herkes kendi yapıp ettiği karşılığında Tanrı tarafından verilen huzuru duyumsayacaktır.

“Fakat hepsi Birinci Daireyi süslüyorlar ve Kutsal Ruh'u çok veya az duydukları için de ömürleri değişik derecede geçiyor.” ifadesinde görüldüğü üzere Dante, cennette Kutsal Ruh'un aktif bir rolü olduğunu kabul etmektedir. Birinci Dairede kasıt Arşı Ala'nın kendisidir. O halde Birinci Daire'de bulunan bu ruhlar sırf aynı katmanda oldukları için aynı seviyede ödüllendirilmiyorlar. Her biri tanrısal kudretin onlara bahsettiği miktarda yani Kutsal Ruh'u az veya çok duyumsamalarına bağlı olarak farklı ömür sürüyorlar.

Katolik inancında Kutsal Ruh, tanrısal gayeyi gerçekleştirmek adına Baba ve Oğul tarafından ortaya çıkmış ve onların ayrılmaz bir kısmıdır (İslam, 2020: 91). Yeni Ahit açısından konuya bakacak olursak İncil içerisinde bugünkü anlamıyla şekillenen bir Kutsal Ruh doktrinine rastlayamayız. Yeni Ahit'te Kutsal Ruh ifadeleri, Meryem'e hamile kalmasından önce sunulan bildiri (Luka, 1:35) Vaftizci Yahya'nın İsa'yı vaftiz ederken Ruh'un

bir güvercin şeklinde gökyüzünden inmesi (Matta, 3:16) gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Kutsal Ruh konusunda Philo, onun insanın yanına uğradığını, kişiyi kapsadığı ve içine işlediğini söylemekte ve Kutsal Ruh'u ilahi ve beşeri boyutlar arasında aracılık rolü olan soyut bir varlık olarak tarif etmiştir (İslam, 2020: 92). Bu tanımlar bağlamında Kutsal Ruh'un beşeri alemde kuşatıcı ve kapsayıcı rolünün şuan ki yaşamı idame ettirmede önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Uhrevi açıdan bakacak olursak Dante'nin satırlarında Kutsal Ruh cennetliklerin tanrısal huzuru hissetmesi açısından aktif bir yapıya sahiptir.

“Beni tutuşturan ilk aşkın iradesiyle kanunlardan lüzumsuz ve faydasız şeyleri kaldırdım. Tanrı, Kilise'nin gösterdiği yolda gitmem üzerine, bütün varlığımla sarıldığım yüksek ödevi bana esindirmek lütfunda bulundu.” (Alighieri, 2019: 39, K: 6). Merkür Gök'ünde bulunan Dante burada İmparator Justinyanus (ö.565) ile karşılaşır. Dante ve Justinyanus arasında geçen konuşmalar hem teolojik hem de siyasi içeriklidir. Roma'nın, Hristiyanlık aracılığıyla dünya üzerinde hâkim bir güç olması gerektiğini düşünen Justinyanus'un bu aydınlanmaya Kutsal Ruh aracılığıyla ulaştığını görmekteyiz. Dante'nin bize yazmış olduğu dizelerde “Beni tutuşturan ilk aşk” ifadesi doğrudan Kutsal Ruh'u ön plana çıkarmaktadır. Anlatıya göre Justinyanus, kanunları düzenlerken Kutsal Ruh'tan yardım aldığını ve bu başarının kökeninde Tanrı'nın olduğunu ifade etmektedir. Yine bir diğer ifade de “Tanrı... yüksek ödevi bana esindirmek lütfunda bulundu” cümlesi geçmektedir. Justinyanus'un Kiliseye aykırı davranmayarak onun yolunu tercih etmesi ve İmparatorluğunu Hristiyanlık inancı üzerinde devam ettirme kararına varmasının Kutsal Ruh'un tesiri olduğunu görmekteyiz.

Kutsal Ruh, bu dizelerde insanı yönlendiren ve insanın doğruyu keşfetmesinde aracılık görevi gören soyut bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Kutsal Ruh'un insanla beraber olacağına dair Yeni Ahit'te: “Ben de Baba'dan dileyeceğim. O sonsuza dek sizinle birlikte olsun diye size başka bir yardımcı, Gerçeğin Ruhu'nu verecek. Dünya O'nu kabul etmez. Çünkü O'nu ne görür ne de tanır. Siz O'nu tanıyorsunuz. Çünkü O aranızda yaşıyor ve içinizde olacaktır.” (Yuhanna, 14: 16-17) denilmektedir.

“Ben daha aranızdayken size bunları söyledim. Ama Baba'nın benim adımla göndereceği yardımcı, Kutsal Ruh, size her şeyi öğretecek, bütün söylediklerimi size hatırlatacak. Size esenlik bırakıyorum, size kendi esenliğimi veriyorum. Ben size dünyanın verdiği gibi vermiyorum. Yüreğiniz sıkılmasın ve korkmasın.” (Yuhanna 14: 25-27).

Vermiş olduğumuz bir diğer pasajda geçen ifadeler Kutsal Ruh'un insanlar arasında nasıl bir işleve sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Yeni Ahit üzerinden vermiş olduğumuz pasajlar, yukarıda gösterdiğimiz Dante'ye ait satırları destekler niteliktedir.

Bir başka açıdan konuyu değerlendirecek olursak Katolik inancında yasalar tanrısal bir kutsallık taşır. Doğal olarak kilise bünyesinde Kutsal Ruh, aktif bir rol almaktadır (Gündüz, 2021: 91). Tanrı, Kutsal Ruh vasıtasıyla insanlığa gerçek bilgiyi ulaştırır (Gündüz, 2021: 90). Dante'nin Justinyanus pasajında, imparatorun Kutsal Ruh sayesinde kanunlara çeki düzen vermesi olayını tasvir etmesi Kutsal Ruh'un hakikate yönlendirme işlevini kabul ettiğini göstermektedir. Bu işlev Yeni Ahit'te şu şekilde karşımıza çıkar: “Oysa Tanrı, Ruh aracılığıyla bize bunları açıkladı...” (I. Ko., 2:10).

2.1.3. İsa'nın Tabiatı

Oğul'un, beşer mi Tanrı mı olduğu ya da hem tanrısal hem de beşeri bir yapıya sahip olup olmadığı meselesi erken dönem Hristiyanlık mensuplarını ciddi manada meşgul etmiştir. Dante'nin *Cennet*'inde bu konuya dair pasajların bulunması, konunun özele indirgenerek incelenmesine sebep olmuştur. Bu konuyu hem Yeni Ahit açısından hem de Kilise Babaları ve konsiller açısından değerlendirmek Dante'yi doğru anlamak için bir ön adım olacaktır.

“Bu işe girişmezden evvel İsa'da yalnız bir tek varlığın olduğunu sanıyordum. Bu inanış bana yetiyordu. Fakat ruhani reislik yapmış olan saygıdeğer Agapitus irşatlarıyla beni gerçek inanca getirdi.” (Alighieri, 2019: 39, K:6). Dante ve Beatrice 6. kantodayken Roma imparatoru Justinyanus ile konuşurlar. Burada Dante, Justinyanus'un ifadeleriyle Hristiyanlığın önemli konularından biri olan İsa'nın tabiatı meselesine değinir. Pavlus'la birlikte ortaya çıkan kurtuluş anlayışı, İsa'nın Tanrı olmasını gerekli görmektedir. Hz. İsa'ya sadece beşeri değil aynı zamanda ilahi bir vasıf yüklemek, İsa'nın kurtuluş misyonunun bir parçası olarak algılanabilir. Öyle ki İsa'nın ilahlığı meselesi, kurtuluş misyonu ile ele alındığında anlam kazanmaktadır (Akdemir, 2017: 102–103). Oğul'un ilahlığı meselesine öncelikle Kutsal metinler açısından bakacak olursak Yeni Ahit'te bulunan bazı pasajlar şunlardır:

“On ikilerden biri, ikiz diye anılan Thomas, İsa geldiğinde onlarla birlikte değildir. Öbür öğrenciler ona ‘biz Rabbî gördük’ dediler. Thomas ise ‘O’nun ellerinde çivilerin izini görmedikçe, çivilerin izine parmağım ile dokunmadıkça ve elimi böğrüne sokmadıkça inanmam.’ dedi. Sekiz gün sonra İsa'nın öğrencileri yine evdeydiler. Thomas da onlarla birlikteydi. Kapılar kapalıyken İsa gelip ortalarında durdu. ‘Size esenlik olsun!’ dedi. Sonra Thomas’a ‘parmağımı uzat’ dedi, ‘Ellerime bak, elini uzat, böğrümeye koy. İmansız olma, imanlı ol!’ dedi. Thomas ona ‘Rabbim ve Tanrım’ diye cevap verdi. İsa ona, ‘Beni gördüğün için mi iman ettin?’ dedi. ‘Görmeden iman edenlere ne mutlu!’ (Yuhanna, 20:24-29).

“Yine biliyoruz ki, Tanrı'nın Oğlu gelmiş ve Gerçek Olanı tanımamız için bize anlama gücü vermiştir. Biz Gerçek Olan'dayız, O'nun Oğlu İsa Mesih'teyiz. Kendisi gerçek Tanrı ve sonsuz yaşamdır.” (I. Yu., 5:20).

Yeni Ahit'te sadece İsa'nın ilahlığını değil, beşeriyetini gösteren pasajlar da mevcuttur. Özellikle Arius ve taraftarları bu pasajları kendi fikrilerini sağlam bir dayanağa yaslamak adına kullanmışlardır:

“O gün ve o saati ne gökteki melekler ne de Oğul bilir; Baba'dan başka kimse bilemez.” (Markos, 13:32), “İsa bilgelikte ve boyda gelişiyor, Tanrı'nın ve insanların beğenisini kazanıyordu.” (Luka, 2:52), “İsa yola çıkarken, biri koşarak yanına geldi. Önünde diz çöküp Ona, ‘İyi öğretmenim sonsuz yaşama kavuşmak için ne yapmalıyım’ diye sordu. İsa, ona ‘Bana neden iyi diyorsun’ dedi. İyi olan tek biri vardır ki O da Tanrı'dır. O'nun buyruklarını biliyorsun: ‘Adam öldürme, zina etme, hırsızlık yapma, yalan yere tanıklık etme, kimsenin hakkını yeme, annene ve babana saygı göster.’” (Markos, 10:17-19).

Görüldüğü üzere Yeni Ahit'te İsa'nın ilahlığını ve insani yapısını destekleyen farklı pasajlar mevcut. Her iki görüşe ait belli başlı örnekleri vermemizin sebebi Kristolojik faaliyetlerin Kutsal Kitap açısından dayanak noktasını ortaya koymaktır.

Bilinmelidir ki Oğul'un uluhiyeti meselesi tarihsel süreçte mezhepleşme hareketlerinin kökenini teşkil eder. İlk olarak 325 İznik Konsili'nde Arius ve fikirlerine karşı Oğul'un ilahlığı “tam bir ilah” olarak kabul edilmiş daha sonra ise 381 yılında İstanbul Konsili'nde Oğul'un beşeri yapısı ön plana çıkarılmıştı (Gündüz, 2021: 122). Daha sonraki süreçte ön plana çıkan Cyril (ö.444), ilahi gücün İsa'yı tamamen kuşattığını ve onda bulunan insani vasıfları örttüğünü, doğal olarak İsa'nın tamamen ilahi bir tabiata sahip olduğu fikrini öne sürmüştür (Gündüz, 2021: 123). Bu görüşe karşı çıkan Antakya ekolü ise Oğul'un sadece ilahi tabiata değil aynı zamanda beşeri bir tabiata da sahip olduğunu söylüyordu. Antakya görüşünü destekleyen İstanbul Patriği Nestoryus, İsa'nın ilahi ve beşeri iki tabiatının yan yana ama ayrı bir şekilde sürdüğünü ifade etmiştir. Sonuç olarak 431 Efes Konsili'nde Nestoryus ve diğerlerinin görüşleri reddedilmiş, İsa'nın tek tabiata sahip olduğu fikri yani Monofizitlere ait görüşler kabul edilmiştir (Gündüz, 2021: 124). Sonraki süreçte 451 Kadıköy Konsili ile İsa'nın tam bir Tanrı ve tam bir beşer olduğu fikri vurgulanmıştır. Yani İsa, Tanrılık açısından Baba ile aynı öze sahip ve yine beşeriyet açısından da, günah hariç, insanlarla aynı öze sahiptir. Bu anlayış Monofizitlerin tek tabiat görüşüne ters düşmüştür (Aydın, 2021: 151–52).

M.s. 481 yılında doğduğu kabul edilen Justinyanus'un bulunduğu topraklarda 451 Kadıköy Konsili'ne ait kararların geçerli olduğu bilinmektedir. İmparatorluğu sırasında dini birçok kargaşa yaşanmış, Nesturiler ve Monofizitler arasında geçen tartışmalara Justinyanus ve hatta eşi Theodora da dahil olmuşlardır. Bu dönemde Nesturilerin Monofizitlerle karşı karşıya gelmesi, Oğul'un tabiatı konusunda çok sesli bir zeminin oluşmasına sebebiyet vermiştir (Eco, 2014: 95–98). Sonuç olarak denilebilir ki Justinyanus'un, her ne kadar uzlaşmacı tavırlar

sergilemeye çalışsa da Kadıköy Konsili'ne bağlılığını sürdürdüğü ve Monofizitleri arka planda bıraktığı görülmektedir.

Dinsel fikirlerin ve mezheplerin bulunduğu atmosferi az çok tarif ettikten sonra Dante'nin satırlarına dönecek olursak “Agapitus irşatlarıyla beni gerçek inanca getirdi” ifadesinde, Justinianus'un İsa'nın tabiatı konusunda doğru yolu bulduğu görülmektedir. Satırlardan anlaşıldığı üzere doğru yolu bulmadan önce İsa'da tek varlığın mevcudiyetini kabul etmiş olan bir Justinianus görülmektedir. Gerçekte Justinianus'un, İmparatoriçe Theodora'nın etkisinde kalmış olması muhtemeldir. Çünkü Theodora'nın Monofizitlere daha yakın bir tavır sergilediği ve hatta yönetimde etkin olduğu görülmektedir (Eco, 2014: 98).

2.1.4. İnkarnasyon

Sözlükte, bir şeyin çözülmesi, bir yerden başka bir yere geçmesi veya oraya yerleşmesi gibi anlamlara gelen Hulûl, terim olarak iki cismin bir araya gelmesi, varlıkla onun yeri arasında yani araz ile cevher arasındaki ilişki gibi anlamlara gelmektedir (Demirci, 1998: 340). Hulûl olarak da adlandırdığımız bu olay sadece Hıristiyanlık ile özdeşleşmiş bir şey değildir. İlkel kabile inanışlarından, tek Tanrılı dinlere kadar uzanan geniş bir yelpazede ortaya çıkan inkarnasyon, İlahi gücün belli bir gaye ile bir insan ya da hayvan şeklinde bedenleşmesi olayıdır (Demirci, 1998: 340).

Diğer bir açıdan baktığımızda Hulûl kavramı, tam olarak Hıristiyanlık inancındaki bedenleşmeyi karşılamamaktadır. Yine aynı şekilde Hıristiyanlık inancında bulunan İnkarnasyonu teofani kavramıyla değerlendirmek, Oğul'un bedenleşmesi ile ilgili spesifik argümanları ve hatta dayanakları görmezden gelmek olacaktır. Bu sebeple İsa'nın bedenleşmesi olayını, diğer birçok inançta bulunan “Tanrı'nın tezahürü” anlayışından daha özerk bir alanda incelemek gerekir. Bu sayede Kristolojik argümanlar ışığında Dante'nin satırlarını elimizden geldiğince aydınatabileceğimizi umuyoruz.

Kilisenin temel akidelerinden biri olarak kabul edilen Oğul'un bedenleşmesi inancına göre Tanrı, bedenleşmiş ve insan olmuştur (Akdemir, 2017: 110). Bu bedenleşme Tanrı'nın insanlığa yönelik oluşturmuş olduğu bir kurtuluş planıdır. Bir diğer ifadeyle inkarnasyon, yeryüzünde tutsak kalmış olan insanların günahlardan arınması ve sonsuzluğa kavuşması için gerekli olan ilahi bir müdahaledir (Gündüz, 2021: 81). Hıristiyan geleneğinde bulunan inanç esasları genellikle birbiriyle ilişkilidir ve doğal olarak inkarnasyon anlayışı da müstakil bir gelişme göstermez. İnkarnasyonda Kutsal Ruh'un ve Meryem'in yüklendiği misyonlar büyüktür: Meryem, rahminde Tanrı kelamının, Oğul'un bedenleşmesi açısından önemlidir,

Kutsal Ruh ise Meryem'in rahminde Oğul'un bedenleşmesi olanağını yerine getirme açısından önemlidir (Gündüz, 2021: 82–83).

“Sinende tutuşan aşkın sıcaklığı ile ebedi sükûn içinde bu çiçek böylece gonca verdi.” (Alighieri, 2019: 207, K:33). Nihai kademeye, Arş-ı Ala'ya ulaşan Dante, burada Tanrı'yı doğuran Meryem'i görmektedir. Uhrevi ve dünyevi birçok meziyete sahip olan Meryem, burada övülürken aynı zamanda Dante'nin Tanrı'yı görebilmesi için aracılık görevi üstlenecektir (T.İ. 2.1.7). Meryem için nice iltifatlar sayan Dante, onun birçok açıdan teolojik tasvirini yapmaktadır. Analiz edilen pasajlar doğrultusunda konumuzdan sapmamak için bu başlık altında sadece Meryem ve inkarnasyon ilişkisi olan satırları ele alacağız. Bu nedenle burada ön plana çıkan tenleşme tasviri oldukça önemlidir. Kurtarıcılık misyonunu yerine getirmek gayesiyle Meryem'in rahminde bedenleşen Oğul-Tanrı, dünyada bulunanların cennet yaşamına kavuşmasına sebebiyet vermektedir.

Yıllarca süren teolojik tartışmalar ve Kutsal Kitap yorumlamaları bugünkü İnkarnasyon anlayışının oluşmasına olanak vermiştir. “Ama zaman dolunca Tanrı, yasa altında olanları özgürlüğe kavuşturmak için, kadından doğan, yasa altında doğan öz oğlunu gönderdi.” (Gal. 4:4). Pavlus'un Galatyalılara Mektubu'nda geçen bu satırlar Oğul'un hem inkarne olmasını hem de ne amaçla geldiğini açıklar niteliktedir. Dante'nin satırlarıyla Pavlus'un ifadelerini irdeleyecek olursak görülür ki yasanın bağlılığında mahsur kalmış olan insanoğlunun kurtuluşu Meryem'in sinesinde tutuşan aşka bağlıdır.

2.1.4.1. Adem-İsa İlişkisi Bağlamında Kefaret Doktrini

Aşağıdaki pasaj cennet yolculuğunun henüz başlarında olan Dante ve Beatrice arasında geçen inkarnasyon ve kefarete dayalı önemli bir diyalogdur. 7. kantoda Beatrice, Dante'ye ilk günahın kefaretinin neden Tanrı tarafından ödendiğini izah eder. Ancak Dante: “Fakat Tanrı kurtuluşumuz için acaba neden bir tek çareye başvurdu, işte bunun sırrını çözemiyorum.” (Alighieri, 2019: 48, K:7), diyerek daha detaylı bir açıklama ister ve Beatrice farklı izah tarzlarına giderek Katolik anlayışını örneklerle Dante'ye sunar. 7. kantonun neredeyse tamamı bu şekilde ilerlemekte ve Dante'nin inkarnasyon anlayışına açıklık getirmektedir.

“İstemek hassasının iyi bir şekilde dizginlenmesine dayanamayan, o anadan doğmayan adam kendini mahvetmekle, kendinden gelenlerin topunu da mahvetmiştir. Bu sebeple insan soyu büyük bir hata içinde yüzerek, yüzyıllarca orada sakat bir halde kalmış; günün birinde ebedi aşkın etkisiyle, Yaradan'ından ayrılan cevheri orada kendinde birleştiren Tanrı'nın Oğlu lütfedip yeryüzüne inmiştir.” (Alighieri, 2019: 47, K: 7).

Öncelikle verdiğimiz pasaja odaklanacak olursak: “İstemek hassasının iyi bir şekilde dizginlenmesine dayanamayan, o anadan doğmayan adam kendini mahvetmekle, kendinden gelenlerin topunu da mahvetmiştir” ifadesinde Adem’e yönelik suçlayıcı bir tavrın benimsendiği görülmektedir. Dante’nin pasajlarında geçen bu ifadeler aslında Yeni Ahit tarafından açıkça kabul edilmektedir. Pavlus bu konuda görüşünü şöyle dile getirir: “Günah bir insan yoluyla, ölüm de günah yoluyla dünyaya girdi. Böylece ölüm bütün insanlara yayıldı. Çünkü hepsi günah işledi.” (Rom. 5:12). Pasajın devamında insan soyunun dünya üzerinde günahkâr bir şekilde yaşadığı vurgulanır ve insanların kurtuluşunun Meryem’in rahminde Tanrı’nın Oğlu’nun bedenleşmesiyle mümkün olduğu ifade edilir. “Günün birinde ebedi aşkın etkisiyle, Yaradan’ından ayrılan cevheri orada kendinde birleştiren Tanrı’nın Oğlu lütfedip yeryüzüne inmiştir” şeklinde ifade edilen satırların Yeni Ahit’te geçen şu ifadelerle ilişkili olduğu gayet açıkça görülmektedir: “Söz, insan olup aramızda yaşadı. Onun yüceliğini, Baba’dan gelen lütuf ve gerçekle gördük.” (Yuhanna, 1:14). O halde denilebilir ki Dante, bu pasajda inkarnasyon anlayışını betimlerken, görüşlerini Yeni Ahit çerçevesinde açıklamıştır.

“Yaradan’ına bağlı olan bu cevher yaradılışında iyi ve saftı. Fakat kendi hatası yüzünden gerçek yolundan ve kaderinin çizdiği yoldan uzaklaştığı için Cennet’ten kovuldu. Şu hâlde çarmıhta çekilen cezayı alınan cevherle ölçecek olursak, hiçbir cezanın adaletle bu kadar uygun bir şekilde verilmemiş olduğunu görürüz. Ancak bu cevheri kendisinde birleştiren ve o cezayı çeken kimse göz önüne getirilecek olursa görülür ki, bundan daha adaletsiz bir ceza asla verilmemiştir. Aynı eylemden başka başka sonuçlar çıkmasının sebebi budur. Aynı ölüm hem Tanrı’ca, hem de Yahudilerce sevinçle karşılanmış, ama yine aynı ölüm yüzünden yer yerinden oynamış ve gök açılmıştır.”(Alighieri, 2019: 47–48, K:7).

7. kantonun ilerleyen aşamasında Beatrice, Dante’ye Adem peygamberin saf ve temiz bir konumdan günaha bulaşma serüvenini özetler. Hemen sonrasında asli günah anlayışını ve bununla gelişen kefarete doktrinini alegorik ifadelerle izah eder. Pasajda bulunan anlatıyı kısaca özetleyecek olursak, Adem, Tanrı’ya boyun eğmemiştir ve ondan türeyen insan ırkı günahkar bir şekilde doğup yaşamıştır. Meryem’in rahmine inkarne olan Oğul-Tanrı bu günahın kefareti kendi canıyla ödemiştir. “Şu halde çarmıhta çekilen cezayı alınan cevherle ölçecek olursak, hiçbir cezanın adaletle bu kadar uygun bir şekilde verilmemiş olduğunu görürüz” ifadesinde Dante, İsa’nın bedensel tarafının aslında Adem ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Bir diğer deyişle çarmıh cezasını çeken, Adem’in günahına kefarete olan, Oğul’da bulunan tanrısal öz değil İsa’nın beşeri tarafıdır. O halde bu Dante için fazlasıyla adildir ve diyebiliriz ki Dante burada Katolik inancında kabul görmüş olan “Oğul’un tabiatı” anlayışına üstü kapalı bir şekilde değinmektedir. Pasajın ilerleyen kısmında “Ancak bu cevheri kendisinde birleştiren ve o cezayı çeken kimse göz önüne getirilecek olursa görülür ki, bundan daha adaletsiz bir ceza asla verilmemiştir” denilerek Oğul’un bünyesinde tanrısal bir yapıyı da barındırdığı ve Adem’in

günahından uzak olduğu ve dolayısıyla bu cezanın aslında adaletsizlik içerdiği vurgulanmıştır. “Aynı ölüm hem Tanrı’ca hem de Yahudilerce sevinçle karşılanmış” olarak ifade edilen kısımda Yahudilerin, bir otorite olarak algılayıp ortadan kaldırmak istedikleri İsa’nın ölümüyle sevinmesi ve Tanrı’nın, insanları arındırıp kefareti gerçekleştirdiği için gayesine ulaşmış sevindiği ifade edilmektedir.

Yukarıda detaylıca açıkladığımız pasajı, kefarete doktrinini merkeze alarak hem Eski Ahit hem de Yeni Ahit kapsamında değerlendirmemiz gerekir. Çünkü İsa’nın geliş misyonu Katoliklerce her ne kadar kefarete ile bağdaştırılsa da İsa: “Kutsal Yasa’yı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim.” (Matta, 5:17) diyerek Eski Ahit’e olan bağlılığını açıkça ortaya koymaktadır. O halde Pavlus’un inkarnasyon ve asli günah anlayışı ile Katoliklerin kefarete doktrinini kabulü Eski Ahit açısından irdelenmelidir.

Bireysel sorumluluğun ön plana çıktığı ve kişinin ancak kendinden sorumlu olduğuna dair şu pasajlar oldukça önemlidir:

“Artık o günlerde ‘babalar koruk yediler ve oğulların dişleri kamaştı’ demeyecekler. Fakat herkes kendi hatası için ölecek, koruk yiyen herkesin kendi dişleri kamaşacak” (Yeremya, 31:29-30).

“Oğullar için babalar öldürülmeyecekler ve babalar için oğullar öldürülmeyeceklerdir; herkes kendi suçu için öldürülecektir.” (Tesniye, 24:16).

Görüldüğü üzere Eski Ahit, asli günah doktrinini beslemek yerine aksine bir görüş seyreterek Pavlus’un fikirlerinin temelsizliğini ortaya çıkarmaktadır. Günahın aktarılamayacağı, kişinin kendi yapıp ettiklerinden sorumlu olduğu açıkça görünmektedir:

“Kötü kişi işlediği bütün günahlardan döner, buyruklarıma uyar, adil ve doğru olanı yaparsa, kesinlikle yaşayacak, ölmeyecektir. İşlediği günahlardan hiçbiri ona karşı anılmayacaktır. Doğruluğu sayesinde yaşayacaktır. Ben kötü kişinin ölümünden sevinç duymam. Ancak kötü kişinin kötü yollarından dönüp yaşamasından sevinç duyarım. Egemen Rab böyle diyor.” (Hezekiel, 18: 21-23).

Verilen pasaj ilişkisinde konuya bakılacak olursa hataların giderilmesi, tanrısal affın dilenmesi ve doğru yola girmeye ortadan kalkacağı yani yine kişisel mücadeleyle mümkün olabileceği görülür. Kefarete anlayışı Hristiyan teolojisinde, günahın insanoğluna doğurduğu sonuç ile insanın aslında ne şekilde olması gerektiği yönündeki tanrısal arzusun arasında bir köprü görevi olarak görülür. Bununla beraber Oğul’un öğretisi içerisinde bulunmayan asli günah kavramı Pavlus tarafından üretilmiştir (Aydın, 2021: 328).

“Ama şimdi Yasa’dan bağımsız olarak Tanrı’nın insanı nasıl aklayacağı açıklandı. Yasa ve peygamberler buna tanıklık ediyor. Tanrı İnsanları İsa Mesih’e olan imanlarıyla aklar. Bunu, iman eden herkes için

yapar. Hiç ayırım yoktur. Çünkü herkes günah işledi ve Tanrı'nın yüceliğinden yoksun kaldı. İnsanlar İsa Mesih'te olan kurtuluşa, Tanrı'nın lütfuyla, karşılıksız olarak aklanırlar. Tanrı Mesih'i kanıyla günahları bağışlatan ve imanla benimsenen kurban olarak sundu. Böylece adaletini gösterdi. Çünkü sabredip daha önce işlenmiş günahları cezasız bıraktı. Bunu adil kalmak ve İsa'ya iman edeni aklamak için şimdiki zamanda kendi adaletini göstermek amacıyla yaptı.” (Romalılar, 3: 21-26).

Yeni Ahit'e bakıldığında Yasa'dan bağımsızlığı ilan ederek aslında Eski Ahit'te bulunan bireysel mücadele ve sorumluluk konusuna yeni bir anlayış, iman ile aklanma anlayışını getiren Pavlus, asli günahı, kefaretiler ortadan kaldırmayı ve bunun İsa'ya iman ile gerçekleşeceğini söylemektedir.

Kefaret doktrinini eserine yansıtan Dante, 23. Kantoda doğrudan kefaretiler üzerine bir diyalog yazmasa da betimleme ve övgülerinde bu doktrini kullanır. Bahsi geçen kantoda İsa, zafer ordusuyla birlikte Beatrice ve Dante'nin yanından geçmektedir. İsa'ya bakmak isteyen Dante onu göremez. Çünkü İsa ışıklar içindedir ve ona bakan bir fani onu görecek bir arınmışlığa sahip değildir. Bunun üzerine Beatrice: “Seni yenen kuvvet öyle bir kuvvettir ki, ona hiçbir şey karşı koyamaz. Bir vakitler uzun zaman beklemiş olan ve yerle gök arasındaki yolu açan hikmet ve kudret oradadır.” (Alighieri, 2019: 149, K:23) diyerek hem İsa'yı yüceltir hem de Hristiyan teolojisindeki kefaretiler anlayışına gönderme yapar. Yer ve gök arasında yolun açılması insanın Tanrı ile tekrar uyum içinde olması anlamına gelir. Bu uyumun sağlanması ise Oğul'un insanlık adına kendini feda etmesiyle gerçekleşmiştir.

2.1.4.2. Çarmıhın Gerekliliği

İnsanların günaha tutsaklığının sebebi olan Adem ile kefaretiler ödeyen ve insanların arınıp temize çıkmasını sağlayan İsa arasındaki irtibat çok güçlüdür. Hristiyanlık anlayışında bilinmektedir ki ilk insandan gelen günah ve diğer insanlar arasında olan bu günahın bağı, tüm insan soyunun muhatap olduğu bir konudur. Bu sebeple Baba Tanrı, tek ve kıymetli olan Oğul İsa'yı insan şeklinde dünyaya yollamış ve çarmıha asılıp acı çekerek ölmesine kanaat etmiştir (Gündüz, 2021: 97). Az sonra görülecek olan pasajlarda Pavlus'un ortaya koyduğu ve Hristiyan teolojisi için önemli olan bu doktrini açıklamaya çalıştık. Bu pasajlar içinde Dante'nin, Katolik mezhebine ve konsillere olan bağlılığı çok açık bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak yine 7. Kanto içerisinde Dante'nin, Kefaretiler'in neden gerekli olduğuna dair sorgulaması karşımıza çıkar: “Fakat Tanrı kurtuluşumuz için acaba neden bir tek çareye başvurdu, işte bunun sırrını çözemiyorum.” (Alighieri, 2019: 48, K:7). Daha önce söylediğimiz gibi Yahudilik inancında günah anlayışı bireysel sorumluluk üzerine kuruludur. Dolayısıyla Dante, kefaretiler sorgularken kişinin Tanrı'yla başka bir hesaplaşma yöntemi olup olmadığını merak eder. Ancak bu satırlardan sonra Beatrice aracılığıyla Katoliklerin inşa etmiş oldukları

görüşleri okuyucuya aktarmayı hedeflemektedir. Kefaret anlayışını asırlar boyu izah etmekte güçlük çekmiş Hristiyan teologların durumu hakkında küçük bir yansıma olarak Beatrice şu ifadeleri kullanır: "...bu yargının içine aşk ateşinde pişmeyenlerin gözleri işleyemez. Bu, üzerinde uzun uzun düşünülmüş olmakla beraber, ne olduğu yine de açıkça anlaşılmamış bir konudur." (Alighieri, 2019:48, K:7). Hemen sonrasında Beatrice, Dante'nin sorusunun cevabını verir, Tanrı'nın neden çarmıh olayına gerek duyduğunu aşamalı şekilde açıklar:

"Cevheriniz bütünüyle Adem'in şahsında günah işlediği zaman hem vakarından oldu hem Cennet'ten kovuldu. İyice dikkat edersen görürsün ki bu yolların birinden geçmeden ikisini de geri alabilmek mümkün değildi. Ya Tanrı büyüklüğü ile onun günahını bağışlayacaktı ya da insan, kendi isteği ile deliliğinin kefareti ödenecekti." (Alighieri, 2019: 49, K:7).

"Onu hürriyetinden eden ve en yüksek nimetten farklı yapan tek şey günahıdır. Günah yüzünden bu nimetin ışığı ile iyice aydınlanamaz. Günahkâr zevkine uygun düşen adaletli bir cezaya çarpılarak kendi hatası yüzünden meydana gelen boşluk doldurulmadıkça, vakarını asla temize çıkaramaz." (Alighieri, 2019: 49, K:7).

Bu pasajlarda Beatrice, Adem'in cennetteki durumunu izaha kalkışır. Adem, ilk insan olması hasebiyle, doğmuş ve doğacak olan tüm insanların zürriyetini kendinde toplar. Dolayısıyla insanların cevher olarak Adem'e bağlı olan yanı, Adem'den kalma günahları olduğunu gösterir. Tanrı'nın affına ulaşmak için iki yol vardır ancak insanın kişisel mücadele ile arınması pek mümkün görünmemektedir:

"İnsan yaradılışının çizdiği sınırların içerisinde kaldıkça, haddini bilip kendi kendisine asla istiğfar edemezdi; çünkü itaatsizlik ederek yükseklerle çıkmak istediği zaman da yine öyle acizdi. İnsanoğlu'nun elindeki araçlarla istiğfar edemeyişinin sebebi işte budur." (Alighieri, 2019: 49, K:7).

Satırlardan anlaşılacağı üzere insanoğlunun tamahkar olduğu vurgulanıyor. Birey ne yaparsa yapsın kendi mücadelesiyle arınmayı sağlayamayacak çünkü onun cevherinde nasıl günah varsa, aynı şekilde acizyet de mevcuttur. Yine bu satırlarda Adem'in itaatsizliğine ve yükseklerle çıkmak istediğine değinilmiştir. Eski Ahit temelli olarak ifade edilen bu satırlar Adem'in ve eşinin cennette yasak meyveyi yemesiyle ilişkilidir. Eski Ahit'te Tanrı'nın yarattığı en kurnaz yabanıl hayvan olarak ifade edilen yılan (Tekvin, 3:1), Adem'in eşi ile konuşur ve onu yasak meyveyi yemeye ikna etmek ister. Yılan ve Adem'in eşi arasında geçen diyalog kısaca şöyledir: "Ama Tanrı, 'Bahçenin ortasındaki ağacın meyvesini yemeyin, ona dokunmayın; yoksa ölürsünüz' dedi. Yılan, 'kesinlikle ölmezsiniz' dedi, çünkü Tanrı biliyor ki o ağacın meyvesini yediğinizde gözleriniz açılacak, iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız" (Tekvin, 3:3-5). Eski Ahit'in yaratılış bölümünde geçen bu pasajlar Adem'in ve eşinin yasak meyveyi yeme sahnesini göstermektedir. Dante, bu pasajları Adem'in yükselmek

istememesiyle bağdaştırmış ve eserine bu şekilde aksettirmiştir. Daha doğrusu Dante, “itaatsizlik ederek yükselme çıkmak istediği zaman” ifadesinde Adem’i tanrısal güce erişmek istediği için suçlu bir konuma oturtmaktadır. Hemen sonrasında “İnsanoğlunun elindeki araçlarla istiğfar edemeyişinin sebebi işte budur” ifadesi, insanoğlunun, affedilmeyecek bir günah işlediğinde ne derece küçük düşüyse, af dilerken de o derece küçük ve zavallı olduğunu, kendi mücadelesiyle tanrısal gufrana erişemeyeceğini açıkça gösterir. Buraya kadar yapılan açıklamalar Dante’nin “Tanrı kurtuluşumuz için acaba neden bir tek çareye başvurdu” sorusuna kısmen cevap verir niteliktedir. Ancak Beatrice bir diğer pasajda daha net bir açıklama yaparak Tanrı’nın merhamet ve adalete olan bakışını Katolik anlayışı çerçevesinde yansıtır:

“...Dünyaya damgasını vuran tanrısal merhamet yola gelmeniz için bütün çarelere başvurmayı uygun gördü. Son gece ile ilk gün arasında ne biri ne öteki, bu derece mükemmel, bu derece muhteşem bir eser ne asla yarattılar ve ne de yaratabileceklerdir. Çünkü Tanrı insana günahını bağışlayıp vermek dururken, onu yola getirmek için kendini vermekle çok daha cömertçe davranmıştır. Tanrı’nın Oğlu, benzeşecek kadar küçülmeseydi, bütün öteki çare ve yollar hiç de adalete uygun olmazdı.” (Alighieri, 2019: 50, K:7).

Bu satırların açıklanması için Eski Ahit ele alınmalıdır çünkü şimdiye kadar gördüğümüz üzere Hristiyanlık müstakil bir inanç değil, geçmiş öğretileri bünyesinde barındıran bir dindir. Tekvinde geçen pasajlar baz alınacak olursa Adem, meyvenin yenilmesiyle tanrısal yükselişe erişecekti ancak işlenen bu günaha rağmen Tanrı merhametini insanoğlundan esirgemedi. Verdiğimiz pasaja göre teslisin unsurlarından biri olan Oğul, Meryem’de inkarne olarak kendini beşeri vafa indirgemıştır. Bu amaçla Tanrı, bir beşer olarak acı çekip ölmeyi bir tevazu saymış ve insanı affetmek yerine kendini feda etmiştir. İfadeye göre böylesinin hem tanrısal merhameti hem de adaleti yansıtmak için daha doğru olduğu vurgulanmaktadır.

İlahi Komedy’da çarmıh öğretisini bu şekilde işleyen Dante’nin Hristiyan teolojisi ekseninde değerlendirilmesine geçecek olursak öncelikle Yeni Ahit açısından bu konuya değinmemiz gerekir: “Tüm bilgelik ve anlayışla üzerimize yağdırdığı lütfunun zenginliği sayesinde, Mesih’in kanının aracılığıyla Mesih’te kurtuluşa, suçlarımızın bağışına kavuştuk.” (Efeslilere Mektup, 1:7-8). Pavlus’un Efeslilere mektubu, kefaret-çarmıh doktrininin kurtuluş bağlamında bir akide olacağının işaretlerini verir. Eski Ahit döneminden İsa’ya varana kadar Tanrı, yasa ve onun uygulanması yoluyla kurtuluşun, affedilişin yollarını sunmuş ancak hukuk yoluyla günah konusu halledilememiştir (Gündüz, 2021: 98). Bu sebeptendir ki insani mücadeleler kurtuluşun başarıya ulaşmasında yetersiz kalmış ve Mesih’in kanının aracılığıyla kurtuluş gelmiştir. Bu konuya dair Yeni Ahit’te geçen mektupta Pavlus şöyle demektedir:

“İşte, tek bir suçun bütün insanların mahkumiyetine yol açtığı gibi, bir doğruluk eylemi de bütün insanlara yaşam veren aklanmayı sağladı. Çünkü bir adamın söz dinlemezliği yüzünden nasıl birçoğu günahkâr kılındıysa, bir adamın söz dinlemesiyle birçoğu da doğru kılınacaktır” (Romalılar, 5:18-19).

Oğul’un çarmıha gerilmesi Tanrı tarafından takdir edilmiş bir olaydır ve Oğul başına geleceklerden haberdar olduğu halde bu duruma isyan etmemektedir. Zaten kurtarıcı misyonuyla inkarne olmuş olan Oğul için bu gayet anlaşılır bir durumdur (Gündüz, 2021: 96). Olacak olaylardan haberi olan Oğul, bu durumu Yeni Ahit’te açıkça ifade eder (Markos, 10:33-34) ve kabullenmiş bir şekilde Tanrı’nın planına sadık kalır. Hemen yukarıdaki pasajda Pavlus’un ifade ettiği “bir adamın söz dinlemesi” ifadesi Markos İncil’inde karşımıza çıkmaktadır.

Yine Yeni Ahit’te çarmıhın gerekliliğine dair en net pasajlardan biri Pavlus’un Romalılara Mektubunda geçmektedir: “Allah kendi Oğlunu günah bedeni müşabehtinde ve günah için gönderip günahı bedende mahkûm kılarak bedenden dolayı zayıf olan kanunun yapamadığı şeyi yaptı” (Romalılara Mektup, 8:3). Böylece hukukun insan için yeterli olmadığı ve bunun için tanrısal müdahalenin gerekliliği görülmektedir. Yasa’nın yetersizliğini vurgulayan ve çarmıhın mutlak kurtuluş için gerekliliğini vurgulayan bir diğer önemli pasaj şu şekilde karşımıza çıkar: “Kurallarıyla bize karşı ve aleyhimizde olan yazılı antlaşmayı sildi, onu çarmıha mıhlayıp ortadan kaldırdı.” (Koloseliler’e Mektup, 2:14). Burada Tanrı’nın insanoğluna karşı olan merhameti ve onun kurtuluşu için yaptığı fedakârlık ön plana çıkarılmaktadır. Dante’nin deyiimiyle “Çünkü Tanrı insana günahını bağışlayıp vermek dururken, onu yola getirmek için kendini vermekle çok daha cömertçe davranmıştır.” ifadesi hemen az önce belirtmiş olduğumuz pasajla ilişkilidir. Bununla beraber Tanrı, insanoğluna sevgisini göstermiş ve yeni bir dönem başlatmıştır (Gündüz, 2021: 98). Görüldüğü üzere Yeni Ahit’in birçok yerinde çarmıh öğretisine ve bu öğretinin insanın kurtuluşu amacıyla ne denli gerekli olduğuna dair pasajlar mevcuttur. O halde denilebilir ki Dante’nin satırlarında bulunan ifadeler, dayanak noktası açısından bakıldığında Yeni Ahit’te karşılık bulmaktadır.

2.1.5. İsa’nın Dirilişine Dair Cennetliklerin Terennümü

Oğul’un bedenleşerek yeryüzüne gelmesi ve Adem’den kalan günahı temizlemesi olayının en önemli unsuru İsa’nın ölümünden sonra tekrar dirilmesidir. Oğul’un günahlara kefarete olmak amacıyla öldükten üç gün sonra dirilmesi Hıristiyanlığın temel inanç esaslarının birbiriyle olan ilişkisini ortaya koymak ve hatta korumak adına önemli bir akide olarak kabul edilir. *İlahi Komedyâ*’nın *Cennet* bölümünde inkarnasyon ve kefarete anlayışlarını detaylıca satırlarına işleyen Dante’nin İsa’nın dirilişine dair çok fazla detay vermemesi oldukça dikkat

çekicidir. Özellikle Katolik anlayışında bir bütünün parçalarını oluşturan bu akideler Dante açısından aynı öneme sahip değil miydi? Aslına bakacak olursak kantoların geneline yayılmış olan bu doktrinler fazlasıyla girift bir biçimde verilmiştir. O halde İsa'nın kurtuluş misyonunu tamamlaması onun yeniden dirilmesiyle mümkün olacağını varsayarsak, bu konuyu her ne kadar detaylandırmasa da Dante'nin yeniden dirilişi kabul etmiş olduğunu söyleyebiliriz. Yeniden dirilişe dair elimizde bulunan satırlar şöyledir:

“...bana görünen ışıklardan, sözlerinin hepsini anlayamadığım halde beni kendimden geçiren nağmeler dökülüyordu. Bununla beraber, bu terennümün, yüksek övgü ifade ettiğini anladım, çünkü duyduğu sözlerin ne demeye geldiğini anlamayan biri gibi, kulağıma, ‘Diriliyorsunuz!’ ve ‘Yeniliyorsunuz!’ sözleri çalınıyordu.” (Alighieri, 2019: 96, K:14).

Burada Beatrice ve Dante beşinci katman olan Merih Gök'üne yükselmektedirler. Bu yükselişle beraber her katmanda olduğu gibi Dante'ye ışık yansımakta ve Dante'nin aciz insan bedenini etkilemektedir. Merih Gök'ünde din uğruna savaşan şehitlerin ruhları bulunmakta ve bu kişiler havada bir haç işareti oluşturarak Tanrı'yı hem zikretmekte hem de şarkılar söylemektedirler (T.İ. 2.1.6.).

Haç'ın içerisinde İsa'nın olduğunu gören Dante, bu terennümlerin doğrudan Oğul için olduğunu anlar. Nameler arasında işittiği kelimeler bu başlığın açılmasına sebep olan “Diriliyorsunuz!” ve “Yeniliyorsunuz!” sözcükleridir. Şairimiz İsa'nın yeryüzünde karşılaştığı nice zorluğu ve ardından gelen zaferi iki kelimeyle satırlarına işlemiş ve İsa'nın dirilişine dair kabulünü kısa da olsa vermiştir.

İsa'nın dirilişine Kutsal Kitap açısından bakacaksak ele alacağımız asli kaynaklar en başta Yeni Ahit olacaktır. Hristiyan kabulüne göre İsa, elçiliğinin son zamanlarında Kudüs'te o dönemin valisinin aldığı bir kararla ölüm cezasına çarptırılmış ve öldürülmüştür (Aydın, 2007: 90). Hemen ardından üçüncü gün ölümden dirilmiştir. Bu olay Yeni Ahit'te: “Mesih acı çekecek ve üçüncü gün ölümden dirilecek.” (Luka, 24:46) şeklinde ifade edilir. Matta İncil'ine göre bu dirilme olayı ve hemen ardında yaşananlar aynen şu şekildedir:

“Sept gününü izleyen haftanın ilk günü, tan yeri ağırırken Mecdelli Meryem ile öbür Meryem mezarı görmeye gittiler. Ansızın büyük bir deprem oldu. Rabb'in bir meleği gökten indi ve mezara gidip taşı bir yana yuvarlayarak üzerine oturdu. Görünüşü şimşek gibi, giysileri ise kar gibi bembeyazdı. Nöbetçiler korkudan titremeye başladılar, sonra ölü gibi yere yıkıldılar. Melek kadınlara şöyle seslendi: ‘Korkmayın! Çarmıha gerilen İsa'yı aradığınızı biliyorum. O burada yok; söylemiş olduğu gibi dirildi. Gelin, O'nun yattığı yeri görün. Çabuk gidin, öğrencilerine şöyle deyin: İsa ölümden dirildi. Sizden önce Celile'ye gidiyor, kendisini orada göreceksiniz. İşte ben size söylemiş bulunuyorum.’ Kadınlar korku ve büyük sevinç içinde hemen mezardan uzaklaştılar; koşarak İsa'nın öğrencilerine haber vermeye gittiler. İsa ansızın karşılarına çıktı, ‘Selam!’ dedi. Yaklaşıp İsa'nın ayaklarına sarılarak O'na tapındılar. O zaman

İsa, ‘Korkmayın!’ dedi. ‘Gidip kardeşlerime haber verin, Celile’ye gitsinler, beni orada görecekler.’ (Matta, 28:1-10).

İsa’nın dirilişine dair birçok rivayet Yeni Ahit’in çeşitli yerlerinde geçmektedir (I. Se., 4:14, Elçilerin İşleri, 1:3). Ölümünün ardından dirilen İsa’nın Matta’da geçen iki Meryem haricinde görüldüğü başka kimseler de vardır:

“Almış olduğum bildiriği öncelikle size verdim: Kutsal Yazılar’ın çok önceden bildirdiği gibi, Mesih günahlarımız için öldü. Sonra gömüldü. Yine Kutsal yazılar uyarınca, üçüncü gün dirildi. Bundan sonra Petrus’a, ardından On İkiler’e görüldü. Daha sonra, bir kez beş yüzü aşkın kardeşe görüldü. Bunların çoğu şu ana dek yaşamaktadır, bazıları ise uyumuştur. Sonra Yakup’a görüldü, sonra da habercilerin tümüne. Hepsinden sonra da zamansız doğan bir çocuğa benzeyen bana görüldü.” (I. Ko., 15:3-8).

Konuya tarihsel açıdan bakacak olursak denilebilir ki Yeni Ahit’te bulunan pasajları esas alan ilk Hristiyan toplulukları İsa’nın dirilişine eminlerdi çünkü kurtuluş misyonu bu doktrin üzerine kurulmuştu (Gündüz, 2021: 86). Dirilmeyle beraber, O’nun tanrılığı ve mesihliği tasdik edilmiş ve Yeni Ahit’te geçen sözler yerine gelmiştir ki bu sayede insanın artık günahla cebelleşmeyeceği ve tanrısal affa kavuştuğu ortaya çıkmıştır (Gündüz, 2021: 87).

İsa’nın dirilişi sadece günah ve bağışlanma perspektifinden değerlendirilecek olursa konunun anlaşılması açısından yetersiz kalacaktır. Bu diriliş olayı aynı zamanda ölüm sonrasında ne olacağı sorusuna bir cevap niteliği taşımaktadır. İnsanlar düşmüş oldukları boşluktan ve öteki hayata dair belirsizlikten ancak sonsuz kurtuluşla emin olabilirlerdi. Yani Hristiyan toplulukları, Oğul’un ölümü ve tekrar dirilmesiyle kendilerini kurtuluşa çıkardığını biliyorlardı ve böylelikle belirsizlikten kurtulup varlığı ve hayatı bünyesinde barındıran Tanrı’yla bir gün bir araya geleceklerinden emin olmuşlardı (Armstrong, 2019: 178). Ölüm sonrası hayata dair olan belirsizliğin ortadan kalktığına işaret eden Pavlus: “Babanın görkemli gücüyle Mesih nasıl ölümler arasından dirildiyse, biz de zamanımızı yepyeni bir yaşamda geçirebilelim diye vaftiz yoluyla O’nunla birlikte ölüme gömüldük.” (Romalılar’a Mektup, 6:4), diyerek Mesih’in dirilişi ile ölüm sonrası hayat arasında ilişki kurar ve daha sonra: “Eğer benzer bir ölüm aracılığıyla O’nunla birleştiysek, O’nunkine benzer bir diriliş aracılığıyla O’nunla birleşmemiz doğaldır.” (Romalılar’a Mektup, 6:5) ifadeleriyle bu konuyu net bir zemine oturtur.

O halde temel inanç esaslarını bir bütün olarak işleyen şairimiz Dante’den alıntıladığımız, pasajda geçen “Diriliyorsun!” sözcüğü Yeni Ahit’e ve Pavlus’un görüşlerine dayanmaktadır denilebilir. İsa’nın dirilmesiyle beraber yine aynı kantoda geçen “Yeniyorsun!” ifadesi Dante açısından, Oğul’un kurtuluş misyonunun gerçekleştiğini ifade eder. Dikkat edecek olursak Dante’nin betimlemeleri haç etrafında bulunan şehitleri sembolize ediyor. Bu

haçın merkezinde Oğul'un bulunması, sunduğumuz bilgiler ışığında daha da anlamlı hale geliyor çünkü ölüm sonrasında Tanrı'yla beraber olma, Tanrı'ya kavuşma ve hatta sonsuz bir kurtuluş fikri Dante tarafından “Yeniyorsun!” şeklinde tasvir ediliyor.

2.1.6. İsa'nın Cennette Görülmesi

Burada anlatacağımız konu Teslis başlığında bulunan Baba, Oğul ve Kutsal Ruh ile ilgili değildir. Daha spesifik açıdan İsa'nın dünyevi haliyle cennette görünmesi olayına değinen bir pasajı incelemek adına bu başlığa yer verme gereği duyduk. Dante, Beatrice ile birlikte Merih Gök'üne yükselirken ıslıl ıslıl parlayan ve gözleri kamaştıran bir haç işareti görür: “Merih'in derinliğinde, bir daire içerisinde yan yana konulmuş dörtte birler, mübarek işareti meydana getiriyordu.” (Alighieri, 2019: 95). Hemen ardından bu haçın merkezinde İsa'nın kendisini görür ve durumu şöyle betimler:

“Burada hafızam zekamı geride bırakıyor; çünkü bu haç üzerinde İsa öyle nur saçıyordu ki, onu tarif için hiçbir tasvir bulamıyorum. Fakat saliplerini alıp İsa'nın peşinden gidenler, İsa'nın bu göz kamaştırıcı ışık içinde şimşek gibi parıldadığını gördüklerinde aczimi bana bağlayacaklardır.” (Alighieri, 2019: 95, K:14).

Merih Gök'ünde, merkezinde İsa'nın olduğu bu haç işareti, o katmanda bulunan cennetlikler tarafından oluşturulmuştur. Daha önce bahsettiğimiz “dın uğruna savaşıp şehit olan” bu cennetlikler, Dante'nin tarifine göre İsa'yı merkez alarak sürekli hareket etmekte ve merkezde bulunan İsa ile kaynaşmaktadırlar. İsa'nın bu katmanda görünmesi ve cennetliklerin onunla birlikte, aralarında bir çekim kuvveti varmış gibi hareket etmesi aslında İsa ve bedeni açısından sembolik anlamlar taşımaktadır.

Hristiyanlar için İsa, inançlılar topluluğunun başı ve ruhu olarak kabul edilir. Bir diğer ifadeyle cemaat, İsa'nın bedeni olarak kabul edilir. Yaşamı boyunca İsa'nın öğretilerine sahip çıkan ve gerekli kuralları hayatında uygulayan kişi, İsa ile birlikte olacaktır. Bu birliktelik mistik açıdan bakıldığında bedenen bir ortaklığı sembolize eder çünkü Pavlus'un ifadesine göre Oğul'a inananlar Tanrı'dan Kutsal Ruh'u almışlardır ve dolayısıyla insanlar İsa'nın bedeniyle bir araya gelerek bütünleşeceklerdir (Aydın, 2021: 333).

Hristiyanlıkta bulunan İsa'nın bedeni ile ilgili sembolizme baktığımızda aslında Dante'nin cennet tasvirinde neyi ortaya koymak istediğini görebilmekteyiz. Dante, İsa'nın ve etrafında bulunan kişilerin onunla bir bütünü oluşturduklarını ifade ederek teolojik kabulleri eserine işlemiş ve cemaat ile İsa arasındaki bağı farklı bir açıdan betimlemiştir.

İsa'nın, cennette insan bedeniyle görüldüğü bir diğer bölüm, Sabit Yıldızlar Gök'ü olarak adlandırılan katmandır. 23. kantoda bahsi geçen bu gök, Dante'nin hiyerarşik katmanları

arasında sekizinci cennet katını oluşturmaktadır. Dante, burada hem İsa'yı hem de Meryem'i ardı sıra görmektedir. Cenneti gezerken kendisine inananların zafer nidalarıyla peşine düştüğü İsa, Arş-ı Ala'ya yükselirken yine Dante'nin bulunduğu bir katmanda denk gelirler. Burada aralarında bir irtibat söz konusu değildir. Henüz insan bedeniyle öte aleme hazır olmayan ve günahlarından tam arınamamış olan Dante'nin onlarla doğrudan bir iletişimi mümkün değildir. Yaklaşan İsa ve inançlılar sayesinde göğün parlaklığı artınca Beatrice: "İşte, İsa'nın zafer ordusu ve işte bu kürelerin hareketinden elde edilen semere!" (Alighieri, 2019: 149, K:23) diyerek Dante'nin bakışlarını İsa'ya yönlendirir. Bilindiği üzere İsa Mesih, öldükten sonra yeniden dirilmeyle vadettiği ölüm sonrası hayatın hakikatini insanlara bildirmişti. Dante'nin buradaki tasviriye kurtuluş misyonunu yerine getiren İsa'yı canlandırmaktadır. İsa, burada cennette zafere ulaşan inançlılarla beraber hareket eder. Diğer katmanlarda bulunan inançlılar da ona katılırlar. Bunun üzerine Dante, o anı şöyle tasvir eder:

"...binlerce meşalenin üstünde bir güneş gördüm ki bizimkinin üstümüzdekileri aydınlatması gibi o da onların hepsini birden nura boğuyordu. Kuvvetli parıltının ortasında, o ışığın fişkırdığı cevher görünüyordu, öyle parlaktı ki gözlerim dayanamadı, bakamadım." (Alighieri, 2019: 149, K:23).

Binlerce meşale olarak nitelenen kişiler İsa'nın yolundan yürümüş inançlı cennetliklerdir. Dünyevi yaşamı boyunca İsa'ya teslim olmuş kişiler artık kurtuluşu yaşamaktadırlar ve bu kişiler İsa'nın zaferinin hem bir parçası hem de tanıklarındırlar. Diğer bir açıdan baktığımızdaysa Oğul'un güneşe benzetildiği ve orada bulunan cennetliklerin ışığına ışık katarak onları beslediği görülmektedir. Mektuplarda Pavlus, İsa'ya inananların Tanrı'dan Kutsal Ruh'u aldıklarını ifade eder (Gündüz, 2021: 95). Yeni Ahit'te şu şekilde geçer: "Bedeninizin, Tanrı'dan aldığınız ve içindeki Kutsal Ruh'un tapınağı olduğunu bilmiyor musunuz? Kendinize ait değilsiniz" (I.Ko., 6:19).

Dante'nin pasajında bulunan güneş'in diğer meşaleleri nurla beslemesi, Pavlus'un sözleriyle ilişkili olabilir. Dolayısıyla bu pasaj da İsa ve cennetlikler arasında olan etkileşimi ifade etmektedir. Hristiyanlık metinlerine bakıldığında birey veya cemaat olarak İsa ile birlikte olma fikri, mektuplarda yoğun bir şekilde ele alınır (Gündüz, 2019: 291). Korintoslulara birinci mektup'ta bu konu şöyle vurgulanmaktadır: "Bedenlerinizin Mesih'in üyeleri olduğunu bilmiyor musunuz? ...Rab'le birleşen kişi onunla tek bir beden olur" (I. Ko., 6:15-17).

Pavlus'un Mektuplarında 165 kez geçen Mesih'te birleşme (en Christoi) fikri, mistik ve ritsel (tecrübi) birleşme olarak iki ana kola ayrılır ancak bizim alıntılıdığımız pasajlar daha çok ölüm sonrası hayata değindiği için eskatolojik birleşmeyi ifade etmektedir denilebilir (Gündüz, 2019: 291). Pavlus'un Kristolojik anlayışında, İsa ile birleşme eskatolojisine yönelik

en net ifadelerden biri şöyledir: “İki seçenek arasında kaldım. Bu dünyadan ayrılmayı ve Mesih’le birlikte olmayı arzuluyorum; bu çok daha iyidir.” (Flp., 1:23).

İsa’nın cennet katmanlarında Dante’ye görülmesi sıradan bir görülme olayı değildir. Pasajlarda diğer cennetliklerin İsa ile birlikte olması, onu yakinen takip etmeleri ve ondan nur alarak kendilerini beslemeleri gibi sahneler, İsa ile ilgili eskatolojik birleşmeyi, Mesih’te (en Christoi) olmayı ifade etmektedir. Dante’nin bu betimlemeleri, Pavlus’un mektuplarına dayanmakla birlikte, dünyada olan cemaat-İsa bağlantısının ahiret yaşamında da zafer nidalarıyla devam edeceğinin savunusu olarak yorumlanabilir.

2.1.7. Theotokos Meryem

Meryem ismi hem linguistik hem de teolojik açıdan bakıldığında, bulunduğu zemine göre farklı şekillerde ifade edilmektedir. Meryem ismi, Septuaginta olarak bilinen, Tevrat’ın yunanca tercümesinde “Mariam” şeklindeyken, İbranice’de “Miryam” olarak geçer. Yine Aramice ve Süryanice’de “Maryam” olarak kullanılır (Harman, 2004: 236).

Hiz. Meryem Hristiyan teolojisinde, Kutsal Ruh aracılığıyla hamile kalan ve Oğul Tanrı’yı doğuran “bakire” olarak kabul edilmektedir. Yeni Ahit’te daha çok İsa’nın doğumuyla (Luka, 1:28-31) ön plana çıkan Meryem, tarihi sürece bakıldığında ilk dönemlerde teolojik açıdan çok yer edinmemiş ve adı geçtiğinde dahi oğlu İsa sebebiyle anılmıştır (Harman, 2004: 239). Önem bakımından İsa’dan sonra gelen Meryem, önemli bir şahsiyet olarak yüceltilmiş ve Hristiyan teolojisinin merkezinde yer alan vazgeçilmez bir figür haline gelmiştir. Süreç içerisinde ortaya çıkan mezheplerin Meryem’e olan bakış açıları farklılık göstermiş bu da mezheplerin ayrışmasında etkili olan önemli konulardan biri olmuştur. Meryem’e duyulan saygı özellikle Katolik ve Ortodokslarda çok fazladır. Bu iki mezhep tarafından Tanrı’nın annesi olarak kabul edilen Meryem’in, Katoliklerde heykelleri, Ortodokslarda ise ikonları ön plana çıkmaktadır (Harman, 2004: 239).

Kilisenin Meryem’e önem atfetmesiyle beraber Hristiyan geleneği içinde Marioloji diye isimlendirilen ve Meryem’e yönelik inançları içeren dini bir anlayış gelişmiştir (Gündüz, 2021: 103). Bununla beraber onun adına dualar edilmiş, zaman zaman rabita sistemi kurularak Tanrı’ya ulaşmakta bir araç olarak görülmüş zaman zaman da dilek ve isteklerin doğrudan talep edildiği konuma yerleşmiştir. Meryem üzerine tarih boyunca çeşitli dogmalar inşa edilmiştir. Tanrı’yı dünyaya getiren Bakire Meryem’in, ölümüyle ilgili bir dogma ortaya atılmış ve onun da Oğul gibi bedeniyle semaya yükseldiği kabul edilmiştir. Bu görüş 1 Kasım 1950 senesinde Papa XII. Pie tarafından dogma olarak ilan edilmiştir (Harman, 2004: 240).

Cennet bölümünde Dante'nin, Meryem hakkında birçok noktaya değindiği görülmektedir. Dante'nin bir Katolik olması hasebiyle bu konuya önem verdiğini ve Meryem'e övgüler eşliğinde beşer üstü özellikler atfettiğini söylememiz gerekir. Dante ve Beatrice katmanlar arasında hiyerarşik şekilde seyahat ederken, bir yükselme ve Tanrı'ya yaklaşma gayesiyle hareket ederler. Dante, 11. kantoda İsa'nın çarmıha gerilmesiyle ilgili bir sahneyi tasvir ederken Meryem'den bahseder. Bu bölüm haricinde Dante, Meryem'i ilk olarak 23. kantoda görmekte ve bu kantodan itibaren Meryem'e dair bilgiler detaylı bir şekilde aktarılmaktadır.

“Meryem, aşağıda çarmıhın dibinde duruyorken, onun çarmıha çıkarak İsa ile beraber ağlayacak kadar sebatlı, cesur olması kâr etmedi.” (Alighieri, 2019: 76, K:11). Güneş Gök'ünde Hristiyanlık geleneğine ve hatta literatürüne yön veren şahsiyetlerle, din bilginleriyle karşılaşan Dante, bu katmanda Aziz Tomasso (Thomas Aquinas) ile konuşur. Aquinas (ö.1274) Dante'ye Aziz Dominic ve Aziz Francis hakkında bilgiler verir (T.İ. 3.4.5.). Özellikle Francis ve çileci hayat tarzı arasında bir irtibat kurarak Francis'in asketik yaşam tarzını betimler. Bu betimlemelerin ana gayesi Francis'in İsa'nın öğretisine ne derece sadık kaldığını göstermek içindir. Yeni Ahit'e göre İsa'nın, yoksulluğu, zenginlikten daha kıymetli görmesi söz konusudur:

“Adamın biri İsa'ya gelip ‘Öğretmenim, sonsuz yaşama kavuşmak için nasıl bir iyilik yapmalıyım?’ diye sordu. İsa ona, ‘İyilik konusunda neden bana soru soruyorsun?’ dedi. ‘İyi olan tek biri var. Yaşama kavuşmak istersen, O'nun buyruklarını yerine getir.’ ‘Hangi buyrukları?’ diye sordu adam. İsa şu karşılığı verdi: ‘Adam öldürme, zina etme, hırsızlık yapma, yalan yere tanıklık etme, annene babana saygı göster ve komşunu kendin gibi sev.’ Genç adam, ‘Bunların hepsini yerine getirdim, daha ne eksikim var?’ dedi. İsa ona, ‘Eğer eksiksiz olmak istersen, git varını yoğunu sat, parasını yoksullara ver; böylece göklerde hazinen olur. Sonra gel, beni izle.’ dedi. Genç adam bu sözleri işitince üzüntü içinde oradan uzaklaştı. Çünkü çok malı vardı. İsa öğrencilerine, ‘Size doğrusunu söyleyeyim’ dedi, ‘zengin bir kişinin Göklerin Egemenliğine girmesi güç olacak.’ ‘Yine şunu söyleyeyim ki devenin iğne deliğinden geçmesi, zenginin Tanrı egemenliğine girmesinden daha kolaydır.’ (Matta, 19:16-23).

Sonsuz zenginliğe erişmek için bunun daha doğru olduğunu anlatan pasajlara bağlı kalan Francis, bu öğretiyi bir yaşam tarzına dönüştürerek çileci bir anlayışı benimsemiştir. Kısaca bahsettiğimiz bu konuları Thomas Aquinas, Dante'ye aktarırken hemen az önceki pasajda verdiğimiz üzere İsa'nın çarmıha gerilmesiyle beraber Meryem'in ismini anar. İsa, yoksulları doyurmak (Luka, 14:12-14) ve ihtiyaçlarını gidermek adına dünyevi zenginlikten vazgeçmiştir ancak bu sayede Baba'nın engin hazinelerine ulaşacaktır. İsa'nın dünyevilikten arındığını ortaya koyan en iyi sahne O'nun çarmıha gerildiği andır. O esnada İsa'nın dünyaya

dair üstünde kalan son parçalarında alındığı Yeni Ahit içinde şöyle anlatılır: “Askerler O’nu çarmıha gerdikten sonra kura çekerek giysilerini aralarında paylaştılar.” (Matta, 27:35).

Pasajın gelişimine dair verdiğimiz bu bilgiler, okuyucunun zihnindeki soru işaretlerini gidermek amacıyla. Burada bize düşen kısım Meryem’i bir fenomen olarak ele alıp bu sahnenin Hristiyan teolojisinde neye tekabül ettiğini ortaya çıkarmak olacaktır. Anladığımız kadarıyla Dante, Aziz Tomasso’nun ağzından, Meryem’i çarmıh hadisesinde tasvir ediyor peki bu durum hakkında Yeni Ahit’te ne tür deliller var? Yahut Dante’nin, bu sahneyi inşa ederken dayanak noktası neresiydi? Yeni Ahit’e baktığımızda Yuhanna İncil’i, bize çarmıh hadisesinde orada kimlerin bulunduğunu anlatıyor: “İsa’nın çarmıhının yanında ise annesi, teyzesi, Klopas’ın karısı Meryem ve Mecdelli Meryem duruyordu.” (Yuhanna, 19: 25). Bu pasaj İsa’nın, Romalı askerler tarafından yakalanışının ardından, Kudüs’te olan Meryem’in, oğlunun çarmıha gerilmesi ve mezara konulması sahnelerine şahit olduğunu göstermektedir (Harman, 2004: 237). Yuhanna 19:25’in devamında İsa’nın annesini bir öğrencisine emanet etmesi artık Oğul’un dünyaya geliş gayesinin nihai sona ulaşacağını haberini vermektedir: “İsa, annesiyle sevdiği öğrencinin yakınında durduğunu görünce annesine, ‘Anne, işte oğlun!’ dedi. Sonra öğrenciye, ‘İşte, annen!’ dedi. O andan itibaren bu öğrenci İsa’nın annesini kendi evine aldı.” (Yuhanna, 19:26-27). Bununla beraber Dante’nin “Meryem aşağıda, çarmıhın dibinde duruyorken, onun çarmıha çıkarak İsa ile beraber ağlayacak kadar sebatlı, cesur olması...” şeklinde ifade ettiği, hüznün içeren satırlarını destekleyecek Yeni Ahit pasajları da vardır. Elçilerin İşleri bölümünde, İsa’nın göğe alınmasıyla beraber orada bulunanların dua ettiği açıkça ifade edilir: “Bunlar İsa’nın annesi Meryem, öbür kadınlar ve İsa’nın kardeşleriyle tam bir birlik içinde sürekli dua ediyordu.” (Elçilerin İşleri, 1:14).

Dante’nin, Hristiyan geleneğini etkileyen Kilise Babaları hakkında oluşturmuş olduğu diyalogda, metaforik anlamda dahi Meryem’e atıf yapması, onun ilerleyen kantolarda bu konuya tekrar değineceğini hissettirmektedir. Meryem’in “çarmıh hadisesi sırasında orada bulunduğu” ve “sebat gösterdiği” şeklinde olan ifadelerin Yeni Ahit ekseninde ele alındığı görülmektedir. Bundan sonra inleyeceğimiz pasajların bir kısmı Meryem’in metaforik tasvirlerinden oluşurken diğer bir kısmı ise Hristiyan geleneğinin Meryem’e atfettiği konum ve cemaat için önemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen pasajlar, tarihi süreçte ortaya çıkan mezhepsel fikirler ve din bilginlerinin tutumları çerçevesinde değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

“Ey gökler melikesi, sen oğlunu izlediğin ve en yüksek küreye girerek onu daha da tanrılaştırdığın sürece çevresinde dönmeye devam edeceğim.” (Alighieri, 2019: 152, K:23).

Dante'nin Meryem ile karşılaşması ilk olarak bu kantoda gerçekleşmektedir. Sabit Yıldızlar Gök'ünde bulunan Beatrice ve Dante, bu katmanda Meryem'i ve İsa'yı zafer alayıyla birlikte en yüksek gök olan Arş-ı Ala'ya ilerlerken görürler. Meryem'in ve İsa'nın bu yükselişi bir cennet gezisi değildir. Hristiyan kabulü olarak bilinen "İsa'nın dirilişi" ve "Kurtuluş" doktrinlerinin metaforik bir tasviridir. Bu kanto, İsa'nın dünyada olup bitenlerden sonra kendisine iman eden insanlarla beraber, cennet katmanlarında yükselerek en yüce Gök'e çıkması olayını anlatmaktadır. Bu esnada ilahi okuyan öteki ruhlar, vermiş olduğumuz pasajı zikreder ve Meryem'in Oğul'u takip ettiğini, yükseldikçe de İsa'yı daha da yücelttiğini söylerler.

Dante'nin satırlarında bulunan teolojik vurgu dikkat çekicidir. Aynı pasaj içinde hem İsa'nın, Meryem'in oğlu olduğu belirtilir hem de Meryem'in O'nun bulunduğu en üst katmanı kutsallaşmasına katkı sunduğu ifade edilir. Yeni Ahit açısından İsa'nın, Meryem'in oğlu olması ve hamile kalış şekli, Luka kitabında detaylı bir şekilde tasvir edilmiştir:

"Onun yanına giren melek, 'Selam, ey Tanrı'nın lütfuna erişen kız! Rab seninledir' dedi. Söylenenlere çok şaşırın Meryem, bu selamın ne anlama gelebileceğini düşünmeye başladı. Ama melek ona, 'Korkma Meryem' dedi, 'Sen Tanrı'nın lütfuna eriştin. Bak gebe kalıp bir oğul doğuracak adını İsa koyacaksın. O büyük olacak, kendisine Yüceler Yücesinin Oğlu denilecek. Rab Tanrı O'na, atası Davut'un tahtını erecek. O da sonsuza dek Yakup'un soyu üzerinde egemenlik sürecek, egemenliğinin sonu gelmeyecektir.' Meryem meleğe, 'Bu nasıl olur? Ben erkeğe varmadım ki' dedi. Melek ona şöyle yanıt verdi: 'Kutsal Ruh seni üzerine gelecek, Yüceler Yücesi'nin gücü sana göle salacak. Bunun için doğacak olana kutsal, Tanrı Oğlu denilecek.'" (Luka, 1:28-35).

Vermiş olduğumuz pasajlara bakıldığında İsa'nın tanrılaşması ya da cennette bulunan konumu yüceltmesi açısından Meryem'e bir güç atfedilmez. Pasajlarda görüldüğü üzere bu ilahlaşma eylemi Baba ve Kutsal Ruh kaynaklıdır ve ahiret hayatına Meryem kaynaklı bir yansımaya yoktur. O halde Dante'nin "en yüksek küreye girerek onu daha da tanrılaştırdığın sürece" ifadesinin takdis anlamı taşıdığı söylenebilir. Çünkü daha da tanrılaştırılan şey İsa değil, en yüksek küre yani Arş-ı Ala'dır.

Meryem'in Dante'ye ilk görünümü sonrasında, olay akışına göre Meryem, İsa'nın peşinden en yüce katman olan Arş-ı Ala'ya çıkmıştır. Meryem'le bir sonraki karşılaşma 31. kantoda gerçekleşecek ve cennetin son kantosu olan 33. kantoya kadar bu anlatı çeşitlenerek devam edecektir. Arş-ı Ala'ya ulaşmış olan Dante'ye artık, cennet yolculuğunun genelinde eşlik etmiş olan hayatının aşkı Beatrice yerine Aziz Bernard eşlik edecektir (T. İ. 3.4.4.).

Cennet'in en yüksek katında Dante, Aziz Bernard ile diyalog halindedir: "...gözlerinle bu bahçede uç, çünkü gözlerin onu görmekle, tanrısal nura doğru daha kuvvetle yükselmeye

hazırlanmış olacaktır. Aşkıyla yanıp tutuştuğum gökler melikesi bizden lütfunu esirgemeyecektir, çünkü ben onun sadık bendesi Bernard'ım.” (Alighieri, 2019: 199, K:31). Vermiş olduğumuz pasajda görüldüğü üzere Aziz Bernard, kendini Meryem'in vefakâr takipçisi olarak Dante'ye tanıtır. Bununla beraber Dante'nin Tanrı'yı görebilmesi için öncelikle gözlerinin bu katmandaki ışığa alışması gerekmektedir: “Ey gufranın oğlu... Gözlerini hep önüne eğik tutarsan, bu mutluluk durumunu tanıyamazsın. Bu ülkenin kendisine sadakatle bağlı bulunduğu melikenin makamını görebilmen için, dön de dairelerin en uzakta olanına bak.” (Alighieri, 2019: 200, K:31). Pasajın devamında Tanrı'nın görülebilmesi için aracılık edecek kişinin Meryem olacağı ifade edilir: “Şimdi de İsa'ya en çok benzeyen yüze bak, seni yalnız onun parlaklığı İsa'yı görmeye hazırlayabilir.” (Alighieri, 2019: 204, K:32). Bu pasajlarda Aziz Bernard'ın görevi, Meryem'e olan sevgisi ve sadakati hasebiyle Meryem'den ricacı olmasıdır. Dante'nin Tanrı'yı görebilmesi için Meryem'i Arş-ı Ala'da görmesi ve hem fiziksel hem de ruhsal olarak hazırlanması gerekmektedir. *İlahi Komedya*'nın *Cehennem*, *Araf* ve *Cennet* hiyerarşisiyle ilerlemesi bireyin arınarak en üst makama hazır hale gelmesi gerektiğini göstermektedir. Yine bu beden ve ruhen gerekli olan hazırlık her katmanda, aşağıdan yukarıya doğru hiyerarşik bir hazırlığı gösterir. Yani cennete erişmiş olan Dante, yükseldiği her katman için mistik bir boyut kazanmaktadır ve o katmana layık olabilmek için arınması gerekmektedir. Dante'nin yolculuğunda önemli şahsiyetlerin ona eşlik etmesi bu arınma ve alışma eylemini kolaylaştırmaktadır. Anlaşılmaktadır ki Dante için Meryem'in kutsallığı, sadece dünyevi bir kutsallığı değil aynı zamanda uhrevi kutsallığı da kapsar. Buraya kadar vermiş olduğumuz alıntılar, Dante'nin Meryem'e vermiş olduğu önemi ortaya koymak ve olay örgüsünün anlaşılmasını kolaylaştırmak için gerekli olduğu kanaatindeyiz.

“Şimdi de İsa'ya en çok benzeyen yüze bak, seni yalnız onun parlaklığı İsa'yı görmeye hazırlayabilir.” (Alighieri, 2019: 204, K:32). Bu pasajda teolojik açıdan incelenecek önemli bir nokta mevcuttur. “İsa'ya en çok benzeyen yüze bak” ifadesiyle Meryem ve İsa arasındaki Ana-Oğul ilişkisi Dante tarafından vurgulanmıştır. Bu konu Hristiyan geleneğinde ortaya çıkmış olan Nesturilik akımının görüşleriyle kısmen de olsa özdeşleşmektedir. 428 senesinde İmparator II. Theodosios'un yardımıyla İstanbul Patrikliğine getirilen Nestorius, Meryem'in “Tanrı doğuran-Thetokos” değil ancak Mesih annesi (Christotokos) olabileceğini savunmuş ve dolayısıyla insan annesi (antropotokos) olarak kabul edileceğini ifade etmiştir (Akdemir, 2017: 141). Bu konuyla ilgili Welter şunları söyler:

“Teslis'in ikinci uknumu olan ilahi Sözün (Logos) bir annesi olduğunu söylemek, tanrılara anneler isnad eden putperestlerin çılgınlıklarını meşrulaştırmak değil midir? Beden ancak bir beden doğurabilir. Saf ruh olan Tanrı ise bir kadın tarafından yaratılmış olamaz. Zaten yaratılmış Yaratıcıyı doğuramamıştır. Hz.

Meryem ancak içinde kelimenin etleştiği (bedenleştiği) insanı doğurmuştur. Kelime, ölümlü bir insandan beden almıştır. Ama bizzat kendisi ölü değildir ve içinde bedenleştiği kimseyi diriltmiştir...”(Welter’den akt. Akdemir, 2017: 141).

Katolik olan Dante’nin pasajlarındaki bu görüşü, tamamen Nestorius’a dayandırmak hatalı bir çıkarım olacaktır. Çünkü Nestorius, Meryem’i salt antropotokos olarak kabul etmektedir. Burada Nestorius’un görüşlerinin tamamen geçerli olmasa da bir kısmının Hristiyanlığın kabulüyle uyuştuğunu söyleyebiliriz çünkü Meryem, İsa’nın hem Tanrı hem de beşer yönünü dünyaya getirmesi açısından antropotokos yani “İnsan Anası” olarak da kabul edilir (Gündüz, 2021: 102). İlerleyen pasajlarda Dante’nin, Meryem’in Thetokos yapısına değindiğini göreceğiz bu sebeple olaya bütüncül yaklaşmak ve Dante’yi doğru irdelemek adına kesin yargılardan kaçınmak daha doğru olacaktır.

Son kantoda yani Arş-ı Ala’nın son kademesinde Aziz Bernard, Dante’nin Tanrı’yı görebilmesi için Meryem’e dua eder. Çünkü bu aşamadan sonra o lütfâ erişmek için dua ve yakarış gerekmektedir: “Ey bütün öteki yaratıklardan daha şanlı ve alçakgönüllü, ezeli fermanın mukadder kıldığı, kendi oğlunun kızı olan bakire ana! Sen insan yaradılışını öyle asil kılan bir kadınsın ki, yaratıcısı yaratığı olmayı kendisi için küçüklük saymamıştır.” (Alighieri, 2019: 207, K:33). Dua ve kutsallık atfetmeyle dolu olan bu cümleler çarpıcı noktalara değinmektedir. Bu satırlarda Dante, Meryem’i şanlı ve alçakgönüllü olarak betimler ve aynı zamanda bakireliğini vurgular. Hristiyan geleneğinde Meryem’in bakireliği konusu çok önemlidir; bu bekaret doğum öncesi (Matta, 1:18), doğum anı ve doğum sonrası olarak ele alınır. Hristiyan geleneği, Meryem’in hem fiziksel hem de ruhsal açıdan İsa’nın dünyaya gelmesine sebep olmadan önce, doğum anında ve onu dünyaya getirdikten sonra bile bakire kaldığını savunur (Harman, 2004b: 239). Yeni Ahit’te doğum sonrası bekarete dair hiçbir bilgi olmamasına rağmen Meryem’in ebedi ve kesin bekaretini savunan Katolikler bu konuyu konsillerde ortak bir karara bağlama gayretine girmişlerdir. Örneğin II. Vatikan Konsili, Meryem’in doğumdan sonra halen bakire kaldığını kabul ederken Ambroise, Augustin ve Saint Jerome gibi kilise babaları da bu konuda hem fikirdirler (Harman, 2004: 239). Günümüze en yakın kararlardan biri de, 1854 senesinde ortaya atılmıştır; Meryem’in temiz bir biçimde hamile kaldığı inancı Papa IX. Pius tarafından dogmatlaştırılmıştır (Gündüz, 2021: 103).

Daha önce Nestorius ile ilişkilendirdiğimiz pasajda Meryem’in ön plana çıkan “antropotokos” tasviri, Dante’nin satırlarında, 33. kanto da “theotokos” olarak belirgin bir hal alır. Yani “Şimdi de İsa’ya en çok benzeyen yüze bak, seni yalnız onun parlaklığı İsa’yı görmeye hazırlayabilir.” (Alighieri, 2019: 204, K:32) ifadesi, “ezeli fermanın mukadder kıldığı, kendi oğlunun kızı olan” ve “yaratıcısı yaratığı olmayı kendisi için küçüklük saymamıştır”

ifadelerine bürünür ve Meryem'in Tanrı doğuran olarak anıldığını gösterir. Meryem'in Tanrı doğuran olarak kabul edilmesi birçok kilise babasının görüşleri ve konsiller aracılığıyla mümkün olmuştur. Ambroise ve Tertullien gibi kilise babaları, Hristiyanlığın şekillendiği ilk zamanlarda, Meryem'in Tanrı doğuran-Tanrı annesi olduğu görüşünü kabullenmişlerdir (Uzuner, 2015: 64). Tarihsel süreçte bu ve benzeri Kilise Babalarının görüşlerine karşı çıkan Nestorius'un, Meryem'in "theotokos" karşıtı fikirleri reddedilmiştir (Akdemir, 2017: 142; Harman, 2002: 177). Bu fikirlerin kuvvet kazanıp temel akideleri sarsacağına dair oluşan korku, Ortodoksları harekete geçirir ve Nestorius'un sapkın düşüncelerini ortadan kaldırmak amacıyla İskenderiye ve Roma Piskoposlarının öncülüğünde 431 senesinde Efes Konsili kurulur (Akdemir, 2017: 142). Bu konsil Meryem'in doğrudan odak noktası haline gelmesi açısından diğer konsillerden ayrılır (Gedikli, 2018: 1456). Konsilin başkanlığını görev edinen İskenderiye Patriği Cyrille, Nestorius'a Katolik imanın ifadesi olarak görevden alındığına dair bir mektup gönderir; mektupta, iki tabiatın yani hem beşeri hem de ilahiliğin hipostatik bir şekilde Oğul'da birleştiği, ve Meryem'in bir beşer doğurduğu görünse de Oğul'un ilahi özellikler taşıması hasebiyle "theotokos" olarak adlandırılması gerektiği yazar (Akdemir, 2017: 142). Dante'nin satırlarını oluştururken bu konuda Katolik bir çizgide kaldığını ifade edebiliriz. Görülmektedir ki "kendi oğlunun kızı olan" diye tasvir edilen söz, Meryem'i hem doğuran bir anne hem de doğurduğu kişinin kulu konumuna getirmektedir. O halde Meryem'in, Dante'nin ifadelerinde Tanrı doğuran olarak betimlendiği ortadadır. Yine "yaratıcısı yaratığı olmayı kendisi için küçüklük saymamıştır" sözünde de Tanrı'nın bedenleşmesine yani inkarnasyona vurgu yapılmış ve bu bedenleşme olayı ile Meryem'in Tanrı doğuran sıfatının teyit edildiği görülmektedir.

Hristiyan geleneğinde ve özellikle Katolik anlayışında, Meryem'in sadece dünyada değil ahiret hayatında da önemli bir konumunun olduğu aşıkardır. Bu durum Dante'nin satırlarına şöyle yansımaktadır:

"Sen burada bizler için göz kamaştırıcı merhamet meşalesi; yeryüzünde, ölümlüler arasında ise, sönmez ümit kaynağısın. Kadın, sen o kadar büyük, o kadar kudretlisin ki, bir kimse gufran isteyip de sana başvuramazsa, arzusunun kanatsız uçmasını istiyor demektir. Senin iyiliğin, inayetin, yalnız isteyenin yardımına koşmakla kalmaz, çok defa dilek ricadan önce kendiliğinden yerine getirilir." (Alighieri, 2019: 207-208, K:33).

"Mağfaret sende, merhamet sende, cömertlik sende; yaratıklarda ne kadar iyilik varsa, hepsi sende toplanmıştır." (Alighieri, 2019: 208, K:33).

Arş-ı Ala'da bulunan Dante, Aziz Bernard'ın Meryem'e olan yakarışlarına şahit olur. Bu dualar gereklidir çünkü *İlahi Komedya*'nın yola çıkış gayesi Tanrı'nın mutlak huzuruna

varmak, onu görmek ve kurtuluşun hakikat boyutunu göstermektir. Burada Aziz Bernard'ın dua ve yakarışları olarak okuduğumuz ifadeler, aslında Dante'de bulunan Meryem'e dair anlamlandırmaların satırlara dökülmesidir. Katolik mezhebinin kabulleri olarak zamanla şekillenmiş olan bu Meryem yüceltmeleri, oldukça şaşırtıcı bir biçimde tasvir edilmektedir.

Dante, Meryem'i tanrısal bir konuma yükseltip onun ölümlüler arasında sönmeyen bir ümit kaynağı olduğunu aktardıktan sonra “Kadın, sen o kadar büyük, o kadar kudretlisin ki, bir kimse gufran isteyip de sana başvurmazsa, arzusunun kanatsız uçmasını istiyor demektir. Senin iyiliğin, inayetin, yalnız isteyenin yardımına koşmakla kalmaz, çok defa dilek ricadan önce kendiliğinden yerine getirilir” (Alighieri, 2019: 207–208, K:33) diyerek Meryem'in tanrısal bir figür kadar önemli olduğunu ve dualara cevap verdiğini ifade eder. Hemen ardından “Mağfaret sende, merhamet sende, cömertlik sende; yaratıklarda ne kadar iyilik varsa, hepsi sende toplanmıştır” ifadeleriyle övgü ve yüceltme ile Meryem'in bir dilek vasıtası olduğunu dolaylı yoldan bizlere gösterir. Yeni Ahit açısından bakıldığında, Meryem'in tanrısal yetkilerle yüceltilmesi sonucunu çıkaracağımız hiçbir pasaj bulunmamaktadır. Meryem'in yüceltilmesine dair ele alınacak pasajlar, daha çok onun kutsal ve temiz/saf bir bakire olduğunu ifade eden pasajlardır (Luka, 1:28;30;35;42;45). Bu pasajlar istenildiği kadar yoruma tabi tutulsa bile yine de Meryem'in, Dante'nin satırlarında olduğu konuma yükseltilmesi mümkün değildir. Dante'nin görüşlerinin kaynağı Yeni Ahit olmadığına göre bu konunun mezhepler ve kilise babaları açısından incelenmesi yerinde olacaktır.

Yeni Ahit'in ilk zamanlarında Meryem'in çok ön planda olmadığını, sadece Oğul'u doğuran bir kadın olarak kabul edildiğini daha önce belirtmiştik. Süreç içerisinde Meryem, Oğul'a isnad edilen inkarnasyon gibi doktrinlerin kilit noktası haline gelir ve spesifik olarak önem kazanmaya başlar. Çünkü İsa'yı doğuran kadının birçok konuda diğer insanlardan farklı olması gerekmektedir. Aksi takdirde Meryem'in normal bir beşer olması günahkarlık gibi bir olguyu beraberinde getirecek ve bu durum Oğul'un kutsallığını etkileyecek sonuçlar doğuracaktır. Tarihsel süreçte Katolik Kilisesi, Meryem hakkında dört temel dogma kabul eder. Daha önce Meryem'in “theotokos” ve bekareti ile ilgili iki dogmaya değinmiştik. Bunlarla beraber Tanrı'nın uzun vadeli bir planı olarak hazır olması gereken Meryem'in ana rahmine tutunduğu andan itibaren günah ve kötülüklerden arındığı dogması yer alır; bu dogma Papa IX. Pie tarafından 8 Aralık 1854 senesinde ilan edilmiş ve bununla beraber her 8 Aralık Lekesiz Gebelik (Immaculate Conception) adı altında dini bayram olarak kutlanmaya başlamıştır (Gedikli, 2018: 1457). Meryem hakkında kabul edilmiş bir diğer dogma ise onun göğe yükselmiş olmasıdır. Papa XII. Pie, Meryem'in vefatından sonra tıpkı oğlu gibi bedenen göğe yükseldiği dogmasını yayınlamıştır (Harman, 2004: 240). Kısaca sunmuş olduğumuz, Meryem

ile ilgili bu dört dogma, Hristiyanlıktaki Meryem algısının zamanla daha yüksek bir konuma gelmesine sebebiyet vermiş olabilir. Bu yüzden Hristiyan ibadet ve dua ritüellerinde Meryem figürü, Yeni Ahit'in aksine, ciddi manada değişime uğramıştır. Akıllara Dante'nin günümüze yakın ilan edilmiş dogmalardan bihaber olduğu, bu kararların onun Meryem algısına etki etmiş olamayacağı gelebilir. Bu pek tabii bir durum olacaktır ancak bilinmelidir ki ilan edilmiş bu dogmaların tez-antitez şeklinde tartışmalara yol açıp uzun asırlar sonucu ortaya çıktığıdır. Mesela Meryem'in ana rahmine düştüğü andan itibaren günahsız oluşuyla ilgili dogma 1854 senesinde ilan edilmiş olsa bile ilk yüzyıllarda Katolik mezhepleri olan Fransiskan ve Dominikenler arasında hararetli şekilde tartışılmıştır (Gedikli, 2018: 1457). Sonuç olarak Dante'nin satırlarında karşımıza çıkan bu tasvirlerin onun gündeminden uzak olmadığını söyleyebiliriz.

Meryem'in yüceltilmesi, dualarda önemli bir başvuru aracı olarak görülmesi ve çoğu zaman Oğul'dan daha mühim bir mahiyette ön plana çıkması, Katolik geleneğinde ikona tartışmaları olarak da gündeme gelmiştir. Hristiyanlıkta genellikle okuma yazma bilmeyenlerin Yeni Ahit ruhunu daha iyi kavrayabilmeleri için dini şahsiyet ve olayların resimlere yansıtılmasıyla ortaya çıkan ikonaların, kiliselerde fazlasıyla kullanıldığı bilinmektedir. Zamanla üretilme gayesinden şaşmış olan bu ikonlar, topluluklar arasında mucizevi olaylara sebebiyet verdikleri düşünülen objelere dönüşmüş ve dilek, yalvarış nesneleri olarak kullanılmışlardır (Eroğlu, 1999: 392). Dolayısıyla Oğul'u doğuran Meryem de bu ikonlar arasında önemli bir yer almış ve dua ve yakarış aracı olarak kullanılmıştır.

Dante'nin pasajlarında Meryem'e yönelik olan dua ve yakarışların aslında salt Meryem sevgisi olmaktan öte, tarihsel süreçte kültürün ve belki de bireyin tinsel açıdan dine katmış olduğu eylemler olarak görülmesi gerekebilir. Halk arasında bazı kesimler, ikonlara insanüstü özelliklerin yüklenmesini putperestlik olarak görmüşlerdir (Eroğlu, 1999: 392). Hristiyan geleneğinde birden çok kabulün gelişip yayılması, Meryem'in yüceltilmesi fikrine zemin hazırlamıştır. Dante'nin Aziz Bernard'ın ağzından ifade ettiği bu yakarışlar, hem Meryem'in theotokos, bekaret, günahsızlık, bedenlen göğe yükselme dogmalarının etkisine hem de ilk çağlarda Katolik ve Ortodoks gelenekte gelişmiş olan ikon anlayışının kaynaklığına dayandırılabilir.

Cennet'in 33. kantosunda Meryem'e dair önemli gördüğümüz pasaj yine Aziz Bernard'ın ifadeleriyle aktarılmaktadır: “Kâinatın en derin uçurumundan buraya kadar, ruhların kaderlerini birer birer görmüş olan şu adam, gözlerini daha yükseğe, en son selamete kaldırabilecek gücü sağlamanı Tanrı adına senden niyaz ediyor.” (Alighieri, 2019: 208, K:33).

Cehennem ve araf yolculuğu boyunca nice insanın halini gören Dante, artık Arş-ı Ala'nın en son noktasına ulaşmıştır. Tanrı'nın kendisini görmek istemektedir. Diğer cennetlikler de Dante'nin bu arzusunun yerine gelmesi için çabalamaktadırlar: “Beatrice’ye ve ellerini birleştirip onun ricalarına katılan sayısız cennetliklere bak!” (Alighieri, 2019: 208). Hemen sonrasında Aziz Bernard ve Dante’ye bakan Meryem, duaları onayladığını gösterircesine Tanrı’ya dönmekte ve Dante’de Tanrı’ya bakacak gücü kendinde bularak Meryem’in bakışlarını takip etmektedir.

Ele aldığımız pasajda Meryem’in, Dante tarafından Tanrı’ya ulaşmakta bir aracılık üstlendiği görülmektedir. Meryem’in tıpkı Oğul gibi bedenen göğe yükselmesi, günahsız olması, Tanrı doğuran kabul edilmesi gibi dogmalar onun beşer üstü bir yapıda algılanmasına sebep olmuş olabilir. Dante’nin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Meryem, sadece dünyada değil Tanrı katında da önemli biridir. Tanrı’yı doğuran, günahsız bakirenin sıradan bir kadın olarak kabul edilmesi Hristiyanlık için mümkün görünmemektedir. Meryem’e verilen değer bir yansıması olarak Dante’nin, Meryem’i İsa’dan sonra gelen en önemli şahıs olarak nitelediği ve ahiret hayatında mucizevi yetkileri ona atfettiği görülmektedir.

2.1.7.1. Meryem’in Metaforik Tasvirleri

Meryem’in Tanrı doğuran olması, Tanrı anası kabul edilmesi, bakire ve günahsız olması gibi nice hususu, Dante’nin pasajları doğrultusunda irdelemeye çalıştık. *Cennet* bölümünde Meryem ile ilgili öne çıkan bazı övgülerin oldukça sembolik emareler taşıyor olması bu başlığın açılmasını gerekli kılmıştır. Bir önceki başlıkta Meryem hakkında oldukça detaya inildiğinden, bu başlık altında metaforik içeriğe sahip pasajları doğrudan incelemenin daha uygun olacağını düşünmekteyiz.

Dante ve Beatrice’nin Sabit Yıldızlar Gök’ünde bulundukları sırada, daha önce bahsettiğimiz gibi İsa ile Meryem’in Arş-ı Ala’ya yükselişleri görülür. İsa ve Meryem’in ardında havariler vardır. Bu olay esnasında Beatrice Dante’ye onlara bakmasını söyler. Oğul’un bedenleşmesine neden olan Meryem’i “gül” ve onun etrafında bulunan havarileri, “zambaklar” olarak sembolize eder (T.İ. 3.2.):

“Tanrı kelamının, sinesinde, ten haline geldiği gül oradadır; saçıkları kokularda insanlara doğru yolu gösteren zambaklar oradadır.” (Alighieri, 2019: 151, K:23).

“Yeryüzünde olduğu gibi burada da muzaffer olan canlı yıldızın, güzelliği ile büyüklüğü gözlerime çarpınca, gökten doğruca taş biçiminde yuvarlak bir alev indi, başına konarak çevresinde döndü. Yeryüzünde işitilen ve ruhumuzu kendine en çok çeken en tatlı nağmeler, en parlak göğün mavi rengine bürünerek kendisine süs yaptığı en güzel gök yakutunun...” (Alighieri, 2019: 151, K:23).

Hristiyanlık ve Meryem özelinde “gül” sembolizmine değinmeden önce bu kavramın birçok dini inanç içerisinde mistik bir metafor olarak kullanıldığını belirtmemiz gerekir. Örneğin Yunan Tanrıçası Afrodit ve Adonis ile ilgili anlatılarda gül kavramı, aşkı, ölümü ve yeniden dirilişi sembolize etmektedir. Yahudi geleneğinde gül metaforu, Yahudi mistisizminin temel kitaplarından biri olan Zohar’da karşımıza çıkar. “13 Yapraklı dikenli gül” ifadesiyle Yahve ve onun seçmiş olduğu İsrailoğullarının 12 kabilesine işaret edilmektedir. Dünya genelinde birçok mitoloji ve inanç içerisinde daha çok dişilliği temsil eden gül, Hristiyanlık inancında hem İsa hem de Bakire Meryem ile özdeşleşmiş bulunmaktadır. İnsanlara Tanrı’nın tecelli etmesi için aracı olan Meryem, Hristiyanlık için gül olarak temsil edilmiştir. Hristiyan geleneğinde Meryem’in güllerden oluşan taç takarak tasvir edildiği de bilinmektedir. Meryem, Hristiyan mistisizminde “Regina Coeli” yani “Semavi Alemin Kraliçesi” olarak yüceltilir (Taşpınar, 2019:108). Gül sembolizminin dişil ilke olarak Meryem ile özdeş kabul edilmesi Hristiyan ayinlerini dahi etkilemiştir. Meryem’in anıldığı ezoterik ayinlerin çoğunda, terennüm sahneleri “Mistik Gül” (Rosa Mystica) şeklinde ifade edilir (Guênon, 2022b:72).

İkinci pasajda Meryem’in başı üstüne konan alevli tacın da oldukça manidar olduğu söylenebilir. Taşpınar’ın aktardığında göre Orta Çağ’da henüz evlenmemiş bakireler, kafalarında güllerden oluşan bir taç takarmış. Bu taç saflığı, temizliği ve bekareti ifade edermiş (Taşpınar, 2019:108). Sonuç olarak Dante’nin pasajlarında Meryem’i ön plana çıkardığı, ona gül tacı giydirmek yerine onun kutsallığını ifade etmek için kendisini bizzat gül olarak nitelediği söylenebilir.

Pasajda geçen “gökten doğruca taç biçiminde yuvarlak bir alev indi, başına konarak çevresinde döndü” ifadesi oldukça önemlidir. Yeni Ahit içinde Kutsal Ruh’un inananlara gökten inerek onları çevrelediği anlatılmaktadır:

“Pentikost Günü geldiğinde bütün imanlılar bir arada bulunuyordu. Ansızın gökten güçlü bir rüzgârın esişini andıran bir ses geldi ve bulundukları evi tümüyle doldurdu. Ateşten dillere benzer bir şeylerin dağılıp her birinin üzerine indiğini gördüler. İmanlıların hepsi Kutsal Ruh’la doldular, Ruh’un onları konuşturduğu başka dillerde konuşmaya başladılar.” (Elçileri İşleri, 2: 1-4).

Vermiş olduğumuz pasajlar Kutsal Ruh’un ateş olarak gökten geldiğini göstermektedir. Dante’nin ifadelerinde geçen alev çemberi aslında Bakire Meryem’e gelen meleği ifade ediyor olabilir. Dante, dünyada hakikat olarak meydana gelmiş olan Kutsal Ruh ve Meryem buluşmasını ve yine Oğul’un inkarne oluşunu sembolik olarak tekrar canlandırıyor denilebilir. Böylece Tanrı katı olan Arş-ı Ala’dan inen alevli çember onun başının üstünde dolanarak onun

bekareti ve Tanrı doğuran oluşunu simgelemektedir. Bu pasajlar da Dante'nin bir Katolik olarak Meryem'e atfettiği yüceliği açıkça ortaya koymaktadır.

2.1.8. Hristiyan Eskatolojisinde Beden ve Ruh Anlayışı

Birçok din ve inanç içerisinde eskatoloji önemli bir paya sahiptir. İnanç sistemlerinde bulunan hayatın son aşamalarına ve ölüm sonrasına dair kabuller bireyin yaşamını etkilemektedir. Mevcut düzenin yok olması, yeni bir hayatın başlangıcı ve dünyanın sonu gibi unsurlar eskatolojik değerleri oluşturmaktadır. Hristiyanlık inancında İsa'nın dünyaya gelmesi, mucizevi yaşamı, çarmıha gerilmesi, üç gün sonra dirilip semaya yükselmesi ve bununla beraber Adem'den kalan günahı temizleyip Tanrı ile insan arasındaki barışı tesis ettiği inancı, eskatolojik bağlamda "kurtuluş" ile özdeşleşmektedir (Duygu, 2021: 556). Hristiyanlık, uhrevi hayatı, inancın ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir. Ölümlerin sonsuz bir yaşama uyanmaları, Katolik Kilisesine göre, İsa'nın dirilmesi gibi diğer herkesin de ölümden dirilerek İsa ile birlikte sonsuz bir yaşama kavuşacakları kabulüne uymaktadır (Akbaş, 2002: 56).

Bu başlık altında ölüm sonrası hayatın niteliği olarak ele almak istediğimiz konu beden ve ruh ilişkisi olacaktır. Dante'nin satırlarında karşımıza çıkan beden ve ruh ile ilgili pasajlar, konunun Hristiyan eskatolojisi açısından değerlendirilmesini gerekli hale getirmektedir. *Cennet* eseri başlı başına bir ahiret tasavvuru oluşturmaktadır dolayısıyla Dante'nin satırları bağlamında eskatolojik düşüncelerin işlenmesi oldukça önemlidir.

Ele alacağımız 14. kanto, Dante ve Süleyman Peygamber arasında geçen bir diyalogdan oluşmaktadır. Dante, kıyamet sonrası *Cennet*'te bulunan ruhların hallerinin nasıl olacağını Süleyman Peygamber'e sormaktadır. Eskatolojik anlamda net cevaplar veren Süleyman Peygamber, Dante'nin cennet algısını şekillendirmektedir.

Cennet yolculuğu boyunca Beatrice, Dante'nin zihninden geçenleri görebilmekte ve bazen Dante cümle kurmadan Beatrice onun sorularını cevaplamaktadır. Bu kantoda da benzer bir olay gerçekleşir ve Dante'nin ahiret hayatında beden ruh ilişkisine dair olan düşünceleri Beatrice seslendirir: "Cevherimizin çiçeklerle süslenir gibi bezendiği nur, şimdi neyse, ebediyet boyunca da olduğu gibi kalacak mı, ona söyleyin. Kalacaksa, tekrar görünür hale geldiğiniz zaman, bu nurun nasıl olup da görmemize engel olmayacağını ona açıklayın." (Alighieri, 2019: 93, K:14). Beatrice, Dante'nin zihninde bulunan şüpheleri doğrudan Süleyman Peygamber'e aktarır ve açıklamasını ister. Bu yolculuk esnasında henüz kıyamet kopmamıştır ve ahiret hayatının tam olarak başlamadığı kesindir. Dante, kıyamet sonrasında ruhların bedene kavuşup kavuşamayacağını merak eder. 14. kantoda dile getirilen nur saçan ve gözleri kamaştıran bu

silik ruhların bedene kavuştuklarında görülüp görülemeyecekleri Dante için merak konusudur. Anlaşılacağı üzere ruhun bedene kavuşup kavuşmayacağı, kavuşsa bile niteliğinin ne durumda olacağı Dante için soru işaretleri taşımaktadır. Bu konu üzerine Süleyman Peygamber şu ifadelerle konuyu açıklığa kavuşturur:

“Cennet şenliği devam ettiği sürece, aşkımız vücudumuzun çevresinde bu giysiyi parıltacaktır. Onun parlaklığı sıcaklığı, sıcaklık temaşayı izler, o ise değere eklenen gufrana eşittir. Cismimiz şanlı ve kutsal tenine tekrar bürününce, bütünlüğü içinde daha da tam ve eksiksiz olacaktır... Fakat alev saçan ve parlaklıkta alevi geçip yanışındaki hızla orada daima görünen kömür gibi şimdi etrafımızı saran nur, bugün toprağın örttüğü tenimizin parlaklığı ile gölgelenecektir. Ama bu ışık ne kadar kuvvetli olursa olsun, gözlerimizi kamaştırmayacaktır çünkü bize haz verebilecek her şeye karşı vücudun uzuvları yeteri kadar kuvvetli olacaklardır.” (Alighieri, 2019: 93-94, K:14).

Süleyman Peygamber’in verdiği cevap, cennette ışık saçan bu ruhların bedenlerine kavuştuktan sonraki hallerini tasvir etmektedir. Eskatolojik açıdan beden ve ruh için önemli olan kısım Süleyman Peygamber’in “Cismimiz şanlı ve kutsal tenine tekrar bürününce, bütünlüğü içinde daha da tam ve eksiksiz olacaktır” ifadesidir. Dante’nin satırlarında cennette bulunan ruhların, kıyamet sonrasında bedenlerine kavuşacakları ve bu şekilde bütünlük sağlayacakları görülmektedir.

Cennet yolculuğu sırasında karşımıza çıkan bir diğer önemli diyalog Aziz Yuhanna ve Dante’nin karşılaşması esnasında gerçekleşir. Aziz Yuhanna Dante’ye yaklaşıncı Dante onu görmek için dikkatli bir şekilde bakar bunun üzerine Aziz Yuhanna şu ifadeleri kullanır:

“Burada olmayan bir şeyi görmek için bakıp da neden gözlerini kamaştırıyorsun? Vücudum toprakta topraktır, sayımız tanrısal takdirin gösterdiği sayıyı tutuncaya kadar öteki vücutlarla beraber orada kalacaktır. Yalnız iki nur var ki elbiseleriyle mutluluk manastırına çıkmıştır.” (Alighieri, 2019: 164, K:25)

Aziz Yuhanna, Dante’ye kendi bedeninin de toprakta olduğunu ve vücuduna kavuşmak için Tanrı tarafından takdir edilen zamanın gelmesi gerektiğini söyler. Özellikle “...öteki vücutlarla beraber orada kalacaktır.” ifadesi ölen tüm insanların aynı durumda olduğunu gösterir. Bedeniyle cennet katına yükselen sadece iki kişinin olduğunu bildirir. Şimdiye kadar vermiş olduğumuz pasajlar Dante’nin *Cennet* kitabı açısından beden ve ruhun durumunu ifade etmektedir. Eskatolojik malzemenin Yeni Ahit ve Hristiyan geleneğinde ne şekilde yer aldığı ve süreç içerisinde nasıl şekillendiği, Dante’nin pasajlarını anlayabilmek adına önem taşımaktadır.

Yeni Ahit açısından ölüm sonrası bedenlen dirilmeye dolaylı olarak değinen pasaj şöyledir: “Bedeni öldüren ama canı öldürmeyenlerden korkmayın. Canı da bedeni de cehennemde mahvedebilen Tanrı’dan korkun (Matta, 10:28).” Pasajda görüldüğü üzere dirilme

gerçekleştikten sonra hem ruhun hem de bedeninin cehenneme erişeceği ve orada Tanrı'nın gazabına uğrayabileceği bildirilmektedir. Pavlus, İsa'nın dirilişiyle bireyin dirilişini ilişkilendiren bir pasajında bu konuyu detaylıca ele alır:

“Eğer Mesih'in ölümden dirildiği duyuruluyorsa, nasıl oluyor da aranızda bazıları ölümler dirilmez diyor? Ölümler dirilmezse, Mesih de dirilmemiştir. Mesih dirilmemişse, bildirimizde imanınız da boştur. Bu durumda Tanrı'yla ilgili tanıklığımızda yalan demektir. Çünkü Tanrı'nın Mesih'i dirilttiğine tanıklık ettik. Ama ölümler gerçekten dirilmezse Tanrı Mesih'i de diriltmemiştir” (I. Ko., 15:12-15).

Pasajın ilerleyen safhasında “Oysa Mesih, ölmüş olanların ilk örneği olarak ölümden dirilmiştir (I. Ko., 15:20).” diyerek, bedenlen dirilmeye dair en net vurgusunu yapar. Yeni Ahit'in ve Pavlus'un Mektuplarının ölüm sonrası hayata ve bedenlen dirilmeye değindiğini görmekteyiz. Pavlus, özellikle Oğul'un dirilmesini örnek göstererek eskatolojik açıdan diriliş konusunu sağlam bir argümana bağlamayı hedeflemiştir.

Hristiyanlığın, tarih boyunca bu eskatolojik meseleye ilgisiz kalması tabi ki mümkün olmayacaktı. Özellikle verdiğimiz pasajların, ilk Hristiyanlar üzerinde mutlak etkisi olmuş ve bedenlen dirilmeye kesin gözüyle bakmışlardır. Roma Katolik Kilisesi, Ortodoks Kilisesi ve Protestan Kiliseleri tarafınca “insan vücudunun bedeninin dirilişi” şeklinde 8. asrın Apostol Kredosunda bu konuya değinilmektedir (Akbaş, 2002: 52). Ölüm sonrası bireyin bedenlen dirilmesi 1215 senesinde IV. Lateran Konsili ile Katolik Kilisesinin temel dogması olarak karşımıza çıkar. Bu anlayış ilerleyen zamanlarda Thomas Aquinas tarafından rasyonel ve felsefi bir şekilde sistemli hale getirilir. Thomas Aquinas'a göre bireyde bulunan ruh bedenle aynı forma sahip olduğu için bu iki formun birleşmeyi arzulaması gayet doğaldır. Ruh vücudu terk edişiyle beraber gerçek doğasını yitirir ve mükemmelliğini kaybeder. Mükemmelliğe ulaşmayı arzulayan ruh ve vücudun birleşmesiyle ancak ölüm sonrası bedenlen dirilmeyle mümkün olacaktır. Bunun yanı sıra teolog Richard Hooker'ın (ö. 1600) eserlerinde ve reformist Martin Luther'in (ö. 1546) bu görüşü kabul ettikleri bilinmektedir (Akbaş, 2002: 53).

Hristiyan anlayışında, ölüm sonrası yeni bir hayatın varlığı kesin olarak kabul edilse de bunun bedenlen, ruhen veya hem beden hem de ruh ile olup olmayacağı gibi konular hep tartışılmıştır. Katolik Kilisesi bedenlen dirilme fikrine daha düzenli ve bütüncül yaklaşmaktadır. Kilise tarafından İsa'nın ölümden dirilişi gibi diğer insanların da İsa gibi dirilip sonsuz bir yaşama kavuşacağı tasvir edilir. Yine aynı şekilde Ortodoks Kilisesi beden ve ruhun birbiriyle olan bağlılığını vurgular. Protestan anlayışında bedenlen dirilme fikriyle beraber ruhun ölümsüzlüğüne de dikkat çeken görüşlerin mevcut olduğunu söyleyebiliriz (Akbaş, 2002: 56).

Dante'nin satırları arasına sığdırmış olduğu bedenen dirilmeye ilgili pasajlar aslında Hristiyan teolojisinin önemli bir akidesidir. Hem Yeni Ahit hem de kiliseler açısından değerlendirmeye çalıştığımız bu konunun aslında Dante'nin kabulleriyle paralel olduğunu söylemek mümkündür. Pasajlarda geçen Süleyman Peygamber ve Aziz Yuhanna diyalogları, Dante'nin eskatolojik anlamda dirilmeye verdiği önemi ve bu konuyla ilgili kabullerini açıkça göstermektedir.

2.1.9. Kâinattaki Düzenin Kaynağı Olarak Tanrı

Kâinat, içinde barındırdığı bilinen ve halen bilinmeyi bekleyen nice varlığa ev sahipliği yapmaktadır. Geçmişten günümüze insan hayatını etkileyen bu engin evren, bilimin ve inancın gündeminde kalmayı başarmıştır. Bununla beraber dinlere ait kutsal metinlerin çoğunda evrene dair bilgiler bulunmaktadır.

Eski Ahit'in Tekvin bölümünün birinci kısmında evrenin yaratılmasına dair geçen ifadeler, Tanrı'nın yoktan yaratması olarak başlamaktadır. Bir diğer deyişle “ex nihilo” olarak bilinen bu yoktan yaratma eylemi Yahudi geleneği için başlangıca dair önemli bir cevaptır. Eski Ahit'te geçen bu pasajlar, evrenin yaratılması, şekillenmesiyle beraber, kendi içindeki düzeni hiyerarşik bir şekilde aktarmasıyla da öne çıkar (Tekvin, 1:1-31).

Yine İslam inancında Kur'an-ı Kerim'in yeryüzü ve gökyüzü hakkında betimlediği ayetler (Ra'd 13/2; Enbiya 21/30; Lokman 31/10; A'raf 7/54), yaratılmış olan bu evrenin sistematikliğini ve gayesini ortaya koymaktadır. Hristiyanlık inancına bakacak olursak, birçok konuda, kendinden önce gelmiş olan Eski Ahit'e uygunluğunu sürdürmekte olduğunu görmekteyiz. Tarihsel verilere bakıldığında Hristiyanlık öncesi ve sonrası ön plana çıkan şahsiyetlerin evren hakkında belirtmiş oldukları görüşler Hristiyan anlayışını etkilemiştir. Evrende bulunan sisteme dair hem ilahi metinlerin hem de beşeri görüşlerin zamanla geliştiği ve dini metinlerde bulunan ifadelerin daha anlamlı hale gelebilmesi için rasyonel bir zemine oturtulmaya çalışıldığı görülmektedir. Dante'nin *İlahi Komedya'sı*, bizlere baştan sona sistematik bir ilerleyişin tasvirini yansıtmaktadır. *Cennet* bölümünde bulunan Tanrı ve evrene dair olan hükümler, Tanrı'nın yaratmış olduklarıyla kendi arasındaki ilişki oldukça dikkat çekicidir. Dinler Tarihi için önemli bir konu olan evren ve Tanrı ilişkisi, süreç içerisinde filozoflarında ön plana çıkıp Hristiyanlık içindeki kabulleri etkilemesinden dolayı Din Felsefesinin de ilgi odağına girmiş ve bu iki alan arasında disiplinler arası zemin oluşturmuştur. *Cennet* bölümünde ifade edilen pasajları ele aldığımızda göreceğiz ki Dante'yi, sadece Eski ve Yeni Ahit değil, filozofların ve din bilginlerinin görüşleri de etkilemiştir.

İlahi Komedya'nın *Cennet* bölümünün başlangıcı, her şeyi yöneten Tanrı'ya atıfla başlar: “Her şeyi devindirenin şanı bütün kâinata işler ve bu yanda daha çok beri yanda daha az ışıldar” (Alighieri, 2019: 9, K:1). Bu pasajla Dante, yaratıcı ve hakim olan Tanrı'nın yaratmış olduğu varlıklara ilahi erdemini ne şekilde bağışladığını ifade etmektedir. Devindiren Tanrı'nın bütün kâinata dokunduğunu ancak her varlığa farklı miktarlarda ışıldadığını ifade eden Dante, bu görüşünü on üçüncü kantoda şu şekilde detaylandırır: “Işıklarını bir ayna üzerinde olduğu gibi, lütfedip dokuz cevherde birleştirir ve ebediyen bir kalır. Oradan son kudretlere kadar iner ve etkiden etkiye geçtikçe kuvveti öylesine azalır ki artık kısa ömürlü imkanlardan başka bir şey yaratamaz olur” (Alighieri, 2019: 88, K:13). Dünya üzerine ulaşan tanrısal ışık varlıkların kendinde barındırdıkları erdeme veya varlığın haline göre yayılır. Bu konuyu Dante *Convivio* adlı eserinde uzunca izah eder (*Convivio*, III, 7, 1-17). Bu fikirlerinin kaynağı olarak da Thomas Aquinas'ın *Nedenler* kitabını gösterir.

Dante'ye göre İlahi erdem her şeyin üzerine mutlaka iner aksi takdirde şeylerin varlığı mümkün olmazdı. Tanrı tarafından inen saf iyilik, onu karşılayan varlıklar tarafından değişik miktarlarca kazanılır (Alighieri, 2021: 117). Aquinas'ın *Nedenler* kitabından alıntılanmış “İlk iyilik, sahip olduğu iyilikleri bir sağanak gibi şeylerin üzerine yağdırır” ifadesinde geçen iyilikleri, varlığın fiziksel yapısına ve erdemine bağlı olarak o varlığa yerleşeceğini açıklar. Bu açıklama aslında bizlere Aquinas'a dair bir fikir verir. Aquinas, Orta Çağ Hristiyan düşünceleri arasında nedensellik ilkesine bu denli biçim verip önemseyen tek kişidir. O, kâinat ve Tanrı arasındaki ilişkiyi, Tanrı ve doğa arasındaki bağı nedenlerle aydınlatmaya çalışır (Aydın, 2019: 20). O halde Dante'nin satırlarında, hiyerarşik bir düzlemde tanrısal ışığı aktarması, esinlendiği şahsiyeti anlamlı kılmaktadır.

Fiziksel büyüklükten muaf oldukları için tözden ayrılmış varlıklar, yani melekler, Tanrı'nın iyiliğine farklı şekilde sahip olurlar. Melekler şeklen saydam oldukları için neredeyse şeffaftırlar. İnsan için durum daha farklıdır. İnsan, tanrısal erdeme ya da iyiliğe erişmekte hem sınırsız hem de sınırlı durumdadır. İnsan ruhu şeffaf olması hasebiyle bu erdemi karşılayacaktır ancak fiziksel yapısı buna engel olabilmektedir. Çünkü içinde ruh olsa da bir bedene bağlıdır. Bu durum tanrısal ışığın ulaşabileceği noktaları meleklerde olduğu kadar hür kılmaz. İnsanın tanrısal ışığa ulaşmasını Dante, başı dışarda duran su içindeki adama benzetir. Hemen sonrasında hayvanlardan bahseder. Hayvanların ruhu tamamen maddeye gömülmüştür bununla beraber oldukça soyludurlar. Bu sıralama bitki, maden ve toprak şeklinde devam eder. Hiyerarşik bir düzlem oluşturan Dante, *Convivio* eserinde aslında toprağın Tanrı'ya en uzak ve orantısız olan şey olduğunu ifade eder (Alighieri 2021:118). Dante ikinci kantoda bu konuyu

üst alt ilişkisi olarak faal biçimde vurgular: “Dünyanın bu unsurları böylece bir sıra izlerler. Yukarıdan alırlar, aşağıda etki yaparlar” (Alighieri, 2019: 19, K:2).

Görüldüğü üzere Dante’nin *Convivio* kitabında kendini tefsir ettiği bu ifadeler, *Cennet* bölümünün satırlarına ışık tutmakta ve bu betimlemelerin arka planını bizlere sunmaktadır. Başka pasajlarda ele aldığı ifadelerin doğrudan Thomas Aquinas’a bağlandığını söyleyebiliriz:

“Ne kadar yaratık varsa hepsi de belirli bir düzenle birbirine bağlıdır. Kâinatı Tanrı’ya benzeten de bu düzenden başka bir şey değildir. Yüksek yaradılışlı yaratıklar burada ebedi kudretin izini görürler. Bu kudret bir hedeftir, sana bahsettiğim düzen bu hedef için kurulmuştur. Bütün yaratıklar, çeşit ve türlerine göre, bu dediğim düzen içerisinde, esaslarına az veya çok yaklaşmış bir halde bulunurlar. Gütmesi için her birinin, kendisine verilmiş içgüdü ile varlık ummanında başka başka limanlara doğru yol almasının hikmeti budur. Ateşin Ay’a gitmesine sebep bu içgüdüdür; hayvanların kalplerini attıran da toprağı toplıştırıp birleştiren de hep aynı içgüdüdür” (Alighieri, 2019: 13,14 K: 1).

Yukarıda vermiş olduğumuz pasaj, Tanrı’nın yaratmış olduğu evrende bulunan melek, insan, hayvan gibi varlıkların süreç içerisinde yaşamları boyunca neye yöneldiklerini ifade etmektedir. “Yüksek yaradılışlı varlıklar” olarak ifade edilen kısım aslında saflık barındıran melekleri ve ruh sayesinde tanrısal ışığı alabilen bir diğer varlık yani insanı ifade etmektedir. Daha önce yapmış olduğumuz açıklamalara benzer şekilde burada Dante, varlıkların çeşit ve türlerine göre bu erdeme ulaşacaklarını betimlemektedir.

Pasajın ilk satırlarında: “Ne kadar yaratık varsa hepsi de belirli bir düzenle birbirine bağlıdır. Kâinatı Tanrı’ya benzeten de bu düzenden başka bir şey değildir. Yüksek yaradılışlı yaratıklar burada ebedi kudretin izini görürler. Bu kudret bir hedeftir.” şeklinde ifade edilen varlıkların birbirine bağlılığı ve bu bağlılıkla beraber Tanrı’ya uzanan hedef oldukça önemlidir. Dante’nin tasvirine göre yaratılmış her şey aslında Tanrı’ya ulaşmayı hedef haline getirmiş durumdadır. Bunun ana sebebiyse varlıkların Tanrı ile arasında olan bağıdır. Yaratılmış olan varlıklar bağlı bulundukları kaynak sebebiyle Tanrı’ya bağımlıdırlar. Bağımlı olunan Tanrı, varlıkların sürekliliğini sağlamaktadır (Hick, 2005: 211).

Aquinas’ın *Summa Theologica* eserindeki ifadesine göre her varlık muhakkak yaratılmış olmak zorundadır. Tabi ki bu var olmanın kaynağında Tanrı bulunur. Yaratılan ile yaratıcı arasında bulunan bu ilişki bir edinime bağlıdır. Yaratıcıdan pay alan mahlukat bu ilişkiyi sürdürmek ve hedefe yani ana kaynağa ulaşmak için çabalayacaktır (Akyol, 2021: 74). Aquinas’ın ifadelerinde geçen “pay almak” sözcüğü, Dante tarafından tıpkı Aquinas’ta olduğu gibi tanrısal erdem, ışık, iyilik olarak yorumlanmıştır. Yaratılış şekline göre tanrısal erdeme erişen varlık bu erdemin kaynağına yani Tanrı’ya ulaşmayı hedefleyecektir. Dante’nin “gütmesi için her birinin, kendisine verilmiş içgüdü ile varlık ummanında başka başka limanlara doğru

yol almasının hikmeti budur. Ateşin Ay'a gitmesine sebep bu içgüdüdür; hayvanların kalplerini attıran da toprağı toplaştırıp birleştiren de hep aynı içgüdüdür" (Alighieri, 2019: 13,14 K: 1), ifadesi, her varlığın tanrısal erdemi karşılamayı içgüdüsel olarak gerçekleştirdiği ve farklı tezahürlerle faaliyete geçtiğini bizlere anlatır.

Aquinas'a göre yaratılmış olan tüm varlıklar, kendi olgunluğunu elde etmek amacıyla hareket halindedir. Bu olgunluk, tanrısal iyilik ve mükemmellikle benzerdir. Bu sebeple Tanrı, son hedef ya da erişilmek istenen son nokta olarak karşımıza çıkar. Yaratılışın zorunlu bir koşulu olduğu bu durum her şeyin Tanrı'dan geldiğini ve yine Tanrı'ya döneceğini ifade eder (Akyol, 2021: 77). Tanrı odaklı olan mahlukat, hedefe ulaşmak için Tanrı'ya yönelir çünkü Tanrı, yarattıkları gibi değildir. Tanrı'nın fiilleri bir başka varlığa dayanmadığı için her şeyin ilk sebebi, ilk hareket ettiricisidir. Bu da onu her şeyin çıktığı ve döneceği asıl kaynak olarak karşımıza çıkarır (Aydın, 2019: 31). Aquinas'ın düşüncesine göre Tanrı, tek olmasıyla beraber mükemmeldir. Dolayısıyla kâinatı meydana getirirken bilgi ve iradesini kullanarak tanrısal iyiliği yaymak amacıyla yaratma eylemini gerçekleştirmiştir (Sarı, 2017: 39).

Aquinas'ın fikir dünyasının gelişmesinde etkili olan, Platon ve Aristoteles'in adını burada anmak gerekir. Özellikle Platon'un Timaios eseri, Orta Çağ Hristiyan düşüncesini etkilemiştir. Hristiyanlık için yaratılmış olan varlıklar nasıl ki Tanrı ile ilişkiliyse Platon'un eserinde de formlar dünyasının ilahi akılla uyumu ön plana çıkmaktadır (Öçal, 2017: 69). Aquinas'ın fikirlerinin farklı filozoflarca şekillenmesi ve nihai aşamada Dante'nin dayanak noktası olması dikkat çekicidir. Dante'nin *Cennet* bölümü içinde bulunan pasajlarında özellikle Aquinas'a paralel görüşler aktarması onun Aquinas etkisinde olduğunu göstermektedir.

Var olan varlıklar içinde yaşamsal fonksiyonunu kendinde barındıran, yaşam kaynağını kendi üreten bir varlığa rastlamak pek mümkün görünmemektedir. Yaratılmış olan her şey sürekliliği ancak başka bir varlığa borçludur. Bütün kâinatı yaratan ve yöneten Tanrı'nın, yaratmış olduğu varlıkların varoluşsal devinimini sağlaması gerekmektedir (Akyol, 2021: 75–76). Aquinas'a dayanan bu görüşler Dante'nin satırlarında şu şekilde ifade edilir:

“Yükselmekte olduğun bütün bu ülkeyi devindiren ve mutluluğa boğan Tanrı, rabbani kudretinin bu büyük cisimlerde faal bir kuvvet haline gelmesini sağlar. Ne kadar tabiat varsa hepsi de tam ve mükemmel olan düşüncede ta başından idrak edilmekle kalmazlar, aynı düşünce onların oldukları gibi kalmalarını da evvelinden tasarlamıştır.” (Alighieri, 2019: 56, K:8).

Karşımıza çıkan diğer pasajlar doğrudan Tanrı ile ilişkili olmasalar da maddenin Tanrı'yla olan ilişkisine değinmektedir:

“Tanrısal asudeliğin göğü içinde bir cisim döner ki, kapsadığı her şeyin varlığı onun hassası içinde saklıdır. Ondan sonra gelen ve birçok yıldızı barındıran gök, bu varlığı kapsadığı fakat kendisinden ayrı olan çeşitli cevherler arasında bölüştürür” (Alighieri, 2019: 19, K:2).

“Sizin tozunuzda ruh nasıl çeşitli uzuvlara başka başka işler görmek için yayılıyorsa, zeka da kendi birliği içinde hareket ederek, yıldızların aracılığı ile sayısını çoğalttığı nimetini öylece yayar” (Alighieri, 2019: 20, K:2).

Dante’nin ilk devindirici ya da ilk hareket ettiren olarak Tanrı’ya yapmış olduğu atıflar yine Aquinas’a dayandırılabilir. Kendi kudretini kendinde barındıran Tanrı’nın, yarattıklarını kapsadığı ve bunlara kendi kudretiyle işlediği görülmektedir. Dante’nin bir diğer pasajda vermiş olduğu, ruhun insan bedeninde yayılıp hareket kabiliyetini sağlaması örneği, Tanrı’nın yaratmış olduğu varlıklara ne şekilde nüfuz ettiğini gösterir niteliktedir. Görüldüğü üzere Eski Ahit menşeli olan ‘ex nihilo’ anlayış, Dante’nin *Cennet*’inde dolaylı olarak değindiği önemli bir konudur. Dante, varlığın yaratılmasından da öte, varlığın Tanrı ile ilişkisini ve bu düzenin sistematik oluşunu kabul eder. Dayanak noktasının çoğunlukla Thomas Aquinas olduğunu gördüğümüz Dante, tanrısal ışığın yaratıklara ne şekilde ulaştığını detaylı tasvirlerle bizlere aktarmıştır.

2.2. Kutsal Kitap

Hristiyanlık inancına mensup kişilerin kutsal kitabına *Kitâb-ı Mukaddes* ismi verilmektedir. Bu adlandırmanın Arapça karşılığı “el-Kitâbu’l-Mukaddes” şeklindedir. Yunanca kaynağı “Bible” olarak bilinen bu kelime, çoğul dişil olan “Ta Biblia” yani kutsal yazmalar manasına gelmekte ve tekil olarak da “To Bibliov” şeklinde kullanılmaktadır. Süreç içinde Latinceye aktarılan bu kelime “Bible” olarak kullanılmaya başlanmıştır (Kuzgun, 2020: 57). Bible kelimesini ilk kullanan Hristiyanlar, onu herhangi bir ek ya da sıfat koymaksızın genel manasıyla Eski ve Yeni Ahit’i ifade edecek şekilde kabul etmişlerdir (Harman, 2002: 75).

Kutsal Kitap hem Yahudi mirasını hem de Yeni Ahit’i barındırmaktadır. Bu şekliyle iki ana kısımdan oluşmakta ve kendi içinde farklı bölümler barındırmaktadır. Eski Ahit, “Tanah” adıyla bilinir ve Tevrat (Torah) ile Zebur’u içinde barındırır; Yeni Ahit ise Tanrı’nın, insanlık ile ilişkileri düzeltmek için Mesih aracılığıyla yapmış olduğu yeni bir anlaymayı ifade eden Hristiyanların kutsal yazılarını barındırır (Duygu, 2020: 131). Eski Ahit’in toplam kaç metinden ibaret olduğu meselesi Hristiyan mezhep ve anlayışlarınca farklı kabul edilmiştir. Örneğin Katolikler Eski Ahit’i 46 metin olarak kabul ederken Protestanlar 39 metin kabul etmektedirler (Duygu, 2020: 131). Kitâb-ı Mukaddes’in Yahudilerce kabul edilmeyen ve sadece Hristiyan kesime ait olan diğer bölümü Yeni Ahit ise 27 bölümden oluşmaktadır. Ana

hatlarıyla ifade edecek olursak: Matta, Markos, Luka, Yuhanna olarak kanonik sayılan dört İncil metniyle başlayan Yeni Ahit, Elçilerin işleri, Mektuplar ve Vahiy kısımlarından oluşmaktadır.

Hristiyanların, kendilerinden önceki metinleri kabul etmesi ancak Yahudilerin Yeni Ahit'i kabul etmeyişi bilinen bir gerçektir. Eski Ahit, Hristiyanlık için dini kaideleri tamamlayan bir dayanak noktası olarak görülmektedir. Özellikle Yeni Ahit'in Matta kitabında geçen şu ifade, Hristiyanlığın Eski ve Yeni Ahde bağlılığını ortaya koymaktadır: “Kutsal Yasa’yı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim” (Matta, 5:17).

Dante'nin satırlarında karşımıza çıkan Kutsal Kitap ile ilgili pasajlar oldukça önemli noktalara değinmektedir. Örneğin Eski ve Yeni Ahit'in bireyi kurtarıcı misyonu, dünyevi yaşamda olan faydalarıyla uhrevi hayata etkileri olarak betimlenmiştir. *Cennet* bölümünde zaman zaman İsa'nın öğretisi olarak ifade edilen Kutsal Kitap, zaman zaman da Aziz Petrus, Aziz Yakup ve Aziz Yuhanna ile olan diyaloglarının özünü oluşturmaktadır.

2.2.1.İsa ve Yeni Ahit Mesajı

Oğul'un insan bedeninde dünyaya inkarne olması ve öğretisini yayması Hristiyanlık için önemli bir kabuldür. Bu öğreti İsa'dan sonra kaleme alındığı gibi İsa zamanında da şifahi olarak zaten yayılmaktaydı. Dante'nin satırlarında karşımıza çıkan önemli bir pasaj bu öğretinin çarpıtıldığını göstermektedir: “İsa, ilk müritlerine, ‘Gidin ve insanlara maval okuyunuz!’ demedi, onlara gerçek bir esas gösterdi. Bu esas onların ağzında ayyuka çıktı. O kadar ki inancı ateşlemek için giriştikleri savaşlarda İncil'i mızrak ve kalkan gibi kullandılar.” (Alighieri, 2019: 188, K:29). Dante, İsa'nın mesajının inananlar tarafından değiştirildiği ve bireysel çıkarlar uğruna kullanıldığını ifade eder. Burada Dante'nin değindiği konu spesifik bir olaya yönelik değil, Hristiyanlık ve Kutsal Kitap meselesine dair genel bir yargıdır. Dante, Hristiyan inancını aktif bir şekilde yayan din görevlilerine yönelik dini yozlaştırdıklarına dair ithamda bulunur. Yeni Ahit'in ne gayeyle oluştuğunun unutulduğuna dikkat çeker. Siyasi ve askeri güçlerin kutsal yazıları birer silah ve kalkan olarak kullandığına değinir.

Burada dikkat çekilecek önemli konulardan birisi İsa'nın tebliğ faaliyetinin çarmıh olayı öncesiyle sonrası arasındaki farktır. İlk aşamada İsa, “İsrail evinin kaybolmuş koyunları” için gelmiş (Matta, 15:24) ve tebliğin sınırlarını çizmiştir: “Milletler yoluna gitmeyin ve Samiriyeliler'in şehirlerinden hiçbirine girmeyin; fakat daha ziyade İsrail evinin kaybolmuş

koyunlarına gidin.” (Matta, 10:5-6). Çarmıh olayından sonraysa, öğretinin yayılması hakkında daha geniş ifadeler kullanmıştır.

Burada ele alınacak konu “İsa, ilk müritlerine, ‘Gidin ve insanlara maval okuyunuz!’ demedi, onlara gerçek bir esas gösterdi” ifadesi ekseninde olacaktır. Geçmişte İsa’nın yapmış olduğu eylemler her ne kadar kendi öğretisini yaymak olarak görünse de havarilerine ve diğer tüm müritlerine bulunmuş olduğu tavsiyeler bugünkü ifadeyle misyonerlik olarak adlandırılmaktadır. İsa’nın hayattayken, etrafında bulunanlara “gidin” ve “deyin ki” şeklinde olan telkinleri aslında Hristiyan misyonerliğinin temel dayanakları olarak karşımıza çıkar (Gündüz, 2020: 194). Yeni Ahit bağlamında Dante’nin ifadelerini en net açıklayan pasaj şöyledir: “Şimdi gidip bütün milletleri öğrencilerim edinin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh ismiyle vaftiz edin. Size emrettiğim her şeyi tutmalarını onlara öğretin ve işte ben bütün günler dünyanın sonuna kadar sizinle birlikteyim” (Matta, 28:19-20). Pasajda görüldüğü üzere İsa’nın, insanlara vermiş olduğu temel bir esas mevcut ve Dante’nin burada insanlara yönelik kurmuş olduğu cümle salt İsrail evi değil, umuma açık bir ifadeyi simgelemektedir.

Dante’nin vurguladığı kısım İsa’nın öğretisinin doğru ve etkili bir biçimde yaymaktan çok, dünyevi işlerde kişisel çıkarlar uğruna kullanılması olarak görünmektedir. Dante, İsa’nın öğretisinin bu şekilde yayılıp insani işlere alet edilmesinden yakınmaktadır.

2.2.2. Ahdi Atik ve Ahdi Cedit’in Kurtuluş İçin Önemi

Dante ve Beatrice henüz Ay Gök’üneyken, Beatrice bazı konular hakkında Dante’ye bilgi verir. Yahudilerde bulunan kurban ve adak konusuna değinir. Adak ve kurban ibadetiyle insanın Tanrı’ya ne şekilde yaklaştığını Dante’ye açıklar. Ancak Yahudilerin Tanrı’ya zaman zaman iyi olmayan kurbanlar vermekten çekinmediklerini anlatır. Bunun ardından Dante özelinde ama tüm Hristiyanları kapsayan birkaç tavsiyede bulunur: “Hristiyanlar, bir iş yaparken daha yavaş davranınız; rüzgârın önüne katılmış tüye benzemeyin; hiç sanmayın ki, her su insanı yıkayıp temizler. Elinizde rehber olarak Ahdi Atik’le Ahdi Cedit var. Kilise’nin ruhani reisi var. Sizi selamete götürmeye bunlar yeter.” (Alighieri, 2019: 35, K:5).

Bu satırlarda Dante’nin Hristiyan kutsal metinlerine yapmış olduğu vurgu ön plana çıkar. Bireyin doğru yoldan sapmaması ve akıllıca davranması gerektiğini, Eski ve Yeni Ahit’e bağlı kalmasını söyler. Bu konuyla ilgili Yeni Ahit’te, Yahudilerin töreye bağlı kalıp Tanrı sözünü görmezden gelmeleriyle ilgili pasajlar vardır:

“Bu sırada Yeruşalim’den bazı Ferisiler ve din bilginleri İsa’ya gelip, ‘Öğrencilerin neden atalarımızın töresini çiğniyor?’ diye sordular, ‘Yemekten önce ellerini yıkamıyorlar.’ İsa onlara şu karşılığı verdi: ‘Ya

siz, neden töreniz uğruna Tanrı buyruğunu çiğniyorsunuz?’ Çünkü Tanrı şöyle buyurdu: ‘Annene babana saygı göstereceksin; Annesine ya da babasına söven kesinlikle öldürülecektir.’ Ama siz, ‘Her kim anne ya da babasına, benden alacağın bütün yardım Tanrı’ya adanmıştır derse, artık babasına saygı göstermek zorunda değildir’ diyorsunuz. Böylelikle töreniz uğruna Tanrı’nın sözünü geçersiz kılmış oluyorsunuz. Ey ikiyüzlüler! Yeşeya’nın sizinle ilgili şu peygamberlik sözü ne kadar yerindedir: Bu halk dudaklarıyla beni sayar ama yürekleri benden uzak. Bana boşuna taparlar. Çünkü öğrettikleri, sadece insan buyruklarıdır” (Matta, 15:1-9).

Pasajlarda görüldüğü üzere İsa, kendi kutsal metinlerine sadık kalmayan Yahudileri eleştirmektedir. İsa’ya göre Tanrı’nın buyruğuna sadık kalınmalı ve o minvalde yaşam sürülmelidir. Yeni Ahit’te geçen bu olay Eski Ahit’in önemini vurguladığı kadar Yeni Ahit’in önemini de vurgular. Dante’nin Eski ve Yeni Ahit’e karşı sadık kalmanın önemine dair yapmış olduğu vurgu, İncil’de karşılık bulmaktadır.

2.2.3. Mezmurlar ve Davud

Dante ve Beatrice, Jüpiter Gök’ündekeyken adaletli ve olgun krallarla karşılaşır. Dünya hayatı boyunca etkili olmuş olan bu hükümdarlar yirminci kantoda Dante tarafından kartal sembolüyle tasvir edilmiştir. Dante, yan yana gelen ve ışık saçarak bir kartal profili oluşturan bu hükümdarlara bakarken bir anda Davut Peygamberi görür: “Gözbebeğimin tam ortasında ışıldayan, Kutsal Ruh’un, Tabutülahit’i şehirden şehire dolaştıran şarkıcısı idi. Şimdi, doğrudan doğruya kendi içinden gelen şarkısının kıymetini, ona eşit olarak verilen ödülünden anlıyor.” (Alighieri, 2019: 130, K:20).

Dante’nin satırlarını analiz etmeden önce Zebur hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Zebur ismi, dini hüküm barındırmayan ancak hikmetli sözler içeren, Davut Peygamber’e indirilen kitabı anlatmak için kullanılmıştır. Kelime olarak “Mezmur”, İbranice “zimra” (şarkı, iltifat, melodi), Süryani ve Etiyopya dillerinde ise “mazmour” (ilahi) anlamlarına gelir. Arapçada mizmar/mezmur, üflemleri müzik aleti anlamlarında kullanılmıştır. Eski Ahit’in içinde bulunan, dua niteliğine sahip olan Mezmurlar şiir şeklinde kaleme alınmış 150 ilahiden oluşmaktadır (Gürkan, 2013: 171–73). Müzik ve melodi eşliğinde dile dökülen bu satırlar ilahi, yakarış, övgü gibi birçok konuyu içinde barındırmaktadır.

Dante’yi daha kapsamlı anlamak için olaya Eski Ahit açısından bakacak olursak krallığı, Tanrı tarafından onanan Davud’un yükselişi karşımıza çıkar:

“Ve gönderip onu içeri getirtti. Kendisi kızıl, gözleri de güzel ve bakılışı hoştu. Ve Rab dedi: Kalk, onu meshet; çünkü bu odur. Ve Samuel yağ boynuzunu aldı, ve kardeşleri arasında onu meshetti. Ve o günden başlayarak, Davud’un üzerine Rabbin ruhu kuvvetle geldi. Ve Samuel kalkıp Ramaya gitti.” (I. Samuel,

16:12-13). “Ve Davud anladı ki, Rab İsrail üzerine kral olarak kendisini pekiştirmişti, kavmi İsrail’in hatırı için krallığını da yükseltmişti.” (II. Samuel, 5:12).

İsrailoğulları, Filistilerle savaş verdikleri sırada, kendi peygamberleri olan Samuel’den diğer kavimlerle savaşmalarında onlara liderlik edecek savaşçı bir kral talep etmişlerdir. Saul’ün krallığından sonra ön plana çıkan Davud, kral olarak kutsanmıştır (Gürkan, 2008: 39-40).

Dante’nin satırlarında öncelikle ele alacağımız nokta “Kutsal Ruh’un, Tabutülahit’i şehirden şehire dolaştıran şarkıcısı idi” ifadesidir. Görülüyor ki Dante, Davut peygamberi betimlerken onun Ahit Sandığı için çabasını ortaya çıkararak, onun Eski Ahit’e olan bağlılığını göstermeye çalışmıştır. Tarihi kayıtlara göre Kral olan Davud, güney ve kuzeyde bulunan Yehuda ve İsrail topluluklarını tek çatı altında toplamayı hedeflemiştir. Yeruşalim’i (Kudüs) fethedip orada Davud’un şehri denilen bölgeye sarayını inşa etmiştir. Bu aşamalardan sonra Ahit Sandığını buraya taşımıştır (Gürkan, 2008: 40). Ahit Sandığı’nın sürekli İsrailoğulları’yla birlikte olması, ona hürmet gösterilmesi, Yahudi halkın emanetlerine verdiği önemi göstermektedir (Dağ, 2013:40). Ahit sandığının Davut peygamber tarafından bir yerden başka bir yere nakledilmesi olayına dair anlatılar Eski Ahit’te bu şekilde yer almaktadır:

“Davut, İsrail’deki bütün seçme adamları topladı. Sayıları otuz bin kişiydi. Böylece Davud’la ordusu, sandığın üzerindeki Keruvlar arasında taht kuran her şeye egemen Rabb’in adıyla anılan Tanrı’nın Sandığı’nı getirmek için Baale-Yahuda’ya gittiler. Tanrı’nın Sandığı’nı Avinadav’ın tepedeki evinden alıp yeni bir arabaya koydular. Tanrı’nın Sandığı’nı taşıyan yeni arabayı Avinadav’ın oğulları Uzza’yla Ahyo sürüyordu. Ahyo sandığın önünden yürüyordu. Bu arada Davut’la bütün İsrail halkı da Rabb’in önünde lir, çenk, tef, çingirak ve ziller eşliğinde ezgiler okuyarak var güçleriyle bu olayı kutluyorlardı.” (II. Samuel, 6:1-5).

“Ve Davud kendisi için Davud şehrinde evler yaptı ve Allah’ın sandığı için yer hazırladı ve onun için çadır kurdu. O zaman Davud dedi: Levililerden başkası Allah’ın sandığını taşıyamaz; çünkü Allah’ın sandığını taşımak ve kendisine ebediyen hizmet etmek için Rab onları seçti. Ve Davud Rabbin sandığı için hazırlanmış olduğu yere onu çıkarmak üzere bütün İsrail’i Yeruşalim’e topladı.” (I. Tarihler, 15:1-3). “Ve bütün İsrail bağırışla ve zurnalar üfleyerek, borular ve zillerle, yüksek ses çıkaran santurlar ve çenkler çalarak Rabbin ahit sandığını çıkardılar.” (I. Tarihler, 15:28).

Pasajın devamında Davut peygamberle ilgili olarak vurgulanan nokta çok daha ilginçtir: “Şimdi, doğrudan doğruya kendi içinden gelen şarkısının kıymetini, ona eşit olarak verilen ödülünden anlıyor.” Dante, Davut peygamberi Mezmurlar’ın bizatihi yazarı olarak kabul etmekte ve cennette erişmiş olduğu bu mükafatın kaynağını yine dünyada söylemiş olduğu Mezmurlar’a bağlamaktadır. Konumuz burada Mezmurlar’ın kaynağının tanrısal veya beşeri olup olmadığını tartışmak değildir. Dante’nin satırları bağlamında Eski Ahit’e başvurduğumuzda, şairin satırlara döktüğü görüşlerin Eski Ahit açısından ne tür yansımaları olduğunu ortaya

çıkarmaktır. Eski Ahit açısından Davud'un ilahi söyleyişine örnek verecek olursak, savaş sonunda zafer sevincini Allah'a övgü dolu ifadelerle aktarışı ele alınabilir: "Ve Rab Davud'u bütün düşmanlarının elinden ve Saul'ün elinden kurtardığı gün, Davud şu ilahinin sözlerini Rabbe söyledi ve dedi: Rab benim kayam ve hisarım, evet kurtarıcımdır; Allah kayamdır ona sığınacağım." (II. Samuel, 22:1-3).

Eski Ahit içinde Davud'a ait sözlerin (II. Samuel, 22:1-51) daha fazlası bulunduğu bu bölümden, vermiş olduğumuz pasaj Davud peygamberin, Dante'nin deyimiyle "kendi içinden gelen şarkısını" söylüyor olduğunu göstermektedir. Bununla beraber Eski Ahit, Dante'nin aksine, Mezmurlar'ın vahiy mahsulü olduğunu ifade eden pasajlar da içermektedir: "Ve Davud'un son sözleri şunlardır: Yesse'nin oğlu Davud diyor ve yükseğe çıkarılan adam, Yakub'un Allah'ının Mesihi ve İsrail'in tatlı mezmur şairi diyor: Rabbin Ruhü benim vasıtamla söyledi, ve onun sözü benim dilim üzerinde indi." (II. Samuel, 23:1-2).

2.2.4. İnanç ve Ümit'in Kaynağı Olarak Kutsal Kitap

Cennet bölümünde Dante, Eski ve Yeni Ahit'in önemini vurgulamak için Havarilerle kendi arasında oluşan diyaloglarda farklı konulara değinmiştir. Pasajlarda Dante'nin, Aziz Petrus ve Aziz Yakup'la geçen konuşmalarında İnanç ve Ümit'in kaynağının ne olduğuna dair sınındığı görülür. Verilen cevapların bazı bölümleri Eski ve Yeni Ahit'e atıf içerdiğinden dolayı konuyu burada özel olarak incelemeyi gerekli gördük. Bu nedenle Kutsal Kitap başlığı itibariyle bu kısımda, Dante ve Havariler arasında geçen diyalogların tamamı değil, sadece Eski ve Yeni Ahit'e yönelik olan pasajlar ele alınacak ve değerlendirilecektir. Az sonraki başlıklarda bahsi geçecek olan Aziz Petrus, çalışmanın III. bölümünde 3.2.1. numaralı başlık altında, Aziz Yakup ise III. bölüm 3.2.2. numaralı başlıkta detaylıca incelenmektedir.

2.2.4.1. Dante'de İnancın Kaynağı

Dante ve Beatrice, cennet katmanlarında yükselirken Havarilerden oluşan bir kuyrukluyıldıza denk gelirler. Beatrice, Işıl ışıltı parlayan topluluğa yönelip Dante'nin inanç konusunda sınanmasını talep eder. Işık topluluğu bir anda hareketlenir ve aralarından Aziz Petrus ayrılarak Dante'yle Beatrice'nin yanına gelir. Beatrice'nin arzusu üzere Aziz Petrus, cennetin bu katlarına ölmeden erişebilen kişinin sınanmasını yerinde bulur ve Dante'ye inancın kaynağını sorar: "Bütün erdemlerin temeli olan bu kıymetli mücevher sana nereden geldi?" (Alighieri 2019:156, K:24). Bu soruyla beraber Dante'ye aslında inancın kaynağı sorulmaktadır. Aziz Petrus'un sorusu üzerine Dante, inancının dayandığı temel noktayı Eski Ahit ve Yeni Ahit'e bağlar: "Ben cevap verdim: Kutsal Ruh'un, eski ve yeni kağıtlar üzerine

dökülen bol yağmuru, bu inancı bana öyle açıkça göstermiş bir kıyastır ki onun yanında bütün öteki ispatlar çok daha az inandırıcıdır.” (Alighieri, 2019: 156, K:24). Dante’nin ifadelerinden anlaşılacağı üzere Kutsal Kitabın kendisi mucizevi bir özellik taşımaktadır çünkü onları Kutsal Ruh getirmiştir. İnsan üstü olan bu metinler Dante için inancın kaynağı olarak önemli görülmektedir.

2.2.4.2. Dante’de Ümit’in Kaynağı

Dante henüz Beatrice ile birlikte Sabit Yıldızlar Gök’ündedir ve az önce Aziz Petrus’la yapmış olduğu konuşma bitmiştir. Çok geçmeden “nur” olarak betimlenen bir başka kişi o ışık topluluğundan ayrılır ve Dante’nin yanına gelir. Bu duruma Beatrice sevinçle karşılık verir ve gelenin Aziz Yakup olduğunu Dante’ye bildirir. Aziz Yakup Dante’ye “ümit” hakkındaki sorusunu yöneltir: “Söyle bana ümit nedir; nasıl olmuş da senin kalbinde çiçeklenmiş ve oraya nereden girmiştir, açıkla?” (Alighieri, 2019: 161, K:25). Bu soru üzerine cennette Dante’ye rehberlik eden Beatrice, onu aydınlatmak için Aziz Yakup’tan daha ümitli bir kimsenin bulunmadığını, kilisenin kötülüğe karşı savaşında Aziz Yakup’un en ümit dolu kişisi olduğunu vurgular. Dante, Aziz Yakup’un sorusu ve Beatrice’nin bilgilendirmesi sonrasında kendi cevabını verir:

“Ümit Tanrı’nın inayeti ve eskiden edinilmiş değer ve meziyetlerimiz sayesinde, gelecekte bizi bekleyen şan ve şerefe erişeceğimizin kesin bekleyişidir. Bu ışık bana birçok yıldızdan geliyor. Fakat onun ilk defa kalbimde doğmasına yol açan, yüce üstadın en büyük okuyucusu olmuştur. O kutsal terennümü arasında şöyle demiştir: ‘Senin ismini bilenler sana bel bağlasınlar’ Benim inancıma sahip olan kim, o ismi tanımaz ki?” (Alighieri, 2019: 162, K:25).

Dante’nin Aziz Yakup’a vermiş olduğu cevap, kurtuluşa yönelik olan ümidi ifade etmektedir. Timur, pasajda bahsi geçen “ışık” kelimesini ümit olarak, “birçok yıldız” ifadesini ise dini konularda diğer eserler olarak açıklamaktadır (Alighieri, 2019: 162). Böylelikle Dante, Eski ve Yeni Ahit’e değinmeden önce Kutsal Kitap hakkında yazılmış olan diğer birçok dini eserin kendisine olan katkısını da belirtir. Daha sonra kendinde bulunan ümidin asıl kaynağına değinir ve bu bilgiyi Davut peygamber üzerinden verir: “Fakat onun ilk defa kalbimde doğmasına yol açan, yüce üstadın en büyük okuyucusu olmuştur” ifadesi, Mezmurlar’ın okuyucusu Davut peygambere doğrudan bir atıftır. Dante, ümidinin kaynağı olarak Eski Ahit’in Mezmurlar bölümünü Aziz Yakup’a açıklar. Mezmurlar’da geçen “Senin ismini bilenler sana bel bağlasınlar” pasajını öne sürer. Verilen pasajın Latincesi “Sperant in the qui noverunt nomen tuum” olarak bilinir ve Türkçe içinde tam olarak şu şekilde ifade edilmektedir: “Adını bilenler senden umutludur”. Mezmurlar’a baktığımızda Dante’nin atıf vererek dayanak kabul etmiş olduğu pasajlar şu şekilde karşımıza çıkar: “Rab ezilenler için bir sığınak, sıkıntılı

günlerde bir kaledir. Seni tanıyanlar sana güvenir, çünkü sana yönelenleri hiç terk etmedin ya Rab” (Mezmurlar, 9:9-10). Dante, Davut peygamberin söylemiş olduğu bu sözleri ümide açılan bir kapı olarak kabul etmektedir.

Dante’nin bizzat zikretmiş olduğu Mezmur pasajı haricinde, ümide dair birçok pasaj Mezmurlar içinde ön plana çıkmaktadır:

“Gerçeğini ağzımdan düşürme, çünkü senin hükümlerine umut bağladım. Yasana sürekli, sonsuza dek uyacağım. Özgürce yürüyeceğim çünkü senin koşullarına yöneldim ben.” (Mezmurlar, 119: 43-45).

“Umudunu Rab’be bağla, güçlü ve yürekli ol, umudunu Rab’be bağla” (Mezmurlar, 27:14).

“Ey Rab’be umut bağlayanlar, güçlü ve yürekli olun” (Mezmurlar, 31:24).

“Ya Rab, kurtarışına umut bağlar, buyruklarını yerine getiririm” (Mezmurlar, 119: 166).

Pasajın devamında ümidin kaynağı olarak Yeni Ahit’e bağlı olan birkaç ifade vardır: “Onu sen yazdığın mektupla benim kalbime öyle bir akış akıttın ki, bütün varlığım dolduktan başka, rahmetinizi başkaları üzerine de yağıdırıyorum.” (Alighieri, 2019: 162, K:25). Anlaşılabileceği üzere “ümit”, Dante için sadece Davut peygamberin Mezmurlar’ı ile değil Aziz Yakup’un mektuplarıyla da anlam kazanmaktadır. Dante’nin Aziz Yakup’la konuşması sırasında ümide dair bir diğer dayanağını, Aziz Yakup’un mektupları olarak belirtmesi önemli bir noktadır. Yeni Ahit’te bulunan Yakup’un Mektubu bölümü, bireyin dünyevi ve uhrevi açıdan umudunu yitirmemesi gerektiğini vurgulayan birçok pasaja sahiptir. Örneğin dünyevi yaşam içinde sınavını başarıyla geçen kişinin ümitli bir şekilde Tanrı’nın vaadini beklemesi gerekmektedir. Bu konuda Aziz Yakup’un mektubu şöyle der: “Ne mutlu denemeye dayanan kişiye! Denemeden başarıyla çıktığı zaman, Rab’bin kendisini sevenlere vaat ettiği yaşam tacını alacaktır” (Yakup’un Mektubu, 1:12). Yakup’un Mektubu’nda bulunan diğer pasajlarda ise Eski ve Yeni Ahit’in uygulanması ve Kutsal Yasa’ya bağlı kalınması halinde, mutluluğa dair ümidin varlığı ve nihayetinde mutluluğun kendisine erişileceği vaat edilmektedir:

“Tanrı sözünü yalnız duymakla kalarak kendinizi aldatmayın, bu sözün uygulayıcıları da olun” (Yakup’un Mektubu, 1: 22).

“Oysa mükemmel yasaya, özgürlük yasasına yakından bakan ve ona bağlı kalan, unutkan dinleyici değil de etkin uygulayıcı olan adam, yaptıklarıyla mutlu olacaktır” (Yakup’un Mektubu, 1: 25).

Sabit Yıldızlar Gök’ündeki ümide dair sohbet ilerlerken Aziz Yakup’un Dante’ye son bir sorusu olur: “Ümidin sana ne vaat ettiğini söylersen memnun olurum.”(Alighieri, 2019: 162, K:25). Bu soru ile Dante, şimdiye kadar yapmış olduğu açıklamaları daha kapsamlı ifade eden bir cevap verir:

“Eski ve Yeni kitaplar, Tanrı’nın kendine dost yaptığı ruhların güttükleri gayeyi gösterir. İşte bu gaye bana ümidi vaat ediyor. İşıya, bu ruhların, memleketlerinde çifte giysiye bürüneceklerini söyler. Onların vatanları ise bu güzel hayattır” (Alighieri, 2019: 162-163, K:25).

Dante’ye göre Eski ve Yeni Ahit’in vaat ettiği hedef, Tanrı’ya sadık olan inançlıların gittiği yolla paraleldir. Dante’nin Eski ve Yeni Ahit’e olan atıfları devam eder ve Yahudiler için önemli olan peygamber İşıya’nın sözlerini aktarır. İşıya’ya göre inançlı kişiler, Kutsal Kitap’a olan bağlılıkları nihayetinde cennette çifte giysiye erişeceklerdir. Dante’nin bu ifadelerinin Eski Ahit’teki karşılığı şu şekildedir: “Utanç yerine iki kat onur bulacaksınız, aşağılanma yerine payınızla sevineceksiniz, böylece ülkenizde iki kat mülk edineceksiniz; sevinciniz sonsuz olacak” (Yeşaya, 61:7). Kutsal Kitap’ın izinden giden inançlıların uhrevi yaşamlarında erişecekleri nimetler, vermiş olduğumuz pasajda görülmektedir. Türkçe tercümesinde “iki kat mülk” olarak ifade edilen vaat, Dante’nin satırlarında “çifte giysiye bürünecekler” şeklindedir. Kanto’nun anlam bütünlüğüne bakıldığında ilerleyen satırlarda Dante’nin “çifte giysi” ifadesiyle ahirette beden ve ruh konusuna değinmekte olduğunu görmekteyiz. Dante’nin, Yeşaya’da “iki kat mülk” olarak tabir edilen kısmı, beden ve ruhun bir araya gelerek, inançlı kişinin cenneti daha yüksek algılayacağı anlayışıyla bağdaştırmak için “çifte giysi” şeklinde ele aldığı söylenebilir. Bu konuya daha önce II. Bölüm 2.1.8’de değinildiği için burada meselenin dışına çıkmamak amacıyla Dante ve Eski Ahit arasındaki farkı göstermeyi yeterli buluyoruz.

İnsanın neden umutlu olması gerektiği, Tanrı’nın bu ümitli insanlara karşı olan yardımına dair Eski Ahit’in çeşitli bölümlerinde daha fazla pasaj (Eyüp, 8:13-19; Mezmurlar, 33:18-22) bulmak mümkündür. Konunun özünü dengede tutmak amacıyla yukarıda vermiş olduğumuz pasajları yeterli bulmaktayız. Dante’nin Eski ve Yeni Ahit’e verdiği kıymetin nedenini yine Kutsal Kitap’ın içinde buluyor olmak her ne kadar paradoksal bir görünüm sağlıyorsa da aslında Dante’nin ümide karşı inancını, ümidi aşılayan pasajlardan aldığını görebilmekteyiz. Bu pasajlar de Eski ve Yeni Ahit’in parçaları olduğu düşünülünce, ümidin kaynağı Kutsal Kitap’ın kendisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3. Melekler

“Melek” kelimesi birçok dilde değişik morfolojiye sahiptir. Melek lafzına anlam açısından bakıldığında, birbirine yakın kavramlarla karşılaştıldığını belirtmek gerekir. Örneğin “Melek” kelimesi Grekçe “angelos” olarak karşılık bulmakta ve “haberci” anlamına gelmektedir. Sanskrit dilindeyse “angiras” olarak kullanılan bu kelime “Kutsal Ruh” manasına gelir. Pers dilinde “haber getiren” olarak karşımıza çıkar. Tarihi süreç içinde geçmiş dillerden Latince’ye “angelus” şeklinde yerleşmiştir. İbrani gelenekte ise “Melek” kavramının “lo’ah”

ya da “mal’ah” kökünden türemiş olduğu ve “göndermek” anlamına geldiği söylenebilir (Erbaş, 2012: 19). Bir diğer yazım şekliyle ıbranice’de “mal’akh”, beşer üstü haberciler anlamına da gelmektedir (Keleş, 2019: 23). Arapça’da “Le’e’ke” kökünden türemiş olan “Melek” kelimesi, çoğul olarak “Melaıke” şeklinde kullanılır ve Kur’an-ı Kerim içerisindeki bazı ayetlerde “Resul” anlamında kullanılır (Serdar, 2009: 142).

Geçmişten bugüne değin dinler ve inançlar içerisinde her daim doğaüstü varlık anlayışı bulunmuştur. Cinler, şeytanlar, melekler, periler ve ruhlar insanların din içi ve din dışı olarak dikkatini çeken önemli metafizik konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi vahiy kaynaklı inançlarda meleklerin ön plana çıktığı ve özellikle vahiy konusunda önemli roller taşıdıkları bilinmektedir. Öyle ki bu inançlarda Yaratıcı ile yaratılan arasında iletişim kurma işlevi meleklerle yüklenmiştir (Erbaş, 2004: 37). Monoteist dinlerden politeist dinlere kadar birçok inancın asli akidelerinde bulunan “Melek” anlayışı, her inanç içerisinde farklı şekilde konumlandırılmıştır. Örneğin politeist dinlerde melekler, güç ve mevki açısından büyük Tanrılara göre alt bir statüye sahiptirler ancak bireyi iyi ve kötü şekillerde etkileme yetkileri vardır (Erbaş, 2004: 37). Doğüstü atfedilen meleklerin zaman zaman tanrılaştırıldığı zaman zaman da sadece haber getiren ve Tanrı ile insan arasındaki iletişimi sağlayan elçiler olarak görüldüğü söylenebilir.

Meleklerin göksel Tanrı ile iletişim kurmada önemli rollerinin olduğuna dair ilk kaynaklar, Yakındoğu’nun eski inançlarına dayanmaktadır. Eski Mezopotamya ve Hitit inançlarında, Tanrıların kendilerine hizmet eden elçileri bulunmaktaydı. “Sukallu” olarak bilinen bu melekler dışında “Guzallu” olarak bilinen, Tanrı’nın tahtını taşıyan meleklerin varlığı da bilinmekteydi (Erbaş, 2004: 37).

Yahudi anlayışına bakıldığında, literatürde, Tanah’ta meleklerden söz edilir. Özellikle ikinci mabet dönemi ile ön plana çıkan melekler, Tanrı katında bulunup O’nun tahtını taşıyanlar, Tanrı’yı zikredip övenler olarak dikkat çekmektedir (Keleş, 2019: 26). Eski Ahit’in on sekiz kitabında yüzden fazla şekilde meleklerle değinilir (Serdar, 2009: 143). Genel bir ifadeyle çoğu Yahudi mezhep ve oluşumlarının meleklerin varlığını kabul ettiğini söyleyebiliriz. Eski Ahit açısından melekler, Tanrı’nın hizmetinde bulunan, insanlara mesaj iletme göreviyle bilinen varlıklar olarak kabul edilirler. Eski Ahit, meleklerle yönelik farklı tasvirler barındırmaktadır, bunlardan biri meleklerin “göksel varlıklar” olarak ifade edilişi olarak görülür: “Mikaya konuşmasını sürdürdü: Öyleyse Rab’bin sözünü dinle! Gördüm ki Rab tahtında oturuyor, bütün göksel varlıklar da sağında, solunda duruyordu” (I. Krallar, 22:19). Bir diğer şekliyle “ilahi varlıklar” olarak karşımıza çıkan melekler, Tanrı’nın huzuruna da

çıkabilmektedirler: “Çünkü göklerde Rab’be kim eş koşulur? Kim benzer Rab’be ilahi varlıklar arasında?” (Mezmurlar, 89:6) ve “Birgün ilahi varlıklar Rab’bin huzuruna çıkmak için geldiklerinde, şeytan da onlarla geldi” (Eyüp, 1:6). Eski Ahit içinde birçok farklı tasvirle ifade edilen melek, mukaddesler (Mezmurlar, 89:5; Daniel, 8:13), ilahlar (Mezmurlar, 82:6; Mezmurlar, 97:7), kudretliler (Mezmurlar, 78:25) ifadeleriyle de görülmektedir.

Yahudi inancında meleklerin yaratılışına dair birkaç söz söyleyecek olursak, onların yaratılışın başlangıcında ikinci veya beşinci günde ateşten meydana getirilmiş arınmış ruhlar oldukları kabul edilir. Bu bilgiler özellikle Yahudi literatürünün önemli kaynakları olan Talmud ve Midraşlar’da yer almaktadır. Midraş Beşeritte, meleklerin yaratılışının, “ex nihilo” sonrası ikinci günde gerçekleştiğine dair ifade mevcuttur, Haham Yochana’ya ait olan bu görüşün aksi ise Haham Chanina’ya ait olan, yaratılıştan sonra beşinci gün meleklerin yaratıldıkları ifadesidir (Keleş, 2019: 40).

Meleklerin cinsiyet sahibi olup olmadıkları Yahudi geleneğinde Eski Ahit’e dayandırılarak temellendirilebilir: “İlahi varlıklar, insan kızlarının güzelliğini görünce beğendikleriyle evlendiler” (Tekvin, 6:2). İnsani duyguların meleklerle atfedildiği bu pasaj, meleklerin cinsiyeti açısından oldukça tartışmalı bir pencere açmaktadır. Eski Ahit’in geneline bakıldığında meleklerin cinsiyeti olduğu görülmektedir.

Rabbînik literatür melek ve insanın üstünlüğüne dair ilginç bilgiler barındırmaktadır. Mesela göksel olan meleklerin normal şartlarda insandan daha yüce ve üstün olduğunu belirtirken, erdemli bireylerin meleklerden daha üstün bir konumda olabileceğini de belirtir (Erbaş 2004:38). Eski Ahit’te melek isimleri ve sınıflarıyla ilgili daha genel ifadeler bulunduğu söylenebilir. Mesela ismen “Mihael” ve “Gabriel” anılırken, “Serafım” ve “Kerubim” gibi melek topluluklarından bahsedilmektedir (Erbaş, 2004: 38). Meleklerle dair en net vurgular daha önce de belirttiğimiz gibi ikinci mabet dönemiyle beraber karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Eski Ahit’in Daniel, Hezekiel ve Zekerya kısımlarında meleklerle dair bilgi ve kabuller çok fazladır.

Hristiyanlık içinse meleklerin mevcudiyeti önemli olmakla beraber zaruret taşımaktadır. İlk kilise babalarından olan Athenogoras (ö.180), melek inancına çok önem vermiş ve meleklerle inanmayı Hristiyanlık için gerekli görmüştür. Yeni Ahit’te meleklerle yüz altmış beş kez değinildiği bilinmektedir (Serdar, 2009: 143). Hristiyan literatüründe bulunan melek anlayışı süreç içerisinde Eski ve Yeni Ahit’e dayanarak Kilise geleneğiyle şekillenmiştir. Yeni Ahit’e bakıldığında meleklerin iyi ve kötü olarak karşımıza çıktığı görülür: “Gökte savaş oldu. Mikail’le melekleri ejderhayla savaştılar. Ejderha kendi melekleriyle birlikte karşı koydu, ama gücü yetmedi. Bu yüzden gökteki yerlerini yitirdiler” (Vahiy, 12:7). Kötü meleklerin ateşe

atılacağına dair Matta'da geçen pasaj, oldukça dikkat çekicidir: “Sonra solundakilere şöyle diyecek: Ey lanetliler, çekilin önümden! İblis’le melekleri için hazırlanmış sönmez ateşe gidin!” (Matta, 25:41). Yeni Ahit’te İyi ve kötü melek ayrımı haricinde, Tanrı’nın katında bulunan (Matta, 18:10) ve onu zikreden meleklerden ve Tanrı’nın ordusu olarak ikamet eden ve yeryüzüne inen (Luka, 1:19) melek gruplarından da söz edilir (Erbaş, 2004: 39).

Hristiyanlık geleneğinde meleklerin varlığı ve mahiyeti her ne kadar Eski Ahit literatürüne dayansa da, miladi 4. Yüzyıldan itibaren bu konunun konsiller ve Kilise Babaları tarafından çeşitli aşamalarla şekillendiğini söylemek mümkündür. Miladi 4. yüzyılda toplanan Synod Konsili, otuz beşinci kanunda meleklerle imanının önemini vurgulamıştır. Yine 431 Efes Konsili, 451 Kalkedon ve 553 senesinde yapılan ikinci İstanbul Konsilleri’nde meleklerle iman vurgulanmıştır. İnkarcıların aforoz edilmesine dair götürülen bu konu, IV. Lateran (1215) ve I. Vatikan (1870) Konsilleri’nde daha net bir zemine oturtulmuştur (Serdar, 2009: 144). Konumuzun ilerleyen kısımlarında Dante’nin ifadeleriyle büyük bir örtüşme sağlayacak olan konsil görüşleri, Tanrı’nın her şeyin başında iki tür varlık meydana getirdiğini ve bunların maddi yani somut ve diğerinin metafiziksel olduğunu söylemektedir. Bu türlerden kasıt birinin şuan yaşanılan gezegen olduğu diğerininse meleklerin olduğudur (Erbaş, 2012: 125).

Hristiyan angelojisinde melekler, sayı bakımından çok, yapı bakımından ise ruhsal varlıklar olarak kabul edilir. Hiyerarşik bir tasnife sahip olan melekler, Tanrı ve evren açısından birçok görevle yükümlüdürler. Hristiyan melek anlayışına göre birçok duygu ve varlığın melekleri olduğu kabul edilir. Mesela sadakat, şifa, sevgi, lütuf gibi kavramların yanında dağların ve ağaçların da melekleri olduğuna inanılır. Aynı zamanda korku, terör, kasırğa gibi kötülüğe dair unsurlarında melekleri bulunur. Kötü olaylarla meşgul olan meleklerin temelinde, yaratılış sonrası belli sebeplerle Tanrı katından düşmüş olan melek inancı vardır (Serdar, 2009: 146).

Meleklerin yaratılışına dair temellendirmede bulunabileceğimiz pasajlardan biri Eski Ahit’te Eyüp kitabında karşımıza çıkar:

“Ben dünyanın temelini atarken sen neredeydin? Anlıyorsan söyle. Kim saptadı onun ölçülerini? Kuşkusuz biliyorsun! Kim çekti ipi üzerine? Neyin üstüne yapıldı temelleri? Kim koydu köşe taşını? Sabah yıldızları birlikte şarkı söylerken, ilahi varlıklar sevinçle çığırırken?” (Eyüp, 38:4-6).

Görüldüğü üzere Eyüp kitabında, henüz dünya yaratılmadan önce meleklerin yaratılmış olduğuna dair ifadeler mevcuttur. Meleklerin ne zaman yaratıldığına dair diğer bir görüş ise onların, yoktan var etme (ex nihilo) aşamasından hemen sonra ilk yaratılan varlıklar olduğu şeklindedir (Serdar, 2009: 147).

Hristiyan anlayışında, meleklerin dişi veya erkek cinsiyete sahip olmadıkları kabul edilir (Serdar, 2009: 148). Zaman zaman bazı Hristiyan teologlar ve Kilise Babalarının, Eski Ahit geleneğine dayanarak meleklerle cinsiyet atfettikleri de görülmüştür. Örneğin, Mezmurlar 82:6’da geçen “Tanrı’nın oğulları” ifadesi ve Tekvin 6:2’de geçen “İnsan kızları ile evlenme” ifadesi, ilk dönem Kilise Babaları olan İrenee (ö.200) ve İskenderiyeli Clement (ö. 215)’in görüşlerini etkilemiştir. Bu etkiler sonucu meleklerin insanlarla ilişki yaşayabileceği iddia edilmiştir (Erbaş 2012:134). Eski Ahit geleneğine bağlı olan Hristiyan teologların farklı görüşler sebebiyle fikir ayrılıklarına düşmeleri oldukça olası bir durum olarak görülmektedir.

Çalışmamızın bu bölümünde Dante’nin melekler hakkında yazmış olduğu pasajlara derinlemesine değineceğimiz için yukarıda vermiş olduğumuz meleklerle dair genel bilgileri yeterli bulmaktayız. Tez içinde bu başlığa yer verilmesindeki en büyük etken, *İlahi Komedy*’nin *Cennet* bölümünde meleklerle birçok kantoda değinilmiş olmasıdır. Özellikle Dante’nin Tanrı’ya yaklaştığı kantolarda meleklerle dair tasvirleri artmaktadır. Meleklerin yaratılışından, gökteki konumlarına ve görevlerine kadar birçok detaylı tasvir yapılmıştır. Dante’nin melek anlayışının Eski ve Yeni Ahit çerçevesinde değerlendirilmesi, Kilise Babalarınca ortaya atılan görüşlerle ilgisinin tespit edilmesi açısından bu bölüm büyük önem taşımaktadır.

2.3.1. Meleklerin Yaratılışları ve Mahiyetlerine Dair

Dokuzuncu Gök olan İlk Devindiriciler, Dante’nin *Cennet*’inde yirmi dokuzuncu kantoyu da kapsamaktadır. Dokuzuncu Gök’te meleklerle ilgili birçok konuya değinen Dante, Tanrı’nın melekleri yaratma eylemine dair aşamalı bir pasaj yazmıştır. Öyle ki bu yaratma eylemi Tanrı’nın bilinmeyi arzulamasıyla paralel bir başlangıç olarak görünmektedir. Diğer kantolarda olduğu gibi burada da Beatrice, Dante’ye melekler hakkında bilgi vermeye devam eder ve bu sefer meleklerin yaratılışlarına dair sistematik açıklamalar yapar:

“Ben varım diyebilmesi için, ebedi aşk arzu etmiş, yeni aşklar doğurmuştur. Bu, onun evvelce boş durduğunu göstermez çünkü yaratma işi, Tanrı kelimeleri bu suları aşmazdan ne evvel ne de sonra tamamlanmıştır. Şekil ve madde, bileşik ve saf olarak, eksik bir halde bulunan varlığı üç kirişli yaydan çıkan üç ok gibi meydana getirmişlerdir. Işık nasıl cam, kehribar veya billurun içine girer girmez parıltı ve içeri süzülmesiyle orada bulunması aynı zamanda olursa, ne zaman başladığı tespit edilemeyen üç şekilli etki de, oluşunun mükemmelliği içinde Yaradan’ından öylece bir ışık gibi fişkırmıştır. Bu cevherler arasındaki düzen de onlarla aynı zamanda yaratılıp kurulmuş; dünyanın doruğuna saf eylemden olma cevherler getirilmiştir” (Alighieri, 2019: 185, K:29).

Beatrice’nin ifadelerini biraz açacak olursak görürüz ki “ebedi aşk” ifadesi Tanrı’ya, “yeni aşklar” ifadesiyse meleklerle işaret etmektedir. Meleklerin yaratılışı öncesinde ve

sonrasında Tanrı'nın boş durmadığını Eski Ahit'in Yaratılış bölümüne dayanarak ifade eder: “Başlangıçta Tanrı yeri ve göğü yarattı. Yer boştu, yeryüzü şekilleri yoktu; engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrı'nın Ruhu suların üzerinde dalgalanıyordu.” (Tekvin, 1:1-2). Aslında vermiş olduğumuz pasaj, Tanrı'nın yaratma eyleminin zamanın dışında olduğunu da vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu yaratma faaliyetine ne öncelik ne de sonralık atfetmek yersiz olacaktır.

Hemen sonrasında yaratılan varlıkların şekil, madde ve bileşikten bir araya gelerek oluştuğunu betimler. Burada ifade edilen varlıklar meleklerdir ve “saf şekil” olarak nitelenmişlerdir. “Madde” ise cisim olan nesneleri ifade eder. Madde ve saf şekil birleşerek bileşik denen yapıyı oluşturur ve bütün bu üç şekilli etki Tanrı'dan çıkar. Bu yaratma eylemi ile birlikte yer, gök ve melekler oluşmuştur. Dante, pasajın sonunda, yer ve gök içindeki düzenin kurulup “saf cevherler” olan meleklerin yaratıldığını ifade etmektedir.

Meleklerin, kâinatın yaratılmasından çok önce meydana geldikleri, saf şekil olarak daha önceden yaratılmış olduklarına dair ifadelerin bulunduğu satırlar da mevcuttur: “Hieronymus yazılarında, meleklerin kâinatın geriye kalan kısmı yaratılmadan yüzyıllarca önce yaratıldıklarını söylemiştir. Fakat dikkat edersen görürsün ki, bu gerçek, Kutsal Ruh'un esindirdiği yazarlarca birçok yerde yazılmıştır” (Alighieri, 2019: 186, K:29). Art arda gelen bu iki pasajda Dante, iki farklı fikri bizlere sunuyor gibi görünmektedir. Verdiğimiz ilk tasvirlerle göre, şekil ve maddeyle beraber meleklerin de yaratıldığı görülür. Diğer pasaj ise meleklerin her şeyden önce yaratıldığını ifade eder. Bir bütün olarak Dante'nin satırlarını ele alacak olursak, meleklerin yaratılması ona göre kâinattan çok öncedir çünkü göksel devinimi sağlayan görevli meleklerin yokluğu düşünülemez. Şuan bulundukları kusursuzluğa erişmeleri için kâinattan çok önce yaratılıp tanrısal aşka doymaları gerekmektedir: “Devindirici kuvvetlerin bu kadar uzun zaman mükemmelliğe erişmeden kalmalarını akıl almaz” (Alighieri, 2019: 186, K:29). O halde Dante, meleklerin kusursuzluğunu, kâinattan önce yaratılmış ve görevlerini aşkla icra etmiş olmalarına bağlamaktadır denilebilir.

Dante'nin meleklerin yaratılışına dair fikirlerini anlamak için Eski ve Yeni Ahit'e başvurmak, Yahudi ve Hristiyan bilginlerin zamanla teşekkül eden fikirlerini irdelemek, konunun temellendirilebilmesi için gerekli bir adım olacaktır. Melekler hususunda Hristiyanlık kabullerinin, Yahudi külliyatına uygun bir minvalde gelişmiş olması sebebiyle, konuya öncelikle Yahudi kaynaklar açısından bakmak gerekir. Ana kaynak olarak ele alabileceğimiz Eski Ahit'te, meleklerin yaratılışına dair önemli pasajlar mevcuttur: “Ben dünyanın temelini atarken sen neredeydin? Anlıyorsan söyle. Kim saptadı onun ölçülerini? Kuşkusuz biliyorsun! Kim çekti ipi üzerine? Neyin üstüne yapıldı temelleri? Kim koydu köşe taşını, Sabah Yıldızları

birlikte şarkı söylerken, İlahi Varlıklar sevinçle çığırışırken?” (Eyüp, 38: 4-7). Eyüp bölümünde görüldüğü üzere dünyanın yaratılışı sırasında meleklerin zaten var oldukları, Tanrı’yı sevinçle terennüm ettikleri aktarılmaktadır. Eski Ahit’e göre meleklerin yeryüzünden çok daha eski zamanlarda yaratıldıkları ve gökte yerleşen varlıklar olduğu açıktır (Kurt, 2014: 48).

Eski Ahit’in aksine Hahamlar tarafından ileri sürülen farklı yorumlar, bu konunun Yahudilik için kesinleşmemiş bir hal almasına sebep olmuştur. Din adamlarına göre, Eski Ahit’in bu konuda daha fazla bilgi vermemesi, Yahudi kaynakları olan Talmud ve Midraşlara yönelmeyi gerekli kılmaktadır. Midraş Beşerit’te Haham Yochana, dünyanın yaratılışının ikinci gününde meleklerin yaratıldığını ifade eder. Bu görüşü savunmasında etkili olan pasajların, Eski Ahit’te geçen “gök kubbe” ifadesi olduğu düşünülür (Tekvin, 1:6-8). Bir diğer görüş ise Haham Chanina’ya aittir. Ona göre meleklerin yaratılışı, dünyanın yaratılışının beşinci gününe denk gelmektedir (Keleş, 2019: 40). Bu iki görüşün aksine Midraş’ta, meleklerin dünyadan çok önce ateşten yaratılmış olup dünyanın yaratılmasında Tanrı’ya yardım ettiklerine dair ifadeler de geçmektedir (Ginzberg, 1: 1-30). Yahudi kaynaklarında bulunan bu çeşitlilik, meleklerin yaratılışına dair farklı yorumların teşekkül etmesine zemin hazırlamıştır.

Hristiyanlık anlayışında meleklerin yaratılışı fazlasıyla çeşitlilik içermektedir. Yeni Ahit’te İsa Mesih’i yüceltmek amacıyla İsa için yaratılan varlıkların önemi sayılırken melek sınıflarına değinildiği görülür (Koloselilere Mektup, 1:16). Bu meleklerin İsa aracılığıyla yaratılmış olduğu vurgusu, meleklerin dünyanın yaratılmasından önce yaratılışı şeklinde yorumlanabilir (Serdar, 2009: 147). Meleklerin ateşten yaratılmış olmaları kabulüyle beraber onların, dünyanın yaratılmasından önce, dünyayla beraber ya da dünyanın yaratılmasından sonra meydana getirildiklerine dair birçok görüş ileri sürülür (Erbaş, 2004: 39). Hristiyan Kilise Babalarından Gennade (ö.1472), henüz karanlığın bulunduğu yani ışığın var olmadığı zamanlarda meleklerin yaratıldığını savunur (Serdar, 2009: 147). Hristiyan teologlardan Hilaire (ö.368), Nasisili Gregoire (ö.390), Origene (ö.254), Ambroise (ö.397) gibileri de Hristiyanlık teolojisinin teşekkül ettiği yıllarda bu fikri savunmuşlardır (Erbaş, 2012: 129). Ayrıca Hristiyanlık açısından meleklerin yaratılış aşaması, kendi içinde sırasal açıdan öncelik veya sonralık bulundurmaz, onların aynı anda yaratılmış olduğu kabul edilir (Serdar, 2009: 147).

Dante, dünyanın yaratılışını “saf şekil”, “madde” ve “bileşik” denen üçlünün Tanrı’dan çıkmasıyla meydana geldiğini ifade eder. Pasajın sonundaysa melekleri “dünyanın doruğuna saf eylemden olma cevherler getirilmiştir” şeklinde tanımlar. Bu konuda Hristiyan teologların inancı, meleklerin salt ruhani varlıklar olduğu yönündedir. Meleklerin saf, temiz ve madde dışı

olduğunu kabul eden Augustin (ö.430), onların kendilerine has bir yapıya sahip olduklarını ve bu yapılarının da Tanrı tarafından sürekli desteklendiğini ifade etmiştir (Serdar, 2009: 147).

Meleklerin yaratılışı ve mahiyetleri hakkında hem Hristiyan hem de Yahudi kaynaklarının çeşitli görüşler içerdiği görülse de ortak bir kabule sahip oldukları söylenebilir. *Cennet* pasajlarında meleklerin yaratılışına dair yazılmış olan, çelişkili gibi görünen iki farklı ifade, aslında Dante'nin, Rabbilik geleneğinin çeşitliliğini sunmak istediği yönünde yorumlanabilir. Dante'nin, "Meleklerin kâinatın geriye kalan kısmı yaratılmadan yüzyıllarca önce yaratıldıkları" ifadesinin akabinde "Dikkat edersen görürsün ki, bu gerçek, Kutsal Ruh'un esindirdiği yazarlarca birçok yerde yazılmıştır" deyişinde bulunması, onun bu konudaki fikrini net bir şekilde aktardığını gösterir. Böylelikle meleklerin yaratılışı hususunda Eski Ahit'in pasajları ile Yahudi ve Hristiyan teologların ileri sürdükleri görüşlerin Dante ile uyduğu söylenebilir.

2.3.2. Yaratılış Sonrası Cennetten Düşen Melekler ve Tanrı Katında Kalanlar

Beatrice, Dante'ye meleklerin yaratılışına ve mahiyetlerine dair bilgileri aktarırken, Tanrı huzurunda kalmayı başaramamış ve çeşitli sebeplerle düşmüş olan meleklerden de bahseder. Hristiyan inancında bulunan tüm meleklerin iyi varlıklar olmadığı, kötü işlerle de meşgul olan Tanrı katından kovulmuş veya düşmüş melekler olduğundan bahsetmiştik. Varlıklara zarar veren, kötü işlere kaynaklık eden bu melekler, günahkar veya Tanrı katında kalmayı başaramadığından "düşmüş olanlar" şeklinde kabul edilir (Serdar, 2009: 146). Eski Ahit içinde meleklerin günahkar olabilecekleri ve bunların aslında şeytan oldukları söylenmektedir (Aydın, 2010: 93). Meleklerin günahkâr olabileceklerine dair Kutsal Kitap'a bakacak olursak Eski Ahit'te I. Samuel'de bu konuya dair pasajlar bulunduğunu söyleyebiliriz:

"Samuel yağ boynuzunu alıp kardeşlerinin önünde çocuğu mesh etti. O günden başlayarak Rabb'in Ruhu Davud'un üzerine güçlü bir biçimde indi. Bundan sonra Samuel kalkıp Rama'ya döndü. Bu sıralarda Rabb'in Ruhu Saul'dan ayrılmıştı. Rabb'in gönderdiği kötü bir ruh ona sıkıntı çektiriyordu. Hizmetkarları Saul'a 'Bak Tanrı'nın gönderdiği kötü bir ruh sana sıkıntı çektiriyor' dediler. Efendimiz, biz hizmetkarlarına buyruk ver, iyi lir çalan birini bulalım. Öyle ki Tanrı'nın gönderdiği kötü ruh üzerine gelince, o lir çalar, sen de rahatlırsın." (I. Samuel, 16:13-16).

Cennet kitabının satırlarına bakacak olursak "günahkâr" meleklerin başlangıcına dair ilginç bir vurgu vardır. Dante melekleri, yaratılma anından itibaren saniyeler içinde Tanrı'yı seçip ona tutunanlar veya Tanrı katından düşenler şeklinde tasvir etmektedir:

Meleklerin bir kısmı, bir solukta yirmiye kadar saymak için geçen zamandan daha da önce, unsurlarınızın desteğini bulandırmakta gecikmedi. Geriye kalanlar ise bağılıktan ayrılmadılar ve gördüğün bu sanata öyle zevkle koyuldular ki, dönmekten bir türlü kendilerini alamıyorlar” (Alighieri 2019:186, K:29).

Yaratılış safhasından hemen sonra Tanrı’ya bağlılığını devam ettirenler olduğu gibi diğer bir kısım melekler hemen onun katından düşmüştür. Bu düşüşün sebebi “şeytan” ya da bir diğer ifadeyle “lucifer” olarak gösterilir: “Düşmelerine sebep, kâinatın bütün yüklerini sırtına yüklendiğini gördüğün yaratığın lanetli gururu olmuştur” (Alighieri 2019:186, K:29). Bu ifadelerin ardından şeytanın Tanrı katındaki mevkisini ve düşüş nedenini daha açık bir şekilde ifade edilir: “İlk mağrur, bütün yaratılanların en yükseği olmasına rağmen, nuru beklemediği için, olgunlaşmadan düşmüştür.” (Alighieri 2019:125, K:19).

Konuya başlarken Meleklerin günah işeyebilen varlıklar olduğuna dair Eski Ahit’ten pasajlar vermiştik. Dante’nin şeytan ve diğer melekler hakkında vermiş olduğu ifadelerden anlaşılacağı üzere, Tanrı katına yerleşememiş bu melekler, Tanrı’nın nuruna doyum sağlayamamış ve yeterli olgunluğa erişememiştir. Bu sebeple “Günahkâr” olarak anılmışlardır. Peki bu “düşmüş melek” veya “günahkâr melek” anlayışının kökeni Yahudi geleneğinde ne şekilde ele alınmaktadır?

Meleklerin düşüşüne dair ilk bilgiler aslında İbrani mitleri ile karşımıza çıkmaktadır. Tanrı katından düşen meleklerin yöneticileri, dünyanın insanlar için fazla iyi olduğunu, insan denen varlığın orayı hak etmediğini söylemiş ve insanları yermişlerdir. Bu melekler dünyaya indiklerinde insanlarla birlikte olmuş ve günah işlemişlerdir. Bu anlatıya göre melekler günaha bulaşmışlar ve Tanrı katından kovulmuşlardır (Graves ve Patai: 2009, 150). Bu durum her ne kadar mitolojik bir anlatı olsa da meleklerin insan kızlarıyla birlikte olması Eski Ahit içinde de yer almaktadır: “İlahi varlıklar, insan kızlarının güzelliğini görünce beğendikleriyle evlendiler.” (Tekvin, 6:2).

Meleklerin düşmesi ile ilgili bir diğer anlatı doğrudan Eski Ahit’te geçmektedir ve burada ifade edilen pasajlar Dante’nin meleklerin düşüşüne sebep olarak söylemiş olduğu “yaratığın lanetli gururu olmuştur” ifadesi dayanak bulmaktadır:

“Ey parlak yıldız, seherin oğlu, göklerden nasıl da düştün! Ey ulusları ezip geçen, Nasıl da yere yıkıldın! İçinden ‘Göklere çıkacağım’ dedin, ‘Tahtımı Tanrı’nın yıldızlarından daha yükseğe koyacağım; ilahların toplandığı dağda, Safon’un doruğunda oturacağım, bulutların üstüne çıkacak, kendimi Yüceler Yücesiyle eşit kılacağım’ dedin.” (Yeşeya, 14: 12-14).

Yeşeya’da geçen bu ifadeler şeytanın kibrini ve bununla beraber Tanrı tarafından kovuluşuna temel gösterilebilir. Kovulan şeytan ve onun takipçileri Yahudi anlayışında

“günahkâr melekler” ya da “düşmüş melekler” olarak kabul edilmektedir. Vermiş olduğumuz her iki anlatı, Eski Ahit açısından Dante’nin satırlarına belli bir dayanak sağlamaktadır. Yahudi külliyatının diğer kaynaklarına bakılacak olursa Talmud metinlerinde, meleklerin kovuluşuna dair benzer bulgulara rastlanmaktadır (Keleş, 2019: 92).

Şeytana dair bilgiler Hristiyanlık içinde, Yunan ve Yahudi birikiminin sentezini oluşturur. Yeni Ahit açısından bu konu daha çok geçmişten miras alınan malzeme ile şekillenmiştir (Russell, 1999: 270). Şeytanın düşmüş bir melek olarak kötülüğü simgelemesi ve yanında diğer melekleri de düşürmesi Vahiy kitabında karşımıza çıkar: “Kuyruğuyla gökteki yıldızların üçte birini sürükleyip yeryüzüne attı” (Vahiy, 12:24). Görüldüğü üzere Tanrı katından düşen melekler, alçalmayı ve reddedilişi temsil ederler. Bununla beraber şeytan, İsa’nın tam karşıtı olarak karşımıza çıkar. Şeytan Tanrı’dan uzaklaşmaktayken İsa, Tanrı’ya yakınlığı ve tanrısal gufrana erişmeyi sembolize etmektedir (Russell, 1999: 271).

Aquinas, melekleri öz doğaları açısından günahsız kabul etmektedir. Aquinas’a göre kendi doğasını koruyan ve onun dışına çıkmayan melekler şahsi yapılarından bir şey kaybetmemektedir (Aquinas, 1952: 274). Dante’nin, “olgunlaşmadan düşmüştür” ifadesi meleklerin öz yapısını yitirdiğini gösterir niteliktedir. Böylece Dante, Aquinas’ın görüşlerine nazaran bir adım ileriye tasvir etmektedir.

Hristiyan teologlar, meleklerin düşmelerinden önce ve yaratıldıktan hemen sonra Tanrı tarafından sınandıklarını ve bu imtihandan başarıyla geçenlerin Tanrı katında kalıp güçlendiğini ifade etmektedir (Erbaş, 2012: 135). Ayrıca günah işleyebileceklerine dair Yeni Ahit’in vahiy kitabında meleklerin dikkatsizce hataya düşmelerinden dolayı uyarıldıkları görülmektedir (Vahiy, 2:1-29; 3:1-22). Origene ve Ambroise gibi Kilise babaları meleklerle beşeri atıflar yapmış ve tıpkı insanın doğru yolu bulması için nasıl Tanrı’ya ihtiyacı varsa meleklerinde yoldan sapmamak ve başıboş kalarak günaha bulaşmamak için Tanrı’ya muhtaç olduklarını söylemektedirler. Bu yorumlar ışığında Hristiyanlık, iyi melekler olduğu gibi kötü melekleri de kabul etmektedir. Bu melekler Tanrı’nın imtihanını geçememiş ve Tanrı katından düşmüş olarak nitelenmektedirler (Erbaş, 2012: 137).

Düşen meleklerin aksine bir de Tanrı’ya bağlılık göstererek, O’nun merhametine ve doyumuna erişmiş olanlar vardır. Yaratıldığı andan itibaren Tanrı’ya muhtaç olduğunu fark eden, alçakgönüllü bir kabulle O’na yönelen ve Tanrı’nın lütfuna nail olan bu melekler güç ve kudret açısından yükselmişlerdir. Tanrı’nın yanındaki ikametini koruyan bu melekler genel bir ifadeyle “iyi melekler” olarak isimlendirilmişlerdir (Erbaş, 2012: 135). Bu melekler Dante’nin satırlarında şöyle geçmektedir:

“Burada gördüklerin, kendilerini her şeyi anlamaya istidatlı yaratan nimetin eseri olduklarını kabul edecek kadar alçakgönüllülük etmişlerdir. Bu yüzden de aydınlatıcı lütfâ eklenen kendi meziyetleri sayesinde, bakımları o kadar yükselmiştir ki, tam ve sarsılmaz bir iradeye sahip olmuşlardır” (Alighieri 2019:186-187, K:29).

Sonuç olarak, Dante’nin Beatrice ile olan diyalogunda geçen, Tanrı’nın yanında tutunamayıp düşen meleklerin sadece Hristiyan melek kabulünde değil aynı zamanda Yahudi kaynaklarda da mevcut olduğunu ve hatta İbrani mitlerine dayandığı görülmektedir. Bunun yanında Yunan menşeli düşüncelere de Hristiyan teolojisinde yer verildiği söylenebilir. Tanrı katından düşmüş olan melekler, Yahudi ve Hristiyan inançlarında ortak kabul olarak karşımıza çıkmaktadır ancak şeytana atfedilen anlam ve ön plana çıktığı noktalar değişiklik gösterebilmektedir (Russell, 1999: 295). Başlığımız itibariyle Dante’nin satırları esas alınarak, burada “düşmüş melekler” ve “günahkâr melekler” hakkında yapılan irdelemenin yeterli olduğu kanaatindeyiz.

2.3.3. Meleklerde İrade ve Hafıza

Beatrice İlk Devindirici katında Dante’ye, meleklerle dair birçok bilgi sunmuştur. Yirmi dokuzuncu kantonun sonuna yaklaşırken meleklerde bulunan irade ve hafıza özelliğine değinmektedir:

“Fakat yeryüzünde, okullarınızda, meleklerin anlayacak, hatırlayacak ve arzu edecek tabiatla oldukları okutulduğundan, bu söyleyişlerin taşıdığı iki taraflı anlamlar yüzünden, dünyada anlaşılması güçleşen gerçeği bütün duruluğu ile görmek için, sana ondan bir nebze bahsetmeden geçemeyeceğim” (Alighieri, 2019: 187, K:29)

“Bu cevherler, Tanrı’yı görmek ergisine erince, hiçbir şeyin kendisinden gizli kalması mümkün olmayan varlıktan gözlerini artık bir daha ayıramamışlar, araya giren başka bir şey Tanrı’ya bakmalarına asla engel olmamıştır. Onun için bu cevherlerin ayrı bir kavramla hatırlamaya ihtiyaçları yoktur” (Alighieri, 2019: 187, K:29).

Verdiğimiz pasajlar, dünyada melekler hakkında verilen eğitime yönelik eleştiri içermektedir. Pasajda geçen ifadelerle göre okullarda meleklerin, hafıza yani hatırlama yetilerinin güçlü olduğu ve bir şeyleri arzulamada irade sahibi oldukları anlatılmaktadır. Beatrice, yüzeysel olarak anlatılan bu önemli konuların birçok anlama geldiğinden dolayı karmaşaya sebebiyet verdiğini vurgular. Bu sebeple konuyu daha açık ve anlaşılır şekilde Dante’ye özetleme gereği duyar. Meleklerin yaratılmaları ardından Tanrı’ya yöneldiklerini söyler. Onların bu aşka, sonsuz bir bağlılıkla kenetlendiğini ve aşkla yöneldikleri Tanrı’yı her an zihinlerinde tuttuklarını ifade eder.

Yahudilik inancında melekler Tanrı'ya bağlıdırlar ve onun isteklerini sorgusuz bir şekilde yerine getirmekle sorumludurlar (Keleş, 2019: 105). Yahudilik anlayışında meleklerin iradesi ne şekilde ele alınmaktadır? Bu soruya cevap verebilmek için Eski Ahit'e bakıldığında daha önce vermiş olduğumuz bir pasaj buradaki sorumuza kısmen cevap vermektedir. Tekvin bölümünde geçen, meleklerin insan kızlarıyla birlikte olmaları olayı (Tekvin, 6:2), meleklerde iradenin ve arzunun varlığına delil gösterilebilir. Daha önceki başlıkta bahsetmiş olduğumuz, Tanrı katından düşen ve Tanrı'yla kalan meleklerin imtihana tabi tutulduklarına dair anlatılar da bize meleklerde iradeye dair açık izler vermektedir.

Hristiyanlık meleklerdeki irade fikrine daha farklı bakmaktadır. Yaratılış aşamasında sahip oldukları iradeleri sayesinde Tanrı tarafından sınanmışlardır ve sonucunda Tanrı katından düşenler ve Tanrı katında kalanlar olarak ikiye ayrılmışlardır. Tanrı katında kalan meleklerin iradesi cüz'i bir hal almıştır ve Tanrı'ya bağlıdır (Erbaş, 2012: 142). Thomas Aquinas, melekleri irade sahibi kabul eder ve meleklerin iradesini Tanrı'nın iradesiyle delillendirir. Tanrı'dan neşet eden her şeyin tekrar ona dönmeye meyilli olması gibi meleklerinde ona yönelik aşkları onları irade sahibi kılmaktadır. Bir başka deyişle irade, meleklerin öz doğasında bulunmaz, Tanrı kaynaklıdır ve melekleri kuşatmıştır. (Gündoğar, 2016: 17).

Meleklerde bulunan hafıza konusu Hristiyanlık içinde çeşitli görüşler içermektedir. Bu konuda, Dante'nin esinlendiği Aquinas'ın görüşleri dikkat çeker. Aquinas, meleklerin hafızasının olduğunu ancak bu hafızanın insanlarda bulunan, hayat boyu kullanılan bir hafıza olmadığını söylemektedir (Aquinas, 1952: 5). Dante, "bu cevherlerin ayrı bir kavramla hatırlamaya ihtiyaçları yoktur" diyerek meleklerin sürekli Tanrı'ya odaklı halde olmalarından dolayı O'nu daha sonra hatırlamak üzere zihinlerine kaydetmek gibi bir ihtiyaçları bulunmadığını ifade eder.

2.3.4. Meleklerin Sayısı

Cennet bölümünde meleklerin sayısına dair net bir bilgi bulunmaz. Dante'nin Yahudi ve Hristiyan kaynaklarını esas alarak vermiş olduğu pasajlar, meleklerin çokluğuna dikkat çekmekte ancak net bir sayı vermemektedir. Beatrice'nin ifadeleriyle Eski Ahit'e uzanan atıflar, meleklerin sayısının Eski Ahit'te verilen miktardan çok daha fazla olduğuna yönelik ifadeler içerir: "Meleklerin sayısı o kadar çoktur ki, insanların ne dili ne de havsalası bu kadar uzağa gidebilmiştir. Danyal'ın bize verdiği rakama bakarsan gerçek rakamın, onun bahsettiği binlerin altında gizli kaldığını görürsün" (Alighieri, 2019: 189, K:29). Tanrı katına yaklaşan ve İlk Devindiriciler katında bulunan melekleri gören Dante, meleklerin çokluğunu fark edince durumu hemen Eski Ahit'te geçen Daniel'in ifadeleriyle tasvir eder. Daniel'in ifade ettiği melek

sayısının ancak sembolik bir ifade olabileceğini çünkü gördüğü melek miktarının çok daha fazla olduğunu vurgular.

Yahudi kaynakları, meleklerin sayısal açıdan ne kadar olduğunu söylemez. Net bir sayı vermek yerine onların çokluğu “göklerin ordusu” ya da “Tanrı’nın ordusu” şeklinde ifade eder (Keleş, 2019: 51). Meleklerle dair en çok bilginin bulunduğu Eski Ahit’in Daniel bölümündeysen onların çokluğu hakkında şu ifadeler geçer: “Önünden ateşten bir ırmak çıkıp akıyordu. Binlerce binler O’na hizmet ediyordu. On binlerce on binler önünde duruyordu. Mahkeme kuruldu, kitaplar açıldı.” (Daniel, 7:10). Ayrıca toplumların nüfusuna bağlı olarak meleklerin azalıp çoğaldığına dair görüşler de mevcuttur. Bu konuyla alakalı Yahudi milletini esas alarak yorum yapan Maimonides, Babil sürgünü öncesi ve sonrası Yahudi nüfusunun değişmiş olması hasebiyle meleklerin sayısının da değişmiş olabileceğini vurgular (Keleş, 2019: 51). Sonuç olarak söylenebilir ki Yahudilik içinde meleklerin sayısı net bir şekilde ifade edilmez ancak Eski Ahit’te geçen ifadeler sayesinde onların çokluğuna işaret edilebilir.

Hristiyanlık kabulüne göre melekler aynı anda, tek bir seferde yaratılmışlardır bu nedenle sayı açısından artmaz veya eksilmezler. Tanrı’nın onları yaratmasından sonra sayıca sabit oldukları fikri ön plandadır (Serdar, 2009: 147). Bu görüş Yahudilikte bulunan meleklerin artar ve eksilir kabulüne uymamaktadır. Meleklerin miktarı açısından Yeni Ahit’te geçen genel ifadeler, Eski Ahit’le uyumaktadır: “Sonra tahtın, yaratıkların ve ihtiyarların çevresinde çok sayıda melek gördüm, seslerini işittim. Sayıları binlerce binler, on binlerce on binlerdi.” (Vahiy, 5:11).

2.3.5. Meleklerin Tasvir Ediliş Şekilleri

Cennet kitabının henüz başlarında, dördüncü kantoda Dante ve Beatrice Ay Gök’ündedirler. Bu katmanda Beatrice Dante’ye göksel düzenden ve cennetteki katmanlardan bahseder. Aynı zamanda Tanrı’ya uhrevi boyutta yakınlık ve uzaklık gibi etkenlerin kaynağını açıklar. Bu sırada ruhların cennet düzeni ve Tanrı’ya karşı tinsel mutlulukları betimlenir. Konunun Dante tarafından daha iyi anlaşılması için metafor ve eğretilere başvurur. Beatrice, Dante’nin algısının beşeri bir algı olduğunu ve dünyadakilerin de aynı şekilde, soyut konuları anlamakta zorlandığını melekler üzerinden örnek vererek açıklar:

“Sonradan anlayacağı şeyi ilkin duyularıyla kavramak zorunda kaldığı için, sizin fikrinize bu şekilde seslenmek lazım geliyor. Bunun içindir ki din kitapları sizin anlayışsızlığınızı hoş görüyor da Tanrı’yı elli ayaklı gösteriyor fakat bununla başka bir şey kastediyor. Kutsal kilise yine aynı sebepten Cebrail’i, Mikail’i ve Tobias’ı iyileştireni, insan şeklinde tasvir ediyor” (Alighieri, 2019: 28, K:4).

Beatrice'nin ifadelerinde görüldüğü üzere insanların beşer üstü konuları anlamak için somutlaştırmalara başvurduğu ve böylece zaman zaman asıl anlamı yitirdiği vurgulanır. Pasajın sonunda Cebrail, Mikail ve İsrail'den söz edilir. Bu büyük meleklerin insan biçiminde tasvir edildiklerini söyler. Meleklerin insani şekillerde görüldüğüne dair Yeni Ahit'te geçen şu ifadeler onların beşeri niteliklerle tasvir edilmesine dayanak sağlıyor olabilir: “Yedi belayı taşıyan yedi melek temiz, parlak keten giysiler giymiş, göğüslerine altın kuşaklar sarınmış olarak tapınaktan çıktı.” (Vahiy, 15:6), ve “Meryem ise mezarın dışında durmuş ağlıyordu. Ağlarken eğilip mezarın içine baktı. Beyazlara bürünmüş iki melek gördü; biri İsa'nın cesedinin yattığı yerin başucunda, öteki ayakucunda oturuyordu” (Yuhanna, 20:11-12).

Hristiyan teologlar meleklerin nasıl görüldüğünü farklı şekillerde değerlendirmektedir. Bazı Kilise Babaları melek görünümünü bizatihi Tanrı'yla ilişkilendirmişlerdir. Origene, Jerome, İskenderiyeli Cyrille, Irene ve Tertullien gibi Hristiyan teologlar ise Oğul'un melek olarak kabul edilebileceği, böylelikle inkarne olan Tanrı'nın melek şeklinde görüldüğüne dair fikir belirtmişlerdir. Skolastikler açısından melekler, insan şekline girip çeşitli bölgelerde görülebilirler. Örneğin yolcu, din adamı, savaşçı gibi insani hüviyetlere bürünerek dünya üzerinde bulunabilirler (Erbaş, 2012: 148).

Meleklerin görünümü hakkında Aquinas, Augustine'in bazı görüşlerini aktarır. Augustine'e göre onlar, İbrahim Peygamber'e bedenen görünmüşlerdir. Bunun aksine Maimonides (ö.1204) gibi teologlar da meleklerin kati surette beşeri şekle girmediğini, Kutsal Kitap içinde bulunan tasvirlerin peygamberlerin hayal gücünün bir parçası olduğunu ifade ederler. Bu durum karşısında Aquinas, İbrahim'e görünen meleklerin sadece kendisi değil ailesi tarafından da görüldüğünü ve yine Lut peygambere gelen meleklerin Sodom halkı tarafından görüldüğünü, bu görme olayının hayal ürünü olamayacağını vurgular. Aquinas sonuç olarak meleklerin ruhani varlıklar olsalar da insan şekline girip konuşabileceklerine kanaat getirmiştir (Gündoğar, 2016: 13).

Kilise Babalarının çeşitli görüşleri bu konunun kesin bir kabulle sonuçlanmadığını gösterse de Eski ve Yeni Ahit'te meleklerin insani görünümüne dair bulunan pasajlar açıkça belirtilmektedir. Beatrice'nin Dante'ye ifade ettiği kadarıyla tinsel varlıkların eğretilenlikle anlaşılır kılınması olayı, aslında Kutsal Kitap içerisinde zaten var olan bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3.6. Kâinatın Yönetimi Hususunda Melekler

Cennet kitabının başlarında, ikinci kantoda, Dante ve Beatrice arasında geçen diyaloglar dünya ve ahiret arasındaki düzeni anlamaya yöneliktir. Dante, Ay Gök'üne çıktıklarında bu devinimin nasıl gerçekleştiğini, tanrısal enerjinin diğer göklere nasıl ve ne şekilde dağıldığını sorar. Bunun üzerine Beatrice Arş-ı Ala ile ilk devindirici gök arasındaki ilişkiyi Dante'ye açıklar: “Tanrısal asudeliğin göğü içinde bir cisim döner ki, kapsadığı her şeyin varlığı onun hassası içinde saklıdır.” (Alighieri 2019:19, K:2). Pasajda geçen “Tanrısal asudeliğin göğü...” Tanrı'nın bulunduğu katmana yani Arş'a gönderme yapmaktadır. O gök içerisinde dönen cisim ise Tanrı etrafında sıralanmış meleklerdir. Bu pasaj bizlere ilk devindirici olarak bilinen katmanın, diğer tüm katmanlara tanrısal gufranı yaydığını aktarır. Daha sonra bu durumu metaforik bir ifadeyle daha açık gösterir:

“Demircinin zanaatı nasıl demir dövmekse, kutsal kürelerin yaptıkları hareket ve gösterdikleri etki de öylece tanrısal devindiricilerden çıkmalıdır. Bu kadar çok yıldızın güzelleştirdiği gök, tasvirini, onu devindiren derin zekadan alır ve bu tasviri kendisine nakşeder” (Alighieri, 2019: 19-20, K:2).

“Melekleri baştan başa aydınlatan ilk ışık, kendileriyle birleştiği meleklerin her birini başka başka şekillerde nurlandırır. Bu yüzden sevgi, idrak eyleminin tabii sonucu olduğundan, meleklerin duydukları aşkın derecesi de birbirinden farklıdır; ya sıcaktır ya ılık” (Alighieri, 2019: 189, K:29).

Cennet bölümünün geneline bakıldığında bu devindiricilerin melekler olduğu bazen açık bazen de üstü kapalı şekilde vurgulanır. Konunun spesifik bir şekilde ele alınması Dante'nin satırlarının anlaşılması açısından önemlidir ancak göklerin devinimi ile ilgili doğrudan bilgi vermeden önce meleklerin, Tanrı'nın yardımcıları olduğuna dair Yeni Ahit'te geçen pasajları görmek faydalı olacaktır: “Kendisi güçlü bir borazan sesiyle meleklerini gönderecek. Melekler O'nun seçtiklerini göğün bir ucundan öbür ucuna dek, dünyanın dört bucağından toplayacaklar.” (Matta, 24:31) ve “İnsanoğlu, Babası'nın görkemi içinde melekleriyle gelecek ve herkese, yaptığıının karşılığını verecektir.” (Matta, 16:27). Örnek vermiş olduğumuz iki pasaj, meleklerin belli başlı görevlerinin olduğunu ve Tanrı'ya hizmette bulunduklarını açıkça göstermektedir. Meleklerin gök ile yer arasındaki irtibat ve devinimini ifade eden, Tanrı'nın öfkesini yeryüzüne yansıtan bir pasaj da Vahiy bölümünde geçmektedir: “Sonra tapınaktan yükselen gür bir sesin yedi meleğe, ‘Gidin, Tanrı'nın öfkesiyle dolu yedi taşı yeryüzüne boşaltın!’ dediğini işittim.” (Vahiy, 16:1). Eski Ahit'te de meleklerin Tanrı'nın yardımcıları olduğuna ve dünyevi işleri idame ettiklerine dair pasajlar vardır. Örneğin meleklerin, Asur ordusuyla yapılan bir savaşta onları yenilgiye uğrattığı ve İsrail halkına salgın hastalık sirayet ettirdikleri gibi olayların pasajlarda (II. Tarihler, 32:21; II. Samuel, 24:16-17) geçtiği görülür (Kurt, 2014: 59).

Latin Kilise Babaları melekleri, Yaratıcı ile yaratılanlar arasında iletişimi sağlayan varlıklar olarak yorumlamaktadırlar. Tanrı meleklerle birçok görev vererek onların hem gökleri hem de yer ile ilgilenmelerini istemiştir. Özellikle Augustine ve Origene, meleklerin gezegenler, yıldızlar, bitkiler ve diğer canlı cansız varlıklar için evrenin farklı konumlarında görevli olduklarını belirtirler (Erbaş, 2012: 176).

Dante'nin satırlarına daha detaylı bakacak olursak “kutsal kürelerin yaptıkları hareket ve gösterdikleri etki de öylece tanrısal devindiricilerden çıkmalıdır” ifadesi, meleklerin kâinat düzenine etkisi olarak tasvir edilmiştir denilebilir. “Bu kadar çok yıldızın güzelleştirdiği gök, tasvirini, onu devindiren derin zekadan alır” ifadesi ise meleklerin bu kuvvetinin kaynağını Tanrı'nın zekâsı olduğunu gösterir. Bu ifadeler Platon'un melekler ideasını bizlere hatırlatmaktadır. Platon, melekleri “yıldızlar alemindeki tinsel varlıklar ve gökte bulunan, cismani varlıkları yöneten alt kategorideki tanrılar” olarak kabul eder ancak bu fonksiyonlarının kaynağını Yüce Yaratıcı'ya bağlar (Erbaş, 2012: 180).

Justin (ö.167)'e göre meleklerin, semanın altında bulunan varlıkların tertibi ile ilgili görevleri vardır ve düzeni sağlayanlar onlardır. Hermas (ö. II. Yy.) ise, dünyada yaşayan tüm canlıların bir meleği olduğunu ve bu meleklerin düzeni işlemekte aktif olduklarını belirtmiştir. Atenagore (ö. II. Yy.)'a göre ise melekler, kendilerinde bulunan gücü somut olan ile yani madde üzerinde kullanırlar. Chrysostome (ö.407) ise, meleklerin yaratılmış olan güneş, ay, canlı cansız ne kadar mahlukat varsa, tüm evreni koruduklarını ifade eder. Augustine, melekler konusunda daha ilahi bir yorum yapmış ve var olan bütün varlıkların idaresinin onlarda olduğu görüşünü öne sürmüştür (Erbaş, 2012: 180). Vermiş olduğumuz görüşler birbirine tam uyum sağlamadığı gibi hiçbir şekilde zıtlık da barındırmamaktadır. Özellikle Platon ve Augustine'in görüşleri Dante'nin satırlarına paralel görünmektedir. Genel bir ifadeyle, Hristiyan teolojisinde meleklerin, Tanrı'nın yaratmış olduğu tasarılar da yürütme ve yönetme görevlerinin bulunduğu söylenebilir (Kurt, 2014: 59).

Belirtmemiz gerekir ki kâinatta bulunan düzen için görevli olan meleklerin, kıyamet zamanında da aktif rol alacaklarına dair Yeni Ahit'te pasajlar mevcuttur. Bazı pasajlar, dünyanın yok oluşu olan kıyametin, doğrudan melekler tarafından gerçekleştirileceğini ifade eder (Erbaş, 2012: 182). Kıyamette meleklerin işlevine dair sahnelerden birini örnek verecek olursak: “Çağın sonunda da böyle olacak. Melekler gelecek, kötü kişileri doğruların arasından ayırıp kızgın fırına atacaklar. Orada ağlayış ve diş gıcirtısı olacaktır.” (Matta, 13:49).

Bu bölümde göksel devindirici olan meleklerin, kâinat üzerindeki etkilerine hem Yeni Ahit hem de Eski Ahit çerçevesinden bakmaya çalıştık. Özellikle geçmiş çağlarda yaşayan ve

Hristiyan teolojisine katkıları olan Kilise Babalarının görüşlerine de değinmeyi ihmal etmedik. Dante'nin meleklerle dair birçok pasajında, kâinatın düzeni ve devinimi dolaylı olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer başlıklar altında da bu konuya atıflar yapılacak ve Dante'nin meleklerle dair karmaşık örgüsü izah edilmeye çalışılacaktır.

2.3.7. Cebrail

Cennet kitabının her kantosunda teolojik unsurlara yer veren Dante'nin, melekler hakkında çok fazla bilgi verdiği görülür. Dante, meleklerin özellik ve sınıflarından bahsederken doğal olarak Eski ve Yeni Ahit içerisinde ismi geçen önemli meleklerin ismini zikreder. *Cennet* kitabının sona yaklaştığı otuz ikinci kantoda “Cebrail” meleği hakkında bir diyalog vardır. Dante'nin pasajlarında Cebrail'e yer vermesi, eserin içsel bütünlüğünü sağlamak ve Hristiyan kabullerini desteklemek açısından büyük öneme sahiptir.

Arapça *Cibril* olarak bilinen bu melek, İbrani dilinde “Gavri’el”, Aramice “Gabr-el”, Latince “Gabrielus” şeklinde isimlendirilir (Serdar, 2008: 228). “Tanrı’nın Kulu” manasına gelen Cebrail melek, Yahudilik ve Hristiyanlık içinde önemli bir yere sahiptir. Kutsal Kitap içinde farklı görev ve tasvirlerle karşımıza çıkar. Eski Ahit’e bakıldığında Gabriel ismi Daniel bölümünde karşımıza çıkar ve iki farklı görünüme sahip olarak tasvir edilir (Kurt, 2014: 51). Eski Ahit’te geçen ifadeler şöyledir: “Ben Daniel, gördüğüm görünümün ne anlama geldiğini çözmeye çalışırken, insana benzer biri karşımda durdu. Bir insan sesinin Ulay Kanalı’ndan ‘Ey Gabriel, görünümün ne anlama geldiğini şuna açıkla’ diye seslendiğini duydum” (Daniel, 8:15-16) ve “Daha dua ediyorken, önceden görümde gördüğüm adam ‘Gabriel’ akşam sunusu saatinde hızla uçarak yanıma geldi” (Daniel, 9:27). Hristiyan Kutsal Kitap’ında ise Meryem’e İsa’nın dünyaya geleceği, Meryem’in onu bakire şekilde doğuracağı haberlerini getiren meleğin Cebrail olduğu kabul edilir (Serdar, 2008: 229).

Cebrail’in Hristiyan teolojisi için önemine değinecek olursak, onun isminin geçtiği ve görevinin ne olduğuna dair kısmen fikir edinilebilecek iki yer olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan biri artık eşiyle beraber kendisinin de yaşlı olduğu ve çocuk yapma imkanının olmadığı Zekeriya’ya Yahya’nın müjdelenmesi olarak karşımıza çıkar:

“Zekeriya onu görünce şaşırdı, korkuya kapıldı. Melek ‘Korkma, Zekeriya’ dedi. ‘Duan kabul edildi. Karın Elizabeth sana bir oğul doğuracak, adını Yahya koyacaksın. Sevinip coşacaksın. Birçokları da onun doğumuna sevinecek. O rabbin gözünde büyük olacak. Hiç şarap ve içki içmeyecek; daha annesinin rahmindeyken Kutsal Ruh’la dolacak. İsrailoğulları’ndan birçoğunu, Tanrıları Rab’be döndürecek. Babaların yüreklerini çocuklarına döndürmek, söz dinlemeyenleri doğru kişilerin anlayışına yöneltmek ve Rab için hazırlanmış bir halk yetiştirmek üzere, İlyas’ın ruhu ve gücüyle Rab’bin önünden gidecektir.”

Zekeriya meleğe, ‘Bundan nasıl emin olabilirim?’ dedi. ‘Çünkü ben yaşlandım, karımın da yaşı ilerledi.’ dedi. Melek ona şöyle karşılık verdi: ‘Ben Tanrı’nın huzurunda duran Cebrail’im. Seninle konuşmak ve bu müjdeyi sana bildirmek için gönderildim.’ (Luka, 1:12-19).

Cebrail’e dair bir diğer görünüm ise yukarıda bahsetmiş olduğumuz Meryem’e İsa’nın haberinin verilmesidir:

“Elizabeth’in hamileliğinin altıncı ayında Tanrı, Melek Cebrail’i Celile’de bulunan Nasıra adlı kente, Davut’un soyundan Yusuf adındaki adamla nişanlı kıza gönderdi. Kızın adı Meryem’di. Onun yanına giren melek, ‘Selam, ey Tanrı’nın lütfuna erişen kız! Rab sizinleedir’ dedi. Söylenenlere çok şaşırان Meryem, bu selamın ne anlama gelebileceğini düşünmeye başladı ama melek ona ‘Korkma Meryem’ dedi. ‘Sen Tanrı’nın lütfuna eriştin. Bak, gebe kalıp bir oğul doğuracak, adını İsa koyacaksın. O büyük olacak, kendisine Yüceler Yücesi’nin oğlu denecek. Rab Tanrı O’na atası Davut’un tahtını verecek. O da sonsuza dek Yakup’un oyu üzerinde egemenlik sürecek, egemenliğinin sonu gelmeyecektir.’ dedi. Meryem meleğe, ‘Bu nasıl olur? Ben erkeğe varmadım ki’ dedi. Melek ona şöyle yanıt verdi: ‘Kutsal Ruh senin üzerine gelecek, Yüceler Yücesi’nin gücü sana gölge salacak. Bunun için doğacak olana kutsal, Tanrı Oğlu denilecek. Bak, senin akrabalarından Elizabeth de yaşlılığında bir oğula gebe kaldı. Kısır bilinen bu kadın şimdi altıncı ayındadır. Tanrı’nın yapamayacağı hiçbir şey yoktur.’ dedi. ‘Ben Rab’bin kuluyum’ dedi Meryem, ‘Bana dediğin gibi olsun.’ Bundan sonra melek onun yanından ayrıldı. (Luka, 1:26-38).

Eski Ahit içinde geçen olaylarda da Cebrail’in uyarıda bulunduğu, müjdelediği görülmektedir. İbrahim’in karısı Hacer’e (Tekvin, 16:7-11), Manoah’ın karısına (Hakimler, 13:2-3) ve Gideon’a (Hakimler, 6:11-12) haberler ulaştıran Cebrail, Yeni Ahit’teki fonksiyonuyla benzer şekilde görünmektedir (Tümer, 2021: 118). Yahudi ve Hristiyan cemaatleri ekseninde Kutsal Kitap dayanak alınacak olursa, Cebrail’in geçmiş peygamberlerle olan diyalogu, Tanrı adına iletişim kurması ve İsa’nın gelişi hakkında Meryem’le iletişimi gibi birçok önemli olayda ön planda olduğunu söyleyebiliriz.

Dante’nin satırları Cebrail melek konusunda Eski Ahit’ten bağımsız şekilde sadece İsa ile ilgili olarak karşımıza çıkar. Otuz ikinci kantoda Arşı Ala’ya ulaşmış olan Dante, yanında Aziz Bernard ile cennette bulunan insanların dizilimlerini izlemektedir (T. İ. 3.4.4.). Burada hatırlatmamız gerekir ki *İlahi Komedy*a eserinde *Cehennem* ve *Araf* boyunca Dante’ye Vergilius eşlik etmiştir. Bilindiği üzere Dante, cennet yolculuğunu Beatrice ile yapmış ancak son kantolarda Tanrı’ya nüfuz edebilmesi ve orada bulunan mucizevi güzellikleri daha iyi görebilmesi için daha yüksek nurlarla beraber bulunup o mevkinin ışığına alışması gerekecektir. Bu sebeple son kantolarda Dante’nin, Aziz Bernard ve sonrasında kısa bir an için Meryem ile iletişimi olacak ve bu sayede Dante’nin Tanrı’ya yönelip onu görme şansı olacaktır.

Tanrı'ya gözlerinin nüfuz edebilmesi için Dante'nin öncelikle Meryem'i görmesi ve hatta bir nevi onay alması gerekmektedir. Aziz Bernard'ın Dante'yi Meryem'e doğru yönlendirmesi ile hemen orada görülen melekler Dante'nin dikkatini çeker. Dante'nin "kutsal ruhlar" olarak betimlediği bu melekler, Meryem üzerinde dolaşmaktadırlar ve tam o sırada Cebrail görünür: "Ave Maria, gratia plena! diye terennüm ederek önünde kanatlarını açtı" (Alighieri, 2019: 205, K:32). Latince olan "Ave Maria, gratia plena" cümlesi "Selam sana, zarafet dolu Meryem" veya "Selam ey nimete eren Meryem" anlamlarına gelir. Bu iltifatı duyan cennettekiler hemen eşlik eder ve Meryem'i överler. Pasajda görülen selam verme "Ave Maria, gratia plena" ifadesi doğrudan Luka, 1:28'e işaret etmektedir. Yukarıdaki dipnotta vermiş olduğumuz pasajda (Luka, 1: 26-38), Cebrail'in Meryem'e selam vererek yanına girdiği bildirilir. Dante'nin, cennette Cebrail ile Meryem arasında geçen diyalogu, Luka İncili'yle bir paralellik kurduğunu yansıtmaktadır.

Dante henüz Meryem'in önünde duran meleğin kim olduğunu bilmez ve merakını gidermek için Aziz Bernard'a sorar: "Melikemizin gözlerine ateş kesilmiş bir halde büyük bir sevinçle bakan bu melek kimdir?" (Alighieri, 2019: 205, K:32). Bu soru üzerine Aziz Bernard Dante'ye o meleğin Cebrail olduğunu, Oğul'un inkarne olması ve kurtuluşu getirmede aracı olan melek olması olarak betimler: "Bir melek veya bir ruhta bulunabilen güven veya lütuf olarak ne varsa onda vardır. Biz de zaten böyle olmasını isteriz, çünkü Tanrı'nın Oğlu bizim ten yükümüzü yüklenmek istediği zaman yeryüzünde Meryem'e hurma dalını götüren odur" (Alighieri, 2019: 205, K:32).

Aziz Bernard'ın açıklamasıyla meleğin Cebrail olduğu görülür. Cebrail'e dair tasvirler onun güven ve lütuf bakımından çok yüksek olduğunu ifade eder. Cebrail, Hristiyan anlayışı için sıradan biri değildir, pasajdan anlaşılacağı üzere o, Oğul'un tenleşmesine aracılık etmiş ve Tanrı'nın inayetiyle Meryem'in gebe kalmasına sebep olmuştur. Bu gebelik ya da Oğul'un doğacağı bilgisi Dante tarafından hurma dalıyla ifade edilmiştir.

Bu satırlardan yola çıkarak Cebrail'in Hristiyan teolojisinde önemli bir yere sahip olduğu ifade edilebilir. Pasajın son kısmında Cebrail, Meryem ve hurma dalı arasında bir irtibatlandırma mevcut. Bu konu için Kutsal Kitap dizini üzerinde yapılan taramalar sonucu Eski ve Yeni Ahit'te birçok "hurma" pasajına rastladığımızı söylememiz gerekir. Eski ve Yeni Ahit mensuplarının hem dini hem de kültürel açıdan hurma ile ilişkileri her daim olmuştur. Örneğin Eski Ahit'te "Hurmalar diyarı", "Salih adamın hurma ağacı gibi biteceği", "Yahudi bayram ve törenlerinde elde hurma dalı tutulabileceği" gibi ifadeler vardır (Tesniye, 34:3; II. Tarihler, 28:15; Levililer, 23:40; Nehemya, 8:15; Mezmurlar, 92:12).

Analiz edilen pasajların hiçbirinde Dante'nin pasajında geçen “yeryüzünde Meryem’e hurma dalını götüren odor” ifadesiyle uyumlu bir pasaj bulunmamaktadır. Dante'nin metaforik tasvirinin dayanağını bulmak için daha geniş bir perspektiften bakmayı deneyecek olursak öncelikle Yeni Ahit’e bakmak gerekecektir. Daha sonra Kur’an-ı Kerim’e yönelmek gerekmektedir ki bu da işimizi fazlasıyla kolaylaştıracaktır. Yeni Ahit’te İsa’nın Kudüs’e girerken, halkın onu ellerinde hurma dallarıyla karşıladığına dair pasajlar mevcuttur (Bozkurt, 1998: 392). Yuhanna’da bu konu şöyle geçer: “Ertesi gün, bayramı kutlamaya gelen büyük kalabalık İsa’nın Yerus̱alim’e gelmekte olduğunu duydu. Hurma dalları alarak O’nu karşılamaya çıktılar. ‘Hozana! Rab’bin adıyla gelene, İsrail’in Kralı’na övgüler olsun!’ diye bağırıyorlardı.” (Yuhanna, 12:12-13). Dante, Yuhanna’da geçen bu merasim sayılabilecek karşılamayı, Yahudi geleneğiyle de özdeş kabul edip kendi pasajını yazmış olabilir. Bir diğer deyişle, Oğul’un Meryem’e müjdelenmesini İsrailoğulları’nın bir geleneği olan hurma dalı ile metaforik bir tasvire tabi tutmuş ve bunun önemli olduğu ifade etmek istemiş denilebilir (Levililer, 23:40). Kur’an-ı Kerim’e bakıldığında ise Meryem’in gebe kalmasından bir süre sonra acı ile kıvranarak bir hurma ağacının yanına gittiği ve ölmeyi dilediği görülmektedir:

“Böylece Meryem, çocuğa gebe kaldı ve onunla uzak bir yere çekildi. Doğum sancısı onu bir hurma ağacına yöneltti. ‘Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitmiş olsaydım!’ dedi. Bunun üzerine (Cebrail) ağacın altından ona şöyle seslendi: ‘Üzülme Rab’bin senin alt tarafına bir dere akıttı’, ‘Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün’ (Meryem 19/22-25).

Kur’an-ı Kerim’de geçen ayette Cebrail’in Meryem’e hurmanın varlığından söz etmesi, gebeliği esnasında aslında Allah’ın onu aç ve susuz bırakmadığını gösterir. Eski Ahit ve Yeni Ahit’te Meryem’e hurma ile ilgili atfedilen herhangi bir pasaj olmadığı kesindir. O halde Dante’nin bu tasvirlerini, tespit edebildiğimiz iki kaynağa dayandırabiliriz. Dante’nin “yeryüzünde Meryem’e hurma dalını götüren odor” pasajını yazarken Kutsal Yazı açısından dayanak kabul ettiği iki husustan birincisi Levililer’de geçen, hurma dalı taşıyarak kutlama yapılan Yahudi geleneği, ikincisiyse Kur’an-ı Kerim’de geçen hurma meyvesine doğrudan yapılan atıflardır.

2.3.8. Meleklerin Hiyerarşik Sınıflandırılması ve Dokuz Melek Grubunun Tasnif Çeşitleri

Meleklerin Tanrı katında dizilimleri, ast üst ilişkisinde bulunmaları ve kendilerine verilen görevler Dante’nin *Cennet*’inde öne çıkan önemli hususlardan biridir. Dante’nin meleklerle dair tasnifinin Yahudi ve Hristiyan kabulleriyle paralellik gösterip göstermediği *Cennet* bölümünde büyük yer işgal eden melekler konusunun anlaşılması adına oldukça önemlidir. Zaman zaman insan biçiminde tasvir edilmiş olan melekler, kâinat üzerinde,

Tanrı'dan aşağı ancak insandan da yukarı seviyede olan yetkileriyle, devinim sağlamaktadır. Bu idarenin kaynağı Tanrı olsa da kâinatın düzeninde faal olarak meleklerin görev aldığına dair Hristiyan teologların görüşüyle Dante'nin ifadelerinin örtüştüğü görülmektedir.

Meleklerin Tanrı'ya yakınlıkları ve grupları hakkında da detaya giren Dante, cennetin kendi hiyerarşik düzenine göre İlk Devindirici Gök'üne ulaşmıştır. Bu katmanda melek sınıfları vardır. İlk Devindirici olarak adlandırılan bu katman, diğer gezegenlerin ve göklerin yönetimini sağlamaktadır. Dante'nin İlk Devindiriciler katında karşılaştığı manzara Tanrı ve meleklerin hiyerarşik tasnifi olur: “Ben arkama dönüp de, gözlerim, dikkatli bakıldığı takdirde devri sırasında bu gökte görülen şeyle karşılaşınca, bir nokta gördüm; o kadar parlaktı ki, ışığı ile yanan gözler parlaklığının şiddetinden kapanmak zorunda kalırdı” (Alighieri, 2019: 178-179, K:28). Nokta olarak ifade edilen kısım Tanrı'nın kendisidir. Dante için o noktaya bakmak pek mümkün değildir çünkü ışığın, zekanın ve daha nicesinin ana kaynağı olan Tanrı'yı algılayacak kapasiteye henüz ulaşmamıştır. Noktanın etrafında bulunan halkalar Dante'nin dikkatini çeker. Halkaların sayısını ve özelliklerini betimler ancak onların melek sınıfları olduğuna dair bilgisi yoktur:

“Ona rengini veren ışığı çevreleyen halenin, meydana getirdiği buharlar ne kadar yoğunsa, ışığa daha fazla yaklaşmış gibi hemen aynı mesafede o noktanın çevresinde de bir ateş çemberi vardı ve öyle hızlı dönüyordu ki, en hızlı dönen, dünyayı saran hareketi bile geride bırakabilirdi. Bu ateş çemberini bir başka çember, ikinciye bir üçüncü, üçüncüyü bir dördüncü, dördüncüyü bir beşinci, beşinciye de bir altıncı çember kuşatıyordu. Bunlardan sonra gelen yedinci çember öyle genişti ki, Iuno'nun habercisi, onun tümünü kavrayabilmek için çok dar kalırdı. Sekizinci ve dokuzuncu çember de öyleydi” (Alighieri, 2019: 179, K:28).

Nokta etrafında bulunan dokuz ayrı çemberi sayan Dante, o halkaların birbirini çevrelediğini ve noktaya en yakın olan çemberden en uzak çembere doğru vasıflarının değiştiğini de ekler: “Bu çember, sayıları birden ne kadar uzaksa o kadar ağır dönüyorlardı.” (Alighieri, 2019: 179, K:28).

Dante'nin betimlemelerinde görmüş olduğumuz bu dokuz çember, geçmişten günümüze Hristiyan teologlarca tartışıl原因mış bir konu olarak karşımıza çıkar. Meleklerin Tanrı'ya yakınlıkları ve grupları hem filozoflar hem de din adamları açısından farklı görüşlerin konuşulmasına sebebiyet vermiş. Mesela bu dokuz çember, Hristiyan teolog ve Yunan yazar olan Pseudo Areopagite Dionysius (M.s. 5.Yy) tarafından üç ana sınıfa indirgenmiş ve üst, orta, alt hiyerarşiler şeklinde isimlendirilmiştir (Erbaş, 2012: 154). Areopagite'in görüşüne göre üç ana grup olarak sınıflandırılan bu melekler, gökte bulunmaktadır ve gökyüzünün en üst seviyesinde bulunan melek Tanrı'ya en yakın olanlardır. Birinci grup olarak

adlandırabileceğimiz bu melek sınıfı, Tanrı tarafından kutsanmakta ve aydınlık kazanmaktadır. Bu tanrısal nur, ilk gruba müteakip diğer çemberleri de aydınlatmaktadır (Erbaş, 2012: 154).

Meleklerin tasnifi ile ilgili karşımıza çıkan bir diğer görüş Nissalı Grego (ö.395) tarafından ortaya atılmıştır. Meleklerin dokuz gruba ayrılmasının, Yunan toplumunda bulunan “9 drahmi” adlı bir parayla ilişkisi olduğunu söylemiş ve Tanrı’ya yakınlıklarına göre bu melekleri Serafi, Kerubi, Taht, Egemenlik, Prenslik, Güç, Fazilet, Baş Melek, Normal Melek şeklinde sınıflandırmıştır (Erbaş, 2012: 155).

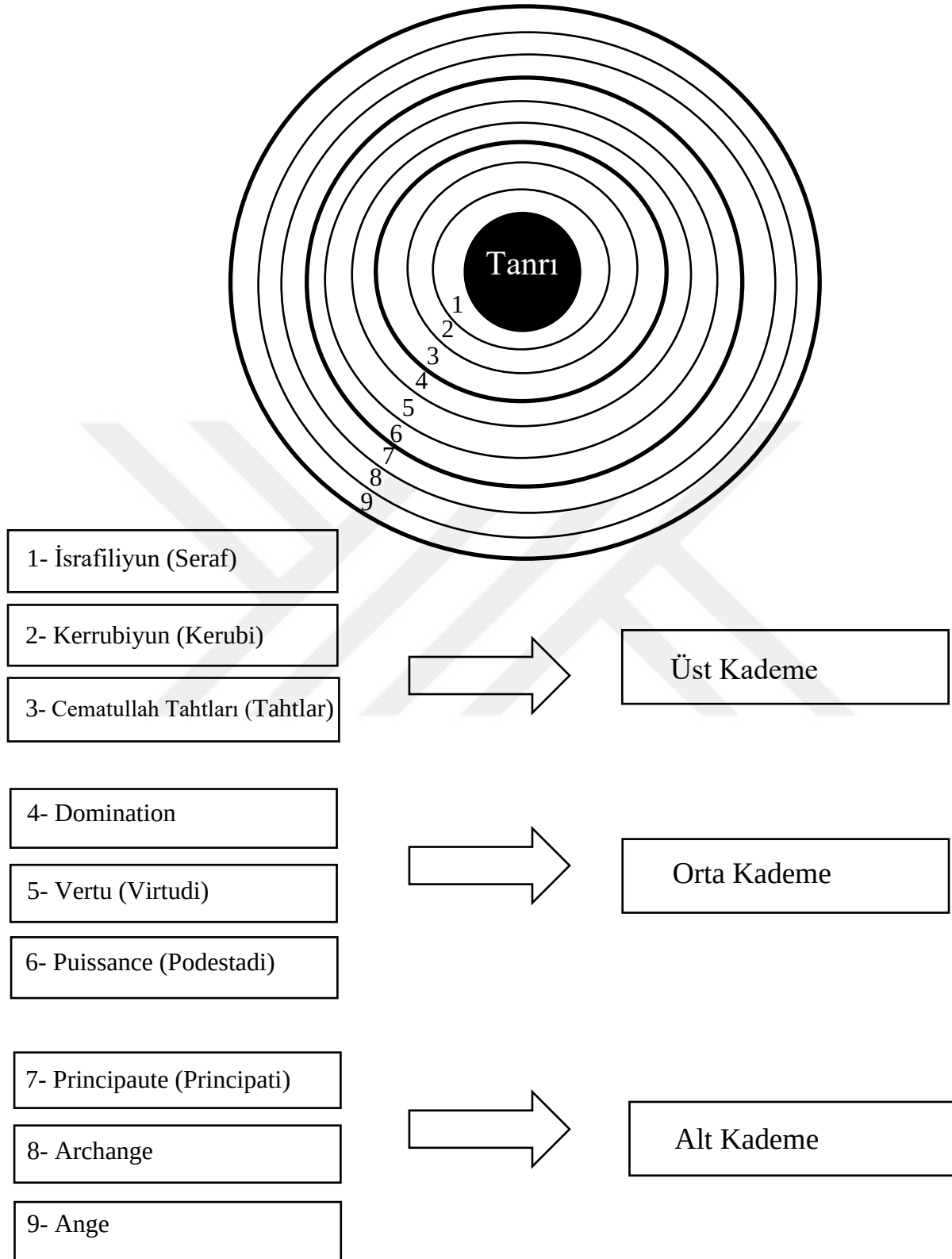
Irenee’nin melekler hakkındaki listesi Kerrubiyun ve İsrafiluyun haricinde dokuz gruptan oluşur. Daha sonra listesine kanatlı melekler olan İsrafiluyun meleklerini ve Tanrı’nın tahtını taşıyan Kerrubiyyun’u ekler. Origene ise Irenee’nin eklediği İsrafiluyun ve Kerrubiyun gruplarını listenin dışında tutarak melekleri dokuz grup şeklinde sınıflandırma yoluna gider (Erbaş, 2012: 157).

Meleklerin diğer gruplarının genel bir görünümü olarak Pavlus’un Koloseliler’e yazmış olduğu mektup önemli bir kaynaktır. Öyle ki Pavlus’un mektuplarında geçen ifadeler, birçok Kilise Babasının melekler hakkındaki tasnifini isimlendirmede önemli bir rol oynamıştır. Pavlus mektubunda şöyle demektedir: “Nitekim yerde ve gökte, görünen ve görünmeyen her şey -tahtlar, egemenlikler, yönetimler, hükümlerlikler- O’nda yaratıldı. Her şey O’nun aracılığıyla ve O’nun için yaratıldı.” (Koloselilere Mektup, 1:16).

Dante’nin satırlarına dönecek olursak Pasajın devamında, Dante’nin gözlemlerini ve zihnindeki soru işaretlerini açıklamak için Beatrice hemen açıklamaya yapmaya başlar ve ona, nokta ile çemberler arasındaki ilişkiyi anlatır: “Gök ve bütün tabiat bu noktaya bağlıdır. Ona en yakın olan şu çembere bak. Bil ki, bu kadar hızlı dönmesi, onu işleten büyük aşktan ileri geliyor” (Alighieri, 2019: 179, K:28). Tanrı’ya en yakın olan melek grubu az sonra bahsedeceğimiz İsrafiluyun (Seraf) melekleridir. Beatrice’nin yaptığı açıklama aslında Tanrı ve meleklerin düzenine dair önemli bir bilgidir. “Gök ve tabiat buraya bağlıdır” ifadesiyle daha önce değindiğimiz gibi göklerin ve doğanın meleklerle olan ilişkisi, yani meleklerin gökteki ve karadaki düzeni idare etmesi, dolaylı yoldan vurgulanmıştır. Ayrıca noktanın Tanrı olduğunu açıklayan Beatrice, noktaya yani Tanrı’ya en yakın olan çemberin O’na olan aşkıdan dolayı diğerlerine göre daha hızlı hareket ettiğini tasvir eder. Yunanlı Hristiyan teolog Areopagite Dionysius’un görüşleri doğrultusunda Dante’nin satırlarına bakacak olursak, birinci grup meleklerin Tanrı’ya en yakın olması ve onun ışığını en çok ve en hızlı alması onların daha fazla aşk ile dolmasına sebebiyet verecektir ve dolayısıyla hızlı dönmeleri gayet olağan bir durum olacaktır.

Aşağıda vermiş olduğumuz şemada ve devamında gelen başlıklarda yapmış olduğumuz sınıflandırma, elimizde bulunan iki kaynağa göre düzenlenmiştir. Altın Kitaplar yayınlarının Feridun Timur çevirisi ile Oğlak yayınlarının Rekin Teksoy çevirisinden faydalanarak meleklerin tasnifine dair olan bu konuyu oldukça geniş bir şekilde ele almaya çalıştık. Melek gruplarının isimleri telaffuz ve yazım konusunda küçük farklılıklar gösterse de kastedilen konum ve kendilerine atfedilen güç aynı grubu simgelemektedir. Bu nedenle elimizdeki çevirilerden ve meleklerle dair kaynaklardan çeşitli versiyonları ele alarak Dante'nin melek tasnifini izah etmeye çalıştık.

Şekil 2.1. Dante'nin Dokuz Melek Grubuna Dair Tasnifi

2.3.8.1. Tanrı'ya En Yakın Üst Kademe Melekler: Seraf, Kerubi, Tahtlar

Bir önceki başlıkta vermiş olduğumuz görüşler itibariyle din bilginlerinin meleklerin tasnifi konusuna dair ortak bir fikri olmadığı ortadadır. Bu konu Dante tarafından eserde belirgin bir şekilde işlenir. Dante meleklerin mertebelerine yönelik şüphelerini gidermesi için Beatrice'ye yönelir. Beatrice dokuz melek sınıfını tek tek açıklamaya başlar: “İlk daireler sana İsrafilîyun'la Kerrubiyun'u gösterdi. Mümkün olduğu kadar noktaya benzemek arzusuyla, kendilerini hızla alıp götüren bağları izlemekte ve ne kadar yükselmişlerse noktaya o kadar çok benzemektedirler” (Alighieri, 2019: 181, K:28). Beatrice, Tanrı'ya en yakın dairelerin O'na benzeme arzusuyla O'nun etrafında dönüp mükemmelliği diğer katmanlara aktarmakta olduklarını ve Tanrı'nın etrafında en hızlı devinim gösterenlerin İsrafilîyun (Seraf) ve Kerrubiyun (Kerubi) grupları olduğunu açıklar. Dante, bu iki grup arasında hangisinin Tanrı'ya en yakın olduğuna dair bilgiyi bize yirmi birinci kantoda verir: “Fakat gökte en çok ışık alan ruh, gözleriyle Tanrı'ya en çok nüfuz eden İsrafilî bile, senin soruna doyurucu bir cevap veremez” (Alighieri, 2019: 138, K:21).

Dante'nin diziliminde ilk iki grup olan Seraf ve Kerubi, sırlama açısından Yahudi teologlarca daha farklı açıklanmaktadır. Sıralama, Dante'nin aksine önce Kerubi daha sonra Seraf şeklindedir. Öncelikle Yahudi kaynakları ekseninde konuya bakmak, kronolojik gelişimi daha net görmek açısından önem arz edecektir.

Pasajda geçen Kerrubiyun melekleri “Kerubim”, “Keruv” ve “Cherubim” olarak da ifade edilir (Serdar 2009:15). Kerubim, Asur veya Akad kaynaklı bir kelime olarak “dua eden kimse” anlamına gelmektedir (Keleş, 2019: 68). Diğer meleklerle nazaran Tanrı'ya en yakın ve mevki olarak en yüksek konumda bulunan bu melek grubunun “Cherub” ismi İbrani kaynaklarda “muhafaza etmek” ve “örtmek” gibi anlamlara gelmektedir (Serdar, 2009: 15). Eski Ahit'te bu melekler fiziksel olarak tasvir edilmektedir: “Her Keruv'un dört yüzü vardı: Birinci yüz öküz yüzüne, ikincisi insan yüzüne, üçüncüsü aslan yüzüne, dördüncüsü kartal yüzüne benziyordu.” (Hezekiel, 10:14). Keruv meleklerinin görevlerine dair bir sahne de Tekvin bölümünde karşımıza çıkar: “Onu kovdu. Yaşam ağacının yolunu denetlemek için de Aden bahçesinin doğusuna Keruvlar ve her yana dönen alevli bir kılıç yerleştirdi.” (Yaratılış, 3:24). Kerubi meleklerinin Tanrı'nın göklerdeki tahtını taşıdıklarını ifade eden görüşler de mevcuttur (Serdar, 2009: 153). Hristiyan teolog Irene'e'nin de görüşü, Keruvların Tanrı'nın tahtını taşıdıkları yönündedir (Erbaş, 2012: 157). İskenderiyeli Philo'ya göre Kerubim melekleri, Tanrı'nın en üst seviyedeki gücünü ve hakimiyetini sembolize etmektedirler (Keleş, 2019: 68).

Pasajda geçen diğer melek grubu İsrafilîyun ise “Seraflar” veya “Seraphim” şeklinde adlandırılır (Serdar, 2009: 154). Kelime anlamı “ateş”, “yakıcı” gibi anlamlara gelen Seraphim melekleri Tanrı’nın etrafında O’nun tahtına yakın duran ateşli nedimeler kabul edilirler (Keleş, 2019: 71). Bu melek grubuna Kutsal Kitap’ta Yeşeya bölümünde yer verilir: “Üzerine Seraflar duruyordu; her birinin altı kanadı vardı, ikisiyle yüzlerini, ikisiyle ayaklarını örtüyor, öbür ikisiyle de uçuyorlardı. Birbirlerine şöyle sesleniyorlardı: ‘Her şeye egemen Rab kutsal, kutsal, kutsaldır. Yüceliği bütün dünyayı dolduruyor.’ (Yeşeya, 6:2-3). Yeşeya dışında başka bölümlerde de Seraphim meleklerine yönelik pasajların var olduğunu belirtmemiz gerekir:

“Tahtın önünde billur gibi, sanki camdan bir deniz vardı. Tahtın ortasında ve çevresinde, önu ve arkası gözlerle kaplı dört yaratık duruyordu. Birinci yaratık aslana, ikincisi danaya benziyordu. Üçüncü yaratığın yüzü insan yüzü gibiydi. Dördüncü yaratık uçan bir kartalı andırıyordu. Dört yaratığın her birinin altışar kanadı vardı. Yaratıkların her yanı, kanatlarının alt tarafı bile gözlerle kaplıydı. Gece gündüz durup dinlenmeden şöyle diyorlar: ‘Kutsal, kutsal, kutsaldır. Her şeye gücü yeten Rab tanrı, var olmuş, var olan ve gelecek olan.’ (Vahiy, 4:6-8).

Yahudi kaynakları olan Talmud ve Midraş içindeyse bu meleklerin manevi temizlik ile ilgilendiklerine vurgu yapılır (Keleş, 2019: 72).

Görüldüğü üzere Eski Ahit ve Yahudi din bilginleri açısından Kerubim ve Seraphim melekleri birçok şekilde tanımlanmaktadır. Dante’nin Kerubi (Kerubiyun) meleklerini ikinci sraya, Seraf (İsrafilîyun) meleklerini ise ilk sraya yerleştirmesi, bu konuda Yahudi kaynaklarına bağlı kalmadığını gösterebilir ancak bilinmelidir ki Yahudi metinlerinde, Kerubi ve Seraf melek gruplarının birlikte anıldığı, görevlerini beraber yerine getirdiklerine dair bilgiler yer almaktadır. Tanrı krallığında bulunan bu melekler Enok kitabı içinde de beraber anılırlar ve Tanrı’ya niyazda bulundukları bildirilir (Keleş, 2019: 72). Yahudi literatüründe meleklerin dizilimi konusunda oluşturulan hiyerarşik sınıflandırmanın genel hatlarıyla Hristiyanlarca kabul edildiği söylenebilir (Erbaş, 2004: 39). O halde Dante’nin ilk iki melek grubunun yerini bu şekilde belirtmesi, Rabbinik literatüre aykırı bir çizgide olmadığını gösterir. Bu konuya çeşitlilik sağlaması amacıyla bazı Hristiyan melek tasniflerinde, Seraf (İsrafilîyun) meleklerinin, Tanrı’ya yakınlık olarak ilk sırada bulunduklarını gösteren dizilimlerin de bulunduğunu söyleyebiliriz (Erbaş, 2012: 158). Sonuç olarak bu iki grup melek, Tanrı’nın yanında ve O’nun hizmetinde bulunmaktadır. Bu sebeple aralarında net bir ayrıma gidilmesi, aralarında bulunan görev ve Tanrı’ya yakınlık gibi hususların benzerliği sebebiyle, zorlama ifadeler doğurabilir.

Beatrice Dante’ye Seraf ve Kerubi meleklerini gösterdikten sonra üst kademede yer alan diğer melek grubunun kimler olduğunu açıklar: “Evvelkilerin çevresinde giden şu öteki aşklar,

Cematullah'ın Tahtları denen meleklerdir. Bunlarla üçlü sınıf son bulmaktadır” (Alighieri, 2019: 181, K:28).

Yahudi kaynaklarına bakıldığında bu Taht meleklerinin “Hayot” şeklinde isimlendirildiğini görürüz. Yahudi anlayışta bu melek grubu, Tanrı'nın tahtını taşımak ve onu korumakla görevlidirler. Eski Ahit'te, Tanrı'nın tahtıyla meşgul olan bu meleklerle ilgili net bir pasaj yoktur. Hezekiel'de geçen “Otuzuncu yılda, dördüncü ayın beşinci günü Kevâr Irmağı kıyısında sürgünde yaşayanlar arasındayken gökler açıldı, Tanrı'dan gelen görümler gördüm” (Hezekiel, 1:1), ifadesinin Hayot melek grubu olduğuna dair görüşler vardır (Keleş, 2019: 73).

Bir diğer isimlendirme olarak karşımıza çıkan, Tanrı'nın taht melekleri olarak ifade edilen “Ofanim”, Yahudi kutsal yazılarda “Hayot” isminden daha fazla yer edinmektedir. Yahudilerin Kutsal yazılara dair edebiyatında “Tekerlekler” ya da “Çok Gözlüler” şeklinde tasavvur edilen bu grup, Tanrı'nın bizatihi tahtı olarak kabul edilir. II. Enok kitabında, tarif edilen Ofanim grubu, gökyüzünün yedi, sekiz ve dokuzuncu katlarında bulunmakta ve her an Tanrı'yla konuşup O'nu zikreden varlıklar olarak anlatılmaktadır (Keleş, 2019: 74). “Hayot” veya “Ofanim” olarak adlandırılan melek grubunun isim çeşitliliği olsa dahi, Tanrı'nın tahtları olarak betimlenmeleri aslında aynı gruptan bahsedildiğini göstermektedir. Timur'un açıklamalarına göre Thomas Aquinas, *Summa Theologica* eserinde bu meleklerden “Tanrı'nın tahta oturur gibi bu meleklerle oturması” şeklinde bahsetmektedir (Alighieri, 2019: 181).

Hristiyan kaynaklarına bakıldığında, Pavlus'un Koloselilere mektubunda geçen bu grup diğer gruplarla birlikte sıralı şekilde anılmaktadır. Bir diğer ifadeyle “Küresi” olarak isimlendirilen bu grup Tanrı katında olan yargılamalarda görev alır ve Tanrı'nın tahtına hizmette bulunarak O'nun emirlerini yerine getirirler (Erbaş, 2012: 160). Bu melekler aynı zamanda Tanrı'nın hükümlerini diğer meleklerle aktarma göreviyle sorumludurlar (Serdar, 2009: 155). Bu melek grubuna Cematullah Tahtları denilmesinin sebebi Tanrı'ya olan yakınlıkları ve onun buyruklarını her an gözlüyor olmalarından gelmektedir.

Tanrı'ya en yakın melekler grubu olarak ele aldığımız Seraf, Kerubi ve Tahtlar isimli melekleri hem Eski Ahit hem de Yeni Ahit çerçevesinde incelemeye çalıştık. Ayrıca Rabbinik literatürü ve Hristiyan din bilginlerinin görüşlerini de aktarmaya çalıştık. Dante'nin meleklerle verdiği önem sadece kâinat düzeni ve devinim açısından değil, hiyerarşik sınıflandırma olarak da *Cennet* pasajlarında açıkça görülmektedir. Hristiyan teologların, kendilerinden önce bulunan literatürü kapsayacak şekilde konuya farklı yorumlarla yaklaştığı görülmektedir. Bununla beraber tasnif açısından Yahudi kaynaklara bağlılığın bulunması, Hristiyan teolojik zemininin tamamlanması açısından önem arz etmektedir.

2.3.8.2. Orta Kademe Melekler: Domination, Vertu ve Puissance

Beatrice, Dante'nin zihnindeki sorulara cevap vermeye devam eder ve diğer kademede bulunan üç melek grubunu, sürekli ilahi söyleyip Tanrı'yı zikreden melekler diye tanıtarak, ona açıklar: “Bu aşama sırasında üç tanrıça vardır: Birincisi Domination'lar denen meleklerdir, bunların arkasından Vertu'lar gelir, üçüncüsü de Puissance'ler sınıfına girenlerdir” (Alighieri, 2019: 182, K:28).

Dizilimde adı ilk geçen Domination (Dominazioni) grubu, “Hükümrانlık” ve “Egemenlik” olarak da bilinir. Yönetme ve hüküm gücüne sahip olan melekler anlamına gelir (Serdar, 2009: 155). Bu grup kendisinden sonra gelen gruptan üstün güçlere sahip ancak Kerubi, Seraf ve Tahtlar denilen meleklerden de daha aşağı bir kademededir.

Bir sonraki grup olan Vertu (Virtudi), “erdemliler”, anlamına gelmektedir. Dante'nin bu bölümde yapmış olduğu sınıflandırma Yahudi kaynaklarına ve Hristiyan melek hiyerarşisine göre aykırı bir sınıflandırmadır. Hiyerarşik tasnife göre “Domination” melek grubunun akabinde Principalities (Principaute) yani “Prenslikler” grubu gelir (Serdar, 2009: 155; Erbaş, 2012: 160). Oysa Dante, Prenslikler grubunu son kademeye yerleştirmiş ve orta kademeye onun yerine, Vertu (Virtudi) grubunu koymuştur.

Son grup Puissance (Podestadi) yani “Güçler” anlamına gelen melek grubudur. Büyük sorumlulukları olan bu melek sınıfı, diğer melek gruplarını kontrol etmekle yükümlüdürler (Erbaş, 2012: 160).

2.3.8.3. Alt Kademe Melekler: Principaute, Archange ve Ange

Beatrice, Dante'ye dokuz melek grubunun sonuncularını açıklar: “Sondan önce gelen iki raks çemberinde Principautelerle Archangeler dönerler; sonuncusu ise, sevinip bayram yapan Angelerden meydana gelmiştir” (Alighieri, 2019: 182, K:28).

Hristiyan kabulüne göre orta kademe melekler grubunda olan Principaute (Principati) yani “Prenslikler” grubu, Dante'nin tasnifinde son kademeye yerleştirilmiştir. Dante'nin sınıflandırmasını dikkate alarak devam edecek olursak “Principaute” (Principati) grubu melekler, iyi meleklerle yöneticilik yapar, o meleklerle görevlerini bildirir ve onları denetlemekle meşgul olurlar (Erbaş, 2012: 160). Bir diğer ifadeyle kendi idarelerinde bulunan meleklerle başkanlık etmekle görevli oldukları kabul edilir (Serdar, 2009: 155). Yeni Ahit'e bakıldığında bu konuyla ilgili Efeslilere Mektup bölümünde bir yer öne çıkar. Prensler grubuna ve görevlerine yönelik Yeni Ahit'te geçen pasaj şu şekildedir: “Öyle ki Tanrı'nın çok yönlü

bilgeligi, kilise aracılığıyla göksel yerlerdeki yönetimlere ve hükümlara şimdiki dönemde bildirilsin.” (Efeslilere Mektup, 3:10).

Son kademenin bir diğer melek grubu Beatrice’nin sözleriyle Archange olarak isimlendirilir. “Baş Melek” anlamına gelen bu grup, melekler içinde belli bir gruba yöneticilik yapmakta ve o grup üzerinde idareci olmaktadır (Serdar, 2009: 155).

Dokuz melek grubunun en sonunu oluşturan Ange isimli grup, en alt seviyedeki meleklerdir. Normal melekler olarak da bilinirler. Bu grupta bulunan melekler, Erbaş’ın ifadesiyle, bazı küçük haberleri bildirmekle görevlidirler (Erbaş, 2012: 160).

Beatrice tüm melek gruplarını üç ana kademe şeklinde Dante’ye açıkladıktan sonra bu meleklerin farklı kademelerde olmalarına rağmen birbirlerine olan etkilerinin sürekli sürdüğünü belirtir: “Bu sınıfların hepsi de yukarı bakarlar. Aşağıda öyle büyük bir kuvvete maliktirler ki hepsi de, onları kendine çeken Tanrı tarafından cezpt edilirler” (Alighieri, 2019: 182, K:28). Beatrice, son grup Ange’den ilk grup olan Seraf ve Kerubi meleklerine, oradan da Tanrı’ya yönelik bir çekim kuvveti olduğunu belirtir. Bu çekimin ya da Tanrı’ya ulaşma arzusunun bir başka versiyonunu, yeryüzündeki en alt kategori canlıdan, Tanrı’ya kadar aşamalı bir şekilde geliştiğini daha önce konuşmuştuk. İki farklı başlık altında da olsa Dante’nin ifadeleri ortak bir fikrin, yani yaratılmış bütün canlı ve cansız varlıkların Tanrı’ya yönelmeyi arzuladığını ve bu arzu miktarınca tanrısal gufrana eriştiğini göstermektedir.

2.3.8.4. Dante’nin Melek Hiyerarşisinin Kaynağına Dair Bir Değerlendirme

Meleklerin hiyerarşik sınıflandırmasına dair yapmış olduğumuz çalışma Dante’nin cennet düzenini anlamak adına önemli bir adımdı. Melek gruplarını incelerken Dante’nin, genel hatlarıyla Yahudi ve Hristiyan tasnifine bağlı kaldığını ancak bir yerde değişikliğe gittiği görülmektedir. Orta kademe melekler başlığında Dante, “Principalities/Prenslikler” yerine “Vertu/Erdemliler” gurubunu yerleştirmiş ve sınıflandırmasına devam etmiştir. Hristiyan kabulüne göre orta kademede olması gereken “Principalities/Prenslikler” grubunu son kademeye aktarmıştır.

Hristiyan teologların bu hiyerarşik dizilimde Yahudi geleneğine ve Rabbinik literatüre bağlı kaldığını daha önce belirtmiştik (Erbaş, 2004: 39). Hristiyan inancında olması gereken melek dizilimini Tanrı’ya en yakın olan gruptan en uzak olana doğru sırasıyla verecek olursak: Üst kademe, Seraflar (İsrafiliiyun), Kerubiler (Kerrubiyyun), Tahtlar (Cematullah’ın Tahtları); orta kademede, Egemenlikler (Domination), Prenslikler (Principalities), Güçler (Puissance); alt

kademede ise, Gerçekler (Ordular/Tümenler), Baş Melekler (Archange), Normal Melekler (Ange) şeklinde olduğunu görürüz.

Dante'nin diziliminde ise alt kademede, “Gerçekler (Ordular/Tümenler)” melek grubunun çıkarılmış ve onun yerine “Prenslıklar/ Principalities” melek grubunun yerleştirildiği görülür. Dante, “Prenslıklar” grubunun boşluğunu ise “Vertu” denilen “Erdemliler” melek grubuyla doldurmuştur. Hristiyan melek tasnifi ile aradaki farkı daha net görmek adına Dante'nin melek hiyerarşisini verecek olursak konu daha anlaşılır hale gelecektir: ilk kademede, İsrailiyun (Seraflar), Kerrubiyun (Kerubiler), Cematullah'ın Tahtları (Tahtlar); orta kademede, Domination (Hükümdarlar/Egemenlik), Vertu (Erdemliler), Puissance (Güçler); son yani alt kademede ise, Principaute (Prenslıklar), Archange (Baş Melekler) ve Ange (Normal Melekler) şeklindedir.

Dante'nin melek hiyerarşisi kökende Rabbînik literatürde oluşturulmuş ve Hristiyan teologlarca da aynen kabul edilmiş dizilime genel olarak uymaktadır. O halde kendi melek tasnifinde yapmış olduğu bu değişiklik, Hristiyan melek anlayışına hakim olmadığını mı gösterir? Yoksa Dante, farklı bir din bilimciye ait melek tasnifini mi uygulamıştır? Bu soruların cevabına yine *Cennet* kitabında rastlamaktayız. Meleklerin tasnifine dair ilk ipucu onuncu kantoda karşımıza çıkmaktadır. Konudan sapmamak adına detaya girmeden olayı ifade edelim. Dante ve Beatrice, Güneş Gök'ünde din bilginleriyle karşılaştıkları sırada, pasajlar içinde karşılaşılan şahsiyetler hakkında bilgi verilir. Bu esnada Thomas Aquinas ile Dante arasında geçen bir diyalogda Aquinas, Hristiyanlığı kabul eden Yunanlı Dionysios'tan bahseder: “Gelen meşalenin ışığına bak. O yeryüzünde yaşadığı sürece, meleklerin yapıları ve görenlerine herkesten çok nüfuz etmiştir” (Alighieri, 2019: 71, K:10). Yunanlı Dionysios ile ilgili bir diğer pasaj yirmi sekizinci kantoda, bu sefer Beatrice'nin ifadeleriyle aktarılmaktadır: “Dionysios, bu sınıfları temaşa için öyle bir arzu gösterdi ki, benim yukarıda dediğim şekilde onları ayırarak adlandırdı.” (Alighieri, 2019: 182, K:28).

Vermiş olduğumuz pasajlar doğrultusunda Dante, *Cennet* bölümünde bulunan, melekler hiyerarşisini Dionysios'a dayandırmaktadır. Bahsi geçen Dionysios, milattan sonra beşinci yüzyılda yaşamış olan “Sözde Areopajit Dionysios” olarak bilinir. İlahi İsimler, Mistik Teoloji, Kilise Hiyerarşisi ve Göksel Hiyerarşi gibi risaleleriyle tanınan Areopajit Dionysios, özellikle melekler üzerine yazmış olduğu yazılarla ön plana çıkmaktadır. Dionysios'un, *De Coelesti Hierarcia* eseriyle Dante'nin melek tasnifinde esin kaynağı olduğu görülmektedir (Batuk 2012:86–93). Ayrıca Sahte Dionysius'un melekler hakkındaki tasnifi ve tanrısallık nurun kademeli bir şekilde yakından uzağa doğru aksetmesi de Dante'nin etkilendiği noktalardan

biridir. Her ne kadar melekler özelinde bu konuyu konuşsak da *Cennet* bölümü boyunca Tanrı'dan çıkan ışığın kademeli şekilde yaratılmış tüm varlıklara ulaştığı mesajı verilmektedir. Dante'nin melekler içinde yapmış olduğu hiyerarşik anlatıyı *Cennet* bölümü boyunca diğer tüm varlık içinde yaptığını belirtmekte fayda var.

Meleklerin hiyerarşik sınıflandırılması adlı konuya başlarken, sınıflandırmada bazı Hristiyan teologların, genel hatlarıyla Yahudi yorumlara bağlı kalsalar da farklı görüşler öne sürdüklerini söylemiştik. Dante'nin eserinde tercih etmiş olduğu melek sınıflarının seçilmesinde Thomas Aquinas'ın da etkisinin olduğunu söylemekte fayda var. Aquinas, *Summa Theologica* eserinde Tanrı'ya yakınlık ve uzaklıklarına göre meleklerin tasnifine değinmektedir (Aquinas, 1952: 108). Birçok tinsel konuda Aquinas'ın görüşlerini benimseyen Dante'nin, melekler konusunda da onun kabullerini, onun takip ettiği Hristiyan teologların görüşlerini ele almak istemesi önemli bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3.9. Cennet İçinde Akan Su Metaforu Bağlamında Kevser ve Vaftiz Değerlendirmesi

Dante'nin Arş-ı Ala'ya ulaştığı ve Tanrı katındaki cennetlikleri tasvir ettiği otuzuncu kanto melekler konusuna farklı bir açıdan yaklaşmaktadır:

“Eşi görülmemiş bir baharla süslü iki sahil arasında, yalap yalap yanan bir nehri andırır bir ışık gördüm. Nehirden kuvvetli kıvılcımlar yükseliyor; altın içine kakılmış yakutlar gibi, gelip dört bir yandan çiçeklere konuyorlardı. Sonra çiçeklerin kokusuyla sarhoş olmuşçasına, tekrar o muhteşem girdaba dalıyorlar; oraya biri giriyor, bir başkası çıkıyordu” (Alighieri, 2019: 192, K:30).

Tanrı katında dizilmiş olan Eski ve Yeni Ahit cennetlikleri melekler tarafından kutlanmaktadır. Bu sevinç ve terennümler arasında Dante, meleklerin ışıldayan bir nehre dalıp çıktıklarını daha sonra da cennetliklerin baş ucuna gittiklerini ifade eder. Bu olay nehre giren ve çıkan ve hemen sonrasında cennetliklerin yanına giden melekler aracılığıyla sürekli tekrar eder. Bu tablo karşısında Dante şaşkınlığa uğrar ancak Beatrice ona bir an önce bu sudan içmesi gerektiğini söyler: “Fakat bu büyük ışın sönmeden evvel, bu sudan içmen gerekiyor.” (Alighieri, 2019: 193, K:30). Dante bu sudan içmelidir çünkü fani vücudu ve duyu organları, Arş-ı Ala'yı kavrayacak ve hissedecek yeterliliğe sahip değildir. Suyu yüzünü daldırdıktan sonra etrafına bakınan Dante, gözleriyle cennete daha iyi nüfuz edebilecek hale gelmiştir: “Bu sudan içer içmez... maskeli insanlar, yüzlerini gizleyen takma yüzü kaldırıncaya nasıl evvelkinden başka görünürse, çiçeklerle kıvılcımlar da bana daha büyük bir zevk verecek şekilde tıpkı öyle değişti. Öyle ki göğün iki divanı da gözümün önünde belirdi.” (Alighieri, 2019: 193, K:30).

Pasajdan anlaşılacağı üzere Dante, bu su sayesinde bedensel noksanlığından kurtulmuş ve neredeyse tanrısal mükemmellik seviyesinde olan şeyleri daha iyi görebilecek hale gelmiştir. Diğer bir deyişle duysal olarak tamamlanmış ve Arş-ı Ala'ya daha farklı bakabilme yetisine kavuşmuştur. Görüldüğü üzere cennet ehlini ve melekleri gözlerindeki buğu kalkmış şekilde daha açık görmektedir.

Bu satırlar İslami literatürde bulunan “kevser havuzu” terimini akıllara getirebilir. Bundan dolayı konuya İslamiyet ve Dante açısından mukayeseli şekilde bakmanın yararlı olacağını düşünmekteyiz. İslami açıdan “kevser suyu”, “kevser havuzu”, “kevser nehri” gibi birçok şekilde ifade edilen cennet suyunun, İslam Peygamberi Hz. Muhammed’e cennette tahsis edileceği bilinmektedir (Ertürk, 1997: 546). İslami tefsir ve hadis kaynaklarında geçen ifadeler, kıyamet gününde birçok peygamberin kendi havuzunun ya da nehrinin başında bulunup kendi inananlarını oraya toplayacağını söylemektedir (bkz. Tirmizi, “*Şıfatü'l-kıyame*”,14; Taberani, VII, 212). Bu ifadeler açısından pasajları karşılaştırmaya gidecek olursak Dante, suyu içtikten sonra cennetlikleri ve melekleri “Öyle ki göğün iki divanı da gözümün önünde belirdi” şeklinde tasvir etmektedir. İslami açıdan suyun başına inanlar toplanacaktır, pasajlara bakıldığında suyu içen Dante orada cennet ehlini görmektedir.

Bir başka kıyaslama yapacak olursak İslami rivayetlere göre süslü olan ve ışıltı ışıltı parıltı bu havuzun suyundan içen müminlerin, sonsuz yaşamları boyunca tekrar susamayacakları ve yüzlerinin asla kararmayacağı bildirilmektedir (Ertürk, 1997: 547). Dante ise bu suyla temas kurduğu anda duysal olarak aydınlanmış ve cenneti daha iyi temaşa etmiştir.

Yapmış olduğumuz karşılaştırmaya rağmen Dante’nin su tasvirlerinin kaynağını çok da uzakta aramaya gerek olmadığını söyleyebiliriz. Bilindiği üzere vaftiz Hristiyanlık için vazgeçilmez bir sakramanttir. Dante’nin cennette Arş-ı Ala’ya ulaştığı noktada, ışıltı ışıltı parlayan ve meleklerin girip çıktığı su tasvirleri, yeniden doğumu simgeleyen bir betimleme olarak yorumlanabilir. Bu konuya su simgeciliği konusunda önemli yorumlar yapmış Eliade’nin görüşleriyle yaklaşmak yerinde olacaktır. Eliade, suların gizil bir güç potansiyeline sahip olduğunu ve evrensel nitelikler taşıdığını düşünür. Ona göre su, her türlü şekilden öncedir ve bilinen her türlü yaratı suyla başlamaktadır. Bununla beraber suya girmek ya da batmak, şekilden önceye geri dönmeyi, varoluş öncesine yeniden ulaşmayı ifade etmektedir. Kısacası yeniden doğuşu ifade eden su simgeciliği, kendisine temas ile yenilenmeyi ifade etmektedir (Eliade, 2019b: 115).

2.4. İlk İnsan, Peygamberler ve Krallar

İlahi Komedyası'nın Cennet bölümü, teolojik açıdan Hristiyan ve Yahudi geleneğini yansıtmakta çok önemli bir role sahiptir. Hristiyanlığın temelini oluşturan Yahudilik, vahiy ve peygamber eksenli olarak köklü bir geçmişe sahiptir. Peygamber ve Tanrı ile olan iletişim Eski Ahit ve tabi şifahi kültür aracılığıyla sonraki nesillere aktarılmıştır. Bu aktarım İsa'nın geldiği zamanda da kümülatif bir ilerleme kaydetmeye devam etmiştir. Dante'nin *Cennet* bölümü, peygamberlere çeşitli açılardan değinmektedir. *Cennet* bölümünün girift yapısı ve sembolik diyalogları arasında Dante, Eski Ahit muhataplarına elçilik yapan peygamberlere yer vermektedir. Hristiyanlığın Eski Ahit'i ve geçmiş peygamberleri benimseyip İsa'nın öğretisiyle yola devam ediyor olmaları, Hristiyanlığın tamamlanması veya Musa'nın şeriatının İsa tarafından tekmil edilmesi şeklinde değerlendirilebilir. Bu konuyla ilgili Yeni Ahit şu ifadeleri kullanır: “Kutsal Yasa’yı ya da peygamberlerin şeriatını yıkmak için geldiğimi sanmayın. Ben yıkmaya değil, tamamlamaya geldim.” (Matta, 5:17).

Burada önemli olan Dante'nin satırlarını yazarken Hristiyan çizgide ilerleyip aynı zamanda Yahudi geleneğinin kabullerini bizlere aksettirmesidir. Dante, *Cennet* pasajlarında Adem, Yahya, Yuşa, Hezekiel, Süleyman, Musa, Davud, Yakup, Esav ve Daniel gibi birçok peygambere farklı açılardan değinmektedir. Bu bölümde Dante'nin peygamberlerle olan diyaloglarını ya da isimlerinin anıldığı olayları değerlendirmeden önce Eski ve Yeni Ahit cemaatleri için peygamberlik müessesesinin önemine dair birkaç noktaya değinmek yerinde olacaktır.

Peygamber, “haber getiren” anlamına gelmekte olan Farsça kökenli bir kelimedir (Yavuz, 2007: 257). Peygamberlik müessesesi Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet için Tanrı ile birey arasındaki bağın kuvvetlenmesi ve iletişimin sürekliliğinin sağlanması açısından önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrı'nın kendi iradesi doğrultusunda emirlerini, yaratmış olduğu insanlara iletmesi önemlidir. Bu bildiri sırasında vahiy ve peygamber kavramları, dini öğretinin temelini teşkil etmektedir (Gürkan, 2008: 184).

Kavram ve müessese olarak önemli olan peygamberlik, dinlerin kutsal kitapları içerisinde farklı terimlerle ifade edilmiştir. Eski Ahit'te peygamberler Nebi, Hozeh, Roeh, Tanrı Adamı, Ulak gibi isimlendirmelerle anılmışlardır. Yeni Ahit ise peygamberleri ifade etmek için Nebi, Nur, Allah'ın Kuzusu, Allah'ın Oğlu, Muallim, Mesih, şeklinde adlandırmalarda bulunmuştur. Kur'an-ı Kerim ise Nebi, Resul, Beşir, Nezir, Mübelliğ, gibi isimlendirmeler kullanmıştır (Bozdağ, 1991: 13–28).

Eski İsrail inancında peygamberlik, bireyin doğuştan getirdiği yeteneklere binaen kendisinde oluşan ya da sonradan kazanılmış bir bilgi olmaktan çok, Tanrı tarafından gelen seçilmişlik olarak nitelenmektedir. Bu konuda İsrail toplumu kendini ayrıcalıklı görmektedir çünkü vahyin doğrudan muhatabı ve özel aktarıcıları olarak peygamberler, Yahudi halkın içinden seçilmektedir. Eski Ahit'e göre diğer birçok millete peygamber gelse de, peygamberlik anlayışı İsrailoğullarıyla özdeşleşmiş kabul edilir (Gürkan, 2008: 183–185). İsrail toplumunda uyarıcı olarak ön plana çıkan ve Tanrı'nın yoluna çağıran peygamberler birçok mucizevi özellik göstermişlerdir. Peygamberlerin vecd halinde bulunmaları ve geleceğe dair nice kehanette bulunmaları onları toplumda etkili kıldığı söylenebilir (Johnson, 2001: 68). Vahyin aktarılması Tanrı ile peygamber arasında çoğu zaman aracısız gerçekleştirilmiştir. İşaya (Yeşaya, 6:1), İbrahim (Tekvin, 12:7), Yakup (Tekvin, 32:30) gibi peygamberlerin Tanrı'yı doğrudan gördükleri ve onunla birebir iletişim kurdukları Eski Ahit tarafından bildirilmektedir. Yahudi peygamber anlayışında ön plana çıkan önemli noktalardan biri de ilk atalar kabul edilen İbrahim, İshak ve Yakup'tan sadece İbrahim'in Eski Ahit içinde peygamber olarak vurgulanmasıdır: “Şimdi kadını kocasına geri ver. Çünkü o bir peygamberdir. Senin için dua eder, ölmezsin. Ama kadını geri vermezsen, sen de sana ait olan herkes de ölecek, bilesin.” (Tekvin, 20:7). Adem, Tanrı'yla konuşmuş ve hatta O'ndan emirler almıştır ancak buna rağmen Yahudiler için peygamber olarak kabul edilmez (Hasanov, 2014: 683).

Hristiyanlık açısından peygamberlik anlayışının temeli, Eski Ahit geleneğine bağlı kalmaktan ve geçmiş peygamberleri kabul etmekten geçmektedir. Bununla beraber Yeni Ahit içinde elçilik görevinin Tanrı tarafından bahşedildiğine dair ifadeler mevcuttur (Yuhanna, 5:30; Yuhanna, 7:29). Peygamberlerin bilgi kaynağı olarak ise vahiy ön plana çıkar. Yeni Ahit'e göre elçi, kendi zihin dünyasından aktarım yapmaz ancak Tanrı'nın kendisine bildirdiğini insanlara tebliğ eder (Bozdağ, 1991: 74). Bu konuya dair pasajlar şu şekildedir: “Çünkü ben kendiliğimden konuşmadım. Beni gönderen Baba'nın kendisi ne söylemem ve ne konuşmam gerektiğini bana duyurdu.” (Yuhanna, 12:49), “İsa onlara, ‘Benim öğretim benim değil, beni gönderenindir’ diye karşılık verdi.” (Yuhanna, 7:16). İsa'nın öğretisine dair vermiş olduğumuz pasajlar aslında peygamberin öğretiyi izaha kalkışmasıyla beraber, tebliğ hareketinin başlamış olduğunu da göstermektedir.

Hristiyanlık içinde peygamber tanımı, Yahudi geleneğin getirdikleriyle yüksek oranda örtüşmektedir. Mesela peygamber olmak, kişinin kendi çabasıyla değil sadece Tanrı tarafından verilen bir görevdir (Yuhanna, 3:27). Peygamberliğin ispatı için mucize göstermenin gerekliliği de önemli bir noktadır (Matta, 8:1-3). Ayrıca peygamberlerin tebliğe başladıkları sırada kendi şehirlerinde kendi halkları tarafından zulme uğradıkları, itibar görmedikleri olarak bilinen genel

kanı, Hristiyan geleneği tarafından da benimsenmiş hatta Yeni Ahit'ten delil gösterilerek savunulmuştur (Markos, 6:2-4).

Bu bilgiler haricinde çok önemli ve dikkat çekici olan bir husus daha vardır. O da İsa haricinde gelmiş geçmiş her elçinin günahkâr olduğudur. İsa, Ademden kalan günahı temizlemeye ve Tanrı ile barışı sağlamaya çalıştığı için ondan önce gelmiş ve tebliğ faaliyetinde bulunmuş herkes “asli günah” ile doğmuştur (Bozdağ, 1991: 84). Bu bağlamda İsa günahsız olan tek kişidir. Yeni Ahit bunu şöyle ifade eder: “Tanrı’dan doğmuş olanın günah işlemediğini biliriz. Tanrı’dan doğmuş olan İsa Mesih onu korur ve kötü olan ona dokunamaz.” (I. Yuhanna, 5:18). Bu konunun Hristiyanlık içinde İsa öncesi peygamberlere yani Eski Ahit’te bahsi geçen, İsrailoğullarına tebliğ için gelen peygamberlere veya ilk atalara yönelik eleştirel bir bakış açısının önünü açtığı söylenebilir. Mesela Adem ve Havva’nın Tanrı’nın yasağına uymayıp meyveyi yemeleri sonucu onlara bulaşan günah, kendileriyle beraber tüm insanlığı etkilemiştir.

Hristiyanlık için İsa’dan önceki peygamberlere bakış Yahudilik kabulleriyle ufak noktalarda ayrılmak haricinde neredeyse aynıdır. Örneğin Yahudiler için son peygamber Malaki’dir. Malaki’dan sonra gelen kimseyi peygamber olarak nitelemezler. Oysa Hristiyanlar peygamberliğin devamını Yahya’ya kadar götürür ve Yahya’yı da peygamber kabul ederler. Aynı şekilde İsa’dan önceki son peygamberin Yahya olduğu genel bir kabuldür (Bozdağ, 1991: 94).

Peygamber’in “elçilik” görevi, İslam peygamberi Hz. Muhammed için de aynı şekildedir. Kur’an-ı Kerim’de geçen birçok ayet onun peygamberliğini açık açık vurgular ve onaylar (Ahzab 33/45; Al-i İmran 3/144). İslami açıdan peygamberlerin kabul edilmesi hususu diğer Yahudiliğe ve Hristiyanlığa göre daha kapsamlıdır. Öyle ki İslamiyet Hz. Muhammed’den önce gelmiş olan bütün elçileri kabul eder. Ayrıca İslamiyet’in peygamber anlayışıyla Eski Ahit geleneğinde ortaya çıkan anlayış birbirine aykırı değildir. Peygamberlerin özellikleri ve görevleri açısından aynı silsilenin devam ettiği görülmektedir (Harman, 1995: 143).

Dante’nin peygamberler ile ilgili pasajlarına giriş yapmadan önce İbrahimi dinler açısından peygamberlik müessesesinin çeşitli açılardan anlaşılması önem taşımaktaydı. Eski Ahit, Yeni Ahit ve Kur’an-ı Kerim açısından kısa bilgiler vererek bu kutsal kitapların mensuplarının peygamberlik kabullerini göstermeye çalıştık.

2.4.1. İlk İnsan Adem

Hristiyan teolojisinde “Adem”, “İsa” ve “asli günah” kavramları ayrılmaz bir bütünü ifade etmekle birlikte teolojik kurgunun temel yapısını oluşturmaktadır. Asli günah kavramının bir doktrin halini alması Saint Augustine ile başlar ve Pavlus’un yorumlarıyla devam eder (Gündüz, 2021: 109). Pavlus’a göre her birey Adem’in işlemiş olduğu günahı taşımaktadır ve doğan her çocuk vaftiz edilerek suçundan arındırılmalıdır (Tümer, 1991: 496). Pavlus’un Romalılara Mektubu’nda bu durumu şöyle anlattığı görülür: “Günah bir insan aracılığıyla, ölüm de günah aracılığıyla dünyaya girdi. Böylece ölüm bütün insanlara yayıldı. Çünkü hepsi günah işledi.” (Romalılar, 5:12).

Yeni Ahit’te Adem ve onun cennetten düşüşüne dair açık veriler bulunmamaktadır. Pavlus, asli günah doktrinini Eski Ahit’e dayanarak yorumlamıştır. Hristiyanlık inancına göre İnsanlığın ilki olan Adem ve Havva, şeytan tarafından kandırılarak Tanrı’ya karşı gelmişlerdir. Kökende günahın başlangıcı kabul edilen bu durumdan insanlık hiçbir şekilde kurtulmayı başaramamıştır (Okumuş, 2019: 24). Adem’e karşı suçlayıcı ve İsa’ya karşı da merhametli bir algıya sahip olan Hristiyanlık, asli günahı arınmayla Oğul ile özdeşleştirmiştir.

Cennet bölümünde Adem’e atıf yapılan birçok pasajın mevcudiyetiyle birlikte Dante ve Adem’in birebir diyaloguna da yer verilmektedir. Dante, *Cennet* bölümünün ilk kantolarında Adem’in günah işleme ve cennetten kovulma konularına değinerek İsa’nın kurtuluş misyonunun ön plana çıkarmaya çalışır. Yani Adem’in ilk insan olmasına dair bir kutsiyet yoktur. Aksine onun hataları vurgulanarak Tanrı’nın fedakarlığı gözler önüne serilir. Daha önce Tanrı’nın fedakarlığı ve İsa’nın kurtuluş açısından önemine değinmiştik. Peygamberler başlığı altında olduğu için Adem’i daha spesifik bir şekilde incelemeye çalışacağımızı belirtelim.

2.4.1.1. Adem’in Yaratılması ve Günaha Bulaşması

Dante, Beatrice ile birlikte göksel düzen içinde yükselirken Güneş Gök’ünde din bilginleriyle karşılaşır. Bu kattan ayrılmadan hemen önce Aquinas ile uzunca sohbet ederler. Aquinas, Dante’ye hem ilk insan olan Adem’i tasvir edecektir hem de Oğul İsa ve Süleyman peygamber hakkında bilgi verir. On üçüncü kantoda geçmekte olan bu diyalog Adem’in yaratılışına dair küçük bir pasaj içermektedir: “Bütün dünyaya damağı ile çok pahalıya mal olan güzel yüzü yaratmak için kaburgası çıkarılan göğse...can vermiş olan kuvvet, insan tabiatında ışık namına ne varsa üflemiş bulunuyor.” (Alighieri, 2019: 88, K:13). Adem’in kaburga kemiğinden yaratılan Havva’ya yönelik tasvirle başlayan bu satırlar, tekrar Adem’e uzanarak onun ilk yaratılış merhalesine değinir. Daha net ifade edecek olursak Dante, Havva’nın Adem’den alınan kaburga kemiğiyle yaratıldığını, Adem’in ise Tanrı’nın ona bahşetmiş olduğu

nefesle hayat bulduğunu bizlere aktarmaktadır. Eski Ahit'e uzanan bu satırlar, Adem'in ve Havva'nın yaratılışı ile Havva'nın ilk günaha sebebiyetini bir arada vererek karşımıza birbirini tamamlayan bir pasaj çıkarmaktadır.

Dante'nin "can vermiş olan kuvvet, insan tabiatında ışık namına ne varsa üflemiş bulunuyor" ifadelerinin dayanak noktası olarak Eski Ahit'e baktığımızda Adem'in yaratılışı şu şekilde görünmektedir: "Rab Tanrı Adem'i topraktan yarattı ve burnuna yaşam soluğunu üfledi. Böylece Adem yaşayan varlık oldu." (Tekvin, 2:7). *Cennet* bölümünün birçok yerinde "ışık" metaforu ön plana çıkmaktadır. Burada Dante'nin, Tanrı'nın yaşam soluğunu "ışık" olarak nitelediği söylenebilir.

Pasajın başlangıcında geçen "Bütün dünyaya damağı ile çok pahalıya mal olan güzel yüzü yaratmak için kaburgası çıkarılan göğse..." ifadesi bizlere hem yasak meyveyi hem de Havva'nın yaratılış öyküsünü bir arada vermektedir. Eski Ahit'te ağacın, Adem'e yasaklanması kronolojik olarak Havva'nın yaratılmasından daha önce gelmektedir: "Rab Tanrı Aden bahçesine bakması, onu işlemesi için Adem'i oraya koydu. Ona, 'Bahçede istediğin ağacın meyvesini yiyebilirsin' diye buyurdu. 'Ama iyiyle kötüyü bilme ağacından yeme. Çünkü ondan yediğin gün kesinlikle ölürsün' dedi" (Tekvin, 2:15-17). Yasaklanan ağaca dair ifadelerin hemen ardından Havva'nın, Adem'in kaburgasından yaratılması olayı gelir:

"Sonra, 'Adem'in yalnız kalması iyi değil' dedi, 'Ona uygun bir yardımcı yaratacağım' dedi." (Tekvin, 2:18).

"Rab Tanrı Adem'e derin bir uyku verdi. Adem uyurken, Rab Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı. Adem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Adem'e getirdi." (Tekvin, 2:21-22).

Konuyu daha derin inceleyecek olursak pasaj içinde geçen "Bütün dünyaya damağı ile çok pahalıya mal olan güzel yüzü" ifadesi, doğrudan Havva'ya yöneliktir. Adem için yaratılan kadın, Adem'i yasak meyveyi yemeye sevk etmiştir. Dante'ye göre, kadının damağı yüzünden yapmış olduğu bu hamlenin cezası bütün insanlığa yüklenmiştir. Eski Ahit'in Yaratılış bölümü yasağın çiğnenmesi konusunda ilk failin kadın olduğunu belirtir: "Kadın ağacın güzel, meyvesinin yemek için uygun ve bilgelik kazanmak için çekici olduğunu gördü. Meyveyi koparıp yedi. Yanındaki kocasına verdi, o da yedi." (Tekvin, 3:6). Eski Ahit kadının, Adem'e meyveyi uzattığını vurgulamakta (Tekvin, 3:1-6) ve tabi bizim on üçüncü kantoda vermiş olduğumuz pasajda da aynı şekilde Havva'ya atıf yapılmaktadır.

Bu konuyla ilgili yedinci kantoya bakıldığında Dante'nin doğrudan Adem'i eleştirdiği görülür: "İstemek hassasının iyi bir şekilde dizginlenmesine dayanamayan o anadan doğmayan

adam, kendini mahvetmekle, kendinden gelenlerin topunu da mahvetmiştir.” (Alighieri, 2019: 47, K:7). Görüldüğü üzere Adem’in bir anadan doğmadığı, Tanrı tarafından topraktan yaratıldığına dikkat çeken bu satırlar Adem’i, kendi nefis ve arzusunu kontrol edememekle suçlamaktadır.

Dante, bu satırların hemen sonrasında Adem’in ontolojik olarak mahiyetine bir atıfta bulunur: “Yaradan’ına bağlı olan bu cevher yaradılışında iyi ve saftı. Fakat kendi hatası yüzünden gerçek yolundan ve kaderinin çizdiği yoldan uzaklaştığı için Cennet’ten kovuldu.” (Alighieri, 2019: 47, K:7). Cennetten kovulmayla sonuçlanan bu hata, Adem’in kendi hür iradesiyle yapıp ettiklerinden kaynaklanmaktadır. Cennetten kovulmayla başlayan bu süreç Yahudi inancı için başlangıcı anlatmaktadır. Ayrıca Eski Ahit’te geçen bu anlatı diğer milletlerin mitolojik verileriyle yakınlık gösterdiği söylenebilir (Öztürk, 2004: 175). Konuya Hristiyanlık perspektifinden bakıldığında Oğul’un gelmesi ve asli günahı yok etmesiyle beraber Tanrı ile insan arasındaki barışı sağlayacağı şekilde anlamlandırılır (Gündüz, 2021: 97). Adem’in cennetten kovuluşuna İslamiyet açısından bakıldığında, yeryüzünde sınanmak ve Allah’a kulluk etmek gayesi ön plana çıkmaktadır: “O hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.” (Mülk: 67/2), “Arşı, su üzerinde iken hanginizin daha güzel davranacağını denemek için gökleri ve yeri altı günde yaratan O’dur...” (Hud: 11/7).

Yeni Ahit’te Pavlus’a ait birkaç söz dışında ilk insana değinilmemektedir (Batuk, 2006: 51). Teolojik yorumlar açısından ise Hristiyanlar, Adem’den evvel aynı türden başka bir yaşam sahibinin olmadığını düşünürler. Hristiyanlara göre Adem, Tanrı’nın hamlesiyle topraktan var olmuş ve onu diğer maddelerden ayıran hayat Tanrı tarafından ona bahşedilmiştir. Adem, somut nesne olarak toprak ve manevi olan ruhun bir araya gelmesiyle oluşmuş ve birçok varlıktan üstün bir konuma erişmiştir. Ayrıca Adem’in bir anneden doğmadığı, direkt olgun bir şekilde yaratıldığı Hristiyan teologlarca kabul edilmektedir (Okumuş, 2019: 25).

Daha önce Hristiyan teolojisinin sistemleşmesinde Eski Ahit’in ve Yahudi geleneğinin büyük bir etkiye sahip olduğunu söylemiştik. O halde Eski Ahit’le örtüşen, Dante’nin pasajlarında gördüğümüz bu ifadeler, Hristiyanlık kabullerinin Eski Ahit’e ve Yahudi geleneğine dayandığını göstermesi açısından büyük bir önem taşımaktadır.

2.4.1.2. Dante ile Adem’in Diyalogu

Sabit Yıldızlar Gök’ünde Dante, Tanrı’ya yaklaştıkça duyuşal açıdan biraz daha gelişmektedir. Bu gökte Beatrice ve Dante, Adem ile karşılaşır. Dante, Ademi görür görmez

kim olduğunu anlayamaz ve Beatrice'ye sorar. Bunun üzerine Beatrice şöyle cevap verir: “Bu ışıkların içinde, ilk varlığın yarattığı ilk ruh, Yaradan'ını temaşa etmektedir.” (Alighieri, 2019: 168, K: 26). Bunun üzerine Dante, onunla konuşmak için ona seslenir ve hemen ardından sorularını cevaplamak için Adem, sevinçle Dante'ye yaklaşır. Diğer bölümlerde geçen pasajların aksine burada Dante ile Adem arasında bir diyalog geçer. Adem, Dante'nin söze başlamasına fırsat vermeden onun zihnindeki soruları görüyordur çünkü Tanrı'yı temaşa eden birine bir şeylerin gizli kalması mümkün değildir:

“Seni şu hanımın uzun bir merdivenden çıkararak getirdiği yüksek bahçeye Tanrı'nın beni ne zaman koyduğunu, orada gözlerimin ne kadar zaman haz içinde kaldığını, büyük gazabın asıl sebebinin ne olduğunu, nasıl bir dille konuştuğumu ve bunun ne biçim bir dil olduğunu öğrenmek istiyorsun.” (Alighieri, 2019: 169, K:26).

Öncelikle “Seni şu hanımının uzun bir merdivenden çıkararak getirdiği yüksek bahçeye” ifadesine değinmek yararlı olacaktır. Beatrice'nin Dante'yi göksel düzene merdiven aracılığıyla çıkardığı ima edilmektedir. Bu kozmogonik yorum bazen dünyayı ayakta tutan “direk” ya da göğe uzanan “merdiven” gibi çeşitli şekillerde bilinmektedir. Gökle iletişimi kurmaya yarayan bu kozmolojik metafor, Tanrı'ya giden yolu simgelemektedir. Eliade'nin ifadelerine göre Keltler ve Germenlerin Hristiyan olmadan önce bu tip inançlara sahip olduğu görülmektedir (Eliade, 2019b: 33). Dante'nin satırlarında kullandığı bu benzetme, yükselme sayesinde Tanrı ile kurulan irtibatı yansıtmaktadır. Diğer birçok din içinde buna benzer metaforların bulunduğu söylenebilir.

Dante'nin zihninde geçen bu sorulara Adem'in vereceği cevaplar çok önemlidir çünkü Katolik olan Dante'nin Adem'e yönelik anlamlandırmaları bu satırlara diyalog halinde işlenmiş durumdadır: “Oğlum, şunu iyi bil ki, bu sürgünün asıl sebebi, meyveden tatmak değil, sadece konulan sınırı aşmış olmaktır.” (Alighieri, 2019: 169, K:26). Adem'in vermiş olduğu cevap, meselenin özüne dikkat çekmektedir.

Cennette kendisine dokunulan ağaç için Eski Ahit'te geçen ifadeler bu ağacın iyiyle kötüyü bilme ağacı olduğuna yöneliktir (Tekvin, 2:17). Adem ve Havva'nın ondan tattıkları vakit daha farklı görmeleri, iyiyi ve kötüyü algılamaları, bahsi geçen ağacın bir sınav amacıyla (Tekvin, 3:23) cennette bulunduğunu göstermektedir (Okumuş, 2019: 34). Hristiyanların bazılarına göre bahsi geçen ağaç, sembolik bir anlatıdan ibarettir. Öyle ki “iyiliği ve kötülüğü bilme ağacı” gibi ifadelerin Sümer ve Babil mitlerinden alıntılar olduğunu savunmuşlardır (Berktaş, 2016: 70). Hristiyan yorumcuların çoğu yasak ağaca yaklaşma olayını, Yeni Ahit'in özündeki mesajdan yorumlamak gerektiğini düşünmektedir. Bütün insanlıkla geçmişten beri

ahit ilan eden ve tavsiyelerde bulunan Tanrı'nın, cennette Adem ve eşine ağaca yaklaşmamaları tavsiye edilmektedir. Sembolik olarak ifade edilen bu durum iyilik ve kötülüğün bilinmesi değil, sınırın aşılmasına yöneliktir. Ağaca dokunmak veya meyvesini yemek, Tanrı'yı görmezden gelmek, haddi aşmak manalarına gelir ki bu sebeple Adem'in ve eşinin cezalandırılması gayet olağan bir durum olur (Voltaire, 1995: 51). Bu satırlarla ilgili denilebilir ki Dante'nin ifadeleri, Hristiyanlığın genel kabulünü yansıtır nitelikte, sınırın aşıldığını vurgulamaktadır. Dante'nin zihninde bulunan, Adem'in yaratılışından itibaren ne kadar süre cennette kaldığı ve geçmişten bugüne ne kadar zaman geçtiği sorusuna Adem, yanıt verir:

“Hanımının Vergilius’u çıkardığı yerde ben tam 4302 güneş devri boyunca bu toplantıya katılmayı arzuladım durdum ve yeryüzünde bulunduğum sırada da güneşin yolu üzerindeki yıldızların arasına tam dokuz yüz otuz defa geldiğine tanıklık ettim.” (Alighieri 2019: 169, K:26).

Burada Adem'in cennetten kovulmasından itibaren yeryüzünde yaşamaya başlamasına dair belli tarihler ve güneş devirleri verilmektedir. Dante'nin ifadelerini sayısal olarak açıklayacak olursak Adem'in yeryüzünde 930 sene yaşadığı söylenmektedir. Bu bilgi Eski Ahit'te açıkça verilmektedir. Eski Ahit'in Tekvin bölümünde şu ifadelerle bildirilir: “Ve Adem'in yaşadığı bütün günler dokuz yüz otuz yıl oldu ve öldü” (Tekvin, 5:5). Yeryüzüne kovulmadan önce ise 4302 sene yaşadığını söylemektedir. Böylelikle yaratılışından itibaren dünyada yaşayıp ölmesine dek toplam 5232 sene geçmiş bulunmaktadır. İsa'nın doğumunu milat başlangıcı olarak Dante'nin yolcuğuyla ilişkilendirirsek 1266 sene eder. Yani İsa'nın doğumundan beri Dante'nin göksel yolculuğuna 1266 sene geçmiştir. Bu yolculuk esnasında Dante'nin Adem'le olan sohbetini esas alacak olursak, Adem'in o anki verdiği tarihle yani 5232'yi ve 1266'yı toplarsak Adem'in yaratılışından o güne 6498 sene geçmiştir.

Dinler ve inançlar içinde evrenin yaratılması ve dünyanın ilk insana ne kadar zamandır ev sahipliği yaptığı konusu her daim tartışılmalıdır. Yapılan araştırmalar ve elde edilen arkeolojik veriler, yaratılan ilk insana dair yaratılış tarihinin 6000 sene öncesine götürülebileceğini iddia etmekteydi (Blech, 2004: 65). Günümüzde yapılan son çalışmalarla birlikte Şanlıurfa'da ortaya çıkarılan Göbekli Tepe buluntuları, insanlık tarihini on iki bin sene önceye götürmektedir. Anakronizme düşmemek adına Dante'yi kendi çağının bakış açısıyla anlamaya çalışmak en doğru hamle olacaktır. Orta Çağ'ın son demlerinde Eski ve Yeni Ahit yorumcularının ortaya attıkları görüşler değişiklik gösterse de birbirine yakın tarihleri ifade etmekteydi. Özellikle Eski Ahit içerisinde kronolojik olarak verilen peygamberler ve ömürlerine dair yapılan kaba taslak hesaplamalar Adem'in yaratılışını M.Ö. 5750-5000 senesine kadar götürmekteydi (Okumuş, 2019: 13). Bu tarihlendirmeyi Yahudiler ve Hristiyanlar açısından ayrı ayrı veren Osmanlı tarihçisi Şükrullah Efendi'nin verilerine göre

Yahudiler açısından İsa'ya kadar Adem'in yaşam süresi 3769, Hristiyanlar tarafından ise 5401 olarak ifade edilmektedir. Ayrıca Hilkat Takvimi olarak bilinen ve Adem'in yaratılışını esas alan bu takvim ise Adem'in yaratılmasından İsa'ya kadar geçen süreyi 5506 sene kabul eder (Dindi ve Palabıyık, 2021: 82). Görüldüğü üzere Adem'in yaratılışından ölümüne değin birçok farklı tarih verilmektedir. Bu tarihlerin neredeyse tamamı Yahudi ve Hristiyan teologların Eski Ahit üzerinde yapmış oldukları hesaplamalara dayanmaktadır. Günümüz keşiflerinden insanlık tarihinde çığır açan Göbekli Tepe tapınağını hesaba katacak olursak, Adem için yapılan tüm tahminlerin yanlış olacağı veya ilk insanın Adem olmadığı gibi tartışmaların ortaya çıkacağı söylenebilir. Konumuz sınırları içinde kalarak Dante'nin ifadelerinin kaynağının Eski Ahit olduğunu söyleyebiliriz.

Adem'in, kendi konuştuğu lisanın dünya üzerinden ne zaman silindiğine dair yapmış olduğu tasvir bizleri Babil Kulesi'ne götürmektedir: “Konuştuğum dil, Nemrut'un kuşağı tamamlanmasına imkân olmayan esere başlamadan evvel sönüp gitmişti.” (Alighieri, 2019: 169, K: 26). Pasajda dikkat çeken nokta “Nemrut” olarak ifade edilen kişidir. Konuya İbrani mitolojisi açısından bakıldığında bahsi geçen Nemrut'un Tanrı tarafından avcılık yetenekleriyle donatıldığı görülmektedir. Nemrut, Nuh'un oğulları Ham, Sam ve Yafet'in soylarına mutlak bir egemenlik kurmuştur. Bu egemenlikle beraber kardeşlerin arasında çıkan savaşlarda onları birbirlerine karşı yönlendirmiş ve düşman kalmalarına sebep olmuştur. Bu güç ve iktidar, Nemrut'u taşlardan ve tahtalardan putlar yapmaya götürecek kadar yoldan çıkarmaya yeter. Nemrut, Tanrı'ya isyan göstergesi olacak hamleyi yaptı ve Babil Kulesi'nin inşasına başladı. Nuh tufanında boğulup ölen isyankâr atalarının intikamını almak isteyen Nemrut, göklere erişerek Tanrı'yı öldürecek ve onun yerine kendi elleriyle yaptıkları putları yerleştirecekti. Mitlerde geçen bilgiye göre Babil Kulesi yetmiş mil yüksekliğine ulaşmış ve halen inşaatı devam ederken en üst kattaki işçiler gökyüzüne yani Tanrı'ya ok atışları yapmaktaydı. Onları kandırmak isteyen melekler, okları kana bulayarak tekrar yeryüzüne göndermekteydi. Tanrı hemen sonra kendi tahtına en yakın duran yetmiş melekle beraber yeryüzüne yönelmiş ve orada bulunanların dillerini değiştirmiştir. Bu durumun ardından onları yeryüzüne dağıtmıştır (Patai ve Graves, 2009: 181–183).

Dante'nin bu pasajı oldukça ilginçtir çünkü Eski Ahit'e göre günümüzde konuşulan dillerin çeşitliliğinin sebebi, kibirlenip yükselmeyi arzulayan ve Babil Kulesi'ni inşa etmek isteyen ama amacına ulaşamayan insan topluluklarıdır. Oysa pasajda henüz Babil Kulesi'nin inşa süreci dahi başlamadan Adem'in lisanının çoktan unutulduğu bildirilmektedir. Eski Ahit eksenli bakacak olursak tüm insanlığın o güne dek konuştuğu ortak bil dil vardı. Ortak olan dil

Babil Kulesi'nin inşası sırasında Tanrı tarafından gelen müdahaleyle dağılmıştır. Bu konu Eski Ahit'te oldukça detaylı şekilde tasvir edilmektedir:

“Ve bütün dünyanın dili bir ve sözü birdi. Ve vaki oldu ki, şarkta göçtükleri zaman, Şinar diyarında bir ova buldular. Ve birbirlerine dediler: ‘Gelin kerpiç yapalım ve onları iyice pişirelim’, ve onların taş yerine kerpiçleri ve harç yerine ziftleri vardı. Ve dediler: ‘Bütün yeryüzü üzerine dağılmayalım diye gelin, kendimize bir şehir ve başı göklere erişecek bir kule bina edelim ve kendimize bir nam yapalım.’, ve Adem oğullarının yapmakta oldukları şehri ve kuleyi görmek için Rab indi. Ve Rab dedi: ‘İşte bir kavimdirler ve onların hepsinin bir dili var; ve yapmaya başladıkları şey budur; ve şimdi yapmaya niyet ettiklerinden onlara hiçbir şey men edilmeyecektir. Gelin inelim ve birbirlerinin dilini anlamasınlar diye onların dilini orada karıştıralım.’, ve Rab onları bütün yeryüzü üzerine oradan dağıttı ve şehri bina etmeyi bıraktılar. Bundan dolayı ona Babil denildi çünkü Rab bütün dünyanın dilini orada karıştırdı ve Rab onları bütün yeryüzü üzerine oradan dağıttı.” (Tekvin, 11:1-9).

Dante, Babil Kulesini inşa eden halkın henüz bu eyleme başlamadan önce Adem'in dilinden uzaklaşmış olduklarını vurgulamaktadır.

2.4.2. Yakub ve Esav

İbrahim, İshak ve Yakub Yahudiler tarafından ilk atalar olarak kabul edilmektedir. İlk ataların sonuncusu olan Yakub, “İsrailoğlu” adlandırmasının kökenini oluşturmaktadır (Harman, 2013a: 274). Bir diğer deyişle günümüzde İsrailoğulları şeklinde kullanılan isimlendirme Yakub'a dayanmaktadır: “Adam, ‘Artık sana Yakup değil, İsrail denecek’ dedi, ‘Çünkü Tanrı’yla ve insanlarla güreşip yendin.’” (Tekvin, 32:28).

Yahudiler için ilk atalardan biri olarak kabul edilen Yakub'un önemi büyüktür. Kutsal Kitap ve gelenek açısından Yahudilikten ayrışamayan Hristiyanlık içinde de Yakub peygambere yer verildiği söylenebilir. Bilindiği üzere Hristiyanlığın merkezinde bulunan İsa, Davud soyundan gelmektedir ve bu soyla beraber Yakub'a ve İbrahim'e bağlanmaktadır. Pavlus'a göre İbrahim'in soyundan gelen Yakub'un Tanrı tarafından müjdelenmesi hem Yahudileri hem de Yahudi olmayanları kapsamaktadır (Tekvin, 28:13-15; Romalılara Mektup, 9:1-26). Bu minvalde Yahudilerin Tanrı tarafından seçilmiş bir kavim olmaları halen devam etmektedir ve anlamını yitirmez. Sadece kapsayıcılık açısından daha geniş kabul edilir (Gürkan, 2005: 36). Böylece Yakub'un kutsanması Hristiyanlık için önemli bir dayanak olarak görülebilir.

Dante'nin Yakub ve Esav hakkında geçen pasajına bakıldığında sıra dışı metaforlar göze çarpmaktadır. *Cennet* bölümünde öncelikle Yakub'a atıf yapan Dante, onunla ilgili bilgileri Satürn Gök'ünden Sabit Yıldızlar Gök'üne geçiş aşamasında verir. Pasaj içinde Aziz Benedikt (ö.547) ile Dante arasında geçen sohbet kilise tarihine değinilmekte ve Hristiyanlığın o günkü

durumu konuşulmaktadır. Sohbet ilerledikçe Dante'nin Aziz Benedikt'i görme arzusu artar çünkü Aziz Benedikt, Dante'nin düşünceleriyle uyuşan eleştirilerde bulunmaktadır. Dante'nin bu isteği karşısında Aziz Benedikt, yüzünü ancak Arş-ı Ala'da görebileceğini söyler ve oranın tüm duaların kabul merkezi olduğunu vurgular. Hemen ardından Aziz Benedikt, Yakub peygambere değinir ve Arş-ı Ala'ya dair ifadeler de bulunur:

“Merdivenimiz oraya kadar ulaştığı içindir ki, senin gözün onu sonuna kadar izleyemiyor. Yakup peygamber, merdivenin üzerini meleklerle dolu gördüğü zaman, tepesinin ta göğe dayandığını görmüştü. Fakat bugün artık o merdivenden çıkmak için hiç kimse ayağını yerden kesmiyor...” (Alighieri, 2019: 144, K:22).

Pasajda Aziz Benedikt, ruhların Arş-ı Ala'ya ulaşmalarını sağlayan mistik bir merdivenden bahsetmektedir. Hemen ardından Eski Ahit içinde yer alan Yakub'un düşünce değinilmektedir. Eski Ahit'e göre İshak henüz altmış yaşındayken sırasıyla iki oğlu Esav ve Yakub doğarlar (Tekvin, 25: 20-26). Esav, yiyecek karşılığı Yakub'a ilk oğulluk hakkını satar (Tekvin, 25: 27-34). Anne Rebeka ve Yakub bir plan yapar ve Yakub, Esav'ın yerini alarak baba İshak tarafından kutsanır (Kaplan, 2019: 42). Bu olay üzerine Esav'ın kendisini öldürmesinden korkan Yakub, “Paddan Aram” denen bölgeye dayısı Laban'ın yanına gider (Tekvin, 27: 43-45). Yolda olan Yakub, “Bethel” denen bölgede geceleyecektir (Harman, 2013a: 274). Bu bölgede gördüğü düş Eski Ahit'te aynen şu şekildedir:

“Yakup Beer-Şeva'dan ayrılarak Haran'a doğru yola çıktı. Bir yere varıp orada geceledi, çünkü güneş batmıştı. Oradaki taşlardan birini alıp başının altına koyarak yattı. Düşte yeryüzüne bir merdiven dikildiğini, başının göklere eriştiğini gördü. Tanrı'nın melekleri merdivenden inip çıkıyorlardı.” (Tekvin, 28:10-12).

Aziz Benedikt'in Dante'ye, kendini görmesinin ancak Arş-ı Ala'da mümkün olacağını söylemesiyle beraber, o kata çıkan mistik merdiveni göstermesi önemlidir. Tanrı katına yükselen merdiveni Eski Ahit'te geçen Yakub'un rüyasıyla özdeş kılmak ve şimdiki zamanda o merdiveni çıkararak Tanrı'ya yaklaşmak, Dante'nin Eski Ahit'e ne derece bağlı olduğunu göstermektedir. Öte dünya tasavvurunda, Eski Ahit içinde bulunan mistik düşler veya görülerin, Dante'nin ruhani yolculuğunu beslemiş olduğu açıktır.

Cennet bölümünde geçen bir diğer pasaj hem Yakub hem de Esav hakkındadır: “Analarının karnında öfkeye kapılan o ikizlerin şahsında Kitabı Mukaddes bunu size açıkça ve kesinlikle göstermiştir. Böyle bir lütfun saçlarının rengine göre, yüce nurun onları hak ve adalete uygun bir şekilde taçlandırması mukadderdir.” (Alighieri, 2019: 204, K:32).

Arş-1 Ala katmanında geçen bu ifadeler bizlere, Dante ile Aziz Bernard arasında oluşan diyalogu göstermektedir. Aziz Bernard, Arş'ı Ala'nın rehberliğini üstlenmiştir. Dante'ye Eski ve Yeni Ahit cennetlikleri ile Meryem hakkında bilgiler vermektedir. O esnada Aziz Bernard, cennette bulunan kimselerin Tanrı'nın nurundan, ışığından tam bir doyum sağlayacak kadar elde ettiğini vurgulamaktadır: "...bütün bu ruhları yüzü sevinçle ışıdayarak yaratırken, her birini bildiği, dilediği gibi değişik nispetlerle lütfundan nasiplendirmiştir." (Alighieri, 2019: 204, K:32). Cennetliklerin Tanrı'nın ışığından adaletli şekilde beslenip beslenmediği konusyla ilgili sohbetin dayanaklarından biri yukarıda vermiş olduğumuz pasajda görüldüğü üzere Yakub ve Esav olarak gösterilmiştir.

Vermiş olduğumuz pasajın hemen başında Eski Ahit'e yönelik "Analarının karnında öfkeye kapılan o ikizler" ifadesi geçmektedir. Eski Ahit'e göre Esav önce doğar ancak Yakub onun topuğunu tutmaktadır. Bu nedenle İshak'ın ikinci doğana Yakub ismini verdiği görülür (Harman, 2013a: 274). Bu durum Eski Ahit içinde şöyle anlatılmaktadır:

"Doğum vakti gelince, Rebeka'nın ikiz oğulları oldu. İlk doğan oğlu kıpkırmızı ve tüylüydü; kırmızı bir cüppeyi andırıyordu. Adını Esav koydular. Sonra kardeşi doğdu. Eliyle Esav'ın topuğunu tutuyordu. Bu yüzden İshak ona Yakub adını verdi." (Tekvin, 25:24-26).

Cennette bulunanların Tanrı'nın lütfuna ve ışığına eriştikleri doyum kişinin kendi yapısına göre adil bir şekilde dağılmaktadır. Aziz Bernard'ın söylemiş olduğu "Böyle bir lütfun saçlarının rengine göre, yüce nurun onları hak ve adalete uygun bir şekilde taçlandırması mukadderdir" ifadesi, Yakub ve Esav örneğinde Tanrı'nın adaletini göstermektedir. Esav ilk doğan olmasına rağmen ilk oğulmuş gibi hakkın Yakub'a geçmesi Tanrı'nın takdirinin bu yönde olduğunu belirtir. Dante'nin satırlarından anlaşıldığı kadarıyla kişinin Tanrı'ya ne derece nüfuz edebildiği ya da Tanrı ile olan yakınlığı onun Tanrı'dan ne derece faydalanacağını belirlemektedir.

2.4.3. Musa

Yahudi inancında peygamberlik vasfının ön plana çıktığı ve tekamüle ulaştığı en önemli kişi Musa olarak görülür. Her ne kadar ilk atalar İbrahim, İshak ve Yakub önemli meziyetlere sahip olsalar da Musa'nın Yahve ile konuşması, dinin ritüel boyutunu sistematize etmesi, Tevrat'ın ona verilmesi gibi unsurlar Musa'nın açık ve net bir şekilde peygamber olduğunu göstermektedir (Harman, 1995: 153). Musa'nın peygamberliğine dair verdiğimiz kısa bilginin hemen ardından Dante'nin *Cennet*'ine bakacak olursak Musa'ya doğrudan değinilen bir nokta vardır o da cennet içinde bulunan konumudur. Dolaylı olarak ise Dante'nin Musa'ya ve Eski Ahit'e yaptığı bir atıf karşımıza çıkmaktadır.

Aziz Yuhanna ile Sabit Yıldızlar Gök'ünde merhamet üzerine konuşan Dante'ye, Aziz Yuhanna sohbetin ilerleyen safhasında "Sana Tanrı'yı sevdiren şey nedir?" diye sorar. Dante: "Felsefî deliller ve buradan inen otorite sayesinde ki böyle bir aşk benim üzerime damgasını vurmuştur." (Alighieri, 2019: 166, K:26), cevabını verir. Tanrı'ya olan sevgisini, felsefe ve vahiy ekseninde temellendiren Dante, bunu tanrısal bir yönlendirme olarak kabul eder ve Musa peygambere atıf yapar: "Musa'ya kendini kastederek, 'Sana bütün nimetleri göstereceğim!' diyen yanılmaz yazarın sesi de bunu bana açıkça gösteriyor." (Alighieri, 2019: 167, K:26). Eski Ahit'te Musa'ya doğrudan seslenen Tanrı ona destek olacağını ve bütün iyiliğini ona vereceğini bildirmektedir: "Rab. 'Bütün iyiliğimi önünden geçireceğim' diye karşılık verdi. 'Adımı, Rab adını senin önünde duyuracağım. Merhamet ettiğime merhamet edeceğim, acıdığıma acıyacağım.'" (Çıkış, 33:19).

Dante kendisinde olan Tanrı sevgisini izah ederken, Musa'ya gelen mesajı onaylayarak, "Tanrı bana nimetlerini gösterdi ve O'na karşı sevgimin kaynağı bu nimetlerdir" demek istiyor olabilir. Tanrı'yı anlamlandırmak adına felsefe ve vahiy Dante için Tanrı sevgisinin kaynağı olarak görülebilir. Ayrıca vermiş olduğumuz pasaja dikkat edilecek olursa Tanrı'nın merhamet ve acıma üzerine yapmış olduğu vurgular dikkat çekmektedir. Bu pasajın Dante'nin satırlarında öylesine yer edinmediği, Dante'nin merhamet, sevgi ve acıma üzerine ilişkili bir pasajı seçmiş olduğu görünmektedir.

Bir diğer pasajda Aziz Bernard ve Dante diyalog halindedirler. Aziz Bernard, Arş'ı Ala içinde cennetliklerin konumunu Dante'ye tarif ederken Musa peygamberi gösterir ve onu İsrailoğulları'na vurgu yaparak betimler: "Ötekinin yanında oturan, nankör, döneke ve itaatsiz kavmin idaresi altında kudret helvası ile yaşadığı başkanıdır." (Alighieri, 2019: 206, K:32). Satılarda görüldüğü üzere Dante, Aziz Bernard'ın ağzından, İsrailoğulları'nın Musa'nın sözüne uymadıkları, ona verdikleri sözleri yerine getirmediklerine vurgu yapar.

Öncelikle dikkatimizi çeken husus, Dante'nin bir Katolik olarak Eski Ahit geleneğine bağlılığı olarak karşımıza çıkar. Bununla birlikte Eski Ahit'te anlatılan olaylara, İsrailoğulları'nın tarihine ve Tanrı ile olan münasebetlerine de hakimiyeti söz konusudur. Dante'nin İsrailoğulları'nı "nankör", "döneke" ve "itaatsiz" olarak nitelemesinin nedeni Eski Ahit içinde birçok yerde karşılık bulmaktadır: "İsrailliler yine Rabb'in gözünde kötü olanı yaptılar; Baallar'a, Aştoretler'e, Aram, Sayda, Moav, Ammon ve Filist ilahlarına kulluk ettiler." (Hakimler, 10:6). Yine Musa'nın Sina Dağı'ndan inmediğini gördüklerinde İsrailoğulları şöyle demişlerdir: "Halk Musa'nın dağdan inmediğini, geciktiğini görünce, Harun'un çevresine toplandı. Ona, 'Kalk, bize öncülük edecek bir ilah yap' dediler." (Çıkış, 32:1). Vermiş

olduğumuz Eski Ahit pasajları, İsrailoğulları'nın tarihi süreçte ne tarz davranışlar sergilediklerini gözler önüne sermektedir. Dante'nin Arş-ı Ala içinde Musa'yı nitelerken kullandığı ifadelerin, Eski Ahit bağlamında ele alınmasıyla oldukça açık hale geldiği söylenebilir.

Pasajın devamında “kudret helvası” ile ilgili bir ifade vardır. *İlahi Komedya*'nın diğer tercümelerine baktığımızda “kudret helvası” ifadesi yerine Eski Ahit'te geçen “man” ya da “men” kelimesi kullanılmaktadır (Alighieri, 2020: 940). Bu kavramların birbiri yerine kullanıldığı ve aynı şeye hitap ettiği bilinmektedir (Harman, 2004: 107). Bu yiyecek ile ilgili Eski Ahit içinde şu ifadeler geçer:

“Akşam bıldırcınlar geldi, ordugahı sardı. Sabah ordugahın çevresini çiy kaplamıştı. Çiy eriyince, toprakta, çölün yüzeyinde kırağıya benzer ince pulcuklar görüldü. Bunu görünce İsraililer birbirlerine, ‘Bu da ne?’ diye sordular. Çünkü ne olduğunu anlayamamışlardı. Musa, ‘Rabb’in size yemek için verdiği ekmektir bu’ dedi. ‘Rabb’in buyruğu şudur: Herkes yiyeceği kadar toplansın. Çadırınızdaki her kişi için birer omer alın’ dedi.” (Çıkış, 16:13-16).

Rabbani literatüre bakıldığında “man”, yaratılış şabatı sonrası gün doğarken yaratılan on şeyden biridir. Man, melekler tarafından gökyüzünde öğütülerek, dürüst insanların kullanımı için hazırlanır. Öyle ki “meleklerin ekmeği” olarak isimlendirilir. Bu ekmekten yiyen her varlık muhtaç olduğu güce kavuşur ve almak istediği lezzeti bundan alır (Harman, 2004: 108). Kudret helvası ya da “man” olarak adlandırılan kavram, Yeni Ahit'te hem İsa'nın hem de Pavlus'un ifadeleriyle karşımıza çıkar:

“Bulutta ve denizde tümü Musa'ya vaftiz edildi, tümü aynı ruhsal yiyeceği yedi...” (Korintlulara I. Mektup, 10:3).

“İsa, ‘Size doğrusunu söyleyeyim, gökten ekmeği size Musa vermedi, gökten size gerçek ekmeği babam verir. Çünkü Tanrı'nın ekmeği, gökten inen ve dünyaya yaşam verendir. dedi” (Yuhanna, 6:32-33).

İsa'nın ifadesiyle “yaşam veren, gökten gelen ekme” ve Pavlus'un ifadesiyle de “ruhani yiyecek” olarak nitelenen bu gıda hem Eski Ahit'in hem de Yeni Ahit'in satırlarında yer almıştır.

Sonuç olarak cennette Tanrı katına ulaşmış olan Dante, İsa'nın kurtuluş misyonunun gereği olarak orada bulunmaktadır. Hristiyanlığın vadettiği kurtuluş ile birlikte Arş-ı Ala'ya ulaşmıştır. Musa peygamberi tasvir ederken Eski Ahit muhataplarını da kötü yanlarıyla nitelemekten geri durmadığı söylenebilir.

2.4.4. Yuşa

Yuşa (Yeşu), Eski Ahit'te peygamber ve asker olarak anlatılır. Yeşu'nun Yahudi kutsal kitabında ön plana çıktığı ilk nokta, Musa önderliğinde Mısır'dan çıkışla başlamaktadır. Musa, Sin çölünde Refidim denen bölgede Amalek kabilesine karşı savaşması için Yeşu'ya komuta vermiştir (Çıkış, 17: 8-14). Eski Ahit'in birçok yerinde Musa ile beraber görünen (Çıkış, 24:13; 32:17; 33:11) Yeşu'nun en önemli görevi İsrailoğulları'nı vadedilen topraklara ulaştırıp onlar arasında buraları pay (Sayılar, 34:17) etmektir (Harman, 2013: 43). Kırk senelik çöl hayatının akabinde Musa'ya gelen emir şöyledir: "Yeşu'ya görev ver. Onu güçlendir ve yüreklendir. Çünkü bu halk Şeria ırmağı'ndan onun önderliğinde geçecek. Göreceğin toprakları halka o miras olarak verecek." (Tesniye, 3:28). Yeşu süreç boyunca, Musa tarafından İsrailoğulları'nın liderliğine hazırlanmıştır (Sayılar, 27:18-20). Dante'nin satırlarında, İsrailoğulları'nı vadedilmiş topraklara götüren Peygamber Yeşu'nun zikredilmesi oldukça önemlidir.

Yuşa ile ilk olarak on sekizinci kantoda karşılaşmaktayız. Jüpiter Gök'üne yükselen Dante ve Beatrice bu beşinci Gök'te hükümdarlara rastlamaktadırlar. Sadece peygamber değil aynı zamanda asker ve yönetici olan Yuşa ile de burada karşılaşacaktır. Bu katmanda birçok adil hükümdar yer almaktadır ve sırasıyla hepsinin Dante'ye tanıtıldığı görülür. Yuşa'ya dair burada geçen tek pasaj şu şekildedir: "Yuşa diye çağırmasıyla haçın üzerinde bir alev hızla seğirttiğini gördüm. Sözü işitmemele olayı görmem bir olmuştu." (Alighieri, 2019: 119, K:18). Yuşa ve diğer hükümdarlar Jüpiter Gök'ünde Tanrı'yı sembolize eden Haç şeklini almış ve öyle dizilmişlerdir. Dante'nin cennet düzeni ve kurgusundan şimdiye kadar anlaşılabileceği üzere Yuşa'nın alev alev yanması Tanrı'ya olan aşkıdan kaynaklanmaktadır.

Yuşa ile bir sonraki karşılaşma yirmi ikinci kantoda gerçekleşir. Dante'nin Sabit Yıldızlar Gök'ü olarak isimlendirdiği bu Gök'te Dante ile Aziz Benedikt Hristiyanlık hakkında konuşmaktadır. Aziz Benedikt, kendisinin ve diğer teologların Tanrı uğruna katlandıkları zahmetlerin bugünkü inananlar tarafından yeterince önemsenmediğini dile getirmektedir (Alighieri 2019:141-147, K:22). Yola çıkılan vakit verilen mücadelelerle bugün gelinen son arasında uçurumlar olduğunu söyleyen ve bundan dolayı büyük hüznü duyan Aziz Benedikt, umutsuzluğa karşı Tanrı'nın mucize gösterdiğini ve Hristiyanlığa da müdahale edebileceğini vurgulayarak Yuşa'ya atıf yapar: "Şurası gerçektir ki Şeriya, çıktığı kaynağına dönmüştür; Tanrı isteyince, onun denizden kaçtığını görmek, şimdi yapacağı yardımdan çok daha büyük bir mucize olmuştur." (Alighieri, 2019: 145, K:22).

Burada verilen pasaj Yuşa'nın Yahudi kutsal kitaplarında geçen en önemli yanını vurgular ancak her zamanki gibi sarmal bir düzenle anlatıda bulunan Dante başka bir konu

içinde Yuşa'ya uzanmıştır. Kilise'nin eski değerini ve özünü yitirmesinden başlayan konu, "Yuşa'yı yalnız bırakmayan ve ona mucizelerle yardım eden Tanrı bizleri de destekleyecektir" anlamına gelen ifadelerle sonlanmıştır.

Dante'nin pasaj içinde verdiği mesajı görebildiğimize göre, konuyu neden oraya bağladığını daha iyi anlamak adına Yuşa ile ilgili değindiği kısma, Eski Ahit açısından yaklaşmak yerinde olacaktır. Musa'dan sonra Yuşa önderliğinde vadedilen topraklara ulaşacak olan İsrailoğulları, Şeria ırmağını geçmek durumundadırlar. Tanrı Musa'ya destek olduğu gibi Yeşu'ya da destek olacağını ona bildirir: "Bu arada Rab Yeşu'ya şöyle dedi: 'Musa'yla birlikte olduğum gibi seninle de birlikte olduğumu anlamaları için bugün seni bütün İsrail halkının gözünde yüceltmeye başlayacağım.'" (Yeşu, 3:7).

Tanrı'nın buradaki yardımı Eski Ahit içinde şu şekilde geçmektedir: "Sandığı taşıyan kahinler, ırmağın kıyısına varıp suya ayak bastıklarında Şeria ırmağına, ta yukarıdan gelen sular durdu, çok uzaklarda, Saretan yakınında bulunan Adam Kenti'nde bir yığın halinde yükselmeye başladı." (Yeşu, 3:15-16). Musa'ya Kızıldeniz'in yarılmasında yardım eden ve İsrailoğulları'nı onun önderliğinde Mısır'dan çıkaran (Çıkış, 14:29) Rab, Yuşa'ya aynı şekilde yardım etmiş ve Şeria Irmağından geçişlerini kolaylaştırarak Yeşu'yu İsrailoğulları'nın önünde yüceltmıştır (Harman, 2013: 44).

Bu pasajlardan irtibatla Aziz Benedikt'in Yuşa'ya değinme sebebi oldukça anlamlı görünmektedir. Aziz Benedikt'e göre Kilisenin sistemleşmesi sürecinde cefa çeken teologların ve azizlerin çabası bugünkü inananlar tarafından önemsiz görünmektedir. Hristiyanlık inancının bugün gelmiş olduğu bu durum için mutlak bir ümitsizlik yersiz olacaktır. Aziz Benedikt'e göre Yuşa'ya mucize gönderen ve onu yücelten Tanrı, Hristiyanlık dinini de yola sokabilecek güce sahiptir.

2.4.5. Davud

Davud konusuna çalışmamızın Kutsal Kitap başlığında daha önce değinmiştik. Bahsi geçen bölümde, Davud'a atfedilen Mezmurlar, Eski Ahit ekseninde ele alınmış, Dante'nin pasajlarındaki yeri ve anlamı tespit edilmeye çalışılmıştı. Bu başlık altında ise Davud'un askeri ve yönetici yanı da ele alınarak pasajlarla ilişkisi irdelenmeye çalışılacaktır. Aynı zamanda Davud'a yöneticiliği hasebiyle atfedilen sembolik tasvirler de burada değerlendirilecektir.

Kartal Sembolizmi

Dante ve Beatrice Jüpiter Gök'ünde yani adaletli yöneticiler ve hükümdarların bulunduğu katmanda Davud ile karşılaşır. Bu katmanda milletlere krallık, peygamberlik, yapmış ve insanları kendi hükümdarlığı altında layıkıyla idare etmiş kişilere değinilmektedir. Yan yana dizilmiş olan bu hükümdarlar simgesel bir boyuttadır. Dante'nin ifadelerine göre adaletli yöneticiler, Jüpiter Gök'ünde kartal simgesine bürünmüş ve alev alev ışık saçmaktadırlar: “Dünya ve önderlerinin simgesi, mübarek gagasını kapayınca...” (Alighieri, 2019: 129, K:20). Dante'nin hükümdarları, adil yöneticileri ve tabii Davud'u bu şekilde sembolize etmesi bizleri “kartal” figürünü detaylı incelemeye sevk etmektedir.

Geçmişten günümüze değin insanlığın özel anlamlar yüklediği simgelerin başında hayvan figürleri gelmektedir (Solmaz, 2020: 91). Bunların başında olan “kartal” figürü birçok toplumda karşımıza çıkmaktadır. Kartal, kuvvet, güç, yükseklik ve dolayısıyla göksel kutsallık gibi anlamlara gelmektedir. Eski Türk kültüründe göksel bir sembol olarak kabul edilen kartal, Gök Tanrı'yı sembol etmekteydi ve Tanrı'ya yakın olması sebebiyle ondan kut aldığına inanılırdı. Tanrı'dan gelen kut inancının kartal figürü ile özdeşleşmesi birçok toplumda bulunan hükümdarların onu benimsemesine sebebiyet vermiştir (Çınar, 2017: 78-85). Batılı milletlere bakıldığında kartal figürünün Roma'dan günümüze dek birçok batılı ulus tarafından kullanıldığı görülmektedir (Solmaz, 2020: 93). Özellikle Hristiyan sembolizminde kullanılan kartal figürü, gücü, gururu, cömertliği ve yeniden doğuşu temsil etmektedir (Çoruhlu, 2014: 63).

Bir diğer pasajın ilk cümleleri de aynı sembole atıf yapmaktadır: “Gözbebeğinin tam ortasında ışıldayan...” (Alighieri, 2019: 130, K:20). Pasajda ifade edilen gözbebeği ile kastedilen şey kartalın gözüdür ve Dante için Davud o kadar önemli bir hükümdardır ki kartalın en önemli noktası olan göz bebeği ile sembolize edilmiştir. Ayrıca Davud ismi, İbrani dilinde “en çok sevilen kişi”, “gözün merkezi” “göz bebeği” gibi anlamlara gelmektedir (Harman, 1994 :21).

Davud'un Jüpiter Gök'ünde kartal ve kartalın gözbebeği ile sembolleştirilmesi yersiz bir tasvir değildir. Eski Ahit'e bakıldığında Davud, işini iyi yapan gerçek bir yönetici olarak görülmektedir. Kudüs'ü başkent ilan edip, otoriteyi merkezileştirmeyi hedeflemiş ve bununla beraber askeri yapıyı güçlendirmiştir. Davud'un İsrailoğulları'nı yönetirken adalete riayet ettiği, davaların çoğuna kendisinin baktığı da Eski Ahit'te (II. Samuel, 8:15; 14:4-22; 15:2-6 ve I. Tarihler, 18:14) karşımıza çıkan önemli bulgulardandır (Harman, 1994: 22).

Kartal sembolünün dünya üzerinde birçok ülke ve hükümdar tarafından arma olarak kullanıldığı, ilkel toplumlarda dahi gücü ve adaleti sembolize ettiği bilinmektedir. Dante'nin Jüpiter Gök'ünde bulunan Davud'u kartal figürüyle simgelemesi, Davud'a adalet, cömertlik ve güç gibi özellikleri atfetmek istemesinden dolayı olduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca Dante, Davud'un hükümdarlık ve adalet yanlarını kartal figürü ile sembolleştirirken, "göz bebeği" ifadesiyle de etimolojik manaya uygun bir tasvir yapmaktadır.

Davud Tasvirleri

Jüpiter Gök'ünde Davud'u gören Dante, onu Ahit Sandığı ve Mezmurlar ile ilişkilendirerek tasvir etmektedir: "...Kutsal Ruh'un, Tabutülahit'i şehirden şehire dolaştıran şarkıcısı idi." (Alighieri, 2019: 130, K:20). Kutsal Kitap bölümünde bahsi geçen bu pasaj burada Ahit Sandığı ekseninde kısaca ele alınmaktadır.

Davud'un Ahit Sandığını Yeruslaim'e getirişi Eski Ahit'te anlatılmaktadır. Ahit Sandığı, İsrailoğulları tarafından çöl yolculuğu boyunca taşınmış ve topluluğun en ön safında götürülmüştür. Sandık, Tanrı'nın orada her an bulunduğunu ifade etmekte, bu sebeple Tanrı'nın krallığını ve liderliğini simgelemektedir (Ataşun, 2001: 131). Ayrıca Ahit Sandığı, sıra dışı özelliklere sahipti ve Tanrı ile iletişimi sağlayan somut bir nesneydi (Başaran, 2020: 243). Sonuç olarak denilebilir ki Ahit Sandığı ve Davud arasındaki ilişki gösterilmeye çalışılmaktadır. Dante tarafından hem Mezmurlar'ın yazarı hem de Ahit Sandığı'nın taşıyıcısı olarak yorumlanan Davud, önemli bir hükümdar olarak kabul edilmektedir.

2.4.6. Süleyman

Yahudi ve Hristiyan toplumlarda kral olarak kabul edilen Süleyman, Eski Ahit'te, Davud'un oğlu ve birleşik krallığın Davud'dan sonraki yöneticisi olarak karşımıza çıkar. Süleyman'ın krallığı süresince barışın hiç eksilmediği bilinmektedir (Harman 2010:56). Bunun temelinde, halkın refahını sağlayan kanunlarla yönetimi sürdürmesi, babası Davud'un liderliğini örnek alması gibi sebepler olabilir. Eski Ahit'te geçtiği üzere Davud vefatının öncesinde oğlu Süleyman'a hükümdarlığa dair öğütler vermekte (I. Krallar, 2:1-3) ve onun liderliğini doğru bir şekilde yapmasını istemektedir (Işık, 2015: 229).

Süleyman, iktidarı sırasında kendisine muhalif olan kesimlerle mücadele içine girmiştir. Ülke içinde ve dışında barışı sağlamaya çalışmış, diğer ülkelerle olan ticari ilişkileri iyi tutmayı hedeflemiştir (Akkaya, 2013: 39). Yahudi tarihinde Süleyman peygamberi önemli bir konuma taşıyan şey sadece onun uyguladığı politikalar ve sağladığı barış ortamı değildir. O, bugünkü Mescid-i Aksa'nın bulunduğu konumda mabedi (Bet ha-Mik-daş) inşa etmiştir. İnşaata çok

daha önce başlayan Davud, Tanrı'dan gelen emirle mabedin inşasını Süleyman'a bırakmıştır (Harman, 2010: 57). Eski Ahit'te Süleyman Mabedi'nin Davut tarafından oğluna bırakılışı şu şekilde ele alınır:

“Kral Davut ayağa kalkıp onlara şöyle dedi: ‘Ey kardeşlerim ve halkım, beni dinleyin! Rabb’in Antlaşma Sandığı, Tanrı’mızın ayak basacağı için kalıcı bir yer yapmak istedim. Konutun yapımı için hazırlık yaptım.’ Ama Tanrı bana, ‘Adıma bir tapınak kurmayacaksın’ dedi. ‘Çünkü sen savaşı birisin, kan döktün.’ dedi.” (I. Tarihler, 28:2-3)

“Sen ey oğlum Süleyman, babanın Tanrı’sını tanı. Bütün yüreğinle ve istekle ona kulluk et. Çünkü Rab her yüreği araştırır, her düşüncenin ardındaki amacı saptar. Eğer O’na yönelirsen kendisini sana buldurur. Ama O’nu bırakırsan, seni sonsuza dek reddeder. Şimdi dinle! Tapınağı yapmak için Rab seni seçti. Yürekli ol, işe başla! Davut tapınağa ait eyvanın, binaların -hazine odalarının, yukarıyla iç odaların ve bağışlanma kapağının bulunduğu yerin- tasarılarını oğlu Süleyman’a verdi. Ruh aracılığıyla kendisine açıklanan bütün tasarıları verdi.” (I. Tarihler, 28:9-12).

İnşa edilen mabetle birlikte Yahudi tarihinde ön plana çıkan Süleyman’ın vefatının ardından birleşik krallık dönemi fazla uzun sürmeden dağılmıştır (Gürkan, 2008: 41).

Süleyman’ın Bilgeliği

Güneş Gök’ünde karşımıza çıkan Süleyman, Dante tarafından, bilgeliği sembolize eden ve tüm bilginleri barındıran bu katmana yerleştirilmiştir. Dante’nin *Cennet*’inde Süleyman’ın zekasına yönelik önemli pasajlar göze çarpmaktadır. Süleyman’ın krallık veya hükümdarlık yönüyle değil de kendisine bahsedilen bilgelik açısından ele alındığı görülmektedir.

Güneş Gök’ü dördüncü katmana tekabül etmektedir ve buraya Beatrice ile yükselen Dante, Güneş Gök’ünde Thomas Aquinas’la konuşur. Aquinas ile aralarında geçen diyalogda teslis, kâinattaki düzen ve inkarnasyon gibi konular girift bir yapıda irdelenir. Hemen ardından Aquinas, Güneş Gök’ünde bulunan ve güneşten daha fazla ışık saçarak parıldayan kişilerin kim olduğunu Dante’ye açıklar. Işıldayan bilgiler arasında Süleyman vardır ve ondan şu şekilde bahsedilir:

“İçimizde en güzeli olan beşinci nur, öyle büyük bir aşkla yanıyor ki, yeryüzünde herkes hakkında bilgi edinmek için can atıyor. Bu nurun içinde o yüce ruh var. Ona öyle sonsuz bir bilim aşılarmıştır ki, eğer gerçek gerçekse, onun kadar bilgili bir ikinci bilgin daha gelmemiştir.” (Alighieri, 2019: 71, K:10).

Süleyman’a dair verilen bu bilgiler Dante’nin zihninde bazı soru işaretlerinin oluşmasına sebep olur. On üçüncü kantoda Aquinas ve Dante halen Güneş Gök’ündedirler ve sohbetleri devam etmektedir. Dante, Süleyman’ın bilgeliğinin evrene dair maddi şeylerin bilgisinden ibaret olup olmadığını sorgularken Aquinas ona durumu izah eder:

“Fakat aydınlık olmayan bir noktanın aydınlanması için onun kim olduğunu ve kendisine ‘Sor!’ denildiği zaman onu soru sormaya götüren sebebi hele bir gözünün önüne getir. Onun kral olduğunu ve tam bir yetki ile krallık yapabilmek için de gereken akıl ve hikmeti istediğini anlamayacağın kadar müphem konuşmadım. O, bilimi, gökteki devindiricilerin sayısını veya bir zorunlulukla bir ihtimalin, zorunluluğu meydana getirip getirmediğini; bir ilk devindiricinin bulunup bulunmadığını veya dik açılı olmayan bir üçgenin yarım daireye sığdırılıp sığdırılmadığını öğrenmek, anlamak için istemiyor.” (Alighieri, 2019: 89, K:13).

Görüldüğü üzere Süleyman’a verilen bilgelik sadece fiziksel dünyanın anlamlandırılması için değil, metafizik alemin ve tanrısal hikmetlerin anlaşılması için de verilmiştir.

Paul Johnson, Süleyman’ı şöyle tarif eder: “Solomon olağanüstü becerikli Yakın Doğulu bir hükümdar olmuştu. Zekasıyla ün salmıştı ancak bu ünü kadar insafsızlığıyla da ünlü olmuştu.” (Johnson, 2001: 77). Yahudi tarihinde Süleyman, hikmetli, adaletli, bilge bir kral olarak kabul edilir ve ona verilen bilgeliğin, Tanrı’dan bizzat kendisinin dilemesi doğrultusunda gerçekleştiği görülmektedir (Akkaya, 2013: 55). Bu konuyla ilgili Eski Ahit’te geçen ifadeler şu şekildedir:

“Rab Tanrı o gece rüyada Süleyman’a görünüp, ‘Sana ne vermemi istersin?’ diye sordu. Süleyman, ‘Kulun babam Davut’a büyük iyilikler yaptın’ diye karşılık verdi. ‘O sana bağlı, doğru, bütün yüreğiyle dürüst biri olarak yolunda yürüdü. Bugün tahtına oturacak bir oğul vermekle ona büyük bir iyilik daha yapmış oldun.’, ‘Ya Rab Tanrım! Ben henüz çocuk denecek bir yaşta, yöneticilik nedir bilmezken bu kulunu babam Davut’un yerine kral atadın. İşte kulun kendi seçtiğin kalabalık halkın, sayılamayacak kadar büyük bir kalabalığın ortasındadır. Bu yüzden bana öyle sezgi dolu bir yürek ver ki, iyi ile kötüyü ayırt edip halkını yönetebileyim. Başka türlü senin bu büyük halkını kim yönetebilir!’” (I. Krallar, 3:5-9).

Dileği sonucu kendisine verilen bu bilgelik sayesinde halkını ve topraklarını başarıyla yöneten Süleyman, hikmetli ve uzak görüşlü davranışlarıyla bu liderliği taçlandırmıştır. Kendi şahsında topladığı bu özelliklerle İsrailoğulları’nın barış ve huzur içinde yaşamasını sağlamıştır. Bilgeliği sayesinde halkını koruyabilmiş ve gereksiz eylemlerden uzak kalmıştır (Abramsky, 1690: 106). Bilgeliğinden gelen kararlarıyla nam salan Süleyman herkes için merak konusu olmuştur (Öztürk, 2018: 35). Onu görmek için dünyanın dört bir yanından önemli şahsiyetlerin ziyarete geldiği Eski Ahit’te anlatılır: “Süleyman’ın bilgeliğini duyan dünyanın bütün kralları ona adamlarını gönderirdi. Bütün uluslardan insanlar gelir, Süleyman’ın bilgece sözlerini dinlerdi.” (I. Krallar, 4:34).

İnsanlar arasındaki davaları “yargı salonu” denen yerde adaletli bir şekilde çözdüğü için ona “bilge yargıç” şeklinde hitap edilirdi (Abramsky, 1690: 106). Süleyman’ın bilgeliğine ve adaletine dair Eski Ahit’in çok detaylı pasajlar barındırdığı görülmektedir:

“Kralın verdiği bu kararı duyan bütün İsraililer hayranlık içinde kaldı. Herkes adil bir yönetim için Süleyman’ın Tanrı’dan gelen bilgeliğe sahip olduğunu anladı.” (I. Krallar, 3:28).

“Tanrı Süleyman’a bilgelik, derin bir sezgi, kıyılarıdaki kum kadar anlayış verdi.” (I. Krallar, 4:29).

“Süleyman’ın bilgeliği, bütün doğuluların ve Mısırlıların bilgeliğinden daha üstündü.” (I. Krallar, 4:30).

Dante’nin yapmış olduğu tasvirler ile Süleyman hakkında elde ettiğimiz bulgular örtüşmektedir. *Cennet* pasajında geçen “Ona öyle sonsuz bir bilim aşılarmıştır ki, eğer gerçek gerçekse, onun kadar bilgili bir ikinci bilgin daha gelmemiştir.” (Alighieri, 2019: 71, K:10) ifadesini Dante, doğrudan Süleyman’a atfederek Eski Ahit’teki pasajlarla ilişkilendirmeye çalışmıştır. Dante’nin zihninde oluşan soru işaretlerine yönelik Aquinas’ın vermiş olduğu cevap da Süleyman’da bulunan bilgeliğin öyle olağan bir gaye gütmeyişini, tanrısal bir vergi olduğu ve hikmetli nice şeyi barındırdığını da bizlere göstermektedir. Sonuç olarak Dante, Süleyman’ı Güneş Gök’üne yani bilgelerin olduğu katmana yerleştirmiş ve onu Eski Ahit’teki ifadelerle dayanarak betimlemiştir. Süleyman’ın zekasını ön plana çıkararak Güneş Gök’ünde bulunuşunu haklı bir sebep olarak göstermeye çalışmıştır.

2.4.7. Hezekiel

Dante’nin Betarice ile birlikte Jüpiter Gök’ünde kartal sembolüyle karşılaştıklarına daha önce değinmiştik. Bu kantoda, bahsi geçen kartal figürünün Dante ile konuşması sırasında bu sembolü bir araya getirenlerden kısaca bahsedilmektedir. O esnada kral Hezekiel’i tanıtmak için verilen pasaj, Eski Ahit’e dayanması ve tanrısal kararların cennette nasıl işlediğini göstermesi açısından önemlidir:

“Bahsettiğim dairenin üzerinde, kavis boyunca yukarı çıkarken ondan sonra gelen, ölümünü gerçek pişmanlıkla geciktiren kimsedir. Her ne kadar makbul bir dua ile yeryüzünde bugün olması gereken şey yarına bırakılabilirse de, ebedi kararların asla değişmeyeceğini şimdi biliyor” (Alighieri, 2019: 131, K:20).

Hezekiel, Asurluların saldırısına karşı direnen, İsrailoğulları’nı koruyan ve yabancı Tanrı’lar için yapılan bütün sunakları yıktıran kraldır (Gürkan, 2008: 43). Hezekiel döneminde İsrailoğulları’nın dine karşı bağlılıkları önemsendiği görülmektedir ve hayati standartların dini gerekliliklere göre düzenlendiği söylenebilir (Yılmaz, 2014: 90).

Eski Ahit’te geçen anlatılara (II. Tarihler, 32:24-25; Yeşaya, 38:1-5) göre Tanrı tarafından Yeşaya aracılığıyla kendisine ölümü bildirilen ancak daha sonra ömrü uzatılan kraldır. Bu olay en net şekilde Eski Ahit’in II. Krallar bölümünde geçer:

“O günlerde Hizkiya ölümcül bir hastalığa yakalandı. Amots oğlu Peygamber Yeşeya ona gidip şöyle dedi: ‘Rab diyor ki, ev işlerini düzene sok. Çünkü iyileşmeyecek, öleceksin.’, Hizkiya yüzünü duvara dönüp Rabb’e yalvardı ‘Ya Rab, yürekten bir sadakatle önünde nasıl yaşadığımı, gözünde iyi olanı yaptığımı anımsa lütfen’, sonra acı acı ağlamaya başladı. Yeşeya sarayın orta avlusundan çıkmadan önce Rab ona şöyle dedi: ‘Geri dön ve halkımı yöneten Hizkiya’ya şunu söyle, Atan Davut’un Tanrısı Rab diyor ki duanı işittim, gözyaşlarını gördüm, seni sağlığına kavuşturacağım. Üç gün içinde Rabb’in Tapınağına çıkacaksın. Ömrünü on beş yıl daha uzatacağım.” (II. Krallar, 20:1-6).

Kral Hezekiel’e dair Eski Ahit’te geçen olumsuz ifadeler de mevcuttur (II. Tarihler, 32: 25). Bu olumsuz pasajara rağmen Dante’nin Hezekiel’i *Cennet* bölümünün Jüpiter Gök’üne yani adaletli yöneticiler katmanına yerleştirdiğini görüyoruz. O halde Dante’nin *Cennet*’inde yer edinen bu pasaj, Hezekiel’i hükümdarlığı bakımından ön plana çıkarmayı hedeflemektedir. Ayrıca pasaj içinde verilen bir diğer mesaj “yeryüzünde bugün olması gereken şey yarına bırakılabilirse de ebedi kararların asla değişmeyeceğini şimdi biliyor” ifadesinde geçmektedir. Dante, Hezekiel örneğinde beşeri ve tanrısal kararların birbirinden farklı olduğunu ve dünya hayatında dualarla değişebilen önemli olayların, en sonunda Tanrı’nın takdir ettiği hedefe ulaştığını göstermektedir.

2.4.8. Daniel

Cennet bölümünde Daniel’e yönelik doğrudan bir pasaj bulunmamaktadır. Dante, Dokuzuncu Gök’te, İlk Devindirici olan Melek Sınıflarına değinirken onların sayısı ile ilgili olarak Daniel’i anmaktadır: “Meleklerin sayısı o kadar çoktur ki insanların ne dili ne de havsalası bu kadar uzağa gidebilmiştir. Danyal’ın bize verdiği rakama bakarsan, gerçek rakamın, onun bahsettiği binlerin altında gizli kaldığını görürsün.” (Alighieri, 2019: 189, K:29).

Eski Ahit’te Daniel kitabında bulunan bilgilere göre, Daniel, milattan önce VI. asırda Babil sarayında hayat sürmüş olan biri olarak anlatılır. Eski Ahit’te geçen bilgiler ışığında Daniel’in hayatına çok fazla değinmeden doğrudan Dante ile ilgili olabilecek kısımlara işaret etmek yerinde olacaktır. Eski Ahit’te geçen Daniel’in, Pers Kralı’nın üçüncü saltanat senesinde dünyada bulunan güçlerle göklerin güçleri melekler arasında meydana gelecek savaşın rü’yetini gördüğü bilinmektedir (Harman, 1993: 480). Özellikle Daniel 10-12 bölümlerinde meleklerle olan diyalogu ön plana çıkmaktadır. Meleklerle olan iletişimi ve onlar hakkında sayısal bir anlatıya gitmesi önemlidir. Bu konu hakkında Daniel bölümü şöyle anlatmaktadır: “Önünden ateşten bir ırmak çıkıp akıyordu. Binlerce binler O’na hizmet ediyordu; on binlerce on binler önünde duruyordu.” (Daniel, 7-10).

Ayrıca Yeni Ahit'te de Daniel Peygamberden söz edilmektedir (Matta, 24:15-16). Daniel, Hristiyanlık için peygamber kabul edilmiş ve İsa'nın ona değinmesi sebebiyle önemli kabul edilmiştir (Yılmaz, 2014: 93). Bu önemine binaen Dante, Daniel'i İlk Devindirici melek sınıfları katmanında anmayı uygun görmüş denilebilir.

2.4.9. Yahya

Hristiyanlık içinde Yahya, vaftizci kimliğiyle ön plana çıkar ve Vaftizci Yahya (Jean-Baptist, John the Baptist) olarak bilinir. Kral Herod zamanında yaşamış olan Yahya'ya ve onun öğretisine dair bilgiler Yeni Ahit'te bulunmaktadır (Aydın, 2013: 232). Daha önce Yahudiler için peygamberlik müessesesinin Malaki ile son bulduğunu belirtmiş, Yahya'nın peygamberliğini onaylamadıklarını vurgulamıştık. Hristiyanlık açısından ise Yahya'nın peygamberliği önemlidir çünkü o, İsa'nın geleceğini bildirmiş ve O'nun öğretisini yayması için zemin hazırlamıştır (Bozdağ, 1991: 94).

Dante'nin *Cennet*'inde Yahya, birkaç yerde karşımıza çıkmaktadır. On sekizinci kantoda Jüpiter Gök'ünde bahsi geçmektedir. Kantoda geçen detaylar sarmal bir şekilde ilerlemektedir. Asıl konudan uzaklaşmaya sebebiyet vereceğinden pasajın doğrudan Yahya ile ilgili olan kısmı vermeyi tercih ettik: "Çölde tek başına yaşayan ve bir raks yüzünden şehit edileni öyle içten arzuluyorum ki..." (Alighieri, 2019: 122, K:18).

Bir diğer pasaj Arş-ı Ala içinde Tanrı'nın huzurunda bulunan Yahya'ya işaret etmektedir. Öyle ki bu tasvir, Yahya'nın hayat hikayesini özetleyerek onun o konuma layık olma sebebini gözler önüne sermektedir: "Orada gökler melikesinin şanlı makamı ile onur altındaki diğer makamlar nasıl bir bölme meydana getiriyorlarsa, tıpkı öyle onun tam karşısında ulu Yahya'nın makamı bulunmaktadır. O Yahya ki, daima aziz olmuş, çöllerde çile doldurmuş, şehit edilmiş..." (Alighieri, 2019: 202, K:32).

Yahya'nın ailesinin, kendilerini mabed temizliğine adayan(kohen) din adamları sınıfına ait olduğu söylenebilir. Yahya, belli bir yaşa gelince mabedi temizleme hizmetini bırakarak Ürdün nehrinin yakınlarında bulunan bir çöle çekilmiş ve zühd hayatına yönelmiştir. Yahya'nın bir gaye uğruna çöle çekilmesi sonrasında onun çölde görünmesi ve insanları vaftiz etmesiyle ilgili ifadeler (Matta, 3:1-3; Markos, 1:1-4; Luka, 3:2-6; Yuhanna, 1:19-23) oldukça benzer şekilde Yeni Ahit'te geçmektedir (Sayar, 2019: 357). Yeni Ahit bu konuyu şöyle ifade eder: "Çocuk büyüyor, ruhsal yönden güçleniyordu. İsrail halkına görüneceği güne dek ıssız yerlerde yaşadı." (Luka, 1:80).

Yahya her ne kadar Ferisi ve Saduki topluluklarıyla olan ilişkileriyle anılsa da Yeni Ahit'te bahsi geçmeyen Essenilerle de zaman zaman ilişkilendirilmektedir (Aydın, 2020: 80). Yahya'nın çöldeki zühd hayatının kaynaklık ettiği bu dayanak, onun Esseniler gibi kıyametin yaklaştığını düşünerek Rabb'in egemenliğini yaymak için hazırlık yaptığını ifade eden yorumlarla güçlenmektedir (Aydın, 2013: 232). Bu hazırlık Yeşeya'da şöyle ifade edilir: "Şöyle haykırıyor bir ses: 'Çölde Rabb'in yolunu hazırlayın, bozkırda Tanrımız için düz bir yol açın.'" (Yeşeya, 40:3). Sonuç olarak Yahya'nın çölde asketik bir yaşam tarzını benimsediği, Yeni Ahit'te geçen pasajlar örnekliğinde desteklenebilmektedir.

Yahya'nın şehit edilişi ile ilgili pasajda geçen "raks" ifadesi önemlidir. Dante, Yahya'nın şehit edilme hadisesini Kral Herod ile ilgili bir olaya bağlamaktadır. Dante'nin ifadeleri bağlamında konuya Yeni Ahit açısından bakacak olursak Dante'nin dayanak noktası açıkça görülecektir:

"Hirodes'in doğum günü şenliği sırasında Hirodiya'nın kızı ortaya çıkıp dans etti. Bu Hirodes'in öyle hoşuna gitti ki, ant içerek kıza ne dilerse vereceğini söyledi. Kız, annesinin kışkırtmasıyla, 'Bana şimdi, bir tepsi üzerinde Vaftizci Yahya'nın başını ver' dedi. Kral buna çok üzülüyse de konuklarının önünde içtiği anttan ötürü bu dileğin yerine getirilmesini buyurdu. Adam gönderip zindanda Yahya'nın başını kestirdi." (Matta, 14:6-10).

Yahya'nın, zühd hayatını benimsemesi, İsa'nın gelişinden önce tebliğ çalışmalarına başlaması, vaftiz ritüeliyle insanlığı Oğul'un kurtuluşuna hazırlaması gibi olaylar, Hristiyanlık için büyük ve önemli adımlardır. Dante'nin Yahya'ya, *Cennet* bölümünde yer vermesi, onun münzevi yaşamına ve şehit edilişine değinmesi, Hristiyanlığın gelişim sürecinde, kurtuluşa giden yolda çekilen eziyetleri yansıtmaları, teolojik yapılanma açısından büyük önem taşımaktadır. *İlahi Komedyası*'nın yazılışı başlı başına bir kurtuluş ve arınma misyonu taşıyorken Dante'nin Yahya'dan bahsetmesi, Komedyası'nın *Cennet* bölümüne tamamlayıcı bir nitelik vermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CENNET BÖLÜMÜNDE HAVARİLER, KİLİSE BABALARI VE AZİZLER

3.1. Teolojik Şahsiyetler, Hristiyanlık ve Dante

Hristiyan teolojisini, dallanıp budaklanan bir ağaç olarak nitelendirecek olursak Dante'nin *Cenneti*'ni o ağacın her dalından bir yaprak alınmış derleme olarak ifade etmek yerinde olacaktır. Öyle ki, teolojik ibareler barındıran bu eserin, Hristiyan geleneği ve literatüründe uzanmadığı nokta neredeyse yok gibidir. *Cennet* bölümünün kurgusunda, Hristiyanlığı eksen alan Dante'nin, satırlarını yazarken Havariler, Kilise Babaları ve diğer teolojik şahsiyetlerle beraber zenginleştirdiği görülmektedir. *Cennet* içinde geçen, İsa'nın ardılları olan Havarilerle ilgili pasajlar, Hristiyan din bilginlerinin teolojik görüşleri, dönemsel olarak kiliseye yönelik yapılan eleştiriler, kilisenin ilk yüzyıldan Dante'ye kadar olan gelişim süreci vb. birçok konu, bu başlığın açılmasını ve konuların tasnif edilerek spesifik bir şekilde irdelenmesini gerekli kılmıştır. Dante'nin havariler ve diğer Hristiyan teologlar aracılığıyla aktardığı pasajlara geçmeden önce Hristiyanlığın başlangıcından itibaren gelişim süreci hakkında bilgi vermek, okuyucuyu bölüme hazırlamak adına önem taşımaktadır.

Hristiyanlık, içinde bulunduğu Yahudi geleneğinden birinci yüzyıldan itibaren ayrılmış ve Roma içinde kendi akidelerini oluşturmuş bir dindir. Hristiyanlığın başlangıcında İsa'nın yolundan giden kişilerin “azizler” veya “müritler” olarak anıldıkları bilinmektedir (Aydın, 2021: 88) Yahudiliğin yaygın olduğu bölgede İsa'nın yaymış olduğu öğretinin ilk muhatapları Yahudiler olmuştur. Dolayısıyla Musa'nın şeriatını tamamlamaya (Matta, 5:17) gelen ve Yahudiliğin devamı niteliğinde kabul edilen Hristiyanlık, temellerini Eski Ahit'e yaslayarak gelişim göstermiştir. İlk Hristiyanların esas kabul edeceği bir metin derlenmediği için, Yahudiliğin devamı niteliğinde kabul gören görüşe paralel şekilde Eski Ahit'i benimsemesi gayet doğal bir durumdu (Eco, 2014: 138). İsa'dan sonraki dönemde öğretiyi yaymakla meşgul olan havariler, birçok kültürel ve dini farklılıkla karşı karşıya kalmışlardır. Hristiyanlık, özellikle Kudüs'ün Romalılar tarafından yıkılmasıyla birlikte İsa odaklı bir yapıyla şekillenmiş ve Pavlus'un etkisiyle de geniş kitlelere yayılmıştır (Aydın, 2021: 94).

Aslen ferisi olan Pavlus, İsa'nın kendisine görünmesi ve onu kendine yardımcı tayin etmesinden sonra sinagoglarda İsa'nın öğretisini yaymaya başlamıştır (Elçilerin İşleri, 9:1-17). Önceleri sadece İsrailoğulları ile sınırlı olduğu kabul edilen bu inanç, zamanla gentileler arasında yayılmaya başlamış ve etnik açıdan Yahudi tekelinden çıkarılmıştır. Teolojik faaliyetlerin öncüsü her ne kadar Pavlus olarak görünse de Petrus'un atmış olduğu adımlar

papalık ve kilise açısından önemli bir otorite kurulmasını sağlamıştır. Bu nedenle Katolikler, Petrus'u Roma kilisesinin ilk piskoposu kabul ederler. İlk asrın sonlarında havarilerin tamamının ölmesiyle beraber, İsa'yı bekleyen diğer inananlar, Hristiyanlık için sistemli adımlar atmaya başlamışlardır (Çoban, 2007: 3-9). İlk asırdan Kalkedon Konsili'ne (451) kadar geçen süre zarfında teslis, inkarnasyon, İsa'nın ne olduğu gibi meseleler çeşitli teologlar tarafından tartışılmıştır (Russell, 1972: 70). Bu tarz konuların temellendirilmesi, uzun asırları kapsamakla birlikte zaman zaman konsiller sayesinde cumhurun kabulü ile neticeye ulaştırılmıştır.

İlk dört asırda Hristiyanlık, Justin Martyr (ö.165), Ireneus (ö.202), Clement (ö.215), Tertullian (ö.225), Origene (ö.254), Cyprian (ö.258), Ambroise (ö.397), Augustinus (ö.430) gibi Hristiyan teologlar tarafından ortaya atılan yorumlarla şekillenmiştir (B. Russell, 1972: 73; Güre, 2021: 524–542). Örneğin bahsi geçen Kilise Babalarından Justin Martyr, Hristiyanlık inancını Yahudi köklerden koparmayı hedeflemiştir. Yunan kökenli Clement, kilisenin önemine ve tekliğine değinerek onu Mesih'in somut hali olarak yorumlamış, vaftiz ritüelini “Tanrı'nın evladı olmak” şeklinde açıklamıştır. Latin Kilise Babası olarak karşımıza çıkan Tertullian, hem teslis hem de kilise hakkında yorumlar yapmış, kiliseye bağlı olup içinde olanlarla kiliseden ayrı olanları iki zıt kutup olarak nitelendirmiştir (Güre, 2021: 524–32). Havarilerden sonra sistemleşme yolunda ilerleyen Hristiyanlık, Kilise Babalarının yorumları ışığında epey yol katetmiştir.

Hristiyanlığın ilk asırdan Orta Çağ'a ve sonrasına doğru ilerleyen teolojik gelişimi, her dönemin ve toplumun, dini ve kültürel algısını da etkilemiştir. Özellikle üzerine yoğunlaşmış olduğumuz Dante ve onun *İlahi Komedya*'sının *Cennet* bölümü, Kilise Babalarına ve Hristiyanlığın gelişim aşamalarına yönelik din, siyaset, mistisizm, kültür gibi birçok konuda eleştiri yöneltmektedir. Dante, bir yandan Hristiyan teologları överken diğer yandan dini siyasete alet eden yöneticilere karşı sert eleştirilerde bulunmaktadır. Dinin siyasi çıkarlar uğruna kullanılması ve yönetimlerin, din adı altında diktatör rejimler doğurması her çağda görülen durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dante'nin pasajlarında daha çok, bu yönetimlerin kiliseye sağladığı güven ve zenginlik ortamı neticesinde, kilisenin yozlaşması ve asıl gayesini unutmaması işlenmektedir.

Dante, *Cennet* bölümünde havarilerden, Aziz Petrus, Aziz Yakup ve Aziz Yuhanna'ya değinmiştir. Arş-ı Ala'ya yükselirken bu üç havariyle bizzat karşılaşmış ve onların kiliseye dair görüşlerini dinlemiştir. Pavlus'a birkaç övgü ve tasvirle değinen Dante, Aziz Bernard, Aziz Benedikt, Aziz Francis ve Aziz Dominic gibi Kilise Babalarına eserinde ağırlık vermiş,

Hristiyanlığının özünün bu din adamlarında olduğu ve artık kilisenin İsa'nın yolundan saptığı mesajını aktarmaya çalışmıştır. Pasajlarda görüleceği üzere Dante, bulunduğu siyasi, dini ve toplumsal konjonktürden dolayı kendi görüşlerini, Hristiyan tarihinin münzevi Kilise Babaları aracılığıyla aktarmayı hedeflemiştir.

İlk asırdan itibaren Pavlus ve Petrus öncülüğünde şekillenen Hristiyanlık inancını, Dante ekseninde ele almak, *Cennet* bölümünde verilen pasajlar doğrultusunda mukayeseye gitmek, konunun sınırlarını korumak adına önem taşımaktadır. Bu sebeple Dante'nin *Cennet*'inde havariler, kilise babaları ve azizler olarak açtığımız bu bölüm, tezin esas noktası olan Dante'nin *Cennet*'i bağlamında incelenecektir. Bu inceleme Hristiyan teolojisinde dönemsel yorumlar olarak ele alınacak ve teolojik şahsiyetlerin görüşleri aktarılacaktır.

3.2. Havariler

Havari kelimesi, “seçilmiş kişi”, “tarafdar”, “yardımcı olan dost”, “kendini adayan” gibi anlamlara gelmektedir. Batı dillerinde ise “apostle” olarak karşımıza çıkan havari kelimesi terim olarak, Tanrı'nın seçtiği peygamberlere inanan ve o peygambere dostluk edip onun öğretisini yaymada yardımcı olan kimseler için kullanılmaktadır (Cilacı, 1997: 513). Terim anlamı olarak tüm peygamberleri kapsayan “havari” kavramı, günümüzde kullanıldığında, daha çok İsa'nın on iki yardımcısını akıllara getirmektedir. Yeni Ahit'te havariler için “şakird” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir (Matta, 11:1). Ayrıca Yeni Ahit havariler hakkında oldukça detaylı bilgiler vermekte ve onların topluca anıldığı pasajlar içermektedir:

“Gün doğunca öğrencilerini yanına çağırdı ve onların arasından, elçi diye adlandırdığı şu on iki kişiyi seçti: Petrus adını verdiği Simun, onun kardeşi Andreas, Yakup, Yuhanna, Filipus, Bartalmay, Matta, Tomas, Alfay oğlu Yakup, Yurtsever diye tanınan Simun, Yakup oğlu Yahuda ve İsa'ya ihanet eden Yahuda İskariot.” (Luka, 6:13-16).

Dante'nin *Cennet*'inde havarilere dair ilk genelleme, yirmi üçüncü kantoda karşımıza çıkar. Dante ve Beatrice Sabit Yıldızlar Gök'ündedirler. Bu katmanda Dante, Hristiyanlığın kurtuluş teolojisine adeta bir vurgu yaparcasına İsa'yı, Meryem'i ve havarileri, Arş-ı Ala'ya yükselirken tasvir eder. Bu karşılaşma esnasında İsa ve onun peşinden giden diğer cennetlikler, Tanrı katına yükselir. Hemen sonra Meryem ve havariler İsa'nın ardı sıra yükselerek kaybolacaklardır. O esnada havarilere dair yapılan alegorik tasvir, onların görevlerine ve teolojik inşanın önemine dikkat çekmektedir: “Tanrı kelamının, sinesinde ten haline geldiği gül oradadır; saçıkları kokularda insanlara doğru yolu gösteren zambaklar oradadır.” (Alighieri, 2019: 151, K: 23). “Zambaklar” metaforuyla havarilere yönelik övgüde bulunan Dante, onların Hristiyanlığa olan hizmetini “saçıkları kokular” ifadesiyle bütünleştirmektedir.

Havarilerin, İsa'nın çarmıh hadisesi öncesinde dini tebliğde aktif rol aldıkları ve İsa'nın öğrencileri olarak ona hizmet ettikleri Yeni Ahit'te açık bir şekilde görülür: “Kendi önünden haberciler gönderdi. Bunlar, kendisi için hazırlık yapmak üzere gidip Samiriyeliler'e ait bir köye girdiler.” (Luka, 9:52).

Çarmıh hadisesi sonrasında ise İsa'nın dirilip havarilerine görüldüğü, öğretisini yaymaları için onlara görev verdiği bilinmektedir:

“İsa yanlarına gelip kendilerine şunları söyledi: ‘Gökte ve yeryüzünde bütün yetki bana verildi. Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adıyla vaftiz edin; size buyurduğum her şeye uymayı onlara öğretin. İşte ben, dünyanın sonuna dek her an sizinle birlikteyim.’” (Matta, 28: 18-20).

Dante'nin havarilere yönelik “saçtıkları kokularda insanlara doğru yolu gösteren zambaklar oradadır.” betimlemesi, onların farklı yönlerine de vurgu yapıyor olabilir. Antik Yunan geleneklerinde önemli bir figür olan zambak, “asalet” ve hükümrancılık” gibi anlamlara gelmektedir (Taşpınar, 2019: 101). Dante'nin, havarileri asil kişiler olarak yorumlamasının yanında, onların İsa'nın öğretisini yayarak diğer milletlere inanç konusunda hükmedişlerine işaret ediyor olabilir. Bir diğer açıdan bakacak olursak, bilindiği üzere havariler, İsa'dan mucize gösterme yetkisi almışlar ve bu mucizelere tanık olan halkı etkilemişlerdir. Havarilerin hastaları iyileştirme, kötü ruhları kovma gibi sıra dışı mucizeler göstermesi (Matta, 10:1), İsa sonrasında, öğretinin yayılmasında en önemli faktör olarak görülebilir. Dolayısıyla halk, gördüğü mucizeler sonrasında eşyalarını ve ellerinin altındaki mülkleri dağıtmış ve tapınakta toplanarak daha sade bir hayat yaşamaya başlamıştır (Ulutürk, 2005: 33). O halde Dante'nin havarilere yönelik övgü dolu tasvirini, onların sadece İsa'nın öğrencileri (şakird) oluşuna bağlamak yerine, havarilere verilen mucizevi özellikler ışığında yorumlamak, konuya bütüncül bakmak açısından daha tutarlı olabilir.

Yukarıda verdiğimiz, havarilere dair kullanılan genel tasvir haricinde Dante, yirmi dört, yirmi beş ve yirmi altıncı kantolarda havarilerin bizzat kendisiyle diyalog halindedir. Bu üç kantoda Dante'nin iletişim kurduğu havariler sırasıyla Aziz Petrus, Aziz Yakup ve Aziz Yuhanna'dır. *Cennet* içinde bu havarilere yönelik işaret ettiği pasaj yirmi beşinci kantoda geçmektedir: “İsa'nın Üçler'e daha parlak bir şekilde görüldüğünü...” (Alighieri, 2019: 160, K:25). Az sonra görüleceği üzere, Dante'nin bu üç havari ile olan iletişimi sonucunda ortaya çıkan bilgiler, okuyucuya rahat bir perspektif sunmak adına tasnif edilerek sunulacaktır.

3.2.1. Aziz Petrus, Kilise Eleştirisi ve Metaforik Tasvirler

İsa'nın havarilerinden biri olarak Hristiyan geleneğinde ön plana çıkan, ve diğer havarilerin lideri olarak kabul gören Petrus (ö.54-68), tebliğ faaliyeti sırasında İsa'nın yanında yer almış ve İsa'nın öğretisini bizzat kendisinden almıştır (Duygu, 2021: 146). Petrus'un on iki havariden biri olarak seçilmesi olayı Yeni Ahit'te farklı şekillerde anlatılmaktadır. Yeni Ahit'te geçen olaylar detay açısından farklılık gösterse de Petrus'un İsa tarafından seçildiği ve on iki havariden biri olarak kabul edilip, öğretiyi yaymada görev aldığı kesin olarak ortadadır:

“İsa, Celile Gölü'nün kıyısında yürürken Petrus diye de anılan Simun ile kardeşi Andreas'ı gördü. Balıkçı olan bu iki kardeş göle ağ atıyorlardı. Onlara, ‘Ardımdan gelin’ dedi, ‘Sizleri insan tutan balıkçılar yapacağım’. Onlar da hemen ağlarını bırakıp O’nun ardından gittiler.” (Matta, 4:18-20).

“Halk, Ginnesar Gölü'nün kıyısında duran İsa'nın çevresini sarmış, Tanrı'nın sözünü dinliyordu. İsa, gölün kıyısında iki tekne gördü. Balıkçılar teknelerinden inmiş ağlarını yıkıyorlardı. İki tekneden Simun'a ait olanına binen İsa, ona kıyıdan biraz açılmasını rica etti. Sonra oturdu, teknenin içinden halka öğretmeye devam etti. Konuşmasını bitirince Simun'a, ‘Derin sulara açılın, balık tutmak için ağlarınızı atın’ dedi. Simun şu karşılığı verdi: ‘Efendimiz, bütün gece çabaladık, hiçbir şey tutamadık. Yine de senin sözün üzerine ağları atacagım’. Bunu yapınca öyle çok balık yakaladılar ki ağları yırtılmaya başladı. Öbür teknedeki ortaklarına işaret ederek gelip yardım etmelerini istediler. Onlar da geldiler ve her iki tekneyi balıkla doldurdular; tekneler neredeyse batıyordu. Simun Petrus bunu görünce ‘Ya Rab, benden uzak dur, ben günahlı bir adamım’ diyerek İsa'nın dizlerine kapandı. Kendisi ve yanındakiler, tutmuş oldukları balıkların çokluğuna şaşır kalmışlardı. Simun'un ortakları olan Zebedi oğulları Yakup'la Yuhanna'yı da aynı şaşkınlık almıştı. İsa, Simun'a ‘Korkma’ dedi, ‘Bundan böyle balık yerine insan tutacaksın.’ (Luka, 5:1-10).

Tebliğ faaliyeti boyunca İsa ile birlikte olan Petrus, çarmıh hadisesinden sonra Filistin bölgesi dışında görevine devam etmiştir. Özellikle Pavlus'un anlatılarından görüldüğü kadarıyla Petrus, Kutsal Ruh'a karşı borcunu ödemek için Kudüs'te öğretiyi yaymış, havarilerin lideri olarak vaaz vermiştir. Kudüs sonrasında Petrus'a dair ön plana çıkan veriler onun sırasıyla Antakya, Korint ve Roma'da bulunduğu ve irşat faaliyetine buralarda devam ettiğini göstermektedir (Ulutürk, 2006: 160).

Petrus'un Roma'ya gidiş tarihi tam olarak belli değildir. Ayrıca Roma'da ne kadar süre bulunduğu ve orada ilk tebliğ faaliyetlerini onun yapıp yapmadığına dair bazı ihtilaflar mevcuttur. Petrus'un ölümünün ise İmparator Neron dönemine (M. 37-68) denk geldiği düşünülmektedir. Bu düşüncenin kaynağı ilk asır kilise babalarının yazdıkları bilgilere dayanmaktadır (Gündüz, 2019: 80–87).

Petrus'un Roma'da İsa'nın öğretisine dair ilk faaliyetleri yapan kişi ya da kişilerden biri olduğu kabulü, onu önemli bir konuma getirmektedir. Markos incilinin onun anılarından

derlenen bir metin olduğu iddiaları ve Petrus’un mezarının St. Peter’de olduğu kabulü, Katolikler tarafından benimsenmektedir. Roma kilisesinin, manevi temellerinin Petrus tarafından atıldığı ve bu kilisenin dünyadaki tüm kiliselerden daha üstün ve önemli olduğu iddiası Katolikler tarafından savunulmaktadır (Ulutürk, 2006: 161).

Tarih ve Hıristiyanlık açısından önemine kısaca değindiğimiz Aziz Petrus, Dante’nin *Cennet*’inde oldukça sıra dışı şekilde karşımıza çıkar. Sabit Yıldızlar Gök’üne yükselen Beatrice ve Dante, burada Petrus ile konuşurlar. Dante, bu gökte havarilerden ilk olarak Aziz Petrus ile konuşur. Bu diyalog yirmi dördüncü kantoda geçmektedir.

Beatrice, Petrus’tan Dante’ye soru sorarak onu inanç konusunda sınamasını ister. Dante’nin, satırlarında, Beatrice’yi konuşturarak kendisinin Petrus tarafından sınanmasını istemesiyle oldukça manidar bir mesaj verdiği söylenebilir. Katolik kilisenin manevi temellerini attığı kabul edilen Petrus tarafından sınanmak, Dante’nin katmanlarda yükselişini haklı bir sebebe dayandırma gayesini göstermektedir. Bir diğer deyişle eseri yazan Dante, kendi şahsını Arş-ı Ala’ya yükseltirken havarilerin babası olarak kabul edilen Petrus’un inanç sınavından geçmekle, bu tanrısal ödüle layık olmanın haklılığını okura yansıtacaktır.

Dante’nin Petrus’u tarif ederken ona yönelik kullandığı ifadeler şu şekildedir: “Efendimizin kendisine teslim ettiği bu muhteşem mutluluğun anahtarlarını alıp yeryüzüne getiren yüce insanın ezeli nuru! Denizin üzerinde seni yürüten inanca dair...” (Alighieri, 2019: 154, K:24). Burada mutluluk ile kastedilen yer cennettir. Pasajda cennetin anahtarlarının İsa aracılığıyla yeryüzüne geldiği ve Petrus’a devredildiği vurgulanmaktadır. Dante’nin bu pasajı yazarken ona ilham kaynağı olan verilerin, Yeni Ahit’te bulunduğunu söyleyebiliriz:

“Ben de sana şunu söyleyeyim, sen Petrus’sun ve ben kilisemi bu kayanın üzerine kuracağım. Ölüler diyarının kapıları ona karşı direnmeyecek. Göklerin egemenliğinin anahtarlarını sana vereceğim. Yeryüzünde bağlayacağın her şey göklerde de bağlanmış olacak; yeryüzünde çözeceğin her şey göklerde de çözülmüş olacak.” (Matta, 16:18-19).

İsa’nın Petrus’a yönelik bu ifadeleri onun, neden hem “havarilerin başı” hem de Katolikler için olmazsa olmaz bir iftihar kaynağı oluşunu açıklar durumdadır. Yine Dante’nin satırlarında Petrus’un imanına yönelik geçen “Denizin üzerinde seni yürüten inanca dair...” cümlesi, Yeni Ahit’in Matta bölümünde anlatılmaktadır:

“Sabaha karşı İsa, gölün üstünde yürüyerek onlara yaklaştı. Öğrenciler, O’nun gölün üstünde yürüdüğünü görünce dehşete kapıldılar. ‘Bu bir hayalet!’ diyerek korkuyla bağıştılar. Ama İsa hemen onlara seslenerek, ‘Cesur olun, benim, korkmayın!’ dedi. Petrus buna karşılık, ‘Ya Rab’ dedi, ‘Eğer sen isen,

buyruk ver suyun üstünden yürüyerek sana geleyim.' İsa, 'Gel!' dedi. Petrus da tekneden indi, suyun üstünden yürüyerek İsa'ya yaklaştı." (Matta, 14:25-29).

Dante'nin, Petrus hakkında teolojik şahsiyetler tarafından yapılmış yorumlara, Petrus ile ilgili kabullere değinmeden doğrudan Yeni Ahit'i merkeze alarak betimlemelerde bulunduğu söylenebilir. Petrus'a yönelik tasvirlerinin Yeni Ahit'te bulunan önemli pasajlardan derlenerek oluşturulması oldukça dikkat çekicidir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere Dante, bu katmanda Petrus tarafından inanç konusunda sınanmaktadır ancak söylenebilir ki Dante, Petrus'u anlatırken onun İsa'ya olan imanına değinmeyi de ihmal etmemiştir.

Aziz Petrus'un Kilise Eleştirisi

Dante, yirmi dördüncü kantoda Aziz Petrus tarafından inanç konusunda sılandıktan sonra diğer iki havariyle sohbet eder. Havarilerle olan konuşmalar bitince Aziz Petrus tekrar Dante'ye yaklaşır ve kilise hakkında serzenişte bulunur. Geçmişte nice cefalar çekilerek yayılan öğretinin bugünkü papalık makamı tarafından ne hallere geldiğini dile getirir. Dante'ye göre Aziz Petrus ilk asırda İsa'nın öğretisini yaymış ve ciddi faaliyetlerde bulunmuştur ancak Dante'nin hayatta olduğu 1265-1321 seneleri arasında kilise geçmişte olduğundan daha fazla şekilde yoldan sapmış, İsa'yı arka plana atarak kendi çıkarları uğruna yaşayan bir kurum olmuştur. Dante'nin kiliseye yönelik düşünceleri Aziz Petrus'un ağzından şu şekilde çıkmaktadır: "Yeryüzünde, Tanrı'nın oğlu huzurunda boş olan benim yerimi, gasp eden, mezarlığımı bir kan ve pislik deryası haline getirdi. Bu durum karşısında, gökten düşen lanetli, orada sevinçten titriyor." (Alighieri, 2019: 172, K:27).

Aziz Petrus'un ifadeleri, bizlere Dante'nin düşüncelerini göstermektedir. Dante'nin bu pasajda siyasi ve dini mesajlar içeren bir eleştiri yaptığı söylenebilir. Pasaj, kilisenin doğru yoldan sapmasına yönelik genel bir vurgu içerse de detaya inildiğinde dönemin siyasi ve dini atmosferi ortaya çıkmaktadır. Dante'nin eserini yazmaya başladığı 1300 senesinde İtalya'da imparatorluk ve kilise arasındaki problemler bulunmaktadır. Dolayısıyla Dante'ye göre kilisenin sapkınlığı, Roma kilisesinin kurucusu ve havarilerin babası olan Aziz Petrus'un ifadeleriyle eleştirilmektedir.

Orta Çağ'ın sonlarına doğru İtalya'da, otorite savaşlarının sürdüğü bir ortam mevcuttur. Özellikle V. Clement (ö.1314) sonrasında papalık tahtına geçen XXII. Johannes (John-Jacquez Dueze)'in (ö.1334), uygulamış olduğu kararlar, Hıristiyanlığı derinden etkileyen ve cemaatin bölünmesini sebep olan sonuçlar doğurmuştur. XXII. Johannes, kendi papalığı sürecinde Fraticelli, Katharlar ve Waldensianlar gibi topluluklara zulmetmiştir. Bu dönemde XXII. Johannes kendi kabullerine karşı çıkanlara karşı katı bir engizisyon süreci uyguladı ve sapkın

ilan edilen nice insan yakıldı. Bu süre zarfında Asisi'li Francis'in kurmuş olduğu tarikatın mensuplarına karşı ciddi savaşlar verdi. XXII. Johannes, bir yandan Fransisken keşişlerine karşı zalimce davranırken diğer yandan Aziz Augustine'in ardılları ile güzel ilişkiler geliştirir ve onları güvenceye alır. Papa XXII. Johannes'in uygulamaları sadece dini hamlelerle sınırlı kalmaz. O, Kutsal Roma İmparatoru IV. Louis (ö.1347) ile Fransisken tarikatı konusunda zıtlaşmaktadır. Çünkü İmparator, Fransiskenleri destekler ve dolayısıyla Papa'nın Fransiskenlere karşı sert uygulamaları İmparator IV. Louis tarafından hoş karşılanmaz (Çoban, 2007: 86).

XXII. Johannes'in, Katharlar ve diğer topluluklara işkence ederek yıldırmaya çalışmasının nedeni, bu toplulukların kilisenin diktatörlüğünü sarsabilecek şekilde yaşamalarıdır. Örneğin Katharlar, Hristiyanların, kendi Kutsal Kitaplarını okuyup anlayarak dini hayatlarını yönlendirmeleri gerektiğini düşünmektedirler. Hristiyan bireyin kendi Kutsal Kitabını eksiksiz bir şekilde anlaması kilisenin hoşuna gitmeyecektir. Dolayısıyla kilisenin, otoritesini korumak adına bu tip cemaatlere baskı yapması kaçınılmaz görünmektedir (Taşpınar, 2019: 24).

Kısaca vermiş olduğumuz tarihi bilgiler ışığında, dönemin Hristiyanları içinde bulunan çalkantılar teolojik ve siyasi karmaşayı gözler önüne sermektedir. Verilen bilgiler Dante'nin eserini yazdığı senelere denk düşmektedir. Dolayısıyla Dante'nin "benim yerimi, gasp eden, mezarlığımı bir kan ve pislik deryası haline getirdi" ifadeleri özellikle XXII. Johannes'e yönelik olabilir. Bu görüşü öne sürmemizdeki en temel dayanak, az sonraki başlıklarda işleyeceğimiz üzere Dante'nin Aziz Francis'e olan hayranlığı ve sevgisidir. Aziz Francis ve onun teolojik ifadelerine bağlılık gösteren Dante'nin, Fransiskenlere yapılan bu zulmü, Roma kilisesinin kurucusu Aziz Petrus'un ifadeleriyle kınaması oldukça önemlidir.

Diğer pasajlardan anlaşıldığı kadarıyla Dante, herhangi bir mezhebin savunuculuğunu yapmaktan çok kilisenin geldiği durumu ortaya koymaya çalışmaktadır. Aziz Petrus'tan itibaren 1300 senesine kadar kilisenin yapmış olduğu uygunsuz her davranışı Aziz Petrus'un cümleleriyle şöyle ifade eder:

"İsa'nın eşi benim kanımla, Lino'nun, Cleto'nun kanıyla beslendiyse, bu altın kazanmak için değil, Sisto, Calisto, ve Urbanus birçok ıstıraptan sonra, bu sevinçli hayatı elde edebilmek için kanlarını akıtmışlardır. Amacımız Hristiyan halkın bir kısmının ardıllarımızın sağına, bir kısmının da soluna oturması değildi. Bana emanet edilen anahtarların, bir bayrak üstünde, vaftiz edilenlere karşı bir amblem haline gelmesi de değildi. Hele tasvirimin, para karşılığında satılan sahte imtiyazlar için mühür diye kullanılması hiç değildi. Bundan sık sık yüzüm kızarıyor, hiddetten titriyorum." (Alighieri, 2019: 173, K:27).

“Bütün otlaklarda çoban kılığına girmiş aç yırtıcı kurtların dolaştıkları buradan görülüyor. Ey Tanrı’nın öcü! Neden harekete geçmiyorsun? ...Ey temelleri iyi atılmış eser, meğer ne fena bir şekilde son bulacakmışsın!” (Alighieri, 2019: 173, K:27).

İsa’nın eşi olarak sembolize edilen kilisenin, Petrus ve ardılları sayesinde şekillendiğine vurgu yaparak başlayan bu pasaj, ilk dönem kilise babalarının verdiği emeklere değinmektedir. Pavlus’un mektuplarına bakıldığında kilise ve eş irtibatı oldukça önemlidir (Efesliler, 5:22-28). Dante’nin İsa ve kilise arasında kurmuş olduğu bağlantının kaynağı Pavlus’un mektupları olarak görülmektedir.

Pasajda geçen “Amacımız Hristiyan halkın bir kısmının ardıllarımızın sağına, bir kısmının da soluna oturması değildi” ifadesi, dönemin iki ayrı tarafına gönderme olarak görülebilir. “Guelf” ve “Ghibellin”, olarak kayıtlara geçen bu topluluklar, İtalya’da İmparatorluk ve Papalık arasında ikiye ayrılmış olan gruplardır. Kilise’nin özerklik kazanma ve İmparatorluğa başkaldırısı sürecinde ön plana çıkan “Guelf” gruplar, İmparatorluk destekçileri olan “Ghibellin” gurplarıyla karşı karşıya kalarak uzun süren mücadeleler vermişlerdir (Eco, 2017: 47). Bu mücadeleler sırasında din ve siyaset ilişkilerinde taraflar, birbirlerini doğru yoldakiler ve sapkınlar olarak ithamlara maruz bırakınca, dayanak olarak ilk Petrus ve ardıllarını referans göstererek dini siyaset içinde maşa olarak kullanmışlardır. Bu sebeple Aziz Petrus’un ağzından çıkan Dante’nin görüşleri, dönemin çalkantılarına ışık tutmakla beraber, inançlıların, çıkarları uğruna geçmişten beri kullanmış oldukları yöntemleri gösteriyor olabilir. Bu yöntemlerin içinde Dante’nin de değindiği gibi Kilise babalarının dünyevi ve uhrevi gücü elinde bulundurduğuna inanılan semboller mevcuttu. Bunların amblemler ya da paraya işlenen figürler olarak orta çağdan günümüze gelmiş ve halen kullanılmakta olduğunu söyleyebiliriz. Kullanılan bu figürler, monarşik manalar barındırır, dini egemenlikle beraber papanın dünyevi otoritesini de kuvvetlendirdiği için oldukça önemlidir (Çoban, 2007: 169).

Diyalogun sonunda, kilisenin yanlışlarına Aziz Petrus’un ifadesiyle iğneleyici şekilde dikkat çeken Dante, Petrus’tan doğru yolda kalması ve bunu açıkça duyurması yönünde nasihat almaktadır: “Evlat, sen ki ölümlü vücudunun yükünden ötürü tekrar yeryüzüne döneceksin, aç ağzını, benim saklamadığım şeyi sen de saklama.” (Alighieri, 2019: 174, K:27).

Aziz Petrus’un Metaforik Tasvirleri

Havarilerin lideri olarak kabul edilen Aziz Petrus, *Cennet* bölümünde ilginç benzetmelerle tasvir edilmektedir. İltifat ve yüceltmeyi bir arada barındıran bu metaforik yansımalar, Yeni Ahit’le ilişkilendirilerek okuyucuya sunulmaktadır. Petrus’a yönelik

betimlemeleri doğrudan vereceğimiz için açmış olduğumuz başlığın gayesinden sapmamak adına metaforları, Beatrice ve Dante'nin bulunduğu göksel katmana değinmeden, spesifik olarak irdelemenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Yeni Ahit'te, İsa ile ilk tanışmasında balıkçı olarak anlatılan Petrus, Dante'nin satırlarında şu şekilde yer almaktadır: “Şimdi engin denizlerde Petrus’un kayığını gerçek hedefine götürecektir...” (Alighieri, 2019: 78, K:11). Petrus’un balıkçı olduğu dönemlerden, İsa ile rastlaşmasına ve İsa’nın onu doğru hedefe yönlendirmesine değinen Dante, Hristiyanlığın artık uçsuz bucaksız bir deniz genişliğine sahip olduğuna değinmektedir. Yeni Ahit'te geçen bilgiler doğrultusunda, balıkçılık yapan Petrus’un yanına yaklaşan İsa, onun kayığına binerek ileriye açılmasını ister ve ileriye açılan teknedeki halka vaazını aktarır. Petrus’un bir önceki geceden itibaren, çabalamasına rağmen, balık tutamayışının bilgisine sahip olan İsa, ona ağlarını suya atmasını söyler ve ardından bir mucize gerçekleşir ve ağların balıkla dolması ile Petrus’u etkiler. Hemen sonrasında İsa, Petrus’a henüz kayıktayken “balık değil insan” tutacağını bildirerek ona asıl hedefin ne olduğunun mesajını verir.

Bir diğer metafor Aziz Petrus’un dağa benzetilmesidir: “Ağırlığı altında önce önüme indirdiğim gözlerimi dağlara kaldırdım.” (Alighieri, 2019: 161, K:25). Pasajda Aziz Petrus ve Aziz Yakup dağ olarak simgelenmektedirler. Dağ figürü yücelik, Tanrı’ya sığınma, Tanrı’ya yaklaşma gibi birçok anlam içerirse de, Hristiyanlık açısından “dağ” sembolünün ne ifade ettiğine bakmak, Petrus’un dağ olarak nitelendirilişini anlamlandırmak adına önemlidir.

Yeni Ahit'te geçen “Zeytindağı” ve bu dağa yönelik pasajlar Hristiyanlık inancında önemli bir konuma sahiptir: “İsa, gündüz tapınakta öğretiyor, geceleri ise kentten dışarı çıkıp Zeytin Dağı’nda sabahlıyordu.” (Luka, 21:37). Başka pasajlarda, İsa ile beraber Petrus ve diğer birkaç havarinin Tabor denilen bir dağa çıktığı görülür: “İsa, altı gün sonra Petrus, Yakup ve kardeşi Yuhanna’yı yanına aldı ve onları ayrıca yüksek bir dağa çıkardı.” (Matta, 17:1). Yine Mezmurlar’da bulunan ve Katolik ritüellerinde kullanılan bazı pasajlar dağ figürü barındırır: “Nurunu ve hakikatini gönder; bana yol gösterebilir. Beni mukaddes dağına ve senin meskenlerine götürsünler” (Mezmurlar, 43:3). Yeni Ahit'te ve Katolik ritüellerinde ön plana çıkan “dağ” figürünün Hristiyan cemaatleri için öneminin büyük olduğu söylenebilir (Tanyu, 1973: 13).

Özellikle yukarıda Matta kitabından alıntılarladığımız satırların Petrus’la ilişkili olması, Dante’nin pasajı bağlamında düşünüldüğünde dikkat çekicidir. Çünkü Dante, *Cennet* bölümünde havarilerden sadece Aziz Petrus, Aziz Yuhanna ve Aziz Yakup ile görüşür.

Kantolarda geçen diyaloglar arasında onları dağ olarak simgelemesi, Yeni Ahit'e dayanan izler taşımaktadır.

Dağ simgeçiliği olarak Hristiyanlıkta yer edinen bir diğer inanış Eliade tarafından aktarılır. Eliade'nin anlattığına göre İsa'nın çarmıh hadisesi tam olarak Adem'in yaratıldığı mistik ve evrensel dağda gerçekleşmiştir. Adem'le beraber yeryüzünde bulunan bu dağa gelen günah, İsa'nın kanıyla temizlenmiştir. Adem'in günahının tüm insanlığa bulaşması gibi, İsa'nın insanlığı arındırması da kozmik bir mana içermektedir. Bu sebeple olayın gerçekleştiği dağ, İsa'nın kurtuluş misyonunun teyit edilişinin vesikası olarak durmaktadır (Eliade, 2020a: 28). Bu ve benzeri nice yorumu hesaba katacak olursak Dante'nin, Aziz Petrus'a yönelik metaforunun oldukça derin manalar içerdiğini söyleyebiliriz.

3.2.2. Aziz Yakup

Zebedi oğlu Yakup ya da Havari Yakup olarak anılan bu şahsiyet, İsa'nın öğrencilerinden biri olmuş ve O'nun öğretisini yaymada faaliyet göstermiştir. On iki havariden biri olarak kabul edilen Aziz Yakup'un İsa ile ilk karşılaşması Yeni Ahit'te şöyle anlatılmaktadır: “İsa daha ileri gidince başka iki kardeşi, Zebedi'nin oğulları Yakup'la Yuhanna'yı gördü. Babaları Zebedi'yle birlikte teknede ağlarını onarıyorlardı. Onları da çağırdı. Hemen tekneyi ve babalarını bırakıp İsa'nın ardından gittiler.” (Matta, 4:21-22).

Kaynaklara göre İsa ile Celile Gölü kıyısında karşılaşan Aziz Yakup, havariler arasında önemlidir. Havarilere ait listede ismi bizzat geçmektedir (Matta, 10:2-4) ve Yakup'un, kardeşi Yuhanna ile birlikte İsa'ya oldukça yakın kimseler olduğu aktarılmaktadır (Renan, 1992: 93).

Havari Yakup, İsa takipçilerinin arttığı ve Samiriye halkının çoğunun öğretiyi benimsedikleri günlerde Kral Hirodes tarafından öldürülmüştür. Ölümüne meydan hazırlayan Yahudilerin, Kral'ı dolduruşa getirdikleri aktarılır (Ulutürk, 2005: 90). Havari Yakup'un ölümü ve bu olayın arkasındaki Yahudilerin sevinci, Yeni Ahit'in Elçilerin İşleri bölümünde şöyle geçmektedir: “O sırada kral Hirodes, kiliseden bazı kişilere eziyet etmeye başladı. Yuhanna'nın kardeşi Yakup'u kılıçla öldürttü. Yahudilerin bundan memnun kaldığını görünce ardından Petrus'u yakalattı.” (Elçilerin İşleri, 12: 1-3).

Dante'nin *Cennet*'inde kendisine bizzat yer verilen, üç havariden biri Aziz Yakup'tur. Dante ve Beatrice halen Sabit Yıldızlar Gök'ündedirler. Aziz Yakup, Dante'nin Petrus arasında geçen inanca dair sohbetten sonra Dante'yle “ümit” hakkında konuşmak için öne çıkar: “O zaman, İsa'nın yerine bıraktığı vekillerden ilkinin çıktığı küreden bir nur ayrıldı ve bize doğru geldi.” (Alighieri, 2019: 160, K: 25). Bu durum Beatrice tarafından oldukça sevinçle karşılanır.

Pasajda Aziz Yakup, “İsa’nın yerine bıraktığı vekil” olarak nitelenir. Belirtmek gerekir ki “vekilleri” deyimini ile üç havari olan Aziz Petrus, Aziz Yakup ve Aziz Yuhanna kastedilmektedir. Hem Yeni Ahit’te öne çıkmaları hem de İsa’nın öğretisini yayarken çektikleri eziyetlerden olsa gerek, Dante onları doğrudan İsa’nın vekilleri olarak nitelemektedir.

Beatrice, Dante’ye gelen nurun kim olduğunu dünyadaki mezarına atıf yaparak sembolik şekilde anlatmak ister: “Bak! Bak! Yeryüzünde Galiçya’nın ziyaret edilmesine vesile olan baron geliyor.” (Alighieri, 2019: 160, K:25). Pasajda geçen “Galiçya”, İspanya’da bulunan özerk bir bölgedir. Eski çağlardan beri birçok ulusun ziyaret ve hac bölgesi olarak kabul ettiği kutsal bir alanı ifade etmektedir. Keltlerden beri farklı inançlara sahip insanların ziyaret etmek için hac yolculuğu yaptığı Galiçya, Katolikler için önemlidir. Çünkü Galiçya’da Santiago de Compostela içinde Aziz Yakup’un mezarının bulunduğu inanılmaktadır. Dolayısıyla Aziz Yakup, İspanya’nın koruyucusu ve buraya Hristiyanlığın tohumlarını ilk eken kişi olarak kabul edilir. Bu konuya dair yapılan çalışmalar, delillerin yetersiz olduğunu gösterir niteliktedir (Mullen, 2010: 14).

Konuya Yeni Ahit açısından bakıldığında, hemen yukarıda vermiş olunan, Elçilerin İşleri 12. bab 1-3’te geçen, Aziz Yakup’un ölümüne dair pasajlar, Havarinin İspanya’da değil, Kral Hirodes’in hüküm sürdüğü Filistin coğrafyasında öldüğünü göstermektedir.

Yedinci yüzyıldan itibaren abartılan ve mistik bir anlatı haline gelen efsanelere göre Aziz Yakup, Kudüs’ten çıkıp İspanya’ya gelmiş ve İsa’nın öğretisini burada yaymıştır. Sonra tekrar Kudüs’e döndüğünde Kral Hirodes tarafından öldürülmüştür (Mullen, 2010: 14). Bir diğer anlatıya göre Aziz Yakup, Kral Hirodes tarafından öldürüldükten sonra, başı bedeninden ayrılarak şehrin surlarından dışarıya atılmıştır. Aziz Yakup’un sadık müritleri onun bedenini almış ve bir tekneye binmişlerdir. Dümeni ve mürettebatı olmayan bu gemi mucizevi bir şekilde Galiçya’ya ulaşmış ve müritleri, Aziz Yakup’u oraya koymuşlardır (Rudolph, 2004: 4). Bu konuya dair anlatılar özellikle Katolikler tarafından benimsenmiş ve Santiago de Compostela, Aziz Yakup’un sükûn içinde uyuduğu bir yer olarak kabul edilmiştir. Zamanla popülerliği daha da artmış ve insanların onlarca kilometre yol yürüyerek, esrime ve dalınç içinde ulaştıkları bir hedef halini almıştır (Burkhardt ve Felder, 2005: 11).

Dante’nin Beatrice’nin ağzından söylemiş olduğu “Bak! Bak! Yeryüzünde Galiçya’nın ziyaret edilmesine vesile olan baron geliyor” cümlesi bizlere Dante’nin kabullerini göstermektedir. Öyle ki Katoliklerin benimsemiş ve hac mekânı olarak kabul etmiş oldukları Santiago de Compostela, Dante için de önemlidir. Aziz Yakup için yapılan bu nitelemenin, *Cennet* bölümünün mistik yapısıyla örtüştüğü söylenebilir.

Sabit Yıldızlar Gök'ünde Beatrice'nin Aziz Yakup'a yönelik pasajları devam eder: "Kilisemizin sayesinde, cömertliğini kutladığı ünlü ruh! Bu yüksek yerlerde ümidin sesini işittir. İsa'nın Üçler'e daha parlak bir şekilde görüldüğü her seferinde, biliyorsun ki, sen onu temsil etmiştin." (Alighieri, 2019: 160, K: 25). Vermiş olduğumuz bu pasajda geçen, "ümidin sesini işittir" ve "sen onu (ümidi) temsil etmiştin" ifadeleri, Aziz Yakup'un Hıristiyanlık için ümit kaynağı oluşuna dikkat çekmektedir. Aziz Yakup ve Dante arasında "ümit" konusuna dair geçen diyalog, daha önce Kutsal Kitap başlığında incelenmişti. Bu başlık altında Aziz Yakup'a değinildiği için bu pasajı veriyoruz ancak detaya inildiğinde bu satırlar, Eski ve Yeni Ahit'e uzandığından dolayı Aziz Yakup kısmını burada sonlandırıyoruz.

3.2.3. Aziz Yuhanna

Havari Yuhanna, Havari Yakup'un kardeşi ve Zebedi'nin diğer oğlu olarak bilinir. Yuhanna İncilinin yazarı olarak kabul edilen Zebedi oğlu Yuhanna, ilk olarak Yahya'nın daha sonra da İsa'nın öğrencisi olmuş ve öğretilerini benimsemiştir. On iki havariden biri olarak kabul edilir. Yeni Ahit'teki bilgilere göre İsa'nın şekil değiştirmesine (transfiguration) tanık olmuş üç havariden biridir (Matta, 17:1-2). Harman'ın aktardıklarına göre Aziz Yuhanna, 49 senesinde Kudüs içinde yapılan Havariler Konsili'nde yer almış ve takribi 70 senesinde Kudüs'ün Roma tarafından işgali zamanında Filistin'den çıkarak Efes'e gitmiştir (Harman, 2000: 272). Havari Yuhanna'nın son olarak Efes'te bulunduğu konusu, oldukça tenkit edilen yaklaşımlara maruz kalmıştır. Bazı rivayetlere göre Yuhanna'nın Patmos'a sürgün edildiği ve orada Yuhanna İncilini yazdığı söylenmektedir (Gündüz, 1998: 309–400).

Aziz Yuhanna'nın İsa'nın yanına katılması Petrus ve Andreas'ı çağırması sonrasında gerçekleşmiştir. Aziz Yakup başlığında da vermiş olduğumuz, Yeni Ahit'te geçen pasajda anlatıldığı gibi İsa'nın, deniz kıyısında biraz daha yürüdüğünde Zebedi'nin oğullarına rastladığı görülür. Bu oğullar Aziz Yakup ve Aziz Yuhanna'dırlar. Babalarıyla beraber teknede balık ağlarını onarmakla meşgul olan bu iki kardeşi İsa yanına çağırır ve onları yanına havarileri olarak alır (Matta, 4:21-22). Yeni Ahit'te Yuhanna ve İsa'ya dair, daha öncesinde geçen bir olaya rastlanmaz ve dolayısıyla Yuhanna, İsa'yı ilk defa görmüştür (Ulutürk, 2005: 99).

Aziz Yuhanna Yeni Ahit'te, diğer havarilere nazaran ön plana çıkan üç havariden biri olarak görülür. İsa'nın havarilerine verdiği hastaları iyileştirme ve kötü ruhları kovma yetkisi, Aziz Yuhanna'yı da kapsamaktadır (Luka, 6:19-16; Matta, 10:1-4). Yeni Ahit'te geçen anlatıya göre Petrus ile beraber gezen Yuhanna, yine onunla birlikte görevini yerine getirmektedir (Elçilerin İşleri, 3:1-7).

Aziz Yuhanna ve onun havariliği hakkında kısaca bilgi verdikten sonra Dante'nin satırlarında karşımıza nasıl çıktığına bakalım. Daha önce de bahsetmiş olduğumuz gibi Dante, Yeni Ahit'te özellikle İsa ile vurgulanan bu üç havariye önem atfetmiştir (Matta, 17:1). Bu sebeple Dante, *Cennet* bölümünün içinde Aziz Petrus ve Aziz Yakup'a özel olarak yer verdiği gibi Aziz Yuhanna'ya da spesifik şekilde değinmiştir. Aziz Yuhanna ve Dante arasında Sabit Yıldızlar Gök'ünde "merhamet" konusu hakkında bir diyalog gerçekleşir. Yirmi beşinci kantonun sonunda Aziz Yakup ile biten sohbetin ardından öne çıkan Aziz Yuhanna, yirmi altıncı kantoda da Dante ile konuşur ve onu merhamet konusunda imtihan eder. Yirmi beşinci kantonun sonlarına doğru artık Aziz Petrus ve Aziz Yakup ile sohbeti biten Dante'nin dikkatini Beatrice çeker. Beatrice, Dante'ye nur saçan diğer havariyi göstererek şu ifadeleri kullanır: "Bu nur, pelikanımızın göğsünde yatan ve haçın üstünde yüksek göreve layık görülenin ruhudur." (Alighieri, 2019: 163, K:25).

Aziz Yuhanna'yı kısa bir şekilde ifade eden bu satırlar, detaya inildiğinde oldukça derin manalar içermektedir. Dante'nin Aziz Yuhanna'yı tasviri hem Yeni Ahit'le hem de Orta çağ batıl inançlarıyla harmanlanmış durumdadır. İsa'nın "pelikan" olarak simgelenmesi oldukça önemlidir çünkü Orta Çağ Avrupa'sında pelikanlara dair ilginç inançlar mevcuttur. Bunlardan biri, pelikanların, yavrularını besleyecek gıda bulamadıkları zamanlarda kendi göğüslerini kanatarak kendi kanlarıyla çocuklarını besledikleri inanışıdır (Gauding, 2009: 263). Pelikan kuşlarının, yavruları uğruna kendilerini feda etmesi inancı, hayvanlar hakkında yazılan kitaplar aracılığıyla zaman içinde yaygınlaşmıştır. Ayrıca kendi göğsünü kanatan pelikan sembolü armalarda yer edinmiştir (Nelson, 2003: 78).

"Pelikan" metaforuna son akşam yemeği bağlamında bakacak olursak, bu benzetmenin Yeni Ahit'te geçen "ekmek" ve "şarap" ritüelinin simgeleştirilmiş bir ifadesi olduğu söylenebilir:

"Yemek sırasında İsa eline ekmek aldı, şükredip ekmeği böldü ve öğrencilerine verdi. 'Alın, yiyin' dedi. 'Bu benim bedenimdir'. Sonra bir kâse alıp şükretti ve bunu öğrencilerine vererek, 'Hepiniz bundan için' dedi. 'Çünkü bu benim kanımdır, günahların bağışlanması için birçokları uğruna akıtılan antlaşma kanıdır.'" (Matta, 26:26-28).

İsa'nın, havarilerine kendi bedenini işaret ederek, "ekmek" ve kendi kanı olarak da "şarap" vermiş olduğu bu simgesel ayini Dante, Orta Çağ'daki "yavruları için göğsünü kanatan ve onları besleyen" pelikan inancıyla oldukça katmanlı ve folklorik bir yapıya bağlayarak pasajlarını derin manalarla oluşturmuş denilebilir.

Yeni Ahit'te geçen ifadeler ve bu ifadelere dair getirilen yorumlar ışığında, Fısıh yemeğinde, havarilerini tıpkı bir pelikanın yavrularını beslediği gibi kendi bedeni ve kanıyla besleyen İsa'nın göğsünde yatan kişinin Aziz Yuhanna olduğuna işaret edilir. Pasajda geçen "Bu nur, pelikanımızın göğsünde yatan" ifadesi, Yeni Ahit'te şöyle karşılık bulur: "Öğrencilerden biri İsa'nın göğsüne yaslanmıştı. İsa onu severdi." (Yuhanna, 13:23). Yaygın bir görüşe göre Yuhanna İncilinde geçen bu ifadenin Aziz Yuhanna'ya yönelik olduğudur ki Dante de bunu bu şekilde kabul etmiş ve satırlarına işlemiştir.

"Pelikan" ve "göğsünde yatan" ifadeleri irtibatlandırıldığında, Aziz Yuhanna'nın on iki havariden biri olarak son akşam yemeğinde bulunması, o yemek esnasında İsa'nın bir pelikan kuşunun çocuklarını beslemesi gibi sembolik şekilde kendi kanı ve bedeniyle havarileri beslemesi ve Yuhanna'nın o akşam İsa'nın göğsüne uzanıyor olması oldukça önemli bir tasvir olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yine Aziz Yuhanna'yı tasvir ederken kullanılan bir diğer önemli vurgu, İsa çarmıhtayken, Aziz Yuhanna'nın yüksek göreve layık olduğudur. Burada Dante'nin kastettiği yüksek görev, İsa'nın annesi Meryem'in Aziz Yuhanna'ya emanet edilışıdır. Bunu söylemedeki dayanağımız Yeni Ahit'te geçen çarmıh hadisesine ait pasajlardır. Çarmıh olayının gerçekleşeceği esnada İsa'nın Havari Yuhanna'ya ve annesine dair son sözleri geçmektedir: "İsa, annesiyle sevdiği öğrencinin yakınında durduğunu görünce annesine, 'Anne, işte oğlun!' dedi. Sonra öğrenciye, 'İşte, annen!' dedi. O andan itibaren bu öğrenci İsa'nın annesini kendi evine aldı." (Yuhanna, 19: 26-27). Görüldüğü üzere Dante'nin Aziz Yuhanna'ya attettiği bu yüksek görev, Yeni Ahit'te geçen pasajlarda karşılık bulmaktadır. Meryem'in Aziz Yuhanna'ya emanet edilışı ve Yuhanna'nın evinde kalması meselesi, Yuhanna'nın İsa'nın öğretilerini yayarken Meryem'e nerede olduğuna dair birçok soruyu ortaya çıkarmıştır. Bu konu tezimiz sınırları dışında kaldığından dolayı burada incelenmeyecektir.

Yirmi beşinci kantonun sonlarına doğru Beatrice'nin Dante'ye tasvir ederek gösterdiği Aziz Yuhanna, onlara yaklaşır ancak Dante onu görmekte oldukça zorlanır. Bunun üzerine Aziz Yuhanna, Dante'ye bedeninin burada olmadığını, diğer herkes gibi bedeninin toprakta bulunduğunu ve ancak kıyamet gününde bedenine kavuşacağını anlatır. Dante bu açıklamaların ardından Aziz Yuhanna'dan oldukça etkilenir ve Tanrı'ya sevgisiyle beraber şükürünü dile getirir. Bu olay üzerine Aziz Yuhanna, Aziz Petrus ve Aziz Yakup'un yaptığı işi devralır ve Dante'yi "merhamet" konusunda sınamak için ona sorular yöneltir.

Dante'nin Arş-ı Ala'ya ulaştıktan sonra kendisine yardımcı olan kişinin Aziz Bernard olduğuna daha önce değinmiştik. Aziz Yuhanna'ya dair bir diğer tasvir Arş-ı Ala'da

geçmektedir. Burada Aziz Bernard'ın cennetlikler ve oradaki düzen hakkında yaptığı açıklamalar arasında Aziz Yuhanna'ya değindiği görülür. *Cennet* içinde sırasıyla Meryem'in Adem'in ve Petrus'un konumlarını açıklayan Bernard, Aziz Yuhanna'nın Arş-ı Ala'da bulunduğu konumu gösterirken onu Petrus'un yanında olan kişi olarak tasvir eder. Burada dikkat çeken asıl konu, Aziz Yuhanna'nın konumundan çok, kiliseye dair görüşlerini içeren, Yeni Ahit'teki Vahiy bölümüne yapılan vurgudur: “Mızrakla ve çivilerle elde edilen güzel eşin geçireceği bütün fena günleri ölmeden evvel gören kişi...” (Alighieri, 2019: 206, K:32).

Mızraklar ve çiviler ifadesi doğrudan İsa'nın çarmıh hadisesine yöneliktir çünkü Hristiyanlık kabulüne göre İsa, ademin getirdiği günaha kefarete olarak çarmıha gerilmiş ve Tanrı ile insanlık arasında barışı sağlamıştır. Bu barışın yeryüzündeki temsilcisi ise kilisedir. Dante ise kiliseyi *Cennet*'in birçok yerinde İsa'nın eşi olarak nitelemektedir.

Pasajda geçen “geçireceği bütün fena günleri ölmeden evvel gören kişi” ifadesiyle ima edilen şahsın Aziz Yuhanna olduğu söylenebilir. Çünkü Yeni Ahit'in Vahiy bölümünde geçen ifadeler, kilisenin başına gelecek olan olaylara değinmektedir. Bu örtüşen bilgilere binaen, Vahiy bölümünün yazarı Aziz Yuhanna kabul edildiğinden, Dante'nin pasajında geçen ifadelerin Aziz Yuhanna ve onun Yeni Ahit'te bulunan Vahiy bölümüne yönelik olduğu söylenebilir. Vahiy bölümünün hemen başında geçen şu ifade Dante'nin pasajındaki şahsın kimliğini gösterir niteliktedir: “İsa Mesih'in vahyidir. Tanrı yakın zamanda olması gereken olayları kullarına göstermesi için O'na bu vahyi verdi. O da gönderdiği meleği aracılığıyla bunu kulu Yuhanna'ya iletti.” (Vahiy, 1:1-2).

3.3. Pavlus

Hristiyanlık dinine yön vermiş bir şahsiyet olarak karşımıza çıkan Yahudi Pavlus (ö.67), on iki havariden biri değildir. İsa'nın çarmıha gerilmesinden sonra ortaya çıkmış bir kişidir. Mektupları içinde kendisini İsrailoğullarının Benjamin kabilesine dayandırır (Filipuslulara Mektup, 3:5; Romalılara Mektup, 11:1) ve İbrahim soyundan geldiğini ifade ederek kökende bir İsrailli olduğunu iddia eder (Korintoslulara İkinci Mektup, 11:22). Elçilerin İşleri bölümünde kendisinden Saul ismiyle bahsedilmesi, onun Yahudi kökene sahip olduğu ifadelerle örtüşmektedir (Gündüz, 2019: 42–43).

Pavlus'un tarih sahnesinde ortaya çıkışı, yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi Yahudiler arasından olacaktır. Şöyle ki İsa'nın çarmıh hadisesinden sonra havariler başka bölgelere dağılarak insanlara tebliğ faaliyetine başlamışlardır. Yahudi cemaatler, havarilerin İsa'nın öğretisini yaymalarına karşı tepki koyacaklardır. Öğretiyi benimsemiş bütün insanlara karşı

olan, onlara nefretle yaklaşan Pavlus, o dönemin baş kahinine gider. Şam’da yaşayan ve İsa’nın öğretisini benimsemiş, İsa’nın yolunda giden kim varsa hepsini tutuklu şekilde Kudüs’e getirmeyi isteyen Pavlus, baş kâhinden bu iş için onay mektupları yazmasını ister. Şam yolculuğu sırasında gök yüzünden göz kamaştıran bir ışıık Pavlus’un gözlerini alır ve ona hitap eden bir ses duyar. Kendisine seslenen kişi İsa’nın kendisidir. İsa ona, “Saul, Saul, bana neden zulmediyorsun?” diye sorar. Bu soru üzerine “ey efendim sen kimsin?” diye karşılık veren Pavlus, İsa’dan “sen ki bana zulmetmektesin, ben kendisine eziyet ettiğin İsa’nın ta kendisiyim” cevabını alır (Elçilerin İşleri: 26,13-15; 9:3-5; 22:6-9). İsa, Pavlus’un Şam’a giderek orada beklemesini ve kendisine ne yapacağını daha sonra bildireceğini söyler (Gündüz, 2019: 51; Duygu, 2021: 320-321). Yahudi olan Pavlus’un, İsa karşıtı bir hareketin içindeyken, sonraları İsa’nın öğretisini yaymaya ve Hristiyan teolojisine şekil vermeye başladığı görülmektedir.

Pavlus, havariler arasına ilk zamanlarda yer edinemez. Bu gayet doğaldır çünkü İsa’nın takipçilerine zulmeden kişinin bir anda İsa’ya iman eden birine dönüşmesi oldukça şüphe uyandıran bir durumdur (Duygu, 2021: 321). Pavlus, İsa’nın havarileri içindeki yerini belirtmek ve sağlamlaştırmak adına, deneyimlerini mektuplarında anlatmıştır. Pavlus’un Şam vizyonu sonrasında bu esrime haline dair mektuplarında anlattıkları oldukça sıra dışıdır. Pavlus, Hristiyanlığı onaylamasını Mesih’le kendi arasında kurulan bir ortaklık olarak görür. Öyle ki Şam vizyonunu, çarmıh hadisesiyle benzer tutmaya çalışır (Galatyalılar, 2:19). Artık onda Mesih’in düşüncesi (I. Ko., 2:16) ve Tanrı’nın Ruhu (I. Ko., 7:40) vardır. Hatta daha da ileri giderek mistik bir seyahat olarak “üçüncü göğe” çıkarıldığını söyler (II. Ko., 12:1-4). Böylelikle Pavlus’un, Hristiyan teolojisindeki yerini sağlama almak ya da bu teolojide yer edinmek gayesiyle, İsa Mesih’i görme olayını fazla mistik ve kutsal bir yapıya dönüştürdüğü söylenebilir (Eliade, 2021: 448).

Günümüzde, Hristiyan inancı için Pavlus önemli bir yere sahiptir. Onun mektupları ve seyahatleri ile Hristiyanlığın teolojik zeminine etkisi oldukça fazladır. İsa tarafından bütün uluslara havari olarak seçilen Pavlus’un en temel teolojik argümanı İsa Mesih’in ilah olması ve kurtuluşun onunla mümkün olduğu iddiasıdır. Pavlus’un bulunduğu dönem, teolojik faaliyet ve dini misyon açısından oldukça zengin görünmektedir. Özellikle Pavlus’un Filistin, Antakya, Anadolu ve Balkanlar üzerinde tebliğ faaliyetlerinde bulunduğu ve Hristiyanlığın uzak diyarlarda yayılmasında etkili olduğu söylenebilir (Ulutürk, 2005: 156).

Hristiyanlığa etkileri açısından Pavlus’un tarihçesine kısaca bilgi verdikten sonra Dante’nin *Cennet* bölümünde karşımıza çıkan Pavlus’a dair tasvirleri ele almak yerinde olacaktır. Pavlus, her ne kadar Hristiyanlık için muazzam değere sahip olsa da Dante, ona

sadece birkaç yerde yüzeysel olarak atıflarda bulunmuştur. Bu ifadelerimiz yanlış anlaşılmasın. Dante için Pavlus oldukça önemlidir ancak *Cennet* bölümünde ona dair bir diyalog ya da Arş-ı Ala'ya yükselirken onunla karşılaşma olayı vb. görülmemektedir. Sadece betimleme ve bir şeyleri nitelemede kendisine değinildiği için havariler ve diğer kilise babalarına göre oldukça geri planda kaldığını söylemek daha doğru olacaktır.

İsa'ya ve üç önemli havariye oldukça fazla yer veren Dante, Pavlus'u *Cennet* bölümünde Aziz Petrus ile birlikte anmayı tercih etmiştir: “Viraneye çevirdiğin bağ uğrunda canlarını feda eden Petrus ile Pavlus hâlâ yaşıyorlar.” (Alighieri, 2019: 122, K:18). On sekizinci kantoda geçen bu ifadeler, Beatrice ve Dante'nin Jüpiter Gök'ünde bulundukları esnada gerçekleşir. Bu pasajda esas nokta kilise ve onun için çabalayan din adamlarıdır. Kilisenin İsa'nın temsilcisi olarak yeryüzünde bulunması ve Tanrı'nın yoluna giden yolda bir araç olması önemlidir. Bu denli önemli bir şeyin temellerini atan Petrus'un yanında Pavlus'u da zikreden Dante, onun Hristiyanlık için emek vermiş olduğunu göstermektedir.

Bir başka pasaj Pavlus ve diğer havarilerin öğretiyi yayarken çektikleri zorluk ve yoksulluğa değinmektedir: “...Kutsal Ruh'un o büyük sevgili kulu, nerede yiyecek bir şey bulsalar çimlenerek, zayıflıktan avurtları avurtlarına çökmüş bir halde yalın ayak geldiler.” (Alighieri, 2019: 139, K:21). Yeni Ahit'te Pavlus'un çabalarına dair geçen pasajlar şu şekildedir:

“Üç kez değnekle dövüldüm, bir kez taşlandım, üç kez deniz kazasına uğradım. Bir gün bir gece açık denizde kaldım. Sık sık yolculuk ettim. Irmaklarda, haydutlar arasında gerek soydaşlarımın gerekse öteki ulusların arasında tehlikelere uğradım. Kentte, kırdan, denizde, sahte kardeşler arasında tehlikelere düştüm. Emek verdim, sıkıntı çektim, çok kez uykusuz kaldım. Açlığı, susuzluğu tattım. Çok kez yiyecek sıkıntısı çektim, soğukta çıplak kaldım. Öbür sorunların yanı sıra, bütün kiliseler için her gün çektiğim kaygının baskısı var üzerimde. Kim güçsüz olur da ben güçsüz olmam? Kim günaha düşürülür de ben onun için yanmam?” (II. Ko., 11:25-29).

Pavlus'un katlanmış olduğu birçok eziyet yine onun mektuplarında kendi ifadeleriyle anlatılmaktadır. Görüldüğü kadarıyla Dante, Pavlus'un kilise uğruna vermiş olduğu emeklerini ve onun zor şartlarda sürdürdüğü mücadeleyi öne çıkarmak istemiştir.

Pavlus'a dair bir diğer atıf ise Sabit Yıldızlar Gök'ünde Petrus ve Dante arasında geçen inanç hakkındaki diyalogda yer alır. Daha önce belirtmiş olduğumuz üzere, Aziz Petrus ile Dante'nin diyalogu yirmi dördüncü kantoya denk gelmekte ve Dante'nin ilk konuştuğu havari Aziz Petrus olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada Dante, Petrus'un inanç konusundaki sorularına cevap verirken hem Roma'yı hem Pavlus'u hem de Petrus'u ön plana çıkaran bir cevap verir: “Pederim, Roma'yı seninle birlikte doğru yola getiren sevgili kardeşinin gerçekten

asla uzaklaşmayan kaleminin yazdığı gibi inanç, ümit edilen şeylerin cevheri, gözle görülmeyen şeylerin de delilidir.” (Alighieri, 2019: 155, K: 24). Pasajda geçtiği üzere Pavlus’un, Petrus ile Roma’yı doğru yola sevk eden bir kişi olduğu vurgulanmaktadır.

Kaynaklar Pavlus’un misyon seyahatlerinin sonuncusu olarak Roma’ya gittiğini desteklemektedir. M.s. 57’de Kudüs’te bulunan Pavlus, mektubunda Roma’ya gitme planından bahseder (Romalılar, 15:28). Pavlus’un Kudüs’ten ayrılıp Roma’ya ulaşması çok çetrefilli bir süreçtir. Roma’ya ulaşan Pavlus’u karşılayan birçok kişi vardır ve bu kişiler sırf Pavlus için adeta yolları doldurmuşlardır (Elçilerin İşleri, 28:15). Bu bilgilere ek ilk asrın kilise babalarından biri olan Jerome, Pavlus’un İsa’dan 25 sene kadar sonra Roma’ya tutuklu bir şekilde getirildiğini söylemektedir. Sonuç olarak Roma’ya ulaşan Pavlus’u bir cemaatin karşıladığı açıktır (Gündüz, 2019: 94).

Elçilerin İşleri’nde Luka’nın, Pavlus’un Roma yolculuğuna dair vermekte olduğu son önemlidir: “Pavlus tam iki yıl kendi kiraladığı evde kaldı ve ziyaretine gelen herkesi kabul etti. Hiçbir engelle karşılaşmadan Tanrı’nın egemenliğini tam bir cesaretle duyuruyor, Rab İsa Mesih’le ilgili gerçekleri öğretiyordu.” (Elçilerin İşleri, 28:30-31). Gündüz’ün belirttiğine göre, Elçilerin İşleri bölümünde geçen, Pavlus’a ait bu son pasajların aksine, Pavlus’un Roma’da İmparator Nero döneminde nice işkencelere maruz kaldığı, kaynaklarda önemli veriler olarak karşımıza çıkmaktadır (Gündüz, 2019: 97).

Dante’nin Pavlus konusundaki pasajlarına dair bir toparlama yapacak olursak, Pavlus’un hem kendi mektuplarında hem de tarihi kayıtlarda kilise uğruna emek veren, açlık ve eziyet çeken biri olduğu görülmektedir. Pavlus’un, bu zor şartlarda Roma’da bulunması ve öğretiyi yayması Dante için, en az Aziz Petrus’un emekleri kadar kıymetli görüldüğü söylenebilir. Bu nedenle Roma ve Kilise’nin önemini anarken Pavlus’un mücadeleleri Dante için önem taşımaktadır. Dante konusunda önemli bir noktaya dikkat çekecek olursak, yukarıda analiz ettiğimiz havari pasajlarında görüldüğü ve az sonra kilise babalarının detaylıca inceleneceği pasajlarda görüleceği üzere Dante, *Cennet*’te bahsi geçen Hristiyan şahsiyetlerin asketik yaşamlarına ve münzevi kabullerine değinerek fedakarlıklarını ön plana çıkarmaya çalışmaktadır. Havariler, Petrus ve nice Hristiyan teoloğun *Cennet* boyunca mistik bir görüntü sergilemesi Dante’nin saf iman ve teslimiyetle, tanrısal gufrana erişileceği fikrini bağdaştırması olarak görülebilir. Bir diğer ifadeyle, *Cennet* bölümünde geçen şahsiyetlerin, yaşam tarzları ve kilise uğruna yaptıkları fedakarlıkların, Arş-ı Ala’da bulunan konumlarını belirlediği söylenebilir.

3.4. Kilise Babaları ve Hristiyan Teologlar

Şimdiye kadar Dante'nin pasajlarında bulunan üç havari Aziz Petrus, Aziz Yakup, Aziz Yuhanna'yı ele aldık. Daha sonra Hristiyan teolojisinde mektupları ile ön plana çıkan Pavlus'u, Dante'nin pasajları ekseninde incelemeye çalıştık. Bu başlıkta ise, Dante'nin *Cennet* bölümü içinde geçen, dönemsel yorumlarıyla Hristiyanlığı etkilemiş kilise babaları ve Hristiyan din bilginlerine kronolojik bir sıralamayla değinileceğini söyleyebiliriz.

Analizlerimiz sonucu Dante'nin *Cennet*'i içinde ismi geçen teolojik şahsiyetleri iki gruba ayırabiliriz. Birincisi Dante'nin göksel yolculuğu boyunca bizzat kendileriyle görüştüğü kimseler ya da karşılaşmasa da başkalarının ifadeleriyle kendilerinden bahsettiği din bilginleridir. İkinci grup olarak tasnif ettiğimiz kişiler ise, *Cennet* bölümünde bir ya da iki kelimeyle ismen geçen teolojik şahsiyetlerdir. Dante, din bilginlerinin bulunduğu Güneş Gök'ünde, birçok kişinin ismini kısaca anmakta ve bu şahsiyetleri o katmana layık gördüğünü belirtmektedir. Bu kişiler Thomas Aquinas'ın öğretmenliğini yapmış Colonialı Albert (ö.1280), din hukuku ile medeni hukuk arasında çalışmaları olan Graziano (M. XI-XII), Sevilla piskoposluğu yapmış Isidoro (ö.636), İngiliz rahibi Beda (ö.735), *De Consolatione philosophiae* adlı eseri yazan Anicius Boethius (ö. 524), Saint Victor Manastırında baş rahiplik yapmış olan Richard (ö.1173), V. Yüzyılın başlarında yaşamış olan İspanyol papaz Paolo Orosio, mistik din bilgini Hugues (ö.1141), Bizans patrikliği yapmış olan Khrysostomos (ö. 407) gibi daha nice kişi *Cennet* bölümünde Dante'nin layık gördüğü Güneş Gök'ünde ismen geçmektedir.

Beatrice ve Dante'nin Arş-ı Ala'ya yükselişi sırasında geçmekte oldukları birçok gök içerisinde sadece ismen anılan bu teolojik şahsiyetler, Dante tarafından önemsenmiş ve kantoların belli yerlerinde zikredilmişlerdir. Bu isimlerin içinde Hristiyanlığın gelişim sürecinde farklı alanlarda katkı sağlamış olanların yanında İsa'nın öğretilerine ters düşenleri belirtircesine andığı kimseler de mevcuttur. İsmi kısaca anılan din bilginlerine dair bulguların eser içindeki yetersizliği sebebiyle, bu kişileri değerlendirmeye almayıp onlardan burada kısaca bahsetmeyi gerekli gördük.

Kilise babaları ve Hristiyan teologlar başlığı altında inceleyeceğimiz şahsiyetler, yukarıda tasnif ettiğimiz birinci gruba ait kimselerdir. Kendilerinden doğrudan ya da dolaylı yollarla bahsedilen, kendileriyle bizzat Dante'nin konuştuğu veya başkaları aracılığıyla kendilerinden uzun uzadıya bahsedilen bu teologlar bu başlığın oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Dante'nin Beatrice ile birlikte Arş-ı Ala'ya yönelik yapmış olduğu göksel yolculuğu sırasında, karşılaştığı bu kişiler Hristiyan teolojisinde büyük yankılar uyandıran kişiler olarak

görülmektedir. Bu isimler Arius (ö.336), Aziz Benedikt (ö.547), Pier Damiano (ö.1072), Aziz Bernard (ö.1153), Aziz Dominic (ö.1221), Aziz Francis (ö. 1226) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bölümde, Dante'nin *Cennet*'i ekseninde ele alınan ismi geçen din bilginlerinin, Hristiyanlığın gelişimine ve kilise algısına etkileri incelenecektir. Böylece Dante'nin kurtuluş misyonuna olan bakışını İsa'dan 1300 senesine kadar ki dönemde nelerin etkilediği, yine onun satırlarında tespit edilmeye çalışılacaktır.

3.4.1. Arius

Dördüncü yüzyılın başlarında kiliseyi sarsan bir tevhit hareketi olarak ortaya çıkan Arianizm, Arius (ö.336) ve ardıllarının çabalarıyla Hristiyan tarihinde adını unutturmayan bir hamleye sebep olmuştur (Akdemir, 2017: 127). İskenderiyeli bir rahip olan Arius, teslis akidesini reddetmemekle beraber ona yeni bir yorum getiriyordu. Arius, Tanrı'nın tek ve yaratılmamış olduğunu, Oğul ve Kutsal Ruh'un daha sonra Baba tarafından meydana getirilmiş olduğunu ifade ederek Oğul ve Kutsal Ruh'u Baba'yla olan eşitlikten çıkarıp alt bir kategoriye alıyordu. Neredeyse yarım asır kadar konuşulan bu konu uzun tartışmalara sebebiyet verdi ve 325 İznik Konsili'yle beraber bir neticeye bağlandı (Eliade, 2021: 527).

Daha önce Oğul'un ilahlığı ve teslis içindeki yerine detaylıca değindiğimiz için burada tekrara düşmemek adına giriş mahiyetinde bilgi vermeyi yeterli bulmaktayız. Dante'nin pasajlarında ele alınan teslis konusu oldukça detaylı bir şekilde işlenmiştir. Her ne kadar Arius'a teslis başlığı altında fikri açıdan değinmiş olsak da burada vereceğimiz pasaj, Arius'un bir Hristiyan teolog olarak ele alındığını ancak Dante'ye göre sapkın fikirler ürettiğini göstermektedir. Bir diğer ifadeyle pasajda geçen Arius'un din bilginlerinin olduğu katmanda anılması, onun bu bölümde incelenmesi için yeterli bir sebep olarak görülmektedir.

Cennet bölümünde Arius'tan nasıl bahsedildiğine geçmeden önce Beatrice ve Dante'nin bu katmandaki durumunu belirtmekte fayda var. Dante ve Beatrice dördüncü gök olan Güneş Gök'ündedirler. Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi din bilginleri arasından Thomas Aquinas onlara yaklaşır ve Dante ile Süleyman peygamber, Adem ve İsa hakkında konuşur. Bu sohbetin sonuna doğru Aquinas tarafından İsa'nın Tanrılığı ve teslis inancının hakikat olduğu vurgulanır. Dante, Aquinas'ın ağzından Oğul'un ilahlığını bir yandan teyit ederken diğer yandan onun ilahlığına karşı çıkan Sabellius ve Arius'a eleştiride bulunur:

“Kılıçlar biçimli yüzleri nasıl eğri büğrü yaparsa, Tanrı kelimini o hale getiren Sabellius, Arius ve öteki beyinsizler de aynı şeyi yapmışlardır. Bu efendiler, tarladaki buğdaylara, daha olmadan kıymet biçen bir kimse gibi, aşırı bir güvenle hüküm vermeye kalkışmasınlar. Çünkü ben, gül ağacı bütün kış kurumuş ve yabanileşmiş görünürken sonradan tepesinde gül bittiğini gördüm. Geminin, denizde başlangıçta

dosdoğru ve hızla yol aldıktan sonra tam limana gireceği sırada battığını da gördüm.” (Alighieri, 2019: 90-91, K:13).

Cümleye başlarken kurulan benzetme oldukça dikkat çekicidir. Kılıçların düzgün yüzleri eğri büğrü kesip mahvetmesi gibi Arius’un Eski ve Yeni Ahit’te geçen Tanrı kelamını çarpıtmasına vurgu yapılmaktadır. Arius ve diğerlerinin teslis inancına dair yaptıkları yorumların kesin hükümler ile savunulmasını eleştiren Aquinas, kesin yargılara varmanın insanı yanıltabileceğini “Çünkü ben, gül ağacı bütün kış kurumuş ve yabanileşmiş görünürken sonradan tepesinde gül bittiğini gördüm. Geminin, denizde başlangıçta dosdoğru ve hızla yol aldıktan sonra tam limana gireceği sırada battığını da gördüm.” ifadesiyle vurgulamıştır.

İlk asır kilise babaları ve görüşleri arasından Arius’un öne sürdüğü fikirler, Katolikler tarafından kesinlikle reddedilmektedir. Dolayısıyla bir Katolik olan Dante’nin Arius’un teolojik şahsiyetine eleştirel yaklaşması olası bir durumdur. Bu eleştiri Thomas Aquinas’ın ağzından yapıyor olması da oldukça manidar görünmektedir.

3.4.2. Aziz Benedikt ve Kilise Eleştirisi

Aziz Benedikt (ö.547), 480 senesinde İtalya’nın Umbria bölgesinde doğmuş ve Roma’nın güneydoğusunda Monte Cassino’da ölmüştür. Hayatı boyunca asketik bir yaşam tarzını benimseyen Benedikt, Avrupa için oldukça önemli biridir. Koruyucu aziz olarak ön plana çıkmakla beraber Batı manastır yaşamının saygın kişilerinden biri olarak kabul edilir. Bu saygınlığı, onun yaşamı boyunca yapmış olduğu çalışmalara ve Hristiyanlığa katmış olduğu münzevi yaşam şekline bağlanabilir. Aziz Benedikt’in yazmış olduğu “Regula” isimli eser Orta Çağ’dan günümüze değin damgasını vuran önemli bir çalışmadır. Bu eser, manastır yaşamına dair birçok kural içeren bir kılavuz mahiyeti taşımaktadır. Katolik Hristiyanlar için paha biçilmez bir değeri olan bu öğreti, Hristiyan bireyi ideal dindar boyutuna taşıyarak Tanrı ile birlikte olmayı sevk etmektedir (Taşpınar, 2020: 13).

Hristiyan manastır yaşamının öncüsü kabul edilen Aziz Benedikt’in belirlemiş olduğu kurallar sessizlik, ibadet, kanaat, tevekkül, dünyadan arınma gibi bireyi münzevi bir yaşama yönlendiren sisteme sahiptir (Yıldız, 2018: 145). Bu sisteme katılmanın yolu, yemin töreni diyebileceğimiz bir ritüel sayesinde gerçekleşmektedir. Kişi ancak yeni yaşam tarzına sadık kalacağına, bu sadakati istikrarlı şekilde devam ettireceğine ve manastır disiplinine itaat edeceğine yemin ederek bu mistik yaşama entegre olabilir (Güzeldal, 2021: 183). Aziz Benedikt tarafından belirlenen bu kurallar Hristiyan mistisizmini diğer mistik öğretilerden ayıran bir yapıya sahip olmakla beraber, Hristiyan mistik yapılanmasının belki de ilk sistematik hamlesi olarak yorumlanabilir (Solgun, 2020: 57).

Miladi VI. yüzyıldan itibaren, bütün Hristiyan dünyasında bu derece nam salan bu şahsın, Dante'nin *İlahi Komedya*'sının *Cennet* bölümünde anılması oldukça önemlidir. *Cennet* bölümünde Dante ve Beatrice, yedinci gök olan Satürn Gök'ündedirler. Burada, dünyadayken mistik bir ruhaniyete bürünmüş olan esrime ve dalınç içinde olan ruhlar bulunmaktadır. Pasajda geçen ifadelerle göre az sonra parıldayan nurlardan biri Dante'ye yaklaşır: “Bu incilerden en büyüğü ve en parlak olanı, kendisini tanımak konusunda gösterdiğim arzuyu doyurmak için ilerledi.” (Alighieri, 2019: 142, K: 22). Diyalogun devamında çok net anlaşılacağı üzere gelen bu değerli inci, Aziz Benedikt'in kendisidir. Hemen belirtmeliyiz ki inci metaforu, İran fikir dünyasında ve Hristiyanlık içinde büyük öneme sahiptir. Eliade'nin aktardığına göre Aziz Efraim inci metaforunu Meryem'in lekelenmeden, Bakire şekilde gebe kalmasında kullanmıştır. Aynı zamanda inci, İsa'yı ve insan ruhunu sembolize etmektedir. Ayrıca Eliade, inciye sahip olanlar veya onu üzerinde taşıyanların sonsuza kadar İsa ile beraber yaşayacaklarına dair rivayetleri de aktarmaktadır (Eliade, 2020b: 167). Dante'nin kullandığı bu metaforu, Eliade'nin yorumları ışığında yorumlayacak olursak, Aziz Benedikt'in “inci” olarak sembolize edilmesinin nedenini, İsa'ya olan bağlılığı ve sonsuz yaşamda İsa ile birlikte olduğu kabulüne dayandırabiliriz. Pasajın ilerleyen kısmında Aziz Benedikt kendini Dante'ye tanıtmak için kendi geçmişine yönelik bir anlatı sergiler:

“Yamacında Cassino'nun yükseldiği o dağın tepesinde eskiden aldatılmış, niyeti bozuk kimseler otururdu. Bizi bu derece yükselten gerçeği yeryüzüne getiren kişinin adını ilk defa oraya ben götürdüm. Üzerime Tanrı'nın lütufları o kadar parladı ki, o çevreyi, dünyayı aldatmış olan, dine aykırı mezhebin elinden kurtardım.” (Alighieri, 2019: 143, K:22).

Pasajda Monte Casino'nun bulunduğu bölgede, şehirden uzak olması hasebiyle, halen pagan inançlara bağlı olan insanların yaşadığı vurgulanmaktadır. Dante'nin satırlarında geçen Aziz Benedikt, kendini oraya İsa'nın öğretisini götürmüş ve orada bulunan sapkınları doğru yola iletmış biri olarak nitelemektedir.

Kaynaklara göre, önceleri birkaç keşişle beraber Subiaco dağında inziva halinde yaşayan Aziz Benedikt, sonraki süreçte öğrencileriyle birlikte Roma'nın 130 km kadar güneydoğusunda kalan Cassino kasabasına gider. Buraya gidişi 529 senesine tekabül etmektedir ve tarihe manastır yaşamının damgasını vuran eserini de burada yazmıştır (Warner, 1911: 51–56). Benedikt'in Casino'da yazmış olduğu bu eserin VI. yüzyıldan başlayarak Dante'nin bulunduğu asra değin aktif bir şekilde manastırlarda uygulandığı söylenebilir (Güzeldal, 2021: 183).

Pasajın devamında Aziz Benedikt'i tanıyan Dante Aziz Benedikt'in yüzünü görmek ister ancak bu Satürn Gök'ünderken pek mümkün görünmemektedir. Dante yaşayan bir insan olduğu için, göksel yükselişte ne kadar yukarı çıkarsa o katmanda bulunanlar onun gözlerinin göremeyeceği kadar ışıldamaya başlar. Aziz Benedikt Dante'ye dileğinin gerçekleşeceği zamanı söyler: “Kardeş, yüksek arzun, bütün öteki dileklerle beraber benimkinin de yerine getirildiği son kürede gerçekleşecektir.” (Alighieri, 2019: 143, K:22). Dante, yükselişi sırasında Arş-ı Alaya ulaşacağı vakit bir takım geçiş ritüeli yaşayacaktır ve gözleri Tanrı katındaki her şeyi daha net görmeye başlayacaktır.

Kilise Eleştirisi

Pasajlardan anlaşıldığı kadarıyla Dante, Aziz Benedikt'i önemsemektedir. Özellikle aralarında geçen sohbetin sonunda, Aziz Benedikt'in kilisenin yozlaşmasına dair eleştirileri dikkat çeker. Az sonra göreceğimiz pasajlarda geçen manevi manaları, Dante'nin, Aziz Benedikt'in ağzıyla satırlara işliyor olması oldukça önemlidir. İsa'nın öğretisini, İsa'nın ve havarilerin ve hatta belki Pavlus'un izinden giderek, kanaatkâr ve münzevi bir çabayla ruhani boyuta taşıyan Aziz Benedikt'in o günkü kilisenin sapkınlığına yönelik eleştirileri, adeta Dante'nin Hristiyan dünyasına haykırışını simgelemektedir. Aziz Benedikt, mistik bir anlatı içeren örnekle, kiliseye dair görüşlerini şu şekilde aktarır: “Yakup Peygamber, merdivenin üzerini meleklerle dolu gördüğü zaman, tepesinin ta göğe dayandığını görmüştü. Fakat bugün artık o merdivenden çıkmak için hiç kimse ayağını yerden kesmiyor ve benim tarikatım yeryüzünde kâğıt israfından başka bir işe yaramıyor.” (Alighieri, 2019: 144, K:22).

Verilen satırlarla ilgili belirtmek gerekir ki pasajın “Yakup Peygamber, merdivenin üzerini meleklerle dolu gördüğü zaman, tepesinin ta göğe dayandığını görmüştü” kısmına daha önce 2.4.2 Yakup ve Esav başlığında değinmiştik. Bu sebeple Aziz Benedikt'in gönderme yaptığı bu pasajı değerlendirirken, tekrara düşmemek adına, sadece ilgili yerlere değinilecektir.

Pasajda Aziz Benedikt, şeklen var olan manastır yaşamının artık yozlaştığını ve manastıra tabi olan kimselerin kuralları gereği gibi yerine getirmediğini vurgulamaktadır. Bu konuya dair Tanrı'ya doğru uzanan merdiveni örnek gösteren Aziz Benedikt, Hristiyan bireylerin artık bu merdivene yani Tanrı'ya ulaştıran yola kimsenin adım atmadığını sembolize etmektedir. Ayrıca pasajda geçen “benim tarikatım yeryüzünde kâğıt israfından başka bir işe yaramıyor” cümlesi, Aziz Benedikt'in yazmış olduğu “*Regula*” adlı manastır öğretisini içeren esere yönelik bir ifade olarak görünmektedir.

Kiliseye yönelik eleştirileri devam eden Aziz Benedikt, bu sefer kilisenin kazanç hırsını eleştirecek ve İsa'yı temsil eden bu kutsal yerin artık vasfını yitirdiğini vurgulayacaktır:

“Bir zamanlar manastır olan duvarlar in olmuş, kaftanlar ise içi küflü unla dolu çuvallar haline gelmiş. Fakat keşişlerin kalplerini bu derece izandan uzaklaştıran kazanç hırsı kadar hiçbir murabahacılık şekli Tanrı'nın iradesini incitemez. Çünkü Kilise'nin elinde avucunda ne varsa hepsi de Tanrı rızası için dilenenlere aittir, akrabaya, ondan da beter olanlara değil.” (Alighieri, 2019: 144, K:22).

Dante, Aziz Benedikt'in ifadeleriyle, Hristiyan keşişlerin manastır öğretilerinden saptıklarını ve papalığın da bu yolda ilerlediğini vurgulamaktadır. Makam ve mevki ifade eden kıyafetler, sıfatlar ve rütbelere artık çıkar uğruna kullanılan içi boşaltılmış objeler olmaktan öteye gidememektedir. Tabi ki bu durum kilisenin ve hatta keşişlerin Aziz Benedikt zamanından bugün geldiği noktaya bakıldığında içler acısıdır. Manastır yaşamının temellerini atan Aziz Benedikt bu durumu, geçmiş ve gelecek mukayesesi yaparak şöyle özetler: “Ben tarikatımı dualarla, oruçlarla kurdum, Francis alçakgönüllülükle kurdu. Bunların ise nasıl başladıklarını, sonradan nereye vardıklarını gözünün önüne getirirsen, akın kara olduğunu görürsün.” (Alighieri, 2019: 144, K:22).

Hristiyan bireylerin günah affı veya cennette yer edinme gibi durumlarının kilise tarafından maddi çıkar ilişkisine döndüğünü örtük biçimde vurgulayan bu pasaj, kilisenin geldiği noktayı özetler niteliktedir. Kilise tarihi boyunca görülen lüks ve şatafata dayanan yaşam tarzı endüljans satışlarıyla karşılanmıştır. Ayrıca papaların bu tip uygulamalarının, sadece Orta Çağ'da yapılan uygulamalar olmadığı söylenebilir (Çoban, 2007: 282).

Dante'nin Aziz Benedikt örneğinde kiliseye ışık tutması ve ilk çağlar ile kendi yaşadığı dönemi mukayese ederek varılan noktayı gözler önüne sermesi, İsa'nın öğretisi ve kurtuluş misyonu açısından büyük önem taşımaktadır. Yeni Ahit'te geçen “İsa ona, ‘Eğer eksiksiz olmak istiyorsan, git, varını yoğunu sat, parasını yoksullara ver; böylece göklerde hazinen olur. Sonra gel, beni izle’ dedi.” (Matta, 19:21) ifadeleri göz önünde bulundurulduğunda konunun Hristiyan teolojisi açısından önemi oldukça görünür bir hal almaktadır. Miladi 529 senesinden itibaren münzevi ve mistik bir yaşam ile İsa'nın takipçisi olmayı hedefleyen Aziz Benedikt'in, Dante'nin yaşadığı 1300'lü yıllara baktığında gördüğü manzara İsa'nın öğretisiyle çelişmektedir. Bir diğer deyişle eseri yazan Dante'nin bakışını ifade eden bu durum, asırlar içinde kilise uğruna cefa çeken nice din bilgininin yok sayılması ve İsa'yı temsil etmesi gereken kilisenin sapkınlaşması Dante'yi rahatsız etmektedir.

3.4.3. Aziz Peter Damian ve Kilise Eleştirisi

Peter Damian (ö.1072) olarak da bilinen bu Hristiyan rahip, on birinci yüzyılda yaşamış manastır rahibi olarak karşımıza çıkar. Kaynakların belirttiğine göre Ravenna doğumlu olan Peter Damian, on birinci yüzyılın önde gelen keşişlerinden biri olarak tanınmaktadır. Gençliğinde, tahmini kırk gün süren ilk inziva deneyiminin ardından, Santa Croce di Fonte Avellana'ya gider ve orada manastır yaşamına adapte olmaya çalışır. Peter Damian, ilerleyen yıllarda bu manastırda ders verecek rütbeye erişir ve Hristiyanlık adına önemli işlere imza atarak Orta Çağ İtalya'sının önemli keşişlerinden biri olarak anılır (Jasper, 2012: 13-15).

Damian'ın manastır yaşamı boyunca kaleme almış olduğu notlar ve mektuplar bulunmaktadır. Bu yazmalarda onun münzevi hayatının geneline dair fikir edinilebilir ancak metinlerin ana konusu, Peter Damian'ın asketik yaşam tarzını ve inziva faaliyetlerini yansıttığı söylenebilir. Yazmış olduğu mektuplar ise onun Ravenna yıllarından beri önemli şahsiyetlerle iletişim halinde olduğunu kanıtlar niteliktedir (Gledhill, 2012: 33-37).

Damian'ın mistik yaşama yönelik asketik anlayışı “son” ile ilgilidir. Tövbekâr bir yapıyla beraber pişmanlığı önemseyen Damian, Tanrı ile mistik birleşmeyi savunurken kırbaçlanmayı önemli bir etken kabul eder. Damian, bedenden nefret eder ve metafizik aleme kavuşarak Tanrı ile olmayı arzular. Bu sebeple bedene yönelik hakir davranışlar, nefsin tatmin edilmemesi gibi kararlar, onun asketik yaşamının temelini oluşturan temeller olarak görülür (Batuk, 2012: 132).

Dante, *Cennet* bölümünde Peter Damian ile karşılaşır. Pasajlardan anlaşılacağı üzere Aziz Benedik'in izinden giden bu rahip, münzevi yaşamını detaylıca Dante'ye aktarır. Tıpkı Aziz Benedikt bölümünde, Benedikt'in yapmış olduğu kilise eleştirisine benzer bir sahne burada da Peter Damian'ın ifadeleriyle gerçekleşecektir. Damian, kiliseyi ve özellikle kilisenin rahiplerini eleştirecektir.

Cennet bölümünde Peter Damian'ın bulunduğu gök katmanı, onun diyalogunda geçen ortam ile doğrudan ilişkilidir. Dante ve Beatrice, Satürn Gök'ünderken, Tanrı'ya yönelmiş olan bir grup ruhla karşılaşır. Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi bu gök Dante'nin *Cennet*'inde, dünyadayken münzevi yaşamı seçmiş ve mistik tecrübelerle Tanrı'ya yakınlaşmış kişilerin konakladığı yerdir. Dante bu katmanda Peter Damian (ö.1072) ya da Günahkâr Damiano (Pietro Peccator) olarak tanınan kişiyle konuşmuştur. Az sonraki pasajlarda görüleceği üzere Aziz Damian, kendisini Günahkâr Pietro (Pietro Peccator) olarak isimlendirilir. Alçakgönüllülük ifadesi olarak kendini hor gören Pietro, burada kendinin adanmış bir keşiş dahi olsa günahsız olamayacağına dikkat çekmek istemektedir.

Dante, Peter Damian'ı gördüğünde onu şu şekilde tasvir eder: “Bize en yakın durmuş olan ruh, öyle bir parlaklık aldı ki...” (Alighieri, 2019: 136, K:21). Bu esnada Damian, ışık saçmaktadır ve tabi ki Dante onun yüzünü görememektedir. Diğer göklerde şakıyan, Tanrı'yı zikreden cennetlikler, Satürn Gök'ünde kusursuz bir sessizlikle susmaktadır. Üstelik Beatrice'de burada sessizleşmiş ve düşüncülere dalmıştır. Bu tezat Dante'nin dikkatini çeker ve ona yaklaşan Peter Damian'a bunun nedenini sorar. Bu sorusu üzerine Damian, ona oldukça manidar bir cevap vererek bulundukları Satürn Gök'üne bir gönderme yapar: “Senin görmen gibi, duyma da ölümlü bir kimsenin duymasından farksız. Burada terennüm edilmemesinin sebebi, Beatrice'nin gülmesine engel olan sebebin aynıdır.” (Alighieri, 2019: 137, K:21). Peter Damian Dante'ye, bu gökte bulunanların Tanrı'yı düşünen ve mistik bir ruhaniyete bürünen cennetliklerle dolu olduğunu bu sebeple bu katmandakilerin her an tefekkür halinde olduklarını ve Tanrı'ya olan aşklarından dolayı daha fazla ışık saçtıklarını ifade etmektedir.

Dante kendisine cevap verenin kim olduğunu merak eder. Peter Damian ise Dante'ye kendini anlatmak için konuşmasına başlarken, geçmiş zamanlarda nerede bulunduğuna ve neler yaptığına değinerek şöyle söyler:

“İtalya'nın iki sahili arasında senin vatanına yakın bir yerde kayalar yükselir. Bunlar Catria denilen bir kerempe meydana getirirler. Kerempenin altında bir keşiş zaviyesi vardır ki ibadete ayrılmıştır.” (Alighieri, 2019: 138-139, K:21).

“Orada kendimi öyle bir özlemle Tanrı'ya verdim ki üzerine zeytinyağı gezdirilmiş yemeklerden başka bir şey yemiyor; sıcakları, soğukları esrime ve dalınç içinde zahmetsizce geçiriyordum... Ben o yerde Pietro Damiano, Adriyatik sahilinde Nostra Donna'nın evinde ise Günahkâr Pietro olarak yaşadım. Ölümlü ömrümün bitmesine az kala, fenadan betere geçen o şapkayı kabul etmeye çağrıldım ve zorlandım.” (Alighieri, 2019: 139, K: 21).

Pasajda bahsi geçen keşiş zaviyesi, Santa Croce di Fonte Avellana Manastır'dır. Bu manastır Catria dağında bulunmaktadır. Fonte Avella, süreç içerisinde benedikten öğretiler doğrultusunda gelişmiş ve İtalya'da mistik yaşamın sembolü olarak önem kazanmıştır (Millan-Cole, 2013: 11). Manastır keşişi olarak yaşamını sürdüren Peter Damian, beslenme düzenine dair yaptığı açıklamalarla aslında benedikten bir anlayışın hâkim olduğu manastırda bulunduğunu yansıtmaya çalışır.

Diğer pasajda geçen “Ölümlü ömrümün bitmesine az kala, fenadan betere geçen o şapkayı kabul etmeye çağrıldım ve zorlandım” cümlesi, onun keşişlikten kardinalliğe geçişine değinmektedir. Dante'nin satırlarında geçen ifadelerle göre Peter Damian, keşiş hayatının ona sağladığı yalnızlıktan soyutlanıp daha sosyal ve sorumluluk isteyen bir mevkiye yerleşeceğinden pek memnun görünmemektedir.

Kaynaklar, onun gerçekten de ömrünün ilerleyen yıllarında kardinallik yaptığını söyler. Ayrıca konuya başlarken bahsettiğimiz Damian’a ait mektuplarda da onun kardinalliğine ilişkin önemli veriler bulunmaktadır. Gledhill’in anlattığına göre Peter Damian, 165 numaralı mektubunda Orta İtalya’da iletişime geçtiği önemli kişilerle kardinallik hakkında yazışmış ve kardinallik görevinin onun için zaman kaybı olduğunu dile getirmiştir (Gledhill, 2012: 244).

Kilise Eleştirisi

Benedikten öğretiyi temel alan Peter Damian, Dante’nin *Cennet*’inde manastırda bulunan keşişleri metaforik bir tasvirle eleştirmektedir: “O sıralarda manastır bu göklere bol ürün veriyordu. Şimdiyse o kadar kısırlaşmıştır ki, yakında bunun duyurulması gerekecektir.” (Alighieri, 2019: 139, K: 21). Peter Damian’ın ağzından söylenen, Dante’nin bu düşüncelerine Yeni Ahit açısından bakacak olursak oldukça önemli paralellikler kurabiliriz:

“Ekincinin biri tohum ekmeye çıktı, Ektiği tohumlardan kimi yol kenarına düştü, ayak altında çiğnenip gökteki kuşlara yem oldu. Kimi kayalık yere düştü, filizlenince susuzluktan kuruyup gitti. Kimi dikenler arasına düştü. Filizlerle birlikte büyüyen dikenler filizleri boğdu. Kimi ise iyi toprağa düştü, büyüyünce yüz kat ürün verdi.” (Luka, 8:5-8).

“...iyi toprağa ekilenler ise, sözü işiten, onu benimseyen, kimi otuz, kimi altmış, kimi de yüz kat ürün veren kişilerdir.” (Markos, 4:20).

Luka ve Markos İncillerinden vermiş olduğumuz örneklerin, Peter Damian’ın manastırdaki keşişlere yönelik eleştirisiyle örtüştüğü söylenebilir. Dante, Damian’ın ağzından, manastırda bulunanların eskisi gibi kurallara riayet etmediğini ve bu nedenle Tanrı’yla bir olma konusunda mistik eylemlerin samimiyetini yitirdiğini gösteriyor olabilir. Yeni Ahit’te geçen ve İsa’nın kullandığı “ürün” metaforu, Dante tarafından Hristiyan keşişleri eleştirmek için kullanıldığı aşıkardır. Peter Damian’ın Dante ile geçen diyalogunda sadece inzivaya çekilen keşişlere değil kilise papazlarına da eleştiriler yönelttiği görülmektedir:

“Şimdi, zamane papazları öyle ağır çekiyorlar ki, kendilerini iki taraftan tutsunlar, önlerine düşüp yol gösterebilirler, kaftanlarının etekleri arkalarından taşınıp istiyorlar. Alay atlarını cüppeleriyle örtüyorlar, öyle ki bir deri altında iki hayvan yol alıyor. Ey sabır, bütün bu şeylere göz yumman için, sen ne kadar tahammüllüsün!” (Alighieri, 2019: 139, K:21).

Pasajlarda bulunan hem asketik keşişlere hem de kilise papazlarına yöneltilen eleştiriler, ilginç bir şekilde Peter Damian’ın yaşamıyla uyumludur. Yukarıda bahsettiğimiz üzere Damian, manastırda inzivaya çekilen bir keşiş olmanın yanında kardinallik de yapmıştır. Her iki yaşam tarzına hâkim olan Peter Damian’ın, İsa’nın temsilcisi olarak kutsal bir kurum kabul

edilen kilise ile Tanrı'yla doğrudan bir olmayı hedefleyen münzevi manastır rahiplerine yönelmiş olduğu eleştiriler oldukça anlamlı görünmektedir.

Glidhell'e göre Damian'ın yaşadığı münzevi hayat, onu ruhban sınıfının önemli bir konumu haline getiriyordu. Diğer yandan kardinal olarak görevlendirilmesi de ona farklı sosyal alanları tanımada güç sağlamaktaydı. Bir diğer ifadeyle çileci yaşam tarzının getirdiği manevi deneyimden ve kardinalliğin ona sunduğu imkanlardan paralel bir şekilde faydalanabiliyor ve değerlendirmelerde bulunuyordu (Gledhill, 2012: 244-246).

3.4.4. Aziz Bernard

Dante'nin satırlarında yer edinen bir diğer mistik isim, Hristiyan geleneğinin önemli keşişlerinden biri kabul edilen Clairvaux Bernard (ö.1153)'tir. 1090 yılında Fransa'nın kuzeyinde Dijon yakınlarında doğmuş olan Aziz Bernard (ö.1153), oldukça asil bir aileye mensuptu. Asalet ve getirdiği şatafatlı imkanlara rağmen selefi olan birçokları gibi kendisini manastır hayatına adamayı tercih eder. Münzevi yaşamına Cisterian tarikatına bağlı olan Citeaux manastırında başlayan Aziz Bernard, ileriki yıllarda içinde bulunduğu tarikata bağlanan Clairvaux manastırının başkanlığını yapar. Sadelik, basitlik ve alçak gönüllülük gibi etkenler Aziz Bernard'ın yaşam tarzını oluşturur ve buradan hareketle “mistik sevgi” veya “mistik aşk” denen doktrinini geliştirir (Batuk, 2012: 95; B. Russell, 1972: 210). Kiliseye ve manastır yaşamına sevgi doktrini ile yaklaşan Bernard, bireyin Tanrı'da mistik bir şekilde erimesi gerektiğini vurgular. Onun kabulüne göre Tanrı ile olan bu birleşmeyi gösteren unsurlardan biri kiliseye adanmışlıktır (King, 2004: 31). Keşişlik hayatına dair birçok konuyu kaleme alan Aziz Bernard, Benedikten öğretinin uygulanmadığı ve manastır içinde yozlaşmaların çoğaldığına vurgu yapan yazılarıyla dikkat çeker. Mütevazı bir münzevi olmayı gerekli gören Aziz Bernard, kilise ve manastır yapılarının ihtişamlı yapılarını oldukça katı bir şekilde eleştirir (B. Russell, 1972: 174; Aşıkoğlu, 2009: 85–93).

Cennet bölümünde Aziz Bernard'ın ortaya çıkıp Dante'ye refakat ettiği otuz, otuz bir, otuz iki ve otuz üçüncü kantolarda, Cebail, Meryem, Yahya, Yakup, Esav, Davut, Havva ve daha saymadığımız nice önemli kişiye yer verilir. Tez içinde ismi geçen şahsiyetleri, ilgili başlıklarda değerlendirdiğimiz için burada Dante'nin Aziz Bernard'la kurduğu iletişimi olabildiğince dolaylı şekilde vermeye çalışacağız.

Dante, Beatrice ile birlikte en yüksek gök olan Arş-ı Ala'ya ulaşır. Bu son yükseklik Dante tarafından, içinde Baba, Oğul, Kutsal Ruh, Meryem ve diğer tüm cennetliklerin bulunduğu yer olarak tasvir edilmektedir. Burada bulunan melekler cenneti hak etmiş olan Eski

ve Yeni Ahit muhataplarını sevinçle kutlamakta, onlar üzerinde uçuşmaktadırlar. Arş-ı Ala'nın kusursuz bir dinginliği vardır. Cennette etrafını gözlemleyen Dante, Aziz Bernard'ı görür: “Karşımda, bu şanlı ruhlar gibi giyinmiş bir ihtiyar buldum. Gözlerinde, yanaklarında tatlı bir sevinç ışıldıyordu...” (Alighieri, 2019: 198, K: 31). Dante konuşmasını bitirince yanında olan Beatrice'yi göremez. Cennet yolculuğu boyunca her göksel yükselişte Dante'nin yanında olan Beatrice, Dante'yi Aziz Bernard'a bırakarak yerine cennetteki yerine geçer. Etrafını şaşkınlık ve hayranlıkla inceleyen Dante'ye artık *Cennet*'in son katı olan Arş-ı Ala'da rehberlik edecek olan kişi Aziz Bernard'dır.

Pasajda Aziz Bernard için atıf yapılan, “bu şanlı ruhlar gibi giyinmiş bir ihtiyar buldum” ifadesi, otuz birinci kantonun hemen girişinde cennetlikleri tasvir eden bir başka cümleye gönderme yapmaktadır. Otuz birinci kantonun başında bulunan ifade şöyledir: “İsa'nın kanı pahasına kendisiyle evlendiği kutsal ordu bana beyaz bir gül biçiminde görünüyordu.” (Alighieri, 2019: 196, K:31). Kutsal ordu yani cennetlikler, Dante'ye beyazlar içinde görünmektedir. O halde Aziz Bernard için yapılan “bu şanlı ruhlar gibi giyinmiş bir ihtiyar buldum” tasviri onun da beyaz giydiğini göstermektedir. Burada Aziz Bernard üzerinde yapılan bu tasvirin sembolik bir anlatı içerdiğini düşünmekteyiz. Nedenini öz bir şekilde açıklayacak olursak Aziz Bernard'ın asketik yaşamının ilerleyen safhalarında Cluny tarikatı ile yaptığı nüktedan yazışmalar içerisinde vurguladığı bazı yerler vardır. Yazışmalarda Aziz Bernard, kendisinin de içinde bulunduğu Cisterian tarikatının keşişlerinden daha üstün kimseler olmadığını söyler. Cisterian keşişlerinin çileci yaşamını ön plana çıkaran Aziz Bernard, bu keşişlerin kurallara aşırı bağlılığından söz ederek, daha öteye gidebilecek kimselerin olmadığını iddia eder. Bu nedenle Aziz Bernard ve diğer keşişler, arınmışlığı ve saflığı sembolize eden beyaz giysiler giyerler (Eco, 2014: 388). Dolayısıyla Dante'nin, Aziz Bernard'ın dünyevi yaşamında kullandığı, arınmışlığı sembolize eden beyaz giysiyi *Cennet* bölümünde tekrar ona giydirdiği söylenebilir.

Dante ve Aziz Bernard arasında geçen diyalog önemlidir çünkü Dante'nin yaşayan bir beşer olması, onun cennete nüfuz etmesini engellemektedir. Bu nedenle Dante'nin orada bulunan melekleri ve Tanrı'yı görmesi çok zordur. Aziz Bernard Dante'ye etrafına iyice bakmasını ve gözlerini buranın ışığına alıştırmasını söylerken kendini Dante'ye tanıtır:

“Bir rica ve bir kutsal aşkın, beni kolaylaştırayım diye gönderdiği, yolculuğunu mükemmel bir şekilde tamamlaman için gözlerinle bu bahçede uç, çünkü gözlerin onu görmekle, tanrısal nura doğru daha kuvvetle yükselmeye hazırlanmış olacaktır. Aşkıyla yanıp tutuştuğum gökler melikesi bizden lütfunu esirgemeyecektir, çünkü ben onun sadık bendesi Bernard'ım.” (Alighieri, 2019: 199, K:31).

Aziz Bernard'ın yaptığı açıklamayalar oldukça manidardır. Dante nasıl ki her göksel yükselişte biraz daha kutsallık ve beşer üstü görüye sahip olduysa, Arş-ı Ala içinde de gözlerinin olgunlaşması için kademeli bir sıra izlemek zorundadır. Dante'nin Beatrice ile yükselirken katettiği duysal gelişim artık Tanrı'yı görebilecek hale gelmelidir. Bunun için Dante önce Meryem'in nurunu taşıyabilmeli, Meryem'e bakarak duysal olgunluğa erişmelidir. Dante'nin Meryem'e bakması ise Aziz Bernard'ın ricası üzerine gerçekleşecektir çünkü Bernard, dünyada yaşadığı manastır hayatı boyunca Meryem'e bağlı kalmış biridir.

Aziz Bernard'ın rehberliği, cennette ön plana çıkan önemli bir konudur. Bilindiği üzere Dante, kendi fikir dünyasını Aziz Bernard'ın ağzından yansıtmaktadır. O halde Aziz Bernard'ın cennetlikler diye tanıttığı kimseler, Dante'nin kendi fikir dünyasındaki cennetlikleri göstermektedir. Aziz Bernard'ın cennet dizilimine dair ifadelerinde bir yandan Havva, Rahel, Sarah, Rebeka, gibi peygamber eşleri dikkat çekerken diğer yandan, Peygamber Yahya'ya yakın oturtulan Aziz Francis, Aziz Benedikt, Augustinus ve diğerleri anlatılmaktadır. Manastır keşişlerinin neden Peygamber Yahya ile yakın oturtulduğu sorusu akla gelebilir. Dante'nin burada geçen cennetliklerin dizilimi anlam dolu görünmektedir çünkü Yahya'nın çölde sürdürmüş olduğu asketik yaşam ve kanaatkâr ruh hali, manastır keşişleriyle irtibatlandırılmaktadır. Cennet'te bulunan diğer kişileri de Dante'ye aktaran Aziz Bernard, Cebrail'e de değinir ve onun Hıristiyanlık için önemini açıklar. Daha sonra Aziz Bernard, Eski Ahit, Yeni Ahit cennetliklerini ve orada bulunan melekleri Dante'ye anlatır. Dante cenneti temaşa ettiği için algıları kuvvetlenmiş ve gelişmiş durumda olacaktır ki Meryem'e yönelme sırası gelmiştir. Dante'nin Tanrı'yı temaşa edebilmesi için kendisine yönelen cennetliklerin ricası ve hatta yalvarışlarına kulak veren Meryem, önce Dante'ye bakar ve hemen ardından kendi bakışlarını Tanrı'ya yönlendirir. Dante bu bakışları takip edecek ve bir yandan kendi ruh halini, heyecanını anlatırken diğer yandan da Baba, Oğul, Kutsal Ruh'un tasvirlerini satırlarına işleyecektir (Alighieri, 2019: 207–209).

Aziz Bernard'ın Meryem Sevgisinin Kaynağı

Vermiş olduğumuz pasajda üstünde durmamız gereken bir diğer nokta Aziz Bernard ve Meryem kısmıdır. Dante, satırlarında Bernard'ın Meryem'e olan hayranlığını dile getirirken şu ifadeleri kullanmıştır: “Aşkıyla yanıp tutuştuğum gökler melikesi bizden lütfunu esirgemeyecektir, çünkü ben onun sadık bendesi Bernard'ım” (Alighieri, 2019: 199, K:31). Görüldüğü üzere Dante, Meryem'e yoğun sevgi ve aşk besleyen, ona sadık bir Bernard tasviri çizmektedir. Dante'nin pasajında dikkat çektiği bu konu aslında yersiz bir tasvirden ibaret

değildir. Şöyle ki Dante'nin, Aziz Bernard'ı neden Meryem hayranı olarak satırlara işlediğini ancak Aziz Bernard'ın doktrinine baktığımızda anlayabilmekteyiz.

Bernard için İsa Mesih'in beşeri tarafı yani küçüklüğü, yetişkinliğinde acı çekmesi, Bakire Meryem'le olan ilişkisi gibi durumlar oldukça önemlidir. Bernard'a göre İsa'nın kutsal bedenini yani insanlığını her şeyden daha fazla sevmek gerekmektedir. Tanrı'nın, İsa ile inkarne olarak bedenleşmesinin amacı, Rab'bin bizzat bedenlen aramızda bulunmak ve onu sevmemize vesile olmak istemesinden kaynaklanmaktadır (Batuk, 2012: 98). İsa'nın bedeni bu denli önemliyken ona kaynaklık eden şahsın yani Bakire Meryem'in de önemi belirginleşecektir. Bu nedenle Aziz Bernard'a göre Oğul'un, Bakire Meryem'in rahmine inkarne olup bedenleşmesi, Oğul'u bedenlen görme lütfunu bahşettiği için önemlidir. Oğul'un bedenleşmesi Hristiyan bireyin kurtuluşunun ilk aşamasıdır. Dolayısıyla bu bedenleşmeye vesile olan Meryem'in yüceltilmesi ve sevilmesi gayet olağan bir durumdur.

Neden Aziz Bernard?

Dante neden Aziz Bernard'ı Arş-ı Ala'da rehber olarak satırlarına işlemiştir? Beatrice ile cennete yükselen Dante'ye, Meryem'i temaşa etmesi ve Meryem'den sonra Tanrı'ya yönelmesi için Aziz Bernard'ın aracılık etmesi geliş güzel bir tasnif midir? Bu soruların cevabını Yeni Ahit ve Aziz Bernard'ın mektupları özelinde cevaplamak mümkündür.

Kaynakların aktardığına göre Aziz Bernard, duygusal bağ kurduğu kendi manastırı Clairvaux'u, semavi Kudüs ile paralel görür (Eco, 2014: 388). Mektuplarında, Clairvaux içinde yaşayan keşişleri "Tanrı'nın hane halkı" olarak niteler (Aşıkoğlu, 2009: 95). Yeni Ahit'e bakıldığında bu ifadelerin dayanağı ve hatta Dante'nin *Cennet* kompozisyonu ile Aziz Bernard'ın Dante'ye cennette rehber olmasının sebebi, girift bir şekilde karşımıza çıkar:

"O gelip hem uzakta olan sizlere hem de yakındakilere esenliği müjdeledi. O'nun aracılığıyla hepimiz tek Ruh'ta Baba'nın huzuruna çıkabiliriz. Böylece artık yabancı ve garip değil, kutsallarla birlikte yurttaş ve Tanrı'nın ev halkısınız. Elçilerle peygamberlerden oluşan temel üzerine inşa edildiniz. Köşe taşı Mesih İsa'nın kendisidir. Bütün yapı Rab'be ait kutsal bir tapınak olmak üzere O'nda kenetlenip yükseliyor. Siz de Ruh aracılığıyla Tanrı'nın konutu olmak üzere hep birlikte Mesih'te inşa ediliyorsunuz." (Efeslilere Mektup, 2:17-22).

Dante'nin Aziz Bernard'ı cennette kendine rehber edinmesinin sebeplerinden biri, onun mektuplarında kendi manastırı olan Clairvaux'u semavi bir meclis olarak görmüş olması olabilir. Öyle ki Clairvaux'u tarif ederken kullanmış olduğu "Tanrı'nın hane halkı" ifadesi Yeni Ahit'te karşılık bulmaktadır. Bu lafzın öncesi ve sonrasındaki pasajlara bakıldığında İsa Mesih'in kurtuluş misyonuna uymuş, öğretiyi takip etmiş kişilerin son durak olarak cennete

ulaştıkları ve Tanrı katında bulunan meclise dahil oldukları görülmektedir. Dante'nin *Cennet*'inde kutsal şahsiyetlerle aynı yurdu paylaşan Eski ve Yeni Ahit cennetlikleri, Yeni Ahit'in Efeslilere Mektup kısmında geçen tabloyu bize yansıtmaktadır. Aziz Bernard'ın ise kendi yazmalarında Clairvaux manastırını "Tanrı'nın hane halkı" şeklinde betimlemesi, Dante'nin Bernard'ı neden Arş-ı Ala'ya rehber olarak koyduğunu gösterir niteliktedir.

Bu konuyla ilgili Rene Guenon'nun görüşleri oldukça ilginçtir. Ona göre Bernard, tapınak tarikatının kurallarını ve nihai hedefini sembolize etmektedir. Dante'nin bu yolculuğun sonunda Aziz Bernard ile konuşup Meryem ve Tanrı'ya yönelmesi oldukça anlamlıdır. Mistik hiyerarşinin en üst seviyesi olan Bernard, bu ruhani kademedeki en üst seviyeye ulaşmanın önemini sembolik bir şekilde ifade etmektedir (Guênon, 2022a: 24).

3.4.5. Aziz Francis ve Aziz Dominic

XIII. yüzyıl, Hristiyanlık tarihinde manastır etkilerinin en yoğun yaşandığı çağ olarak karşımıza çıkar. Katolikler için "yüzyılların en muhteşemi" olarak isimlendirilen bu çağ da manastır yaşamıyla beraber kilise de engizisyon aracılığıyla güçlenir. Mistisizm ve azizlik gibi hususlarda manastır hayatının temsilcileri olarak ön plan çıkan Aziz Francis ve Aziz Dominic bu çağda yaşamışlardır (Çoban, 2007: 74). Dante'nin *Cennet* bölümünde önemle değindiği bu iki aziz, daha önce bahsetmiş olduğumuz mistik keşişlerden biraz ayrılmaktadır. Diğer başlıklarda bu ayrımın sebebi daha net anlaşılacağı için bu başlık altında konunun akışını vererek, iki aziz için değinilmiş ortak pasajları irdelemeyi yeterli görüyoruz.

Daha önce Dante ve Beatrice'ye Süleyman peygamberden Thomas Aquinas'ın bahsettiğini belirtmiştik. Onuncu kantoda bahsi geçen Süleyman peygamberden hemen sonra on birinci kantoda Aquinas, Dante ile konuşmaya devam edecektir. On birinci kanto olarak ifade ettiğimiz bölüm Dante'nin halen Güneş Gök'ünde bulunup Aquinas'la konuştuğu katmana denk gelmektedir. Dolayısıyla Dante ve Beatrice, bilginler, Hristiyan teologlar, keşişler ve azizlerin bulunduğu bu Güneş Gök'ünde Aquinas'la sohbete devam etmektedirler.

Diğer pasajlarda bulunan mistik keşişler veya azizlerde olduğu gibi burada da Aziz Francis (ö.1226) ve Aziz Dominic (ö.1221)'in, dünyevi hayatlarından anılarla dolu şekilde diyaloglar mevcuttur. Bu başlığı diğer mistiklerden ayıran en önemli kısım ise Aziz Francis ve Aziz Dominic'in burada görünmemesidir. İkisi de hiçbir şekilde ortaya çıkmaz ve Dante'ye seslenmezler. Bu iki mistiği bize Thomas Aquinas (ö.1274) ve Aziz Bonevantura (ö.1274) anlatır. Dante, farklı mezheplere sahip olsalar bile bu iki mistiğin Tanrı yolunda olduklarına ve ikisinin de önemli şahsiyetler olduğuna dikkat çekmek için sıra dışı bir teknik kullanır. Güneş

katında, Dominiken olan Thomas Aquinas, Aziz Francis'ten bahsederken, Fransisken mezhebine bağlı olan Aziz Bonevantura, Aziz Dominic'ten bahsetmektedir (Auerbach, 2021: 156). Belirtmeliyiz ki Dante'nin her yönüyle sarmal ve girift şekilde işlemiş olduğu bu pasajlar, ismi geçen iki mistiği anlatırken kullandığı tasarımı kuvvetlendirmekle beraber okurun, anlayışını güçleştirmektedir. Dolayısıyla bu bölümde fazlasıyla açıklamaya gerek duyduğumuz kısımlar olacaktır.

Aziz Francis ve Aziz Dominic'in beraber işlendiği pasajlara bakacak olursak, iki keşişin beraber zikredildiği yer sadece on birinci kanto Güneş Gök'ü olarak görülmektedir. Dante'yle konuşan Aquinas, bu katmanda bir yandan İsa'nın fedakarlığını vurgular ve diğer yandan onun sağ ve sol kolu olma mahiyetine sahip iki kişiyi iltifatlarla açıklamak ister. Bu kişiler pasajların bütününden anlaşıldığı üzere Aziz Dominic ve Aziz Francis'tir:

“Yaratılmış hiçbir gözün derinliğine işleyemediği, takdirleriyle dünyayı idare eden tanrısal kudret, müthiş bir çılgılık kopararak kutsal kanı pahasına evlendiği eşi, sevgili kocasına bağlı kalsın ve biri bir yanında, öbürü öte yanında kendisine rehberlik etsinler diye, maiyetine iki prens göndermişti. Eş kendinden emindi ve kocasına daha da büyük bir sadakatle bağlı bulunuyordu.” (Alighieri, 2019: 74, K:11).

Mahlukatın hiçbirinin Tanrı'nın eylemlerine dair derinliği kavrayamayacağını ifade ederek başlayan bu pasaj, İsa'nın ölümü ile hayat bulan kilisenin, asırlar boyu devamlılığını sağlamak ve onu korumak adına gönderilen iki önemli şahsiyeti betimlemektedir. Dante'nin metaforlarla inşa ettiği bu sistemli pasaj sayesinde Aziz Francis ve Aziz Dominic'e verdiği değeri görebiliyoruz. Öyle ki İsa'dan sonra kilisenin akıbetini en güzel temellerle korudukları ve öğretiyi saf bir şekilde geleceğe aktarmaya çalıştıkları “Eş kendinden emindi ve kocasına daha da büyük bir sadakatle bağlı bulunuyordu” ifadesiyle taçlanmaktadır. Bu iki mistik, Dante tarafından birbirine denk görülmekte ve Dante, verdiği değer açısından onlar arasında ayırma gitmemektedir: “Bunlardan birisi özlem bakımından olasıya İsrafil, öteki akıl ve hikmetten yana yeryüzünde Kerrubi nurunun en parlağı, en göz alıcısı olmuştur. Bunlardan yalnız ilkinden bahsedeceğim. Hangisi olursa olsun, ikisinden birini övmek, her ikisini övmek demektir.” (Alighieri, 2019: 74, K:11).

Pasajda görüldüğü üzere Dante, Aziz Francis ve Aziz Dominic'i Tanrı'nın en yakınında bulunan melek gruplarına benzetmektedir. Burada bulunan metafor oldukça anlam yüklüdür. Dante'nin *Cennet* bölümü boyunca nice kişiyi övüp yücelttiğini görmüş olsak da asla birini ya da birilerini Tanrı'ya en yakın melek sınıfları kadar önemle tasvir ettiği söylenemez.

3.4.5.1. Aziz Francis

Aziz Francis, 1182 senesinde İtalya'nın Assisi şehrine dünyaya gelmiştir ve çoğu zaman Assisili Francis olarak isimlendirilmiştir (Kurt, 2012: 15). Francis'e annesinin John ve Giovanni ismini verdiği bilinmektedir. Babasının ise onu Francis olarak adlandırdığı görülür. Kaynaklarda daha çok Francis, Fransua ve Francesco şeklinde geçmektedir. Aziz Francis (ö.1226), Hristiyan tarihinde bir teolog olmaktan çok mistik yönüyle dikkat çeker. Orta Çağ'da halk ve imparatorluk üzerine kurulan kilisenin hakimiyeti, beraberinde papalık müessesesinin ihtişam, şatafat ve otorite açlığını doğurmuştur. Kilisenin yoksul, garip ve hasta kesimden insanları önemsemediği asırlarda, dikkati üzerine çeken Francis, bir devrimci edasıyla yaptığı hareket sonucu, kilisenin odaklanması gereken yerleri vurgulamıştır. Francis, Yeni Ahit'e olan odağıyla Hristiyan inancının özünü kavrayarak, asıl olması gerekenin kilise tarafından yerine getirilmediğini, aksine kilisenin doyumsuzlukla beraber seküler faaliyetlere daldığının dikkatini çeker. Bu nedenle Aziz Francis, ilk çağdan başlayarak 13. Yüzyıla değin Hristiyanlarda kaybolmaya yüz tutmuş olan vicdan ve samimiyeti uyandıran kişi olarak kabul edilebilir (Batuk, 2012: 105-107). Aziz Francis ve müritlerinin duaya, sadeliğe verdikleri önem ve yoksulluk ile Tanrı'ya adanmışlıkları, Hristiyanlık tarihinde önemli bir yer edinir (Aydın, 2021: 177).

Hayatı boyunca bazı vizyonlar gördüğü ve bu vizyonların onu mistik yaşama hazırladığı söylenebilir. Aziz Francis'in bu vizyonlarda İsa'yı gördüğünü bildiren Zeller, onun mistik ve münzevi yaşama davet edilmesine yönelik örneklerden birini şöyle aktarır:

“Eğer benim peşimden gelmek istiyorsan kendinden ve kendi varlığından vazgeç, haçını sırtına yüklen ve yola çık. Fransua! Eğer bana yaklaşmak istiyorsan kendini hor gör, rahatlıktan vazgeçip acıya yönelen ve şimdiye kadar sana kötü ve acı görünen her şey sana en hoş görünen şeyler olsun.” (Zeller, 1977: 20).

Gördüğü ilk vizyonların gençlik yıllarında başladığına dikkat çekilir. Çocukluk yıllarından itibaren şövalyelik arzularıyla büyüyen Aziz Francis, Kont Walter of Brienne komutasında Apulia'ya savaşa gittiğinde gördüğü vizyonlar artış gösterir (Batuk, 2012: 117–18). Assisi ile Perugia arasında olan savaş sonucu esaret hayatını tadan Francis, zindan hayatı ve savaş gibi olaylarla güçlenmiş ve hayatının sonraki aşamalarına manevi bir hazırlık yapmıştır. Ayrıca bu tecrübe, Francis'in Yeni Ahit'e yönelmesine ve İsa'nın öğretisini daha iyi yorumlayıp yoksulları ve garipleri daha iyi anlamasına sebebiyet verdiği düşünülmektedir (Murray, 2008: 31).

Yaşam öyküsüne ve geçirdiği evrelere kısaca değindiğimiz Aziz Francis'in Dante'nin satırlarında, Dominicen olarak bilinen Thomas Aquinas tarafından anlatıldığını hatırlayalım.

Dante için Hristiyanlığın özü olarak kabul edilmiş bu mistiğin, pasajlarda geçen anlatıda, oldukça önemsendiği söylenebilir. Aziz Francis ve Aziz Dominic başlığında verdiğimiz pasajlar, *Cennet* bölümü içinde akış halindedir. Belirtilen başlığın içinde Aquinas'ın “Bunlardan yalnız ilkinden bahsedeceğim” sözü “özlem bakımından olasıya İsrafilî” olana işaret etmektedir. Böylece Aquinas, Tanrı'ya olan özlemi ve kavuşma arzusuyla birlikte, Oğul'un öğretisini benimseyip hiçlik ile baş başa kalan Aziz Francis'i Dante'ye anlatmaya başlayacaktır:

“Dünyaya yamacın meyli azaldığı yerden, Ganj'dan yükselen güneşe benzer bir güneş doğmuştur... Bu güneş daha yeni doğduğu halde dünya üzerinde büyük erdeminin az çok avuncunu duyurmaya başlamıştı, çünkü ölüme olduğu kadar, hiç kimsenin zevk kapısını açmaya yanaşmadığı o kadın yüzünden pek genç yaşında babasıyla arası açılmıştı. Ruhani mahkemenin ve babasının önünde o kadınla birleşti, sonra her geçen gün onu biraz daha çok sevdi. O kadın alçak görülmüş ve unutulmuş bir halde, bin yüz yıl ve daha çok bir süre ilk kocasından yoksun yaşamış, buna gelinceye kadar bir kimse çıkıp da ona talip olmamıştı.” (Alighieri, 2019: 75, K:11).

Görüldüğü üzere Dante'nin, Aquinas'ın ifadeleriyle Francis'e yönelik vermiş olduğu bilgiler, oldukça sembolik bir şekilde aktarılmaktadır. Assisi'de doğan Francis'in Hristiyan dünyası için adeta bir güneş gibi doğduğunu söyleyen Aquinas, Francis'in dünyevi yaşamında aldığı kararlar sebebiyle babasıyla arasına mesafe girdiğini bildirmektedir. Aquinas, pasajda geçen “hiç kimsenin zevk kapısını açmaya yanaşmadığı o kadın yüzünden” ve “Ruhani mahkemenin ve babasının önünde o kadınla birleşti, sonra her geçen gün onu biraz daha çok sevdi” ifadelerinde kastedilen sembollerin ne olduğunu okuyucuya kendisi açıklar: “Fakat daha fazla belirsiz, karanlık olmamak için şu kadar söyleyeyim ki uzun sözlerimle kastettiğim iki sevgilinin Francesco ile yoksulluk olduğunu anla artık.” (Alighieri, 2019: 76, K:11).

Bir mistik olan Francis'in, kadın olarak sembolize edilen yoksullukla evliliği oldukça önemlidir. İnsanlık, ölüme karşı ne derece uzak kalmak istiyorsa yoksulluğa da öyle uzak kalmak istemektedir. Görüldüğü üzere Francis, kararları için ailesinden ve konforundan vazgeçmiştir. Bir tunik ve bir kemer dışında her şeyini satarak yeni hayatını karşılamıştır (Solgun, 2020: 15).

Dante'nin, Francis'i “yoksulluk” ile ilişkilendirmesi ve hatta pasajında Francis ile kadının(yoksulluk) evliliğini betimlemesi, mistiğin hayatından izler taşımaktadır. Francis'in henüz asketik yaşama tam adım atmadığı ama düşünceler ve vizyonlar içinde savrulduğu günlerde, arkadaşlarıyla gittiği bir akşam yemeği sonrası yaşanan sohbet bu konunun temelini teşkil edecektir. Francis'in düşünceli haline nazaran kendisine hayatında birinin olup olmadığı ve dolayısıyla evlilik fikrinin mi onu bu denli meşgul ettiği sorulduğunda o, arkadaşlarını haklı

bularak soylu ve güzel bir kadınla evleneceğini söylemektedir. Tabi sonraki zamanlarda Francis'in "fakirlik" aşkı ve ona olan bağlılığı ön plana çıkacaktır. Parçaları tamamlayan bir diğer hamle ise fakirlikten bahsettiği zaman onu "Lady Poverty" (Sevgili Fakirlik/ Bayan Fakirlik) şeklinde anması olacaktır (Batuk, 2012: 120).

Aziz Francis, İsa'dan beri kimsenin sahip çıkmadığı ve hatta uzak kaldığı bu kadınla evlenecek ve mahrumiyeti kendisine düstur edinecektir. Kendisini aldığı kararın akışına bırakan Francis, bir yandan yoksulluğu benimserken diğer yandan Yeni Ahit öncülüğünde yolunu çizmeye başlayacaktır (Zeller, 1977: 20).

Ayrıca belirtmemiz gerekir ki pasajda geçen kadın (yoksulluk/fakirlik), Francis için mistik bir özgürlük tasavvurudur. Bu zgrlk, Hristiyan bireyin Tanrı'yı algılaması, hissetmesi ve hatta meleklerle konuşmasına kadar uzanan imkanları doğurur. Ruhu, maddi ve dünyevi şehvetlerden arındırarak bireye merhamet ve huzur sağlar. Francis için konfor alanı diyebileceğimiz yoksulluk durumu, ona İsa'yı hatırlatır ve O'nu yakınında hissettirir (Father, 1910: 11–12).

şimdiye kadar konuşmuş olduğumuz birçok Hristiyan teolog, manastır keşişi ve mistikleri arasında Dante'nin en fazla ne çıkardığı kişinin Aziz Francis olduğunu söyleyebiliriz. Dante'nin ifadelerine göre gelmiş geçmiş kimseler arasında İsa'dan beri yoksulluğa kucak amış ilk ve tek kişi odur. Papalığın lüks ve şatafatı ile kendinden başka herkesi unutmuş olduğu bir Orta ağ döneminde, yoksulları ve garipleri kendinden daha çok düşünen ve bunu Tanrı aşkıyla yapan Francis, Papalığın aksine Hristiyanlığın gerçek özünü bulmuştur.

Evlenilen kadın metaforunun "yoksulluk" olduğunu açıklayan Aquinas, sözlerine devam ederek Aziz Francis'in tarikatının oluşumunun ilk nüvelerini anlatır. Bu kişiler az sonra görüleceği üzere, Tanrı aşkıyla bir araya gelmişlerdir. Fakirliği yle bir benimsemişlerdir ki bunun verdiği haz, aralarında sevinç ve neşe doğurmaktadır. Aziz'in ilk müritleri mal varlıklardan ve rutin hayatlarından vazgeçerek huzuru bulma yolunda ona katılırlar:

"Aralarındaki anlaşma, yüzlerindeki neşe ve sevinç, harikulade aşkları, tatlı bakıları öyle kutsal fikirlerin belirmesine yol aıyordu ki, Bernardo ilk olarak ayaklarından kunduralarını çıkarıp attı ve o büyük huzur ve sükuna doğru koştu, koşarken de geç kaldığını sandı. Ey bilinmeyen servet, ey verimli nimet! Eşi o kadar beğenmişlerdi ki, kocasının arkasından Egidio da, Silvestro da pabuçlarını ayaklarından attılar. Sonra bu peder, bu stat, karısını ve bu gösterişsiz znnarla daha şimdiden birbirlerine bağlanmış olan ailesinin öteki kişilerini alarak yola dzld." (Alighieri, 2019: 76-77, K:11).

Dante'nin Aquinas'ın ifadeleriyle bahsettiği bu olay, Fransisken tarikatının kurulma aşamasına değinmektedir. İsmi geçen Bernardo, Egidio ve Silvestro gerçekten de Francis'in müritleri olarak yaşamış ve onun oluşturduğu asketik kurallara bağlı kalmış kişilerdir. Bu müritlerin ona katılma şekli oldukça önemlidir. İsmi geçen ilk kişi aslında Bernardo di Quintavalle'dir. Francis'e hayranlık besleyen ilk kişilerden biri olan Bernardo, mahiyetinde bulunan bütün mal varlığını satıp ihtiyacı olanlara dağıttıktan sonra Francis'e katılmıştır. Francis, Dante'nin pasajında geçmeyen, birkaç müridiyle beraber Rivortorto Deresinin yakınlarında bir kulübede yaşarken Egidio gelip onu bulur ve onlara katılmak istediğini söyler. Egidio, Aziz Francis tarafından tövbe tuniği ve kuşağı ile giydirildikten sonra onlara fiili bir şekilde katılır. Bunun haricinde Assisi'den yola çıkarak Francis'in yanına giden dört kişi daha vardır. Bunlar, Sabatino, Flippo Longo, Moriko ve ilerleyen zamanlarda Fransisken tarikatının ilk papazı olacak olan Silvestro'dur (Condolo, 1988: 113).

Dante'nin bu isimleri vermesi oldukça manidardır. Francis'e kimsenin inanmadığı ve hatta onun deli ilan edildiği sıralarda ona inanıp katılan ilk kişi Bernardo'dur. Dante için Bernardo'nun ilk olması önemli görülmektedir ki bu durumu Dante, "Bernardo ilk olarak ayaklarından kunduralarını çıkarıp attı ve o büyük huzur ve sükuna doğru koştu" şeklinde tasvir etmektedir. Egidio ise, Aziz Francis'i duyduktan sonra onu bulmak için Rivortoto Deresi'ne girmiştir. Bu da Dante'nin bir arayış ve buluş sürecine verdiği önemi temsil ediyor olabilir. Dante, Aziz Francis'e sonradan katılan dört kişi arasından sadece Silvestro'ya değinir. Bunun nedeni Fransisken tarikatının ilk papazının Silvestro olması olabilir.

Dante, pasajlarında adeta Aziz Francis ve Fransisken mezhebinin tarihini anlatırcasına devam eder: "Innocenzo'ya girişmek üzere olduğu çetin tasavvurunu şahane bir suretle açıkladı ve mezhebi için ondan ilk mührü aldı..." (Alighieri, 2019: 77, K:11). Francis, benimsediği yoksulluk ve münzevi yaşam tarzıyla birçok kişinin dikkatini çekmiştir. Ona katılan birçok kişi, kendi aralarında belirledikleri kurallar gereği vaaz vermektedirler. Pasajın vermediğimiz kısımlarından çıkardığımız bütüncül anlam, halk arasına karışıp vaaz veren, yoksul yaşam ve dua ile İsa'yı izlediğini anlatan bu keşişlerin kendilerine meşruluk kazandırmak için dönemin Papalığını yapan III. Innocentius (ö.1216)'a gidip ondan onay alma ihtiyacı duydukları şeklindedir.

Tarihi kayıtlarda, temelinde yoksulluk olan bu inanç topluluğunun sevgi, dua, alçakgönüllülük ve bağlılık içeren prensiplerine, Papa tarafından onay kazandırma gayreti içinde oldukları görülmektedir (Condolo, 1988: 113–114). Aziz Francis ve müritleri taleplerini iletme üzere, San Paola Kardineli Yuhanna'nın ve Asisi Episkoposu II. Guido'nun aracılığıyla

Orta Çağ'ın en büyük Papası olarak kabul gören III. Innocentius ile görüşürler. Aziz Francis'in mezhebinin meşruluğunu almak için Papa III. Innocentius'un yanına gittiği günlerde Papalığın uğraştığı heretisizm diye isimlendirilen aşırı tövbeci gruplar Hristiyanlık ile uyuşmayan bir yolda ilerlemekteydi. Papalık makamı, Francis'in de süreç içinde az da olsa etkilenmiş olduğu bu gruplara karşı ön yargılıdır. Papa III. Innocentius, Fransiskanların da bu heretik hareketlerin içinde olduğunu düşünerek onların mezhebine meşruluk tanımaz (Batuk, 2012: 156).

Francis ve mezhebine önceleri onay vermeyen III. Innocentius, gördüğü bazı rüyalar sonucunda olumsuz kararından vazgeçerek bu tarikatın meşruluğuna onay verir (İannitto, 2009: 53; Işık, 2006: 113). Fransiskan tarikatının meşruluk kazanması, tarih boyunca diğer tarikatlarda da olduğu gibi, zamanla kilisenin ruhani açıdan yönetim görevini üstleneceği şeklinde yorumlanabilir (Eliade, 2019a :146).

Aquinas'ın ifadeleriyle bu mistiğe dair bilgileri aktaran Dante, on birinci kantonun sonunda Aziz Francis'in ölüm sahnesini, onun ölmeden önce yazmış olduğu vasiyete bağlayarak sonlandırmaktadır.

“O Varlık, böylece yarlık yapması için seçtiği kişiye, kendisini küçülterek hak ettiği ödülü vermek isteyince, o, çok sevdiği kadını meşru mirasçılarıymış gibi kardeşlerine emanet etti ve ‘Onu içten bağlılıkla seviniz’ buyurdu. O şanlı ruh, durağına döneceği sırada sevgilisinin kucağından uçmak istedi ve naaşı için başka tabut beklemedi.” (Alighieri, 2019: 78, K:11).

Tanrı tarafından, İsa'dan sonra yoksulluk ile evlenen Francis, ölümünün yaklaştığını anlayınca, “Bayan Fakirlik”i müritlerine emanet eder. Bu emanet, Francis'in inşa etmiş olduğu mezhebin temeli olan, öze dönüşü simgeleyen fakirliktir. Kazancakis'in aktardığına göre Francis, ölümü “Öyleyse hoş geldin kız kardeş ölüm!” şeklinde karşılamış ve ardıllarına bir vasiyet hazırlamıştır. Vasiyetinde kurallara ve fakir yaşama karşı sadakat göstermelerini, ıstıraplara karşı sabırlı olmalarını tavsiye etmiştir (Kazancakis, 1995: 375).

Ayrıca Dante, Francis'in “yoksulluk” emanetini Yeni Ahit'le paralel bir uyum içinde sentezlemiş olabilir. Yeni Ahit'te Tanrı'nın egemenliğine kavuşmayı anlatan bir pasaj şöyle geçmektedir: “Göksel Egemenlik, yolculuğa çıkan bir adamın kölelerini çağırıp malını onlara emanet etmesine benzer.” (Matta, 25:14). Dante, pasajını Matta'da geçen bu ifadeye benzer şekilde işlemiş ve Francis'in maiyetinde bulunan fakirliği, müritlerine devrettiğini göstermiş olabilir.

Dante'nin Aquinas'ın ifadeleriyle anlatmış olduğu Aziz Francis ve onun hayatının önemli noktaları, diğer mistik keşişlerle mukayese edildiğinde onlardan oldukça ayrılmaktadır. Aziz Francis'in asketik ve münzevi yaşamıyla İsa'nın öğretisine muhteşem bağlılığı, onun

yoksul ve sefil hayata kanaatkâr bakışıyla örtüşmektedir. Yeni Ahit'e bağlılığıyla bilinen Francis'in Hıristiyanlığın özünü İsa'nın öğretisinde bulup yaşamına uygulaması oldukça önemlidir. İsa'nın öğretisi ile Aziz Francis'in yaşamı arasında ilişki kurulabilecek Yeni Ahit'te geçen pasajları şöyle gösterebiliriz:

“Benim ve Müjde'nin uğruna evini, kardeşlerini, anne ya da babasını, çocuklarını ya da topraklarını bırakıp da şimdi, bu çağda çekeceği zulümlerle birlikte yüz kat daha fazla eve, kardeşe, anneye, çocuğa, toprağa ve gelecek çağda sonsuz yaşama kavuşmayacak hiç kimse yoktur.” (Markos, 10:29-10).

“Sizden bir şey dileyen herkese verin, malını alandan onu geri istemeyin.” (Luka, 6:30).

“İsa yola çıkarken, biri koşarak yanına geldi. Önünde diz çöküp O'na, ‘İyi öğretmenim, sonsuz yaşama kavuşmak için ne yapmalıyım?’ diye sordu. İsa, ‘Bana neden iyi diyorsun? İyi olan yalnız biri var, O da Tanrı'dır. O'nun buyruklarını biliyorsun: ‘Adam öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, yalan yere tanıklık etmeyeceksin, kimsenin hakkını yemeyeceksin, annene babana saygı göstereceksin.’ Dedi. Adam, ‘Öğretmenim, bunların hepsini gençliğimden beri yerine getiriyorum’ dedi. Ona sevgiyle bakan İsa, ‘Bir eksiğin var, git neyin varsa sat, parasını yoksullara ver; böylece gökte hazinen olur. Sonra gel beni izle’ dedi.” (Markos, 10:17-21).

Dante'nin Aziz Francis'in üzerinde durma sebeplerinden biri de onun ölümünden sonra inşa ettiği sadelik ve yoksulluk kulesinin yıkılması olabilir. Russell, Aziz Francis'ten sonra gelen ardıllarının ki özellikle Elias'ın lüks ve şatafat ile yoksulluğu katlettiğini vurgular. Fransisken mezhebinin önde gelenlerin ölümüyle beraber tarikatın geriye kalanlarının İtalya'da bulunan Guelf ve Ghibellin taraflarına kanlı savaşlar için asker toplamakla meşgul olduklarını aktarır. Aynı zamanda Russell, Francis'in atmış olduğu bu adımların sonucunda elde edilenin daha zengin, bozuk ve hiyerarşik bir tarikat olduğunu söyler. Francis'in kendi hedefleri ve karakteri esas alındığında ortaya çıkan bu tablonun oldukça ironik olduğunu vurgular (Russell, 1972: 226–27).

3.4.5.2. Aziz Dominic

Bir Dominicen olan Thomas Aquinas, Dante'ye Aziz Francis'ten bahsettikten sonra konuyu Aziz Dominic (ö.1221)'e Petrus ile ilişkilendirerek bağlar: “Şimdi engin denizlerde Petrus'un kayığını gerçek hedefine götürecek ehliyetli meslektaşının kim olduğunu düşün bir kere.” (Alighieri, 2019: 78, K:11). Meslektaş ifadesiyle iki azizin, Tanrı'ya yönelerek aynı yolda ilerledikleri vurgulanır. Aynı zamanda Francis'in kurmuş olduğu asketik yaşam kurallarının Aziz Dominic tarafından devam ettirildiğine örtük bir biçimde değinir.

1244 senesinde Dominicen mezhebine katılan Thomas Aquinas, İsa'nın yolunda ilerleme gayretini ruhani bir boyuta taşıdığı için oldukça mutludur (Akyol, 2021: 26). Bu

bilgilere sahip olduğu anlaşılan Dante'nin, *Cennet* bölümünde Aquinas'ın ifadelerini, Aziz Dominic'e bağlı olan bir keşiş olarak aktardığı görülür: "O bizim ruhani reisimiz oldu. Bu sebeple, emrettiği şekilde onun yolunda gidenin ne kadar iyi bir mal taşıdığını görebilirsin." (Alighieri, 2019: 78, K:11).

Dante'nin pasajları arasında girift bir şekilde yansıyan içerikler, burada da kendini gösterecektir. Francis ve Dominic'i anlatmaya başlarken bahsetmiş olduğumuz gibi burada Aziz Dominic'i anlatacak olan kişi Aziz Bonevantura (ö.1274) olacaktır. Asıl ismi Yuhanna Fidenza olan Aziz Bonevantura (1217-1274), İtalya'ya bağlı Bagnorea kentinde doğmuştur. 1244 senesinde Fransisken tarikatına katılan Aziz Bonevantura, 1257 senesinde Fransisken tarikatının genel vekili seçilir ve Fransiskenler arasında tarikatın ikinci kurucusu olarak adlandırılır. Aziz Francis'in izinden giden Bonevantura, yoksulluk ve emek kavramlarıyla bireyin öğrenim görmesi ve tefekkür halinde olması gerekliliğini ortak paydada bulundurmaya çalışmıştır (Kurt 2012:62–63). Fransisken öğretilere oldukça bağlı olan Bonevantura az sonra görüleceği üzere Dante ile diyaloga girecek ve Aziz Dominic hakkında bilgiler verecektir.

Aquinas, son sözlerini söyledikten sonra diğer ışıkların arasına döner ve Dante, buradan itibaren Aziz Bonevantura ile sohbete başlayarak, Bonevantura'nın ifadeleriyle Aziz Dominic'ten bahseder: "Yeni gelmiş olan ışıklardan birinin bağrından bir ses yükseldi... Beni güzelleştiren aşk, öteki ruhani reisten bahsetmeye zorluyor... O reis, burada benimki hakkında iyi sözler söylenmesine vesile oluyor" (Alighieri, 2019: 80, K:12). Pasajda görüldüğü üzere Fransisken olan Aziz Bonevantura, Dominicen mezhebinin kurucusu olan Aziz Dominic'ten bahsetmek istemektedir. Bonevantura, Dominic'in manastır yaşamı ve asketik öğreti gibi konularda atmış olduğu bütün adımların, meslektaş Francis'le ilişkilendirilmesi sebebiyle ondan bahsetmesi gerektiğini ima eder.

On ikinci kantonun sonlarına doğru Dante'ye kendinden şu şekilde bahsedecektir: "Ben, bulunduğum büyük görevlerde dünya işlerini daima ikinci plana bırakmış Bagnoregio'lu Bonevantura'nın ruhuyum." (Alighieri, 2019: 84, K:12). Kendini tanıtmadan önce ise Aziz Dominic'in doğduğu yer olan İspanya'nın Calaraga şehrine değinerek ona methiyeler sıralayacaktır: "Hıristiyan inancının bu ateşli aşığı, kendi mensuplarına karşı şefkatli, düşmanlarına karşı sert olan bu kutsal pehlivan orada dünyaya geldi. Ruhu, yaratılır yaratılmaz daha annesinin karnındayken, ona gelecekte haber verdirecek kadar büyük bir erdemle doldu." (Alighieri, 2019: 81, K:12).

Rivayete göre dindar bir aileye mensup olan Dominic'in annesi, henüz gebe kalmadan evvel bir rüya görür. Gördüğü rüyada, rahminde ağzıyla alevli bir meşale tutan köpek yavrusu

vardır. Anlatılan bu düş doğrultusunda, ilerde doğacak olan Dominic'in henüz varlığı mevcut değilken dahi nasıl biri olacağına işaret ettiği söylenmektedir. Doğacak şahsın, ön plana çıkan bir vaiz olacağı ve yaydığı öğretiyi dünyayı ateşleyeceği de bu rüya bağlamında yapılan yorumlar arasındadır (Borgman, 2001: 68–69). Görüldüğü kadarıyla Dante'nin pasajında geçen “Ruhu, yaratılır yaratılmaz daha annesinin karnındayken, ona gelecekte haber verdirecek kadar büyük bir erdemle doldu.” cümlesi, vermiş olduğumuz rivayette bahsedilen olaya değinmektedir. Aziz Bonevantura'nın ağzından Dominic'i öven Dante şunları ekler:

“Onunla inanç arasında yapılan düğün, çeyiz yerine birbirine kargılık olarak selameti verdikleri kutsal vaftiz kurnasının üzerinde kutlandıktan sonra, onun için rızasını bildiren kadın, rüyasında, ondan ve onun çocuklarından gelecek harikulade meyveleri gördü.” (Alighieri, 2019: 81, K:12).

“İsmine varıncaya kadar neyse öyle olması için, bir esinle ona, bütün varlığı ile bağlı bulunduğu Tanrı'nın temlik ifade eden adı konuldu. Ona Domenico dediler.” (Alighieri, 2019: 81, K:12).

Pasajda Dante, Dominic'in vaftiz edilişini düğün olarak sembolize eder. Vaftiz kurnası üzerinde inanç ile Dominic arasında antlaşma imzalanmış ve evlilik gerçekleşmiştir. Pasajın hemen devamında Dominic'in vaftiz annesine dair bir tasvir bulunmaktadır. Geçen ifadeler, Dominic'i vaftiz eden kadının da tıpkı öz annesi gibi bir rüya gördüğünü bildirmektedir. Bu pasajla ilgili Teksoy ve Timur şunu belirtirler: “Domenico'nun vaftiz anası onu düşünde, alındaki bir yıldızla dünyayı aydınlatırken görür” (Alighieri, 2020: 753).

Bu konuyla ilgili bir başka anlatı mevcuttur. Dante'nin ifadelerinde geçen vizyonu Dominic'in vaftiz annesinin değil, bizzat Dominic'in gördüğüne değinilir. III. Yüzyıl Dominiken kaynaklarında anlatılan bu olaya göre 1217 senesinin ilk aylarında Dominic, Aziz Peter bazilikasında tarikatı için dua etmektedir. Bu esnada Petrus ve Pavlus'u gören Dominic, onlarla konuşur. Petrus, Dominic'e bir liste, Pavlus ise ona kitabı verir. Petrus ve Pavlus Dominic'e, Tanrı'nın kendisini seçtiğini ve vaaz vermesi gerektiğini iletirler. Vizyon devam ederken Dominic bir anda çocuklarının ikişer ikişer dünyaya yayıldığını ve Tanrı'nın kelamını insanlara aktardıklarını görür (Vicaire, 1964: 229). Vermiş olduğumuz Dominic'e ait vizyonun, Dante'nin pasajında “kadın, rüyasında, ondan ve onun çocuklarından gelecek harikulade meyveleri gördü” şeklinde geçen pasajla uyumlu olduğu söylenebilir. Burada konuya geniş bir perspektiften bakmak yerinde olacaktır. Dante'nin, bu vizyonu neden doğrudan Dominic'e dayandırarak anlatmadığı veya vaftiz anne figürünü sembolik olarak kullanıp kullanmadığı önemli bir noktadır. Kim bilir belki de Dante, kadının doğurganlığı fikriyle Dominic'in vaftiz sahnesini beraber işlemek istedi. Böylelikle Tanrı yoluna vaftizle fiilen girmiş olan Dominic'in ilerde tarikatının büyüüp çoğalacağını kadın doğurganlık işleviyle beraber kurgulamış olabilir. Ya da Dante'nin dayanak noktası, bizim erişemediğimiz bir kaynak olabilir.

Hemen sonraki satırlarda Dante'nin etimolojik tahlil yaptığı ve "Domenico" isminin nereden geldiğine dair bilgi verdiği görülmektedir. Verilen pasajlara bütüncül yaklaşılacak olursa Dante'nin buradaki gayreti ve gayesinin ne olduğu daha net görülecektir. Dante, Dominic'in asketik yaşamı tercih eden bir keşiş olması, Hristiyan dünyasına katkıları, ruhani yönlendiriciliği vb. birçok unsuru, ön plana çıkarmak gayretindedir. Dante'nin Dominic'e yönelik pasajlarıyla onu, ismi dahil olmak üzere, doğumundan önce, sonra ve hayatının ilerleyen yıllarıyla uyumlu göstermeye çalıştığı söylenebilir.

"Ondan, İsa'nın bahçesini ekip biçmesi için kendisine yardım etsin diye seçtiği bir çiftçi gibi bahsediyorum. O, kalbinde beliren ilk aşkı İsa'nın vermiş olduğu ilk öğüdü tutmak şeklinde belirttiğinden, gerçekten İsa'nın habercisi ve yakını olduğunu açıkça gösterdi." (Alighieri 2019:82, K:12). Vermiş olduğumuz pasajda Dante, doğrudan Yeni Ahit'e değinmektedir. Dante'nin Aziz Bonevantura'nın ağzıyla ifade ettiğine göre Dominic, yaşam biçimi ve gayretleriyle İsa'nın öğütlerine uyduğunu kanıtlamıştır. Öyle ki bu aziz, sanki İsa tarafından seçilmişçesine Tanrı'ya bağlılık göstermekte ve Yeni Ahit'te geçen pasajları benimsemektedir. Dante'nin "İsa'nın vermiş olduğu ilk öğüdü tutmak" ifadesi, Dominic'in yaşamı ve Yeni Ahit paralelinde bakıldığında Markos kitabına işaret etmektedir: "Git neyin varsa sat, parasını yoksullara ver; böylece gökte hazinen olur. Sonra gel beni izle' dedi." (Markos, 10:17-21). Aziz Dominic'in gençlik yıllarında gösterdiği davranışlar Yeni Ahit'in birçok yerinde farklı şekillerde tavsiye edilmektedir: "Mallarınızı satın, sadaka olarak verin. Kendinize eskimeyen keseler, göklerde tükenmeyen bir hazine edinin. Orada ne hırsız ona yaklaşır ne de güve onu yer." (Luka, 12:33).

Aziz Dominic ile ilgili anlatılarda konfor alanını terk ettiğine dair bilgiler, onun çocukluk yıllarına kadar uzanmaktadır. Çocukken yumuşak zemin yerine sert, tahta zemin kullandığı ve bazen de yerlerde uyumayı tercih ettiği görülmektedir. Hayatının ilerleyen senelerinde Yeni Ahit'in "Tanrı'ya ulaşmak için dünyadan arının" ilkesine göre yaşamıştır. Rivayetlerde Dominic'in henüz 14 yaşındayken, kitapları dahil, sahip olduğu nice eşyayı satarak yoksullara yardım ettiği görülmektedir (Tugwell, 1982: 53).

Aziz Bonaventura, Aziz Dominic'in dini ve sosyal yaşamına dair bilgiler vermeden önce onun bu uğurda elde ettiği bilgeliği şöyle ifade eder: "Gerçek nimet aşkından ötürü çok geçmeden büyük bir bilgin oldu." (Alighieri, 2019: 82, K:12). Hemen ardından Tanrı ve onun kelamına olan hürmeti için dini ve sosyal hayatı boyunca gösterdiği çabayı bize aktarır:

"Sapkınlık içinde yüzen dünyaya karşı savaş açmak için müsaade istedi. Sonra bilimle olduğu kadar, iradeyle de dolu bir halde, papadan aldığı yetki ile, yüksek bir kaynaktan çıkan bir ırmak gibi ileri atıldı.

En çok dirençle karşılaştığı yerlerde kuvvetini daha da artırarak şiddetli akışı ile sapkınlık çalılıklarını yıktı geçti.” (Alighieri, 2019: 83, K:12).

Dante’nin esinlendiği satırların anlamlarına tam manasıyla hakim olmak için pasajlar bağlamında Dominic’in keşişlik yıllarına bakmak yerinde olacaktır. Kaynakların aktardığı kadarıyla Dominic, yaşam tarzı ve gösterdiği mücadele neticesinde bulunduğu Osma bölgesinin Piskoposu Diego’nun dikkatini çekmiştir (Esen, 2015: 80). Papazlığa atandıktan sonra 1203 senesinde dönemin heretik akımlarına karşı ciddi bir mücadele başlatmıştır. Tarikatın kurulması için defalarca Papa III. Innocentius’a başvuruda bulunan Dominic, ret cevabı almıştır. Papa III. Innocentius’un vefatının ardından onun yerine gelen III. Honorius, Dominic’i güzel karşılamış ve onun tarikatına 1216 senesinde onay vermiştir. Bu tarikat Papa tarafından “Vaiz Kardeşler Tarikatı” (Friars Preachers) olarak halka duyurulmuştur (Galbraith, 1925: 35; Esen, 2015: 80).

Yukarıdaki pasajda geçen “Sapkınlık içinde yüzen dünyaya karşı savaş açmak için müsaade istedi” ifadesi, Aziz Dominic’in az önce anlattığımız Papa III. Innocentius ve III. Honorius ile olan münasebetine işaret etmektedir. Dante’nin tasvirinde yer verdiği şekilde “...papadan aldığı yetki ile, yüksek bir kaynaktan çıkan bir ırmak gibi ileri atıldı” şeklinde ifade edilen Dominic, tarikatını meşru bir zemine oturtmuştur (Alighieri, 2019: 83, K:12). Dante’nin satırlarına Dominic’e dair işlediği yoğun mücadeleler, çok yüksek ihtimalle Dominicen tarikatının kuruluşundan sonrayı ifade etmektedir.

Pasajda geçen “En çok dirençle karşılaştığı yerlerde kuvvetini daha da artırarak şiddetli akışı ile sapkınlık çalılıklarını yıktı geçti” cümlesi, Dominic’in İspanya ve Fransa’ya yaptığı vaaz yolculuklarıyla örtüşmektedir. Çünkü Dominic, Piskopos Diego ile yaptığı yolculuklarda birçok sapkınla karşılaşmıştır. Onları hem sözlü vaazlarla uyarmışlar hem de kişisel davranışlarıyla dikkatlerini çekerek olması gereken yöne davet etmişlerdir. Heretik gruplar bu tür davranışlara tahammül edemeyerek karşı vaazlarla onlara cevaplar vermiş ve halk ortasında bir yandan Dominic diğer yandan heretik gruplar sözlü mücadeleye girişmişlerdir (Tugwell, 1982: 54). Russell, Dominic’in heretiklerle yaptığı mücadeleyi önemli bir gaye olarak belirtir. Ona göre Dominic, sapkınların doğru yola iletilmesi ile yoksulluğu benimsemek arasında bir fark görmez. İkisi de Hristiyan bir aziz için müthiş derecede önemlidir (Russell, 1972: 227–28).

Diego’nun ölümüyle beraber vaaz girişimlerine devam eden Dominic, kısa süre sonra vaazların yerini silahların aldığına tanık olacaktır. O, din uğruna yapılan bu savaşlarda yer almamayı tercih ederek vaazlarına devam etmiştir (Esen, 2015: 90).

Dominic'in Hristiyanlık dünyası ve keşişlik uğruna sapkın oluşumlarla mücadele ederek attığı adımların, Hristiyan teolojisi ve mistisizmini birçok açıdan etkilediği söylenebilir. Bu durumu Dante, Aziz Bonaventura'nın ifadeleriyle şu şekilde aktarmaktadır: “Ondan birçok ırmaklar çıktı. Bu ırmaklar Katolik bahçesini öyle iyi suluyor ki, fidanlar daha iyi gelişip serpiliyorlar.” (Alighieri, 2019: 83, K:12).

3.4.6. Dante'nin Azizlerine Dair Değerlendirme

Hristiyanlığın teşekkül süreci içinde, İsa'nın öğretisinin ruhaniyetini korumayı hedeflemiş tarikatlar ve onların kurucuları olan mistik keşişler, Dante'nin *Cennet* bölümünde oldukça önemli bir yere sahiptirler. Hristiyan teolojisinde, bir yandan inancın temel esaslarına yönelik fikirler ortaya atan kilise babaları karşımıza çıkarken diğer yandan Yeni Ahit'e ve Tanrı'ya bağlı olan dinin özünü mistisizmde bulan keşişlerle karşılaşırız. *Cennet* bölümü boyunca Dante'nin, ilk çağdan itibaren öne atılan görüşleri Katolik bir çizgide kalarak değerlendirdiği görülür. Azizlerin diyalogunda genellikle, Roma İmparatorluğunun ve Katolik kilisesinin dini, siyasi çekişmelerini ele alan Dante, zaman zaman olaya salt dini açıdan bakar ve kilise otoritesi ile manastır ruhbanlığını mukayeseye götürerek eleştirel bir zemin oluşturur. Bu mukayese, kilisenin çıkarları sonucu dönemsel sapkınlığı ve heretik oluşumların sapkın inançları arasında gider gelir.

Çağlar boyu Aziz Benedikt, Aziz Bernard, Aziz Francis ve Aziz Dominic gibi isimlerin ortaya çıkarak, ruhaniyetini kaybetmiş olan Hristiyanlığı, asketik bir yaşam, sadelik, dua, yoksulluk gibi ilkelerle doğru yola ilettiklerini ve Tanrı uğruna nice cefalara katlandıklarını hatırlatır. Dolayısıyla *Cennet* bölümünde Dante'nin, bu şahsiyetlerle karşılaşarak veya onların fikir dünyalarına değinerek oluşturmuş olduğu pasajlar, *Cennet* bölümünün anlaşılması adına önem taşır. Yine bu şahsiyetler içinde münzevi yaşam tarzını ve Tanrı'ya doğrudan bağlılığı işleyen Dante, kiliseyi bu mistik keşişlerin ifadeleriyle eleştirmeyi ihmal etmez. Dante azizler aracılığıyla, siyasi ve dini olayların etkileşimi sonucu Hristiyanlığın Orta çağ boyunca geçtiği merhaleleri kısaca göz önüne getirir ve İsa'nın öğretisinin yozlaşmasına dikkat çekerek durum tespitleri yapar.

Bahsi geçen azizlerin, kantolar boyu gözler önüne serilen mücadelesinin dayanak noktası her daim Yeni Ahit ve Tanrı'ya bağlılık olarak öne çıkar. Bununla birlikte kendilerini tamamlayan en önemli unsur olarak dinin pratik fonksiyonunu devreye sokarlar. İsa'nın yaşam tarzını bizzat uygulamayı ilke edinirler. Tanrı'ya ve Yeni Ahit'e bağlı azizlerin, bu zorlu hayatlarının ana gayesi olan şatafat ve lüksten uzak, sadeliğin ve Tanrı'ya bağlılığın bol olduğu yaşamın tezahürü olarak, Elçilerin İşleri'nden bir pasaj şu şekildedir:

“Petrus daha birçok sözlerle onları uyardı. ‘Kendinizi bu sapık kuşaktan kurtarın!’ diye yalvardı. Onun sözünü benimseyenler vaftiz oldu. O gün yaklaşık üç bin kişi topluluğa katıldı. Bunlar kendilerini elçilerin öğretilerine, paydaşlığa, ekmek bölmeye ve duaya adadılar. Herkesi bir korku sarmıştı. Elçilerin aracılığıyla birçok belirtiler ve harikalar yapıyordu. İmanlıların tümü bir arada bulunuyor, her şeyi ortaklaşa kullanıyorlardı. Mallarını mülklerini satıyor ve bunun parasını herkese ihtiyacına göre dağıtıyorlardı. Her gün tapınakta toplanmaya devam eden imanlılar, kendi evlerinde de ekmek bölüp içten bir sevinç ve sadelikle yemek yiyor ve Tanrı’yı övüyorlardı...” (Elçilerin İşleri, 2:40-47).

Elçilerin İşleri bölümünde geçen bu pasaj, azizlerin ve Dante’nin savunduğu ve erişmek istediği yaşam tarzını bizlere sunmaktadır.

SONUÇ

İlahi Komedya'nın *Cennet* bölümü, Orta Çağ'da, İtalya'nın kaotik ortamında Floransa'dan sürgün edilen şair Dante Alighieri'nin çağlar sonrasına teolojik unsurlarla seslenen eseri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eser, başlı başına göksel yükseliş, Tanrı'ya ulaşma, arınma gibi teolojik açıdan önem taşıyan olayları içermektedir. Hristiyanlık için İsa'nın ölmesi, üç gün sonra dirilmesi ve göğe yükselmesi olayı diğer inançlarda bulunan göksel yükseliş anlatılarıyla tamamen aynı olmasa da paralellikler içermektedir. Diğer dinlerde bulunan peygamberlerin veya önemli şahsiyetlerin Tanrı'ya yaklaşması gibi Dante'nin de bu göksel yükselişi önemli mesajlar vermektedir. Hristiyanlığın teşekkül sürecinde itikadi ve manevi çizgiden çıkarak sapkın bir hal alması, Dante'nin eleştirmekte olduğu en önemli noktalardan biri olarak karımıza çıkmaktadır.

Dante Alighieri'nin *İlahi Komedya* eserinin *Cennet* bölümü, öteki alem yani ahiret tasavvurunun Hristiyan kabulleri ışığında inşa edilmiş versiyonunu sunmaktadır. Dante'nin yaşadığı 1265-1321 seneleri arasında Orta Çağ İtalya'sına dair tanık olduğu dini ve siyasi ortam eserin yazılmasına sebebiyet vermiştir. *Cehennem*, *Araf* ve *Cennet* olarak üç ana bölümden oluşan *İlahi Komedya*'nın *Cennet* bölümü, eserin yazılış amacını bizlere yansıtmaktadır. Dante'nin doğup büyüdüğü şehirden sürgün edilişi, siyasi ve dini olaylara karşı sessiz kalmayışi eser içinde anlatıldığı gibi Dante'nin hayatına dair belgelerde de karşımıza çıkmaktadır. Özellikle günümüzde Dante Alighieri üzerine Alessandro Barbero ve Erich Auerbach gibi yazarların yaptığı son çalışmalar, Dante'nin yaşamı ve eseri arasındaki uyumu bizlere göstermektedir.

Cennet bölümünün teolojik olarak incelendiği bu çalışma içinde felsefe, mitoloji, mistisizm gibi diğer disiplinlere ait verilerin satırlara işlendiği görülmüştür. *Cennet* bölümü, İsa'dan itibaren Dante'nin yaşadığı yüzyıla değin birçok teolojik, sosyo-politik, mistik, mitolojik ve felsefi konuları içermektedir.

Cennet bölümünün göksel katmanlarının, dönemin genel kabulü olan Batlamyus'a ait dizilimden oluştuğu saptanmıştır. Bu teoriye göre alemin merkezinde olan dünya sabit bir cisimdir ve dünyanın etrafında bulunan Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter, Satürn gezegenleri, düzgün ve dairesel olarak dönmektedirler. Dante'nin *Cennet*'inde bu yedi gezegene ek olarak Sabit Yıldızlar Gök'ü ve Arş-ı Ala vardır. Sabit Yıldızlar Gök'ünde melekler bulunurken son katman olan Arş içinde ise Tanrı ve cennetlikler vardır. Bu göksel

yükseliş boyunca Dante'ye çocukluk aşkı olan Beatrice eşlik etmektedir. Dante'nin gözünde oldukça naif ve ruhani bir yapıya sahip olan Beatrice'nin, Dante'yi Tanrı katına çıkardığı görülür.

Cehennem, *Araf* ve *Cennet* şeklinde oluşan *İlahi Komedya*'nın teolojik anlamda Hristiyanlığa uzandığı bölüm olan *Cennet* kısmında Dante; Baba, Oğul, Kutsal Ruh üçlemesini açık bir şekilde işlemektedir. Teslis inancının Katolik kabuller ışığında ele alındığı görülür. *Cennet* bölümü içinde teslise dair yapılan taramalar sonucunda Dante'nin hem Latin Kilise Babalarının hem de Yunanlı Kilise Babalarının görüşlerini harmanlayarak ele aldığı görülmektedir. Yine Kutsal Ruh'un hem dünyevi hem de uhrevi açıdan önemini ortaya çıkaran Dante'nin Yeni Ahit'e dayandığı söylenebilir.

Dante, insanlığın boynuna yüklenmiş olan ilk günahı temizleyen ve inanan herkesin kurtuluşunu sağlayan İsa Mesih'in tabiatına değinmiştir. Dante, İsa'yı Meryem'den doğmakla bir beşer olarak kabul ederken onun Meryem'in rahmine inkarnasyonu ile da Tanrı oluşuna dikkat çekmektedir. İsa'nın Tanrı ve beşer yapısı olduğunu kabul eden Dante'nin 451 Kadıköy Konsili'nde alınan kararlara uygun bir kabule sahip olduğu görülmüştür. Dante'nin ifadeleri 451 Kadıköy Konsili'nde alınan "İsa, Tanrılık açısından Baba ile aynı öze sahip ve yine beşeriyet açısından da günah hariç, insanlarla aynı öze sahiptir" kararıyla uyusmaktadır.

Cennet bölümü; Meryem, İsa, teslis gibi Katolik Hristiyanlığın temel esasları olan bu konuları birbiriyle ilintili şekilde ele almaktadır. Özellikle Meryem'in Oğul Tanrı'yı doğurmadaki aracı rolü ön plana çıkarılmaktadır. Tanrı ile barışı sağlayan ve günahların affına vesile olan İsa'nın, inkarne oluşuna aracılık sağlayan Meryem'in yüceltilerek önemli bir konuma yerleştirildiği görülmektedir. Katolik inancında önemli kabul edilen Meryem'in, bedenlen Oğul ile göğe yükseltilmesi, onun tanrısal bir konuma yüceltildiğini gösterir niteliktedir. Papa XII. Pie, 1 Kasım 1950 senesinde Meryem'in vefatından sonra tıpkı oğlu gibi bedenlen göğe yükseldiği dogmasını yayınlamıştır. Yirminci yüzyılda kabul edilen bu dogmanın Dante tarafından 1300 senelerinde kesin bir kabulmüş gibi esere işlemesi oldukça dikkat çekicidir. Dante'nin bu kabulü, döneminin Meryem tartışmalarına hakim olduğunu göstermektedir. Özellikle bireyin kurtuluşu için Oğul'un inkarnasyonuna aracılık eden Meryem'e önem atfeden manastır keşişlerinin görüşlerini gösteren bu kabulün, Dante tarafından benimsendiği söylenebilir.

Tanrı'ya imanın en temel ölçütü olarak Eski ve Yeni Ahit'in kendi varlığını esas alan Dante, bu inancı kuvvetlendiren delilleri yine bu kutsal metinlerin içinde bulmaktadır. Dante, İsa'nın insanlığa ulaştırmak istediği mesaj ve bu mesajın kurtuluş için önemini açıklamaktadır.

Kutsal Kitap'a dair yazılan bu pasajlar genellikle Eski Ahit içinde geçen pasajlarla delillendirilmiştir.

Cennet bölümü Batlamyus'un göksel dizilimine göre sistematik bir şekilde ilerlerken aynı zamanda Tanrı'nın yarattığı evrenin sistemli işleyişine de atıfta bulunur. Kâinatın düzeni, bu düzende Tanrı'nın kudreti ve onun yardımcıları olan melekler hakkında bilgiler veren Dante'nin, teolojik anlamda dayandığı şahsiyetin Thomas Aquinas olduğu görülmektedir. Çağının en önemli teologlarından biri olarak bilinen Aquinas'ın Dante'yi Tanrı, melekler ve kâinat gibi hususlarda etkilediği oldukça açıktır.

Dante'nin, meleklerin sınıfsal tasnifi hususunda milattan sonra beşinci yüzyılda yaşamış olan Sözde Areopajit Dionysios'un melek sınıflarını benimsediği ve Yahudi, Hristiyan geleneğinde kabul gören melek sınıflandırmalarını uygulamadığı görülmüştür. Dionysios'un *De Coelesti Hierarcia* eserinin Dante üzerindeki etkisi oldukça belirgindir. Dionysios'un melekler hakkındaki tasnifi ve tanrısal nurun en yakından en uzağa doğru kademeli bir şekilde aksetmesi, Dante'nin etkilendiği noktalardan biridir.

İlk insan olan Adem ile diğer peygamber ve kralların çeşitli katmanlarda Dante'nin karşısına çıkması eserin girift yapısını çeşitlendirmektedir. Dante eserde, Adem'den ve onun işlediği ilk günahı bahsederken aynı pasaj içinde asli günahla ilişkili olarak İsa Mesih'in kurtuluş misyonuna ve onu doğuran Meryem'e övgü dolu tasvirler vermektedir. Dante'nin bu üslubu her ne kadar karmaşık görünse de aslında bu komplike yapı, eserin Hristiyan teolojisiyle olan ilişkisini göstermekte ve Hristiyan kabullerinin kendi içinde olan tamamlayıcılığına işaret etmektedir.

Dante'nin *Cennet*'inde Yakub, Musa, Davud, Süleyman, Hezekiel, Daniel, Yahya gibi kral ve peygamberler de geçmektedir. Bahsi geçen bu önemli şahsiyetlerin *Cennet* bölümünde anılma şekilleri genellikle Eski Ahit kaynaklı olarak görülmektedir. Yakub'un göğe uzanan mistik ve nurani bir merdiven görmesi, Musa'nın kavmine verilen kudret helvası, Daniel'in meleklerin sayısına dair söylemiş olduğu sayısal değer gibi birçok konu Eski Ahit içinde bulunmaktadır. Yapılan taramalar sonucu peygamber ve kralların, Eski ve Yeni Ahit'in içeriğinde bulunan pasajlarla anıldığı söylenebilir. Bu da Dante'nin *Kutsal Kitap*'a olan hakimiyetini gösterir niteliktedir.

Göksel yükselişi boyunca İsa'dan itibaren XIV. yüzyıla kadarki tarih aralığına parça parça değinen Dante'nin, teolojik şahsiyetleri analize tabi tutulmuştur. Tezin üçüncü bölümünde ele alınan teolojik şahsiyetlerin kurtuluş doktrini etrafına şekillenen diyalogları,

Hristiyanlık kabulleri ekseninde incelenmiştir. Cennet içindeki seyahati süresince havarilerden Aziz Petrus, Aziz Yakup ve Aziz Yuhanna ile karşılaşan Dante'nin bu üç havari tarafından sınanması oldukça önemlidir. Dante'nin cennet içinde neden bu havarilerle karşılaştığı ve diğerlerine denk gelmediği sorusuna yanıt Yeni Ahit içinde karşımıza çıkmaktadır. Yeni Ahit'in Matta, Markos, Luka ve Yuhanna kitaplarında İsa ile beraber en çok ön plana çıkan bu havariler olduğu görülmektedir.

Cennet boyunca diyaloglara konu olan, teolojik unsurlar ve şahsiyetler hakkında Katolik olan Dante'nin kendi mezhep çizgisini takip ettiği ve konsillerin kabullerine bağlı kaldığı görülür. Özellikle Katolik çizginin dışında kalan Hristiyan teologlar ile ilgili eleştirileri oldukça sert bir tutum içermektedir. Dante, Arius'un teslis anlayışına yönelik bakışını eleştirmekte ve konsillerde alınan kararları pekiştiren cümleler kurmaktadır.

İsa'nın ardılları olan havarilerden sonra, kilisenin her geçen gün yozlaşarak yoldan çıktığını, İsa'nın öğretilerinden uzak kaldığını anlatan pasajlar, Hristiyan mistisizminin öncüleri olan Aziz Benedikt, Aziz Peter Damian, Aziz Francis, Aziz Dominic, Aziz Bernard gibi isimlerce detaylı şekilde aktarılmaktadır. Yapılan tasnifler ve değerlendirmeler sonucunda Dante'nin azizlerin ifadeleriyle aktardığı kurtuluşa dair olan ortak mesaj, İsa'nın öğretilerine sadık kalmak ve sade bir hayat yaşamak gerektiği şeklinde tespit edilmiştir. Kilisenin süreç içindeki sapkın faaliyetlerinin, İsa ve onun ardıllarının yaşadığı din ile ne şekilde çeliştiği Dante'nin pasajları doğrultusunda tartışılmıştır. Kilisenin dini otorite kurmak amacıyla kullanması ve halk ile çatıştığı noktalarda engizisyona başvurusu Yeni Ahit'e ve İsa'ya olan uzaklığını göstermektedir. Bu pasajlar Eski ve Yeni Ahit ile Hristiyan teologlar tarafından ortaya atılan görüşlerle karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Dante'nin kurtuluş için İsa'nın öğretilerinin takip edilmesi gerektiği mesajında olduğu gibi pasajların içeriğinde verdiği mesajların Eski ve Yeni Ahit'e bağlı kalınarak oluşturulduğu görülmüştür.

Aziz Benedikt'in Cassino dağına gidip İsa'nın öğretilerini yayması, Benedikt'in Hristiyan manastır geleneğini etkileyen kurallar belirlemesi gibi hususlar, Dante'nin satırlarında oldukça açık bir şekilde işlenmektedir. Aziz Benedikt'in *Regula* isimli manastır yaşamına dair öğretisi Dante'nin satırlarıyla uyum içinde görünmektedir. Aziz Benedikt üzerinden yapılan diyaloglar, münzevi yaşamı destekleyen Benedikten kurallarla ilişkili olarak ele alınmıştır.

Dante'nin Aziz Benedikt ve Aziz Peter Damian aracılığıyla kendi çağının dini ve siyasi atmosferini eleştirdiği ve kilisenin sapkın faaliyetlerde bulunduğunu söylediği görülür. Kaynaklar, Orta Çağ boyunca Avrupa ülkelerinin siyasi ve dini bölünmelere sahne olduğunu,

Kilise'nin halk üzerinde dini ve siyasi olarak imparatorluk karşıtı etkin bir rol oynadığını göstermektedir. Dante'nin özellikle kiliseye yönelik tutumu, onun İsa'nın temsilcisi olduğu halde İsa'nın kurtuluş misyonuna zarar veren faaliyetlerde bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Manastır keşişleri ve mistik şahsiyetler üzerinden bir yandan kiliseyi eleştiren Dante'nin, diğer taraftan İsa'nın kurtuluş öğretisini satırlara işlediği görülür. Şatafat ve lüksten uzak kalarak yoksul ve münzevi bir yaşamla Tanrı'ya kavuşulacağını Aziz Bernard, Aziz Francis ve Aziz Dominic gibi şahsiyetlerin ifadeleriyle satırlarına işler. Tugwell, Borgman, Gledhill, Father, Condolo gibi araştırmacıların azizler hakkında yaptıkları detaylı çalışmalar; Dante'nin ifadelerini teyit etmektedir. Dante'nin satırlarında karşımıza çıkan azizlere ait görüşlerin, kendi mezhepsel doktrinleriyle uyduğu saptanmıştır.

KAYNAKÇA

- Abramsky, S. (1960). “Solomon”, *Encyclopedia Judaica*, Macmillan, Jerusalem.
- Akbaş, M. (2002). “Yahudi ve Hristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnancının Dini ve Teolojik Temelleri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (15):37–60.
- Akdemir, S. (2017). *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. İsa*. Kuramer Yayınları, İstanbul.
- Akkaya, E. (2013). *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim Çerçevesinde Hz. Süleyman*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akyol, O. F. (2021). *Thomas Aquinas - Doctor Angelicus Hayatı, Eserleri ve Düşüncesi*. Alfa Yayınları, İstanbul.
- Alighieri, D. (2019). *İlahi Komedya - Cennet*. (çev. F. Timur), Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul.
- Alighieri, D. (2020). *İlahi Komedya - Cennet*. 30. baskı. (çev. R. Teksoy), Oğlak Yayıncılık, Beyoğlu-İstanbul.
- Alighieri, D. (2021). *Ziyafet (Convivio)*. (çev. T. Guda), Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul.
- Aquinas, T. (1952). *Summa Theologica (Britannica, Great Books of The Western World)*. University of Chicago Publications, Chicago.
- Armstrong, K. (2019). *Tanrı'nın Tarihi*. (çev. O. Özel vd.), Pegasus Yayınları, İstanbul.
- Aşıkoğlu, Y. (2009). *Aziz Bernard ve Hristiyanlık Tarihindeki Yeri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Atasağun, G. (2001). “Yahudilikte Dînî Sembol ve Kavramlar”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (11):125–56.
- Auerbach, E. (2021). *Seküler Dünyanın Şairi Dante*. (çev. C. C. Aydın). Alfa Yayınları, İstanbul.
- Aydın, C. (1992). “Batlamyus”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.V, ss. 196–99.
- Aydın, F. (2010). *Yahudilik*. İnsan Yayınları, İstanbul.

- Aydın, H. (2019). “Thomas Aquinas’da Nedensellik Sorunu”. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* (27):17–56.
- Aydın, H. (2020). *Vaftizci Yahya: İsa-Masih’in Öncüsü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Aydın, M. (2007). “İsa Mesih’in Ölümünden Dirilmesi Hakikat mi Mitoloji mi? İsa’nın Ölümünden Dirilişi ve Taraftarlarına Görülmesiyle İlgili Rivayetlerinin Tarihsel Açından Değerlendirilmesi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24(24–25):89–118.
- Aydın, M. (2013). “Yahya”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c. XLIII, ss. 232–234.
- Aydın, M. (2021). *Hristiyanlık - Tarih, İnanç ve Uygulama*. Ketebe Yayınları, İstanbul.
- Ayyıldız, B. (2016). “Dante Alighieri ve Sürgün”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi - (DTCF Dergisi)*, 56(1):46–62.
- Barbero, A. (2021). *Dante*. (çev. K. Atakay). Kronik Kitap Yayıncılık, İstanbul.
- Başaran, İ. (2020). “Ahit Sandığı: Eski İsrail’in En Kutsal Ayinsel Eşyası”. *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 15(30):235–45.
- Batuk, C. (2006). “Adem ve Havva’nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Adem ve Havva’nın Hayatı”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(10):51–96.
- Batuk, C. (2012). *Assisili Francis ve Hristiyan Mistisizmi*. İz Yayıncılık, İstanbul.
- Bayrakdar, M. (2015). *Bir Hristiyan Doğması: Teslis*. Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Bayrakdar, M. (2016). *Üç Dinin Tarihi: Yahudilik, Hristiyanlık, İslam*. Say Yayınları, İstanbul.
- Berktaş, F. (2016). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. Metis Yayınları, İstanbul.
- Blech, R. B. (2004.) *Geçmişten Günümüze Yahudilik Tarihi ve Kültürü*. (çev. E. Seval). Gözlem Gazetecilik Basım Yayım, İstanbul.
- Bolay, S. H. (1988). “Âdem”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. I, 358–363.
- Borgman, E. (2001). *Dominican Spirituality*. Continuum, London and New York.
- Bosc, J. (1965). *La Foi Chrétienne*. PUF, Paris.
- Bozdağ, B. (1991). *İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Peygamberlik Anlayışı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

- Bozkurt, N. (1998). “Hurma”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XVIII, 391–93.
- Burkhardt-Felder, T. (2005). *Pray for Me in Santiago*. Fremantle Arts Centre - Printed by Griffin Press, Australia.
- Buzzard, F. A. ve Hunting, C. F. (1998). *The Doctrine of the Trinity*. International Scholar Publications, New York.
- Çelebioğlu, A. (2019). “İlahi Komedyâ ve Mi’raçnâmelerde Cennet Tasavvurunun Karşılaştırılması”. *ETU Journal of Social Sciences Institute*, (9):67–88.
- Cilacı, O. (1997). “Havari”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XVI, 513–516.
- Çınar, A. K. (2017). “Bozkır Kavimleri Kültüründe Kartal Motifi”. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, (8):78–87.
- Çoban, B. Z. (2007). *Hristiyanlıkta Papalık Kurumu: Ortaya Çıkışı, Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu*. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Condolo, P. L. (1988). *En Samimi Dostlarımız Bazı Azizlerin Hayatı*. (çev. Ö. Çanlı). Ohan Yayınları, İstanbul.
- Çoruhlu, Y. (2014). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*. Kömen Yayınları, Konya.
- Dağ, Y. (2013). *Yahudilik’te ve İslâm’da Hz. Davud*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Demirci, K. (1998). “Hulûl”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XVIII, ss. 340–341.
- Duygu, Z. (2020). *İnciller Güvenilir Metinler midir? Metodolojik ve Karşılaştırmalı Analizler*. Düşün Yayıncılık, İstanbul.
- Duygu, Z. (2021). *İsa, Pavlus, İnciller*. Düşün Yayıncılık, İstanbul.
- Eco, U. (2014a). *Ortaçağ / Barbarlar-Hristiyanlar-Müslümanlar*. (çev. L. T. Basmacı). Alfa Yayınları, İstanbul.
- Eco, U. (2017b). *Ortaçağ / Barbarlar-Hristiyanlar-Müslümanlar*. (çev. L. T. Basmacı). Alfa Yayınları, İstanbul.
- Eco, U. (2017). *Ortaçağ / Katedraller, Şövalyeler, Şehirler*. (çev. L. T. Basmacı). Alfa Yayınları, İstanbul.

- Eliade, M. (2019a). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 3*. (çev. A. Berktay). Alfa Yayınları, İstanbul.
- Eliade, M. (2019b). *Kutsal ve Kutsal Dışı*. (çev. A. Berktay), Alfay Yayınları, İstanbul.
- Eliade, M. (2020a). *Babil Simyası ve Kozmolojisi*. (çev. M. E. Özcan). Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Eliade, M. (2020b). *İmgeler ve Simgeler*. (çev. M. A. Kılıçbay). Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Eliade, M. (2020c). *Mitlerin Özellikleri*. (çev. S. Rifat). Alfa Yayınları, İstanbul.
- Eliade, M. (2021). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 2*. (çev. A. Berktay). Alfa Yayınları, İstanbul.
- Erbaş, A. (2004). “Melek”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XXIX, ss. 37–39.
- Erbaş, A. (2012). *Melekler Alemi*. Nun Yayıncılık, İstanbul.
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Eroğlu, A. H. (1999). “Doğu Batı Kiliselerinin Ayrılış Nedenleri”. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2(5):387–413.
- Ertürk, M. (1997). “Havz-ı Kevser”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.XVI, ss. 546–49.
- Esen, S. (2015). *Dominiken Tarikatı ve Katolik Kilisesi’ndeki Yeri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Father, C. (1910). *Saint Francis and Poverty*. R&T Washbourne Ltd, London.
- Galbraith, G. R. (1925). *The Constitution of the Dominican Order*. Manchester University Press, Manchester.
- Gauding, M. (2009). *The Signs and Symbols Bible: The Definitive Guide to Mysterious Markings*. New York Sterling Publishing Company, New York.
- Gedikli, Ş. (2018). “Bakire Meryem’in Ölümü ve Göğe Yükselmesi”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2):1455–74.
- Ginzberg, L. (1913). *The Legends of the Jews*. The Jewish Publication Society of America, Philadelphia.
- Gledhill, M. R. (2012). “*Peter Damian and ‘the World’: Asceticism, Reform and Society in Eleventh-Century Italy*”. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Department of History, King’s

College London, London.

Gu  non, R. (2022a). *Dante Ezoterizmi*. (  ev. H. Ba  manc  ). Kapı Yayınları, İstanbul.

Gu  non, R. (2022b). *Hristiyan Ezoterizmi*. (  ev. Y. E. Kalın). Kapı Yayınları, İstanbul.

Gündoğar, H. (2016). “Thomas Aquinas’ta Meleklerin Mahiyeti Problemi”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (15): 7–19.

Gündüz,   . (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*. Vadi Yayınları, Ankara.

Gündüz,   . (2016). *Yaşayan Dünya Dinleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.

Gündüz,   . (2019). *Pavlus Hristiyanlığın Mimarı*. MilelNihal Yayınları, İstanbul.

Gündüz,   . (2020). “Misyonerlik”. *TDV İslam Ansiklopedisi* c.XXX, ss. 193–99.

Gündüz,   . (2021). *Hristiyanlık*. İSAM Yayınları, Ankara.

Göre, M. (2021). “Hristiyan Erken Döneminde Kilise Babalarının Kilise Hakkındaki Temel Görüşleri”. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 24 (61): 519–42.

Gürkan, S.L. (2005). “Kur’an’a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları’nın Seçilmişliği Meselesi”. *İslam Araştırmaları Dergisi*, (13): 25–61.

Gürkan, S.L. (2008). *Yahudilik*. İSAM Yayınları, İstanbul.

Gürkan, S.L. (2013). “Zebur”. *TDV İslam Ansiklopedisi* c. XLIV, ss. 171–73.

Güzeldal, Y. (2021). “Tanrı’ya Adanmış Bir Hayat: Hristiyan Manastır Yeminleri”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi (Turkish Journal of Religious Studies)*, 21 (1): 1–26.

Hamilton, E. (2021). *Mitologya*. (  ev.   . Tamer). Varlık Yayınları, İstanbul.

Harman,   . F. (1993). “Danyal”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. VIII, ss. 480–481.

Harman,   . F. (1994). “D  v  d”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. IX, ss. 21–24.

Harman,   . F. (1995). “Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamber”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları - İslam Tetkikleri Dergisi (REVIEW OF ISLAMIC STUDIES)*, (9): 127–61.

Harman,   . F. (2000). “İncil”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXII, ss. 270–276.

Harman,   . F. (2002). “Kitab-ı Mukaddes”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXVI, ss. 75–76.

Harman,   . F. (2004a). “Men ve Selv  ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIX, ss. 107–108.

- Harman, Ö. F. (2004b). “Meryem”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXIX, ss. 236–242.
- Harman, Ö. F. (2010). “Süleyman”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXVIII, ss. 56–60.
- Harman, Ö. F. (2013a). “Ya’kûb”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XLIII, ss. 274–276.
- Harman, Ö. F. (2013b). “Yûşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XLIV, ss. 43–45.
- Hasanov, E. (2014). “Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(4):666–95.
- Hick, John. (2005). “Yahudilik ve Hıristiyanlıkta Tanrı Kavramı”. (çev. Aydın Topaloğlu). *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28 (1): 207–16,
- Homer. (2021). *İlyada*. 17. (çev. A. Erhat vd.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İannitto, A. (2009). *Tanrı İçin Yaşanmış Bir Hayat/Assisili Fransua’nın Hayatı*. (çev. A. Canlı). Müjde Yayıncılık, İstanbul.
- Işık, H. (2003). “Müsteşrik Alfred Guillaume’in ‘Havariler Amentüsü’nün ‘Kur’an’ Açısından Değerlendirilmesi”. *Journal of Islamic Research*, (16):372–377.
- Işık, Ş. (2015). “Hz. Süleyman Kıssası’nın Kur’an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes’teki Benzer Yönleri ve Tahlili”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8):225–243.
- İkbal, M. (2017). *Cavidname*. Karbon Kitaplar, İstanbul.
- İslam, H. H. (2020). “Yeni Ahit’te ve Kur’ân’da Kutsal Rûh Kavramı”. *Kafkas University Faculty of Divinity Review*, 7(13):86–114.
- İncil, (2015). Yeni Yaşam Yayınları, Kadıköy-İstanbul.
- Jasper, K. L. (2012). *Mapping a Monastic Network: Peter Damian and Fonte Avellana in the Eleventh Century*. University of California, Berkeley.
- Johnson, P. (2001). *Yahudi Tarihi*. Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Kaplan, E. Y. (2019). *Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an-ı Kerim’de Hz. Yakub*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- Kazancakis, N. (1995). *Assisili Francis*. (çev. S. Serim). Yalçın Yayınları, İstanbul.
- Keleş, Z. (2019). *Yahudilik’te Melek İnancı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Kelly, J.N.D. (1986). *Early Christian Creeds*. Routledge, New York.
- Kitab-ı Mukaddes*. (1988). Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul.
- Kur'an-ı Kerim Meali*. (2006). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Kutsal Kitap Dizini*, (2004). Kitab-ı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.
- King, U. (2004). *Christian Mystics, Their Lives and Legacies Throughout the Ages*. Routledge, London & New York.
- Kurt, A. (2012). *Hristiyanlık Tarihinde Fransisken Tarikatı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kurt, H. (2014). *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Melek Kavramı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Kutluer, İ. (2020). "Mistisizm". *TDV İslâm Ansiklopedisi* c. XXX, ss. 188–190.
- Kuzgun, Ş. (2020). *Dört İncil - Yazılması, Derlenmesi, Muhtevası, Farklılıkları ve Çelişkileri*. Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Leonhard, K. (2012). *Dante Alighieri*. (çev. E. Z. Kandemir vd.). Şule Yayınları, İstanbul.
- Palabıyık M. H. ve Dindi K. (2021). "İnsanlık Tarihi Bakımından Atamız Âdem ile Hz. Âdem". *Siyer Araştırmaları Dergisi*, (9):69–103.
- Migne, J.P. (ed.). (1866). *Patrologia Graeca*. Paris.
- Millan-Cole, J. E. (2013). "Peter Damian and the Penitentes of Fonte Avellana: A Hermit Elite as a Discipleship Community". The University of Sydney.
- Mullen, R. (2010). *Call of the Camino - Myths, Legends and Pilgrim Stories on the Way to Santiago de Campostela*. Findhorn Press, Scotland: UK.
- Murray, W. (2008). *A Mended and Broken Heart, The Life and Love of Francis of Assisi*. Basic Books: Perseus Books Group, New York.
- Nelson, J. B. (2003). *Firefly Encyclopedia of Birds*. Firefly Books, Richmond Hill: Canada.
- Öçal, Ş. (2017). "Platon'un Timaios Diyalogunda Tanrı ve Evrenin Oluşumu". *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 7 (1): 65–83.
- Okumuş, M. (2019). *İlahi Dinlerde Düşüş: Âdem Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Öztürk, M. (2004). “Adem, Cennet ve Düşüş”. *Milel ve Nihal (İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi)*, 1 (2): 151–186.
- Öztürk, R. (2018). *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Hz. Süleyman'ın Hükümdarlığı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Platon. (2015). *Timaios*. (çev. F. Akderin). Say Yayınları, İstanbul.
- Renan, E. (1992). *İsa'nın Hayatı*. (çev. Z. İhsan). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Graves R. ve Patai R. (2009). *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*. (çev. U. Akpur). Say Yayınları, İstanbul.
- Rudolph, C. (2004). *Pilgrimage to the End of the World - The road to Santiago de Compastela*. The University of Chicago Press, Chicago & London.
- Russell, Bertrand. (1972). *Batı Felsefesi Tarihi 2: Ortaçağ*. (çev. A. Fethi). Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Russell, J. B. (1999). *Şeytan: Antikiteden İlkel Hristiyanlığa Kötülük Tasarımları*. (çev. E. Çelik). Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Sarı, F. D. Ç. (2017). *Yaratma, Tanrı ve Zaman Bağlamında Thomas Aquinas'ta Evrenin Sonsuzluğu Problemi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sayar, T. (2019). “Hristiyan Tasvir Sanatında Caravaggio ve Vaftizci Yahya İkonografisi”. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(5):347–65.
- Şensoy, D. (2011). *İlahi Komedy ve Erdavirafname'nin Karşılaştırılması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul.
- Serdar, M. (2008). “Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek (Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail)”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2):227–45.
- Serdar, M. (2009). “Hristiyanlık ve İslam'da Meleklerin Varlık ve Kısımları”. *Bilimname*, 17(2):139–64.
- Solgun, Y. E. (2020). *Mistisizm ve Toplum: Orta Çağ İslam ve Hristiyan Toplamlarında Dervişler ve Keşişler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal

- Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Solmaz, M. (2020). “Toplumlarda Kartal ve Tuğrul Kuşu İmgeleri”. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (25):90–97.
- Tanyu, H. (1973). *Dinler Tarihi Araştırmaları*. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Taşpınar, İ. (2019). *Hristiyanlık ve Mistik Semboller*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Taşpınar, İ. (2020). “Batı Manastır Geleneğinin Babası Aziz Benedikt ve Asketik Öğretileri”. *Akademik Dergisi*, (8):11–45.
- Tolay, M. (2015a). “Dante Alighieri’den Esinlenmeler”. Dante, Garibaldi ve Donizetti’den Bugüne Konferansı, 2 Şubat 2015. Bilgi Üniversitesi, İstanbul. 1-15.
- Tolay, M. (2015b). *Dante ile Sanat ve Düşünce*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Tugwell, S. (1982). *Early Dominicans*. Paulist Press, USA.
- Tümer, G. (1991). “Asli Günah”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. III, ss. 496–97.
- Tümer, G. (2021). *Hristiyanlıkta ve İslam’da Hz. Meryem*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Uçar, A. (2019). *Risâletü’l-Gufrân ve İlâhi Komediya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ulutürk, M. (2005). *Hristiyanlık’ta Havarilik*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ulutürk, M. (2006). “Katolik Hristiyanlığına Göre İsa’nın Halefi ve İlk Papa Havari Simun Petrus”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 1:145–67.
- Uzuner, S. G. (2015). *Katolik Mezhebine Göre İsa’nın Annesi Meryem*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Vicaire, M. H. (1964). *Dominic and His Times*. Alt Publishing Company, Gren Bay, Wisconsin.
- Voltaire. (1995). *Batı Klasikleri – Felsefe Sözlüğü II*. (çev. L. Ay). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Waardenburg, J. (2011). “Teslis”. *TDV İslam Ansiklopedisi* c.XL, ss. 548–49.
- Gregory. (1911). *Gregory the Great/The Dialogues of Saint Gregory - Book II-1-8*. Philip Lee

Warner, London.

Yavuz, S. S. (2020). “Mi’rac”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* c. XXX, ss. 132–35.

Yavuz, Y. Ş. (2007). “Peygamber”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* c. XXXIV, ss. 257–62.

Yıldız, N. (2018). “Manastır Hayatı ve Asiller : Orta Çağ’da Rahibe Olmak”. *7th International Conference on Narrative and Language Studies Karadeniz Technical University, Trabzon.*

Yılmaz, S. S. (2014). *Ortaçağ Hristiyan Resim Sanatında Eski Ahit’in Neviim Bölümünün Büyük Peygamberlerinin (Yeşeya, Daniel, Yeremya ve Ezeziel) Tasvirleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Zeller, R. (1977). *Aziz Fransua*. (çev. D. Pamir). Güler Basımevi, İstanbul

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Onur Mesut KIRMIZI
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	İMKB Anadolu Lisesi
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans Tez Konusu	Dante Alighieri'nin <i>İlahi Komedya</i> Eserinin <i>Cennet</i> Bölümü Üzerine Hristiyan Teolojisi Açısından Bir İnceleme
Yabancı Dil / Diller	Arapça, İngilizce

